

KULTÚRNA
REV★LÚCIA
LACA NOVOMESKÉHO

**LUKÁŠ
PERNÝ**

LUKÁŠ PERNÝ

KULTÚRNA REVOLÚCIA LACA NOVOMESKÉHO

LADISLAV NOVOMESKÝ O KULTÚRE, UMENÍ A POLITIKE

Posudzovatelia:

prof. PhDr. Dalimír Hajko, DrSc.

Ing. Juraj Janošovský

Mgr. Tomáš Klimek

Jazyková úprava:

Mgr. Tomáš Klimek (s. 8-90)

Ing. Juraj Janošovský (s. 6,7, 110-133)

Grafika, ilustrácie:

Michaela Fialová a Mário Budinský (motív na obálke)

Zalomenie a grafika textu:

Lukáš Perný

Spoločnosť Ladislava Novomeského, Bratislava, 2017

Vychádza s podporu autorského kolektívu

 Lukáš Perný, 2017

ISBN 978-80-972558-0-0

Vyšlo.
Vyšlo
Vyšlo
Vyšlo
Vyšlo
!

VÝBER Z CITÁTOV LACA NOVOMESKÉHO

„VIANOČNÁ DOHODA O SNR, SNR, SNP, TRIŠTVRTEROČNÁ PARTIZÁNSKA VOJNA, POTOM OBNOVENIE REPUBLIKY, KOŠICKÝ VLÁDNY PROGRAM A VŠETKY NEMENOVANÉ ROZHODUJÚCE ČLÁNKY NÁŠHO DRAMATICKÉHO POLITICKÉHO A SPOLOČENSKÉHO VÝVOJA NEMALI A NEMAJÚ INÝ ZMYSEL NEŽ **BOJ O NOVÉ SLOVENSKO.**“
PIATE VÝROČIE VIANOČNEJ DOHODY, 1948

"VLASTNOU MATKOU EURÓPSKEJ TRAGÉDIE V ROKOCH 1933 AŽ 1945 BOLO DÔSLEDNÉ LIBERALISTICKÉ CHÁPANIE DEMOKRACIE, KTORÉ OVLÁDLO ZÁPADNÚ EURÓPU." BANSKOBYSTRICKÝ PRÍHOVOR, 1945

"TEN MALIAR POBADAL, ŽE RUŽU SVETU PODÁ BLÁZNAMI VYSMIEVANÝ ZÁPAL HORÚCI, KTORÝ HO MUČIL TIEŽ. LEŽ, FIGLIAR, ZA QUIJOTA SKRYL SVOJU BEZMOCNOSŤ I SMÚTOK Z BEZMOCI."
KTORÝSI DON QUIJOTE CYPRIÁNA MAJERNÍKA, STAMODTIAL A INÉ, 1963

„ČASTO MÁM POCIT, ŽE SME VERILI VIAC AKO SME DOSIAHLI, SLUBOVALI SME VIAC AKO SME MOHLI DAŤ, NO NAPRIEK TOMU SOM STÁLE PRESVEDČENÝ, ŽE TO BOLA A JE DOBRE VOLENÁ CESTA. ... NEVIEM PREČO VEĽA VECÍ NEFUNGUJE... ALE JA PO SVOJICH SKÚSENOSTIACH SO SVETOM NIČ LEPŠIE AKO SOCIALISTICKÉ RIEŠENIE PROBLÉMOV NEPOZNÁM... IDE LEN O TO NÁJŠŤ SPRÁVNE CESTY, KTORÉ NÁS PRIVEDÚ KU SKUTOČNEJ REALIZÁCII SKUTOČNÉHO SOCIALIZMU. TO NIE JE LAHKÉ, NIKDY NEBOLO A NIKDY NEBUDE. VEĎ TO POZNÁTE: Z POTU TVÁRE, CHLIEB SVOJ.“
SERIÁL OSOBNOSTI 1967

O **DAVE**: „UŽ LEN NÁZOV BOL PROTESTOM. **PROTESTOM PROTI OBMEDZUJÚcej POVÝŠENOSTI INTELIGENCIE** VÔBEC A SLOVENSKEJ OSOBIŤNE, PROTI POHRDÁVÉMU ZAZNÁVANIU, A AKÝM PRISTUPOVAL POVOJNOVÝ INTELIGENT K DAVU, ZÁSTUPU, KOLEKTÍVU, LUDU; **PROTI POSTOJU, KTORÝM SA INTELIGENT VYVÝŠOVAL NAD LUDOVÚ A ROBOTNÍCKU MASU.** DAV UŽ SVOJÍM NÁZVOM MANIFESTOVAL SVOJU **PRÍSLUŠNOSŤ K NEJ.** VŠETKY OSTATNÉ VÝKLADY BOLI LEN NÁHODNÉ...”

POVEDALI O LACOVÍ NOVOMESKOM

„BEZ VÁS BY OZAJSTNÁ PODOBA NÁŠHO UMENIA BOLA LEN ROZMAZANOU TVÁROU V ZAHMLenom ZRKADLE. TÍ, KTORÍ ZA VAMI PRÍDU, VÁS NEBUDÚ MÔCT OBÍŠŤ. ... PRITOM KAŽDÁ UDALOSŤ NA SVETE SA DOTÝKA AJ NÁS – O TOM SOM PRESVEDČENÝ. A BÁSNIK MUSÍ NÁJŠŤ ONEN STYČNÝ BOD, KDE SA STRETÁVA INDIVIDUÁLNE A KOLEKTÍVNE.“ **MIROSLAV VÁLEK**, MINISTER KULTÚRY SSR

„HUMANISTA V PRAVOM ZMYSLE SLOVA. VNÍMAL NOVODOBÉ SLOVENSKO NETRADIČNE, BEZ PROVINČNÝCH KONCEPCIÍ, MODERNE, V ROZMEROCH SVOJHO KOMUNISTICKÉHO SVETONÁZORU.“ **VALÉR PETKO**

„SNAŽIL SA VNIKNÚT DO NAJPROSTEJŠIEHO STUPŇA CITOVÉHO ŽIVOTA, ČO NAJROZUMNEJŠIE VYSVETLOVAŤ ZLOŽITOSŤ CIEST SPOLOČNOSTI K NOVÉMU SOCIÁLNEMU ZRIADENIU, ZBAVIŤ LUDÍ PREDSDUKOV, POVIER, ZAKORENENÝCH OD STÁROČÍ A ŽIVENÝMI SOCIÁLNOU MIZÉROU.“ **Š. KOPČAN** O NOVOMESKÉHO POSLANÍ

„DOBRE POROZUMIEŤ NÁRODNÝM DEJINÁM ZNAMENÁ ZMENIŤ ICH. NOVOMESKÝ ĎALEKO PRESIAHOL SLOVENSKÝ, I ČESKOSLOVENSKÝ KONTEXT. NIE SLOVAMI, ALE POLITICKOU PRAXOU, NIE PRÁZDNYM GESTOM, ALE VLASTNOU RISKANTNOU SKÚSENOSŤOU PODPÍSAJ SVOJE INTERNACIONÁLNE ZÁVÄZKY.“ **VLADIMÍR MINÁČ**

OBSAH

ÚVOD.....	6
-----------	---

I. CURRICULUM VITAE LADISLAVA NOVOMESKÉHO

1.1. GENÉZA VÝVOJA NOVOMESKÉHO NÁZOROV V ŽIVOTNÝCH OBDOBIACH	
1.1.1. RANÉ DETSTVO A MLADOŠŤ – NOVOMESKÉHO RODINNÉ ZÁZEMIE.....	8
1.1.2. DVADSIATE ROKY - FORMOVANIE, VZNIK A ROZVINITIE DAV-U.....	9
1.1.3. ROKY TRIDSIATE – KRÍZA POÉZIE A HĽADANIE VÝCHODISKA.....	12
1.1.4. V BOJI PROTI FAŠIZMU A KULTÚRNA REVOLÚCIA (VIANOČNÁ DOHODA A SNP), NOVOMESKÉHO VYSPORIADANIE SA S FAŠIZMOM A KAPITALIZMOM, NA CESTE K MIERU.....	15
1.1.5. POVERENÍK PRE ŠKOLSTVO A OSVETU.....	16
1.1.6. NESPRÁVODLIVO OBVINENÝ.....	17
1.1.7. REHABILITOVANÝ NOVOMESKY.....	19

II. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A KREOVANIE KONCEPTU KULTÚRY PODĽA LADISLAVA NOVOMESKÉHO

2.1. KONCEPT KULTÚRY PODĽA LADISLAVA NOVOMESKÉHO OD 20. PO 60. ROKY.....	22
--	----

2.1.1. NOVOMESKÉHO KULTÚRNA POLITIKA V ŠKOLSTVE - SOCIALIZÁCIA KULTÚRY.....	26
2.1.2. TÉMA UMENÍ A VEDY V NOVOMESKÉHO DIELE	29
2.1.3. FILOZOFICKÝ ZÁKLAD SPOLOČENSKÉHO ZMYSLU UMENIA V BÁSNICKEJ TVORBE A TEORETICKÝCH VÝCHODISKÁCH LACA NOVOMESKÉHO OD 20. ROKOV PO 60. ROKY.....	37
2.1.4. KRÍŽ A HVIEZDA – TRADÍCIA VZŤAHU NÁBOŽENSTVA A SOCIALIZMU, NOVOMESKÝ ZA NÁBOŽENSKÚ TOLERANCIU, ZA DIALÓG DUCHOVNA A SOCIALIZMU.....	42
2.1.5. KOMPARÁCIA KULTÚRNEHO KONCEPTU NOVOMESKÉHO A ČLENOV DAVU	45
2.1.6. DAVISTICKÝ KONCEPT VEDY, UMENIA, KULTÚRY A FILOZOFIE.....	50

2.2. NOVOMESKÉHO KULTÚRNO-POLITICKÝ A GEOPOLITICKÝ KONCEPT

ÚLOHA A POSLANIE SLOVANOV. NOVOMESKÝ A PRIAZNIVEC SLAVIZMU?

2.2.1. MIEROVÉ HNUTIA, INTERNACIONALIZMUS - ZÁKLAD PRE NÁRODNÉ BYTIE.....	51
2.2.1.1. VZŤAH NOVOMESKÉHO KU OSOBNOSTIAM SVETOVEJ LITERATÚRY, FILOZOFIE A UMENIA.....	54
2.2.2. NOVÉ SLOVANSTVO, NOVÁ SLOVANSKÁ VZÁJOMNOSŤ	59
2.2.3. ČESKOSLOVENSKÁ KULTÚRNA POLITIKA.....	63
2.2.3.1. NOVOMESKÝ A OSOBNOSTI ČESKÝCH NÁRODNÝCH DEJÍN.....	67
2.2.4. IDEA KOMUNIZMU V RÁMCI KONCEPTU SLOVENSKEJ DEJINNEJ KULTÚRNEJ KONTINUITY	71
2.2.4.1. NOVOMESKÝ KU OSOBNOSTIAM SLOVENSKÝCH NÁRODNÝCH DEJÍN.....	74

III. LACO NOVOMESKY AKO POVERENÍK PRE ŠKOLSTVO A OSVETU V POVOJNOVEJ ČSR

POLITICKÁ SITUÁCIA, INŠTITÚCIE A LEGISLATÍVA V OBDOBÍ ĽUDOVO-DEMOKRATICKÉHO ZRIADENIA	78
3.1. NOVOMESKÝ V OBDOBÍ ĽUDOVEJ DEMOKRACIE DO ROKU 1948.....	82
3.1.1. KULTÚRA PRE ŠIROKÉ VRSTVY.....84; 3.1.2. JEDNOTNÁ ŠKOLA.....84; ŠTATISTICKÉ DOKUMENTY HO DO ROKU 1948.....	86
3.1.3. OSVETOVÁ ČINNOSŤ.....88; 3.1.4. LACO NOVOMESKÝ KU MAĎARskej OTÁZKE	89
ŠTATISTICKÉ DOKUMENTY KU VÝSLEDKOM ČINNOSTI NOVOMESKÉHO DO ROKU 1948: POŠTÁTNÍVANIE A POSLOVENČOVANIE	90

3.2. DVA ROKY NOVEJ ŠKOLY – NOVOMESKÉHO POVERENÍCKE PÔSOBNIE V SOCIALISTICKOM ZRIADENÍ PO ROKU 1948.....

3.2.1. TRNISTÁ CESTA K NOVEJ SPOLOČNOSTI.....94/ 3.2.2. ULOHA VYSOKÉHO ŠKOLSTVA V NOVEJ SPOLOČNOSTI.....	95
ŠTATISTICKÉ DOKUMENTY KU VÝSLEDKOM LADISLAV NOVOMESKÉHO PO ROKU 1948: VYSOKÉ ŠKOLSTVO	97
3.2.3. PREROZDEENIE VÝCHOD A ZÁPAD.....99/ 3.2.4. SLOVENSKÁ FILHARMÓNIA... ..	100
3.2.5. NOVOMESKÝ A ROZVOJ UMENIA: SNG, VŠMU, VŠVU... 101 / 3.2.6...PREDESDA SAVU.....	101
3.2.7..ROK 1950.....	102

ZÁVER.....103; ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV.....105

LUKÁŠ PERNÝ: ÚVAHY O IDEY POKROKU A SOCIÁLNEHO OSLOBODENIA V SLOVENSKEJ NÁRODNEJ HISTÓRII.....	110
--	-----

NAPÍŠALI O KNIHE.....	136
-----------------------	-----

REGISTER.....	137
---------------	-----

ÚVOD

Laca Novomeského považujem za jednu z najvýznamnejších postáv našich kultúrnych a národných dejín. Vo svojom krátkom pôsobení vo funkcii povereníka pre školstvo a osvetu vytvoril odkaz, ktorý dodnes inšpiruje nielen kulturológov a humanitných vedcov, ale aj politikov, organizátorov kultúry, študentov a občianskych aktivistov. Je až neuveriteľné, aké rozsiahle dielo po sebe Novomeský zanechal. Bol básnikom, žurnalistom, politikom, kultúrnym a osvetovým pracovníkom, učiteľom, filozofom ľudu, aktivistom, historiografom, bojovníkom za ľudské práva a dôstojný život a spoluorganizátorom Slovenského národného povstania. Novomeský sa snažil vytvoriť most medzi revolučným Východom a tradičným Západom, premostiť demokratickú inteligenciu a revolučný socializmus, doceniť to progresívne, čo naše národné dejiny priniesli. Reprezentoval líniu, ktorá spájala zdravý sedliacky rozum, osvietenský ideál spravodlivosti a básnicky romantický ideál citu a zdravého patriotizmu, ku ktorému ho inšpirovali osobnosti národných dejín. Pre svoj pokrokový prístup bol večným martýrom rôznorodých režimov – prenasledoval ho kapitalistický režim v ČSR, perzekvovali ho v Maďarsku, v Slovenskom štáte, ale aj v 50. rokoch (a aj v súčasnosti je jeho meno ignorované). Novomeský nám ukazuje dejinný príklad, ako ostať verný svojim hodnotovým kritériám, svojim ideálom aj v zložitých historických situáciách. Bol unikátnou fúziou vlastenca, avantgardného socialistu a tolerantného internacionalistu, ktorý súčasne zdôrazňoval aj prínos našich národných dejín. Len málokto si dokázal zachovať tvár v premenlivom 20. storočí, tak ako sa to podarilo práve veľkej osobnosti slovenských dejín - Ladislavovi Novomeskému. Náplast'ou za krivdy 50. rokov sa stali pomenované ulice, školy a kultúrne inštitúcie. Napriek väzneniu nikdy neprestal veriť ideám socializmu. Kniha by mala byť pokusom o (poviem to tak) rehabilitáciu tejto významnej osobnosti v slovenskom kulturológickom, ale aj všeobecnom diskurze. Cieľom práce je taktiež priniesť trochu svetla do časov, v ktorých prevládajúca neoliberálna ideológia zjednodušuje a popiera iné spoločenské a kultúrne koncepty. Kniha je členená do dvoch kľúčových blokov. Prvá, **biografická časť**, je rámcová pre pochopenie vývinu Novomeského názorov. Je členená chronologicky na sedem častí podľa životných etáp básnika a konkrétnej historickej situácie. Druhá časť práce sa delí na dve podkapitoly: prvá je **analýza kultúrneho konceptu** Ladislava Novomeského vo vzdelávaní a v popularizácii zmyslu umeniu v spoločnosti. Pri objavovaní filozofického zmyslu umenia a kultúry analyzujem nielen autorove teoretické články, ale i autorovu tvorbu. Dotýkam sa aj vzťahu vedy a náboženstva k socializmu. Posledná časť patrí davistom. Druhá časť podkapitoly sa zaoberá priemetom **geopolitických súvislostí a dimenzií kultúry**. V Novomeského koncepte ide o štyri dimenzie – internacionálnu, slovanskú, česko-slovenskú a slovenskú. Jednotlivé časti analyzujú znalosti aj vzťah Novomeského k jednotlivým osobnostiam svetovej, česko-slovenskej a slovenskej kultúry, filozofie a vedy. Nová kniha o Novomeského koncepte sa pokúša zhrnúť a vytvoriť ucelený obraz snáh autorov, ktorí sa venovali jeho kultúrnemu odkazu (sumarizáciou výsledkov osobného vedeckého bádania a doterajšieho bádania citovaných autorov).

Pred rokom 1989 bol Ladislavovi Novomeskému venovaný široký priestor a to renomovanými autormi (Šmatlák, Drug, Rosenbaum, Válek). Po roku 1989, záujem o Novomeského, pod vplyvom politických zmien klesol. No nevytratil sa úplne. Objavili sa zborníky Novomeského tvorby zo 60. rokov a bolo napísaných niekoľko bakalárskych a diplomových prác (Cafíková, Šutaríková, Vítek, Pivarčiová, Tomašová, Gašparovičová). Do kultúrnej obce sa dostal aj zborník *Ladislav Novomeský - kultúrny politik...*, ktorý vyšiel pri príležitosti Novomeského storočnice a zborník *V tenkej koži básnika*. Najnovšia je kniha *Väzeň vlastných súdruhov*, o období 50. rokov zostavená z Drugových nevydaných článkov. Monografia *Kultúrna revolúcia Laca Novomeského* je súhrn teórie a praxe – Novomeského filozofický, kultúrno-spoločenský koncept a prehľad Novomeského práce poverníka (1945-1950).

POĎAKOVANIE A VENOVANIE

Chcel by som vyjadriť poďakovanie **Ing. Jurajovi Janošovskému, Jarke Procházkovej** a **Mgr. Tomášovi Klimekovi** za spoluprácu na tomto diele. Kniha by určite nevyšla bez týchto ľudí a ich silnej motivácii vydať ju. Za objav osobnosti Ladislava Novomeského vďačím svojej stredoškolskej pani učiteľke **Mgr. Eve Pačutovej, PaedR.** (dodnes si pamätám prvú prednášku o DAVistoch a pamätám si ako mi imponovalo, že si Novomeský uvádzal tak ľudsky Laco, namiesto Ladislav) a za pripomenutie jeho významu pre slovenské kultúrne dejiny doc. **Eduardovi Chmelárovi** a prof. PhDr. **Dalimírovi Hajkovi**, DrSc. Taktiež vďačím Klubu Nového Slova (doc. PhDr. Jozefovi Lysému, CSc., PhDr. Emilovi Polákovi), za umožnenie organizácie konferencie k 110. výročiu Novomeského narodenia. Ďakujem grafikom a vytvárníkom **Michaele Fialovej** a **Máriovi Budinskému**. Najväčšie poďakovanie smeruje pani **Procházkovej** a **Petrovi Jarošovi** zo Spoločnosti Ladislava Novomeského, vďaka ktorým bola kniha vydaná. Ďakujem taktiež kolektívu DAV DVA, ktorého členovia sa nielen podieľali na korektúrach, ale aj symbolicky podporili túto knihu. Taktiež by som sa chcel poďakovať mojej múze **Žofii**, bez ktorej by som knihu nikdy nenapísal. Je to aj ona, ktorá mi dávala motiváciu písať túto prácu až dokým sa ranné slnečné lúče neusídlili na okne mojej internátnej izby. Osobitné poďakovanie venujem **oponentovi** mojej diplomovej práce lebo jeho negatívny posudok, presvedčil mnohých, že prácu (ktorej základ je práve v práci diplomovej), je potrebné vydať. Knihu venujem všetkým tým, ktorí sa rozhodli podobne ako Novomeský hľadať pravdu. V dobe ideologických manipulácií, prepisovania histórie a špinenia významných osobností slovenských dejín bude táto kniha aj zdrojom Novomeského autentických výrokov z kníh, ktoré sa už možno v blízkej budúcnosti stanú zakázané alebo nezohľaditeľné. Žijeme v dobe, kedy ľudia nemajú čas siahnuť po primárnych zdrojoch a postačia im interpretácie samozvaných elitných odborníkov. Dal som si preto záležať na bohatom poznámkovom aparáte a desiatkach citácií z priamych zdrojov. Pamätám si ten moment, keď som stál pod pamätnou tabuľou Novomeského pred KK FiF UK v Bratislave (kedysi sídlo SAVU, kde pôsobil). Vtedy som prežil intenzívne silný pocit, ktorý mi akoby odkázal, že je mojou povinnosťou pripomenúť význam tohto veľikána. Nech je Novomeského odkaz a jeho ťažký život vzorom pre každého človeka, v ktorom horí posvätný oheň spravodlivosti.

I. CURRICULUM VITAE LADISLAVA NOVOMESKÉHO

I. GENÉZA VÝVOJA NOVOMESKÉHO NÁZOROV V ŽIVOTNÝCH OBDOBIACH

Novomeského dielo sa skladá z niekoľkých etáp, ktoré boli podmienené jednak jeho zložitou životnou cestou a jednak kultúrno-spoločenskými a politickými zvratmi období, v ktorých pôsobil. Bola to doba **striedania politických režimov a diskurzov** – od Rakúsko-Uhorskej monarchie, do ktorej sa autor narodil, krátke obdobie Maďarskej republiky rád, ďalej založenie Československej republiky, avšak na kapitalistických základoch; nasledoval Slovenský štát, Slovenské Národné Povstanie, vláda ľudovej demokracie - spoločnej vlády komunistov a demokratov, dva roky po-februárovej vlády komunistickej avantgardy, trpká skúsenosť z väzenia počas stalinizácie po roku 1950; obdobie rehabilitácie v 60. rokoch a obdobie po roku 1968. Každá z týchto etáp histórie si vyžaduje dôsledný odstup a vedecký, nestranný prístup, ale s ohľadom na hľadanie pravdy prostredníctvom dialektickej metódy skúmania dejín a zohľadnenie historických faktov.

Vpravo ilustrácia L. Novomeského od M. Fialovej

1.1. RANÉ DETSTVO A MLADOSŤ – NOVOMESKÉHO RODINNÉ ZÁZEMIE

Ladislav Novomeský pochádza z rodiny krajčira, čo bolo možno prvotnou príčinou jeho politického a filozofického stanoviska k svetu. Založil ho na pochopení pre sociálne znevýhodnených a nepriviligovaných v spoločnosti. Novomeského detstvo sa odvíjalo medzi veľkomestom na Dunaji – Budapešťou a vidieckym prostredím záhorskeho mestečka Senica. To malo zároveň vplyv aj na jeho panoramatické vnímanie sveta. Ako píše Šmatlák, kým vidiek symbolizoval proletársku revolúciu, ktorá evokovala chlapčenské zážitky a atmosféru dôležitú pre inšpiráciu,¹ druhý (mestský) svet Bratislavy a Budapešti symbolizoval tzv. buržoáznú demokraciu, ktorej empirická podoba sa stala stimulom pre dozrievanie revolučného vedomia.² Zároveň však kontrast týchto svetov spôsobil vnútorný boj stáleho kočovníka (žurnalistická prax ho donútila cestovať a neustále meniť pôsobenie svojho pracoviska) túžiaceho po domove. V Novomeského poetizme sa prejavuje človek v unikátnosti a jedinečnosti okamihov života – popisovanie a zžitie sa so svetom v podmienkach aké sú, pričom oné druhé prostredie bolo hlavným stimulom pre sociálnu poéziu nabádajúcu k sociálnej zmene. Budapešť sa stala dôležitou pre pochopenie vzdelávacieho systému v Rakúsko-Uhorskej monarchii (Novomeský tu študoval triedy na gymnáziu) a taktiež o životných podmienkach proletariátu začiatku 20. storočia.³ O Senici a Budapešti hovorí aj

¹ „Nebot' onen chlapečký zážitek a sním spojené názorné poučenie o praktické vykonávaní proletárskej spravodlnosti mu z pamäti nevymizí.“ (ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 17)

² Ako prvá z týchto reakcií na meštiacky svet je situácia, keď v roku 1924 preberá redaktorstvo *Mladého Slovana*. Meštiacky vydavateľia ho odstavujú pre ľavicovú orientáciu, na čo básnik reaguje v *Pravde chudoby* básňou *Veľký deň*: „My zabili sme starodávny hnev/ éterom trasie revolučný spev/ éterom trasú piesne veselé/ my prebijeme ostne z ocele/ lebo nás mnoho, my sme tisíce“

³ „V rokoch 1914 až 1919 študuje v Budapešti na gymnáziu na Barcsayho ulici – štvrtú triedu opakuje. V roku 1918 pracuje v munícijnej továrni v Budapešti – Csepeli a spolu s ostatnými robotníkmi demonštruje proti vtedajšej vláde a proti ťažkej sociálnej situácii...“ (CAFIKOVÁ, P. *Laco Novomeský v politickom a kultúrnom kontexte*. Diplomová práca. Trnava: KP FF UCM. 2012) bilancuje obdobie Petra Cafičovej v svojej diplomovej práci.

v rozhovore zo 60. rokov a pripomína negatívne skúsenosti so vzdelávaním v Pešti, ktoré rozhodne vplývali na formovanie Novomeského svetonázoru.⁴ V období 1. svetovej vojny sa prejavovali radikálne sociálne, existenčné a triedne rozpory, čo samozrejme viedlo k výbuchu proletárskej revolúcie v Uhorsku a vzniku tzv. Maďarskej republiky rád.⁵ Novomeský si toto obdobie pamätal ako významnú črtu zo svojho detstva v článku *Jar v Pešti 1919*.⁶ Vtedy si podľa S. Šmatláka prvýkrát uvedomuje silu sociálnej spravodlivosti – stáva sa svedkom vylúpeného zlatníctva, kedy „muž v polovojensko-civilnom obleku s odrenou námorníckou čapicou na hlave s puškou v ruke vykladal okolostojacim, že nakradnuté sa už nebude ďalej rozkrádať.“⁷ Medzi tým vzniká Československo – rok po jeho vzniku sa Novomeského rodina vracia domov do Senice (pri návrate mu skonfiškovali zbierku revolučných letákov). V tom istom roku sa Novomeský vydáva na pedagogickú dráhu – stáva sa študentom učiteľského ústavu v Modre. Začal čítať z vlastnej iniciatívy Kukučína, Vajanského a zaujímať sa o modernu, Devětsil,⁸ Šaldu, Neumannove *Rudé zpěvy*; navštevoval Mišíkovo kníhkupectvo, kde začal masívnejšie čítať rôznorodú literatúru (dostal sa tu i k Wolkrovej *Těžkej hodine*).⁹ Už ako mladý muž začína tvoriť a publikuje prvé básne v literárnych časopisoch *Vatra* (rok 1921) a *Svojet*, *Nový rod*, podľa Šmatláka ovplyvnené symbolizmom Vladimíra Roya a Ivana Kraska. V roku 1923 končí štúdium, dostáva učiteľské miesto v Bratislave a stáva sa externým poslucháčom Filozofickej fakulty. Tu a samozrejme v rámci predchádzajúceho samoštúdia zrejme získava svoj obrovský rozhľad v dejinách filozofie, literatúry a umenia.

1.2. DVADSIATE ROKY - FORMOVANIE, VZNIK A ROZVINUTIE DAV-U

Po príchode do Bratislavy (1923) začína Novomeský svoju veľkú kariéru bojovníka za práva chudobných a kariéru veľkého básnika. Vďaka pobytu na Filozofickej fakulte sa stáva prispievateľom do časopisu *Mladé Slovensko*. S. Šmatlák pripomína, že sa okolo tohto časopisu rozšírili diskusie v študentskom hnutí o povahe a politickej orientácii novej slovenskej inteligencie a pripomína taktiež, že začínala pod vplyvom *Októbrovej revolúcie* silnieť túžba vytvoriť z Československej republiky socialistický štát.¹⁰ Novomeský v roku 1924 rediguje mesačník *Mladé Slovensko* a prostredníctvom Urxa nadvŕzuje kontakt na *Volné združenie študentov socialistov zo Slovenska*¹¹ a zoznamuje sa s ďalšími autormi, s ktorými pripravujú DAV. Počas roku 1924 sa zahajuje spolupráca DAVistov

⁴ „V lete sme chodili do Senice. Oproti Pešti to bola rájská idyla. ... V Pešti som sa učil dosť mizerne. Nechcel by som to motivovať nacionálne, ale triedny grunt to určite malo. Bola vojna, triedy boli plné budúcej maďarskej inteligencie, pestoval sa názor, že remeselnícky synček, ak len nie je úplný eminent, má si hľadať primeranejšie zameranie. Matke vtedy povedali: Vari si myslíš, že bude ministrom?“ (NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 392)

⁵ **Maďarská republika rád** (skr. MRR = Maďarská komúna) bola proletárskou vládou medzi marcom a augustom 1919. Počas júna sa rozšírila na časť Slovenska a vyhlásila v Prešove Slovenskú republiku rád. Tento na svoju dobu progresívny koncept novej spoločnosti vystriedalo spiatočnícke Hortyovské Maďarské kráľovstvo (1920-1946), ktoré bolo zriadením konštitučnej monarchie, spolupracovalo s nacistickým Nemeckom a tak sa stalo fúziou monarchie a fašistického zriadenia.

⁶ Pravda VIII., č. 66, 20. 3. 1927

⁷ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 16

⁸ Zborník mu požičal profesor Zeman.

⁹ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s.392

¹⁰ V roku 1920 vyhráva voľby sociálna demokracia a o rok neskôr vzniká odčlenením marxistického krídla Komunistická strana Československa na základe odporu voči pravicovému charakteru sociálnej demokracie v zmysle uchovania status quo a neochoty zmeniť ČSR na socialistický štát. Komunistické hnutie si v dobe svojho vzniku získalo pokrokovú inteligenciu aj inteligenciu umeleckú. (Pozri: ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 21)

¹¹ V roku 1922 uverejňuje budúci DAVista Ján Poničan článok *Slováci a internacionalizmus* a v tom istom roku vzniká **Volné združenie študentov socialistov Slovenska**, v ktorom pôsobia okrem Poničana, aj Okáli, Clementis, Siracký, Tomášik-Dumín – uverejňujú najskôr v časopise *Svojet*, neskôr v revue *Mladé Slovensko*.

s K. Gottwaldom (vzniká literárna príloha časopisu *Pravda chudoby* s názvom *Proletárska nedela*; autori dostávajú priestor v časopise *Spartaku*), pripája sa prozaik Peter Jilemnický, Eduard Urx a samozrejme Ladislav Novomeský. V decembri 1924 vychádza revue DAV, ktoré s prestávkami funguje až do roku 1937 (pozri bližšie o DAVe kap. 2.1). Novomeský sa radikalizuje najmä po vstupe do komunistickej strany (1925), kedy prechádza na neistú dráhu komunistického novinára v redakcii *Pravdy chudoby*, opúšťa učiteľské zamestnanie a svojou žurnalistickou činnosťou pocituje skúsenosti z revolučnej praxe.¹² Po podrobnom komparatívnom študovaní ranných a neskorších Novomeského textov a prejavov by sa dalo povedať, že Novomeského tvorba 20. a 30. rokov je radikálnejšia, zásadovo antikapitalistická, a akčná. Nebojí sa menovať a poukazovať na konkrétne problémy a konkrétnych zodpovedných ľudí. V roku 1926 získava po Gottwaldovom odchode z Ostravy do Prahy funkciu zodpovedného redaktora *Pravdy* – tu Novomeský pracuje s dopismi dedičanov, robotníkov a chudobných ľudí, čím získava vedomosti a skúsenosti k lepšiemu pochopeniu problému bežných, drobných ľudí, ktoré neskôr využije nielen ako básnickú inšpiráciu, ale predovšetkým v praxi, ako povereník pre školstvo a osvetu. V roku 1927 vydáva debutovú zbierku *Nedela*, čo je jeden z najzásadnejších krokov v Novomeského živote. V tom istom roku (na jar a jeseň) je väznený za tlačové priestupky a platí pokuty.¹³ Štefan Drug sa podrobne venuje Novomeského stykom s justíciou v publikácii *Červená sedmička nastupuje*. Ako uvádza Drug, policajní agenti o Novomeskom v hláseniach písali ako **o nebezpečnom komunistovi už v roku 1925. Štátny zástupca** po roku 1926, keď sa stal Novomeský po Gottwaldovi šéfredaktorom *Pravdy*, **často konfiškoval (cenzuroval) články**. Novomeský chodil na **výsluchy**, nakoľko ho žalovali dotknutí a urazení, ktorých kritizoval vo svojich článkoch. Drug uvádza, že mnohé súdne spisy sa **nezachovali**, avšak operuje so spismi zo Štátneho archívu v Opave. Uvádza napríklad odmietnutie uverejnenia listu dopisovateľa, urážku policajného komisára Jána Kompiša z Lučenca prostredníctvom listu od robotníckeho dopisovateľa (Policajný útok na ľud v Lučenci), ďalej články *Máme slovenského fakíra*, *Četníckym bodákom ochránené fabrikantské bruško*, spor s Baťom v článku *Takto je a takto bude* od robotníckeho dopisovateľa. **Pokuty, výsluchy, trestné oznámenia** za dopisovateľov *Pravdy*, **exekúcie, vyhrazky, ničenie nákladov, cenzúra, sledovanie tajnými službami** a v roku 1927 dokonca **odsúdenie na 5 dní väzenia** a to hneď dvakrát – to bola každodenná realita Novomeského ako zodpovedného redaktora. Drug dodáva, že i tieto trpké skúsenosti s tzv. buržoáznou spravodlivosťou Novomeského utvrdili vo svojom presvedčení. V Ostravskom väzení podľa Druga spísal i básne *Neznáma* a *V obloku väznice* publikované v zbierke Romboid.¹⁴ Debutovú zbierku *Nedela* ilustruje predstaviteľ slovenskej výtvarnej moderny, Mikuláš Galanda. Edo Urx zbierku komentuje výstižnými slovami: „*smutne rozprával o radosti*,¹⁵ *po ktorej ľudia túžia, a ktorá však nikdy nedosiahnu a nemôžu dosiahnuť uprostred sveta chladných vecí a studených zákonov, kruto tresajúcich každú odvalu siahnúť po kúsku vlastného štastia*.“¹⁶ Urx Novomeského strieda vo funkcii zodpovedného redaktora *Pravdy* a Novomeský sa ako

Poničan je pre politické zaradenie zbavený funkcie redaktora Zväzom slovenských študentov, články autorov vyvolávajú pre svoje popretie starého sveta kritické ohlasy mešťanov a najmä zástancov šírenia národných tradícií (Štefan Krčmýry reagoval v *Slovenských pohľadoch*).

¹² O tomto období píše podrobne E. Chmelár: „V *Pravde chudoby* odštartoval fejtonistickú rubriku *Nedelný film*, do ktorej neskôr prispievali aj iní autori, napr. Peter Jilemnický... V každom prípade môžeme povedať, že najprv sa zrodil Novomeský-básnik, reagujúci na dvojakosť sveta, a až potom Novomeský-novinár, odhodlaný na jeho principiálnu prestavbu ... Písal o osudoch jednotlivcov, o ich biede, o prechmatoch vysokých štátnych úradníkov, vládnych strán, ich korumpovaní, o meštiackej pseudomorálke, o zneužívaní národného čtenia, o politických plánoch cirkevnej hierarchie.“ (CHMELÁR, E. Laco Novomeský ako reportér. In *Nové Slovo*. 2006. ISSN 1337-8163.)

¹³ CAFÍKOVÁ, P. Laco Novomeský v politickom a kultúrnom kontexte. Dipl. práca. Trnava: KP FF UCM, 2012, s.13

¹⁴ DRUG, Š. *Červená sedmička nastupuje*. Bratislava: Smena. 1985, s. 111-129

¹⁵ Toto prirovnanie nachádzame v samotnej Novomeského tvorbe, „*Dnes som jak decko poslušný a prostý. Príd' rozprávaj' ti budem smutne o radosti, ktorá sa rodí v srdci, v žhavom plame*.“ (NOVOMESKÝ, L. Ronzevous. In *Dobrý deň vám*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, s. 40)

¹⁶ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1977, s. 65

redaktor *Rudého práva* presúva do Prahy - začína písať dvojязыčne, aktívne sa angažuje v strane a pod vplyvom skúseností s prehlbujúcou sa biedou a vykorisťovaním na Slovensku sa vyslovuje za radikálne krídlo strany. Túto podporu radikalizovania ľavice treba chápať v historických súvislostiach.¹⁷ J. Mlynárik píše, že „v rokoch 1921-1938 bolo na Slovensku asi 920 štrajkov, na ktorých sa zúčastnilo 270 000 robotníkov. V rokoch krízy 1929-1933 úrady zaznamenali 1034 akcií nezamestnaných.“¹⁸ V takejto situácii bolo pochopiteľné zastávanie principiálnych ideových východísk komunistickej marxisticko-leninskej mládeže, ktorá bojuje proti tzv. kultúrnej reakcii – Novomeský preto **žiada jednotu ľavej inteligencie - kultúrnej ľavice a komunistov**.¹⁹ V roku 1929 vzniká z iniciatívy Karla Teigeho (sociológa architekta, estetika, aj po skúsenostiach s Bauhausom) *Ľavý front* - pre Novomeského inšpiratívny manifest.²⁰ Na prelome - v roku 1930 - bol Novomeský podľa Rosenbauma okrem iného

¹⁷ Pre upresnenie (z poznámok S. Šmatláka): Komunistická strana Československa prešla v 20. rokoch určitým vývojom. V rokoch 1924-25 prežili úspešný boj proti pravici, ale v rokoch 27-29 (pod vplyvom vedenia strany Bohumila Jílka - umierneného vedenia - a objektívnych príčin historickej situácie) vplyv komunistov na masy klesal. Situácia sa napravila až v roku 1929 po *V. zjazde strany* (zvíťazila Leninská platforma, nastáva bolševizácia strany a Gottwaldovská línia). Do vedenia sa dostáva Guttman, Šverna, Slánský, Kopecký, Reimam a Gottwald. Gottwald je následne v spore s časťou intelektuálnej frakcie komunistov ako Neumann, Seifert, Majerová, Vančura na čele s Olbrachtom - vzniká **Manifest sedmi**. Tento spor dokumentuje aj film Gottwald, kde sa hlavná postava stretáva s Olbrachtom. Gottwald odpovedá Olbrachtovi: „Prečo za vami nejde Nezval, Laco Novomeský, alebo Julio Fučík? ... Počkej Ivan, povedz mi jedno, s kým vlastne ideš? ... Raz vás to všetkých bude mrziť. Ivane, nám bez vás bude ťažko, ale vám bez nás bude ešte horšie.“ (budúcnosť však ukázala, že sa nakoniec spojili - v roku 1946 bol (Olbracht) zvolený a neskôr bol v politike aktívny; Neumann sa po vylúčení výrazne neangažuje a žije v ústraní; Seifertova dráha pomerne komplikovaná a na politickej a publikačnej scéne sa ocitá striedavo). Laco Novomeský ako reakciu na **Manifest siedmich vyzval intelektuálnu ľavicu o podporu strany** a vyslovil sa **proti vystúpeniu siedmich ľavicových intelektuálov** zo strany v texte *Nad ňou - v nej - či s ňou?: „Intelektuálna ľavica nemôže stať nad stranami. Intelektuálna ľavica má svoj program: boj o modernosť, boj proti kultúrnej reakcii, a tento proces sa odohráva na špinavej zemi, proti triede, ktorá nemôže potrebovať kultúrnu modernosť, ale k svojej existencii potrebuje kultúrnu reakciu. Akýže boj proti tejto triede nad jej stranami? Proti nim - to dno.“* (NOVOMESKÝ, L. Nad ňou - v nej - či s ňou? In *Tvorba*. IV-2. č. 21 (3. 12. 1929), s. 321-322) V texte spomína aj Jacka Londona ako radikálneho socialistu, konkrétne jeho vystúpenie zo Socialistickej strany USA z dôvodu jej umiernenosti a robeniu kompromisov.

¹⁸ MLYNÁRIK, J. Základné črty tried. bojov na Slovensku v r. 1918-1938. In *Historický časopis*, IX. 1961.2, s. 288-298

¹⁹ **Kultúrnú reakciu** Novomeský popisuje v samostatnom článku publikovanom v roku 1925 - pripisuje jej ako hlavnú charakteristiku - **cenzúru** (odvoláva sa na Masarykov výrok o cenzúre ako prejave hlúpeho absolutizmu a taktiež na jeho tézu o pokroku, ktorý nadväzuje na „slobodu presvedčenia, náboženstva, vedy, literatúry, a umenia“ z Paríža, 18. októbra 1918), a to na príklade policajnej prehliadky ku básni *Krik invalidov*, ktorá bola antimilitaristická a autora by bol (keby nepublikoval pod pseudonymom) demokraticky stíhaný na 6 mesiacov: „Či nehraničí s idiotstvom posledné nariadenie štátneho zastupiteľstva, ktoré na umelecký prejav natiahlo 13. paragraf zákona na ochranu republiky? Zadsuť všetko, čo kľíči nie v intenciách naničhodného podlizačstva, zničiť každý voľnejší prejav, zaškrtiť každý úprimný vnútorný hlas - to razí zo zaručenia „slobodného prejavu.“ ... a ďalej ironicky dodáva: „Básnici, spisovatelia, umelci! Odhodte perá, štetce a dláta! Pán cenzor so štátnym zástupcom budú určovať nový smer v umení.“ (NOVOMESKÝ, L. Kultúrna reakcia. In *Práda chudoby* VI. Č. 119. (2. 10. 1925) V Šmatláčkovej biografii sa uvádza, že autora onej básne sa nepodarilo dopátrať, avšak bola uverejnená v rubrike *Literárny film*.

²⁰ V manifeste Ľavého frontu sa píše: „**Ľavý front** chce sústrediť a mobilizovať kultúrnu ľavicu: chce sa stať ústredňou modernej tvorby, budujúcou sa nové podmienky kultúry a spolupracujúcou na rekonštrukcii sveta v novú, racionálnu hospodársko-sociálnu a civilizačnú rovnováhu, produktívnym spoločenstvom a súručenstvom moderných energií, organizovaným hnutím, ktoré má navzájom zbližiť jednotlivých intelektuálnych pracovníkov zo všetkých oblastí kultúrnej činnosti, udržiavať kontakt a vzájomnú spoluprácu medzi nimi; a zároveň chce rozrušiť úzke rámce odborníckej izolácie v presvedčení, že iba tvorba a práca má všeobecnú a kultúrnu hodnotu a môže sa pokladať za modernú, ktorá nezmeravela v úzkom odborníctve, ale ktorá je schopná, nestrácajúci nič zo svojej odbornej dokonalosti, vidieť celý obraz moderného života, ktorá si je vedomá svojich súvislostí s ostatnou kultúrnou a spoločenskou prácou. Zároveň s touto koncentráciou ľavicových intelektuálnych a progresívnych síl usiluje Ľavý front o sústavné a priame spojenie modernej kultúrnej tvorby s jej obecnosťou: z čitateľov a divákov chce mať zúčastnených, aktívnych spolupracovníkov, organizátorov a propagátorov, uvedomelých prívržencov, a spoločne s týmito moderným ľavicovým obecnosťou sa postaví proti kultúrnej reakcii.“ (NOVOMESKÝ, L. Sila Ľavého frontu. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 - 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 69)

i redaktorom robotníckeho závodného časopisu robotníctva *Podbrezovan*, ďalej týždenníka *Tvorba*, plzenskej *Pravdy*, ďalej *Rudé Právo*, *Rudý večerník*, pred zákazom sa mal stať i redaktorom *Rudá zář*; neskôr v 30. rokoch bol načas šéfredaktorom *Ľudového denníka*, *Halónovín*, *Slovenských zvestí* a samozrejme domovského *DAVu*.^{21 22}

1.3. ROKY TRIDSIATE – KRÍZA POÉZIE A HLADANIE VÝCHODISKA

Podľa Šmatláka sa Novomeského vzťah ku umeniu mení už v polovici 20. rokov (toto obdobie Šmatlák nazýva **kríza proletárskej poézie a jej prekonanie**), kedy zomiera Jiří Wolker (1924) a o rok neskôr Sergej Jesenin. Novomeský zažíva obdobie protikladov, s ktorými sa snažil vyrovnávať. Keď v básni *Dve balady*²³ písal o melanchólíi východu, bola to reakcia na smrť Jesenina, ktorý bol pre Novomeského veľkou inšpiráciou v jeho hlbokkej melanchólíi a drsnom chuligánstve (spoznával v ňom aj predstavu seba ako dieťaťa veľkomesta – Budapešť, v ktorej vyrastal). Prerod básnika vysvetľuje aj jeho výrok z konca článku *Poetizmus: „Apollinaire zomrel. Nech žije Majakovskij!”* Mimoriadne tragicky vníma Novomeský dobrovoľnú smrť Majakovského v roku 1930 (ako symbolu „nového východu“ a zjednocovania poézie a revolúcie), ktorá zásadným spôsobom zasiahla aj jeho vzťah ku zmyslu, resp. skôr neužitočnosti básnického umenia. Pre Novomeského je táto tragédia symbol konca nezmieriteľnosti spojenia romantických individualistických gest a realizmom objektívne existujúceho socializmu. Napokon v Novomeského dielach nachádzame nielen nekrológy samovrahov, ale motív samovraždy nachádzame často i v jeho básňach. Východisko z depresie našiel v teoretickej koncepcii dualizmu a účelovej tvorbe – Novomeský začal písať sociálne reportáže, ktoré podľa slov Šmatláka nevedli k rozpoltenosti autora. Básnik hovorí: „*Že nemá moja práca rýmy? Má ale všetky prvky lyrického zákonníku. Že nie sú kondenzované v knižkách? Všetky veci si zaslúžia lyrických prúpkov a básnické pozlátko, i keď ich význam zmaže 24 hodín dňa, alebo i vtedy, keď zostanú nepovšimnuté.*“²⁴ V tom istom roku sa udiala krvavá udalosť v Košútoch, keď četníci strieľali do štrajkujúcich robotníkov – Novomeský o tom píše v *DAV-e* a v brožúre s názvom „*Nyní je v Košútech porádek a klid.*“²⁵ V roku 1932 sa Novomeský oženil s Karlou Marešovou, s ktorou sa zoznámil v pražskej Spoločnosti pre hospodárske a kultúrne styky s novým Ruskom a vydáva básnickú zbierku *Romboid*, ktorá je zbierkou sociálnych básní vydaná aj v typicky avantgardne poňatom obale. Novomeský ju publikuje na počesť Janka Kráľa. „*Čierna je zástava, čo nad šachtami vlaje. Len krv, krv v baniach preliata, krv ľudí červená je,*“ píše autor v básni *Čierna a červená*. Podľa A. Valcerovej²⁶ v Novomeského tvorbe cítiť túžbu po exotike, poznání, erotike, ktorá sa stáva najosobnejším východiskom, na ktorom buduje svoje texty; mesto nahrádza absolútne neutrálny priestor, literárny jazyk strieda inšpirácia každodennosťou v sociálnych rozmeroch. Mimoriadne významná je pre **Novomeského návšteva Sovietskeho zväzu v roku 1934** (Prvý zjazd sovietskych spisovateľov v Moskve), na ktorej sa zúčastnil aj Nezval a Jilemnický (autor na to reaguje aj v básni *Moskovský večer*). Novomeský je z novej sovietskej spoločnosti nadchnutý a získava nový zmysel umenia v poetizovaní novej socialistickej spoločnosti, ktorá už prekonala materiálne problémy (zároveň ho to inšpiruje k intenzívnejšiemu boju za dosahovanie zabezpečenia ekonomicko-materiálnych istôt, blahobytu aj doma, vo vtedajšom nesocialistickom Československu). Svoje nadšenie zo sovietskej spoločnosti ako realizácie novej utópie vyjadril v nasledujúcich vetách:

²¹ ROSENBAU, K. Publicistická tvorba L. Novomeského. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: EPOCHA. 1970, s. 256

²² Rosenbau pridáva aj *Ľudový denník*, *Slovenské zvesti*, *Elán*, *Slovenský hlas*, *Doba*, *Levá fronta*, *Luk*, *Šíp*, *Vatra*, *Slovenský hlas*, *Spartakus*, *Pravda chudoby*, *Literárni noviny*, *Svojeť*, *Československé listy*, *Proletárka*, *Program D*, *Romboid*, *Slovenské smery*, *Slovo a slovesnosť*, *Svět v obrazech* a *Vatra*.

²³ „*Do vína plakala mi slzu lumpácka Budapešť/ Viem však, že veľké uzmierenie nenájdem tam, lež ani tu/ Nateraz žičte krvi mojej melanchóliu Východu.*“ (NOVOMESKÝ, L. *Dobry deň vám*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1964. s. 34)

²⁴ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1977, s. 60

²⁵ MATEJOV, R. *Laco Novomeský*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005, s. 417

²⁶ PEKNÍK, M., PETROVIČOVÁ, E. *Laco Novomeský*. BA: ÚPV SAV. 2006, s. 105

„A na tomto stupni, v meradle nesmierne širokom, rodia sa nové ľudské túžby. Nový človek, presnejšie povedané, nové ľudstvo, ktoré je podnecované novými záujmami, intelektuálnymi, citovými a zmyslovými – keď stará túžba vykorisťovanej triedy, túžba po chlebe, po ľudskej existencii je už riešená a vyriešená.“²⁷ Pripomína smäd po poetizovanom živote, smäd po umení a kultúre v spoločnosti, ktorá už vyriešila materiálne problémy. **Oceňuje rozkvet kultúry v sovietskom prostredí** (ešte dožívajúce dedičstvo leninského Ruska, ktoré neskôr Stalin z vulgarizuje) – predovšetkým denné vydávanie osemdesiatich básní v ruských denníkoch, preplnené divadelné sály (pripomína Mejercholdovu *Dámu s kaméliami*) a dodáva, že nový proletár je symbolom vysokej kultivácie: „...komsomolci sa zhodli, aby sa všetci mladí muži holili, čisto obliekali, aby do divadiel nechodili v pracovnom obleku a bez goliera, aby nosili kravaty. Do okien robotníckych príbytkov sa nastahovali kvetináče s kvetinami, verejné jedálne sútážia o to, ktorá bude mať skôr na stole biele obrusy; v sovietskej tlači prebieha aj debata o tom, či pouličné hodiny majú zvonit' o štvrt' alebo nie...“²⁸ Novomeský po návšteve Sovietskeho zväzu prekonáva umeleckú krízu a opätovne sa snaží svojou tvorbou dokázať, že **básnik má byť spoločensky užitočným a dať za pravdu socializmu** tým, že **kultivuje spoločnosť** – podporuje rast smädu po umení, po kráse, po pôvabe. Po osobnej skúsenosti so Sovietskym zväzom roku 1934 sa presviedča, že socialistický človek má záujem o kultúru a umenie, a toto zistenie sa stáva nekonečnou inšpiráciou pre ďalšie napredovanie (nakoľko sa domnieva, že rozpor medzi reálnym socializmom a umením neexistuje). V roku 1935 vydáva zbierku básní *Otvorené okná*, na ktorú pozitívne reaguje literárna kritika - Alexander Matuška aj Jozef Félix (ten zbierku vníma ako syntézu proletárskosti a avantgardy) a Milan Pišút. Táto zbierka autorovi vrátila po období pochybovania a frustrácie zmysel a dôveru pre tvorbu – navrátená dialektická jednota sociálnej revolúcie a poézie. **Návšteva Moskvy** v Novomeskom zanechala až extrémne idealistické stopy – básnik si predstavuje, že v ďalekej **utopickej spoločnosti budú poeti predkladať svoju tvorbu ľudovým zhromaždeniam a tieto zhromaždenia budú vášnivo očakávať výnimočné chvíle**. Toto Novomeského obdobia nazýva S. Šmatlák **obdobím proletárskej poézie**. Situácia druhej polovice 30. rokov sa komplikuje – rastie fašizácia spoločnosti a komunisti na čele s Gottwaldom (ktorého perzekvovali, cenzurovali a dokonca napadli) podávajú ruku Benešovi, aj dovtedy nenávideným sociálnym demokratom, v spoločnom boji ľudovej fronty, jednotnej fronty robotníkov proti fašizmu na základe VII. kongresu Kominterny.²⁹ Nastáva obdobie boja s fašizmom. Ako dodáva Šmatlák: „KŠČ bola jedinou politicky organizovanou silou, ktorá v druhej polovici 30. rokov svoj boj proti veľkokapitálu dôsledne spájala s organizovaním protifašistického zápasu na širokej spoločenskej základni.“³⁰ V období konca 30. rokov až do konca vojny v roku 1945 sa Ladislav Novomeský stáva **klúčovou osobnosťou Slovenského národného povstania**. Už na začiatku 30. rokov píše Novomeský prorocky v DAV-e: „To, čo demokracia Briandov, Vanderveldov, Müllerov a Benešov pripravila pri zelených ženevských stoloch (a v zbrojovkách Európy) použijú posledné imperialistické vojny fašizmov Hitlerových, Pilsudských, kráľov Alexandrov a iných ... Toto

²⁷ NOVOMESKÝ, L. Publicistika zv. III., s.166-177. Cit. podľa ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1977, s. 72

²⁸ Ibid. s. 61

²⁹ Situáciu v 30. rokoch pomerne autenticky dokumentuje seriál *Gottwald* z 80. rokov (SOKOLOVSKÝ, E. (režia). MEŤEJKA, J. (scenár), LEKEŠ-LUBOMÍRSKÝ (produkcia), HOMUTA, J. (dramaturgia). *Gottwald*. [Pôvodný televízny seriál]. Česká republika. Československá televízie. 1986. 5x85 min. [cit. 2016-03-03]. Gottwald bol tvrdým bojovníkom a bojoval proti Benešovmu prijatiu Mníchovského diktátu v roku 1938. Kým Beneš sa spoliehal na pomoc Francúzska, Gottwald navrhoval Benešovi pomoc z réžie Sovietskeho zväzu, čo vtedajší prezident odmietol. Dcéra riaditeľa Živnobanky Preissa, prezrádza komunistom informáciu o obchodovaní Preissa s nemeckým bankármi a predávajú republiky - komunistická tlač je v tomto období masívne cenzurovaná. Sociálna demokracia mlčí a proti Benešovmu rozhodnutiu sa stavajú hlasne komunisti. Gottwald prehlásil: „...bol som hrdý na národ husitov. Viem, že český ľud zostal naďalej národom husitov. Avšak, nemôžem byť hrdý na činy vlád, ktoré doviedli národ ku 30. septembru. Za to sa musia hanbiť všetci, ktorým zostal v tele aspoň kúsok cti.“ Gottwalda v 20. a 30. rokoch mnohokrát kriminalizovali, nakoľko bol horlivým bojovníkom proti kapitalizmu.

³⁰ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1977, s. 85

desaťročie bude rozhodujúcim medzníkom. Zakončí jednu a začne novú historickú epochu. ... Dejepisy nezaznamenali krutejšie prechodné obdobia, ako budú nastávajúce blízke roky, zaliate krvou a slzami. ... Pozície, ktoré rozbiehajú teraz aj davy na Slovensku, rozhodnú o krátkosti či dĺžke tohto utrpenia.“³¹ Vladimír Mináč dodáva, že Novomeský bol vždy tam, kde sa bojovalo s fašizmom a zúfalo volal k nevidiacim a hluchým „ponoreným do vlastných bied a úzkostí.“³² Bolo to jednak v časopise DAV a aj ďalších periodikách, v ktorých bojoval proti nacionalistickej demagógii a najmä zvolaním **Kongresu slovenských spisovateľov v roku 1936** (Trenčianske Teplice), kde volal po zjednotení všetkých pokrokových a kultúrotvorných síl Východu aj Západu v boji proti fašizmu, nekultúrnosti a barbarstvu, cirkevno-náboženskej či časovej nadradenosti a neľudskosti. V roku 1964 o tejto udalosti píše: „*Hostia i domáci, pozorovatelia i účastníci debatovali o tom, či táto jednota je ešte ohlasom takmer patriarchálne nerozvinutých spoločenských vzťahov, ktoré narastajúca polaritná diferenciacia vo svete rozbije, alebo či je už predzvestou takých národných jednôt, širokých národných frontov, na aké začínali myslieť komunistickí politici, predvídajúci neodvratnú zrážku s fašizmom.*“³³ Novomeský túto udalosť aj s odstupom času považuje za kľúčovú a pripomína, že sa podarilo za jeden stôl posadiť mená z rozličných politických vyznaní ako Dilon, Clementis, E. B. Lukáč, Beniak, Poníčan, Urban a Jilemnický a dodáva, že niektoré mená už o niekoľko rokov získali „výrazne protichodný zvuk“. Teplická jednota sa podľa Novomeského stala **základom pre národnú jednotu v povstaní**. Drug píše o tejto udalosti ako syntetickom koncepte na poli kultúry. V roku 1936 nastáva **Španielska občianska vojna** proti Frankovej diktatúre, do ktorej sa zapája aj Československo organizovaním internacionálnych brigád. O rok neskôr sa účastní Novomeský **kongresu v Paríži** a stáva sa prítomným účastníkom bojov (dostal sa priamo k československým bojovým jednotkám bojujúcim proti fašistom) a kongrese Medzinárodnej asociácie spisovateľov na obranu kultúry vo Valencii, Barcelone a Madride – výsledkom boli publikované reportáže v *Slovenských zvestiach* a *Slovenských pohľadoch*. Píše aj báseň *Španielska obloha a Sen*: „*stáda hviezd som chcel mať porátané, než zhoria. ... Tie strely ktože,/tie hviezdy ktože,/to všetko ktože poráta?*“ Za všetkým utrpením však vidí svetlú víziu víťazstva: „*jak guľu krištálovú a čítam z noci budúci jasný deň, ten ktorý dnes tu dostáva sa k slovu.*“ (báseň *Sen*) Ako už bolo vyššie napísané, situácia sa radikalizuje po roku 1938 - Šmatlák si všimá kľúčové body – Beneš odchádza do exilu, odmietnutie Mníchovskej dohody, zákaz komunistickej strany, vyrovnanie ľudákov v Čechách, i na Slovensku a rozbitie na vazalský Slovenský štát a český protektorát. Novomeský je v tomto období v Prahe, píše v dobe temna pod pseudonymami, prináša portréty svetových i domácych básnikov ako zástancov ľudskosti, pokrokových tradícií v kultúre. S Dr. Ivanom Sekaninom, sociálnymi demokratmi a členmi ľavicovej odbojovej organizácie *Petiční výbor Věrní zůstaneme* vydáva časopis *Nová svoboda*, ktorý je hneď v prvý deň nacistickej okupácie zakázaný.³⁴ Následne Novomeský píše do Elánu, ktorý rediguje Ján Smrek a prostredníctvom nakladateľstva Melantrich vydáva štvrtú básnickú zbierku, v ktorej sa vrátil ku symbolizmu – *Svätý za dedinou* – názov je sémantickým odkazom, že sám svätý však v dedine nie je vítaný. Snažil sa, ako píše v básni *Slovo*, priniesť svetu zvesť, že ešte rastú kvety. Ako píše Šmatlák, tieto básne sú písané v časovom vákuu, kedy sa nič nedeje. V novembri 1939 sa **nezamestnaný básnik** sťahuje do materského domu v Senici a ťažko získava existenčné zabezpečenie. Novomeský po roku 1939 prežíva vďaka **živnosti** v časopise *Budovateľ*, a vďaka Jánovi Smrekovi dostáva miesto redaktora v hospodárskom bulletinu *Obilná spoločnosť*. Píše básne do časopisu *Elán*, ktoré však vydáva až po vojne v zbierke *Pašovanou ceruzkou*.

³¹ NOVOMESKÝ, L. Ukl'udnené Slovensko. In DAV. Roč. 4. č. 1. 1931

³² MINÁČ, V. Princíp čistoty ako princíp života. In. *Nové Slovo*. Č. 5+–52., 1974

³³ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. 1.zv. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s.49

³⁴ KUČERA, M. Dialektika poézie a života. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31861>

1.4. V BOJI PROTI FAŠIZMU A KULTÚRNA REVOLÚCIA (VIANOČNÁ DOHODA A SNP),

NOVOMESKÉHO VYSPORIADANIE SA S FAŠIZMOM A KAPITALIZMOM, NA CESTE K MIERU

Počas februára 1940 žije u J. G. Tajovského a až neskôr získava byt na Mudroňovej ulici. V 40. rokoch sa dostáva do väznice v Ilave z preventívnych opatrení Slovenského štátu (väznený bol celkovo dva krát) a podobne sa dostáva do väzenia aj Gustáv Husák. Vďaka rodinnému priateľstvu s Alexandrom Machom sa mu podarilo **zmierniť tresty pre väznených davistov** a taktiež dostať z väznice brnenského gestapa **Viliama Širokého**, čím mu prakticky **zachránil život**.³⁵ V roku 1943 bola väčšina funkcionárov strany vo väzení a ilegality; po návrate Karla Šmidkeho z Moskvy sa spolu s Novomeským a Husákom podieľajú na zakladaní ilegálnej **Slovenskej národnej rady** a stávajú sa členmi V. vedenia ilegálnej KSS, ktorej úlohou je integrovať všetky protifašistické skupiny na základe rozhodnutia Kominterny (spojenie s Joskom, Lettrichom a Ursíny, o ktorých hovorí po piatich rokoch Novomeský razantne kriticky ako o ľuďoch, ktorí sa neskôr nedržali stanovených zásad dohody, ale zároveň dodáva, že v záujme objektívnej historickej pravdy treba priznať ich účasť na koncipovaní **Vianočnej dohody** a to, že svojou účasťou „*neznehodnocujú ani prvý dokument o SNP*“³⁶). To, čo sa nezrealizovalo po roku 1945, vníma ako víziu Februárového rozhodnutia - plnú realizáciu myšlienky Slovenského národného povstania: „*Vianočná dohoda o SNR, SNR, SNP, ¾ ročná partizánska vojna, potom obnovenie republiky, Košický vládný program a všetky nemenované rozhodujúce články nášho dramatického politického a spoločenského vývoja nemali a nemajú iný zmysel než boj o nové Slovensko... v našom živote podľa predstáv a programov osnovaných ešte pred začatím ozbrojeného zápasu nemali byť iba ľudia pri správe verejných vecí, ako to konečne plynie i z Vianočnej dohody o SNR, ale nové mali byť i zriadenia, inštitúcie, nový mal byť prístup k problémom aj metódy práce*.“³⁷ Nasleduje obdobie povstania, **zakladanie povstaleckého časopisu Nové Slovo** a v roku 1944 prevzatie moci na oslobodenom území v Banskej Bystrici ilegálnou Slovenskou národnou radou. Novomeský je vyslaný do exilu, kde v **Londýne rokuje s Benešom** o budúcom politickom usporiadaní (týmto rokovaniam sa podobne venuje v textoch zo 60 rokov). Odtiaľ letel **do Moskvy**, kde sa zúčastňuje porád KSČ. V tom istom roku sa mu **narodila dcéra Elena**. V roku 1945 sa po oslobodení vracia na Slovensko, kde sa stáva súčasťou povojnového vedenia a začína s vysporiadaním sa s pôvodcami fašistického režimu. Novomeský vo svojom prejave hovorí (v povojnovom kontexte) o procese očisty: „*Nielen my, všetky národy Európy, oslobodené z područia nemeckého nacizmu prechodia teraz mocným procesom očisty*.“³⁸ Táto očista súvisí s hľadaním pôvodcov utrpenia ľudstva, zodpovedných za morálne zlyhanie. Novomeský však odmieta násilné riešenie, jeho cieľom je upevnenie morálky národa a čo najsilnejšie upozornenie na udavačstvo, lotrovstvo. **Slovenské národné povstanie** je podľa Novomeského tou najdôležitejšou udalosťou pretože v ňom „*narod našiel seba*.“³⁹ Čo sa týka súkromného života, tak tragickou udalosťou sa stala **smrť jeho sedemročného syna Daniela** v roku 1946. Hlavnými zdrojmi pre získanie informácii o pôsobení Ladislava Novomeského po roku 1945 sú publikácie *Dva roky slobodnej školy*,⁴⁰ a *Výchova socialistického pokolenia*⁴¹ a *Zväzky a záväzky*,⁴² kde okrem iného autor bilancuje

³⁵ KUČERA, M. Dialektika poézie a života. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31861>

³⁶ NOVOMESKÝ, L. Piate výročie Vianočnej dohody (1948). In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 341

³⁷ NOVOMESKÝ, L. Piate výročie Vianočnej dohody (1948). In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 344

³⁸ NOVOMESKÝ, L. Na prahu nového života. In *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 123-8

³⁹ NOVOMESKÝ, L. Na prahu nového života. In *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s.123-8

⁴⁰ Novomeský sa tu zrejme z taktických a racionálnych dôvodov vyhýba komunistickej rétorike a odvoláva sa tu najmä na múdre a nevyhnutné praktické opatrenia pre dobro spoločnosti v rámci ľud.-demokratického zriadenia.

⁴¹ Publikácia *Výchova socialistického pokolenia* dokumentuje Novomeského prejavy ku zakladaniu nových škôl – konkrétne pri slávnostnom otvorení materskej školy v Senici nad Myjavou 2. júna 1946, Štátnej meštianskej školy SNP v Batovanoch (15. februára 1948), slávnostnom otvorení Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave 7. decembra 1946, zakladaní nových škôl na treťom stupni (z prejavu na letnom kurze učiteľstva

pôsobenie v úlohe povereníka školstva a osvetu (prípadne neskôr označovaného ako povereníka vied a umenia)⁴³ v Kultúrnom výbore Slovenskej Národnej Rady 13. marca 1947.⁴⁴

1.5. POVERENÍK PRE ŠKOLSTVO A OSVETU

Novomeský bol v rokoch 1945-1950 vytrvalým bojovníkom v politickom zápase, nakoľko rezort pod Stránskeho vedením odďaľoval nový zákon o štátnej a jednotnej škole, ktorý bol principiálnym krokom ku demokratizácii školského systému: „*stála za nim nielen autorita jeho osobnosti, ale i obraz Slovenského národného povstania, pretože k prvým zákonodarným aktom povstaleckej Slovenskej národnej rady (1944) patrilo zoštátnenie školstva a jeho definitívne vymenenie zo zaostalých konfesijných roztriešteností.*“⁴⁵ Úlohou povereníctva školstva a osvetu, na ktorého čele stál Ladislav Novomeský, bola duchovná a ideová premena spoločnosti, prevýchova pedagógov, výchova mládeže, odstránenie klerikálnej a fašistickej výchovy a taktiež politické riadenie školskej praxe. Realizáciu kultúrneho konceptu Novomeského treba vnímať v troch dimenziách – jednak vychádzajúc z **kultúrnej politiky slovenských komunistov z konferencie kultúrnych pracovníkov KSS v Turč. Sv. Martine** (dnešnom Martine) z konca roku 1946, jednak z **avantgardného konceptu kultúry z čias DAVU** a jednak ako **nadstranícky, vychádzajúce z racionálne zdôvodnených potrebných krokov pre záujmy národné, ale i záujmy modernej spoločnosti**. Kultúru, umenie a vedu Novomeský vníma prísne v podmienkach **spoločenskej užitočnosti s popieraním jej elitárskej uzavretosti**: „*Úroveň kníh, obrazov, divadiel, koncertov i intenzita vedeckej činnosti nebudú nikdy nezávislé od okruhu publika a od výšky jeho záujmu o tvorivú prácu umelcov a vedcov.*“⁴⁶ Za 5 rokov pôsobenia v úlohe poverníka pre školstvo a osvetu Novomeský stihol mnoho. Z najdôležitejších

prvkov je to zavedenie zákona o **jednotnej škole**,⁴⁷ zavedenie konceptu **kultúry pre široké vrstvy** založenom primárne na vzdelávaní často negramotného obyvateľstva, vysporiadanie sa s maďarskou otázkou (slovakizácia južného

v Banskej Bystrici 16. júla 1948), zakladaní nových učilíšť v Košiciach a slávnostnom otvorení Pobočky lekárskej fakulty Slovenskej univerzity v Košiciach v roku 1949.

⁴² Piaty zväzok publikovaného materiálu Ladislava Novomeského z rokov 1945 až 1950.

⁴³ *Pozdišovki hrnčiari. Filmový šot.* In Týždeň vo filme 4/1950. 1 min. 56 sek. ČSSR, 1950.

⁴⁴ Ladislav Novomeský patrila vďaka zásluhám v Slovenskom národnom povstaní, aktivitách okolo Vianočnej dohody (ktorej bol signatárom) a účasti na exilovej vláde v Londýne k **jednému z najvýznamnejších povojnových politikov**. V roku 1945 sa stal členom Ústredného výboru KSS a bol zvolený ako člen dočasného Ústredného výboru KSČ; IX. Zjazd KSČ ho potvrdil v tejto funkcii. V rokoch 1945 až 1946 bol členom zákonodarného zboru Prozatímní národní shromáždění za KSS (zdroj: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/rejstrik/jmeny/n.htm>) a parlamentných voľbách 1946 sa stal poslancom Ústavodarného Národného zhromaždenia za KSS (sľub vykonal 28. 10. 1945 a jeho voľba bola verifikovaná 15.1.1946). Po voľbách Národného zhromaždenia roku 1948 sa stal poslancom za KSS (zvolený v kraji Trnava, zdroj: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/jmeny/n.htm>). V roku 1951 rezignoval na poslanecký post a nahradil ho Alexander Dubček. Novomeský bol zároveň povojnovým predsedom Matice Slovenskej.

⁴⁵ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 119

⁴⁶ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 23

⁴⁷ J. Ďuriš ku Novomeskému snahe o jednotnú školu dodáva: „*Zrovnoprávniť prístup ku vzdelaniu, umožniť získanie vedomostí všetkým, rozšírenie vzdelanosti do šírky, to bolo veľké, usľachtilé poslanie, ktorému (Novomeský, pozn. aut.) venoval na úseku škola v kultúry veľa úsilia, času a energie.*“ (ĎURIŠ, J. Ladislav Novomeský: bojovník za demokratizáciu kultúry. In. *Pedagogika* 2/1985, Praha:UK PedF, 1985, s. 183)

Slovenska),⁴⁸ zavedenie ruštiny ako povinného jazyka na školách, vysokoškolskej reformy, **prepojenie školstva s praxou**, prijatie nového osvetového⁴⁹ a divadelného zákona, zrovnoprávnenie východu a západu Slovenska (vybudovanie vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií v Košiciach), rozsiahla činnosť na poli osvetovom, vzdelávacom, umeleckom a vedeckom. Novomeský otváral školy, galérie, internáty, prednášal na kultúrne podujatiach, zjazdoch kultúrnych pracovníkov a tak ďalej. Počas jeho funkcie vznikla Slovenská filharmónia, Slovenská národná galéria, Vysoká škola výtvarných umení, Vysoká škola múzických umení, meštiacke školy, opatrovne, stredné školy a fakulty vysokých škôl.⁵⁰ V procese kultúrneho vývoja je podľa Novomeského dôležité nasmerovať spoločnosť od málo kultúrneho alebo nekultúrneho stavu ku stavu kultúrnemu: „*Nie je dôležité, aby náš inteligent svojim chovaním, výzorom a konečne i vedomosťami sa líšil od pospolitého človeka. Ale aby mu bol týmito vlastnosťami vzorom a aby mu vzorom mohol byť, musí sa nevyhnutne zžiť s celým svetom našej spoločnosti tak, aby si jej dôveru získal. ... Máme jedinú generálnu úlohu spoločnú pre všetkých na poli politickom, kultúrnom, hospodárskom, sociálnom i kultúrnom, a to je obnova, výstavba a prestavba slovenského národného života, čo je jedinou cestou k upevneniu pozícií, ktoré dnes slovenský národ v Československu a slovanskom národe má.*“⁵¹ V 60. rokoch Novomeský hodnotí svoje pôsobenie nasledovne: „*Neviem či som to robil dobre alebo zle. Jednoducho **robil som to, čo som pokladal za správne ako básnik aj ako človek.** Mal som vraj... prepustiť všetko učiteľstvo a z prepustených potom vyberať schopných príslušníkov nových kádrov... bol som v zajatí Leninovej myšlienky, že aj na **kultúrnu revolúciu sa vzťahuje zásada, ktorá platí pre revolúciu vôbec**, t. j. že sa **robí s takými ľuďmi akí sú.** ... lútujem, že mojim nástupcom pripadla potom nevďačná úloha dokončiť a uskutočniť proces, ktorý nadlho poznačil postoj celej pofebruárovej generácie k nášmu socialistickému zriadeniu, čo mi je ľúto väčšmi, úprimne a naozaj. ...ako politický funkcionár máš určité možnosti, a tie treba **využiť, aj keď sú okolnosti nepriaznivé.** ... Ja osobne som prehral. ... no zostáva povinnosťou zaujímať sa o veci národa, sveta. Hoci aj v básňach.*“⁵² Na uvedenom rozhovore z polovice 60. rokov Novomeský demonštruje svoj progresívny prístup. V inej časti rozhovoru pripomína, že politik pre neho nie je funkcia, ale občiansky postoj. Z rozsiahleho výskumu sú v doplnené štatistiky Novomeského činnosti na kultúrnom poli v rokoch 1945-1950 (kapitola III.).

⁴⁸ Južným územiam sa Novomeský venuje aj v kapitole *Navrátene kraje Slovenska*, kde jasne presadzuje myšlienku ČSR ako národného štátu s cieľom presídliť a vymeniť maďarské obyvateľstvo s odvolaním sa na parížsku konferenciu a presídlenie 200 000 Maďarov zo Slovenska. Pripomína tiež reslovakizáciu južného Slovenska realizovanú Poverením školstva a osvetu, ktorá predstavovala 700 dobrovoľných + 300 preradených (s prísny výberom mimo tých, ktorí majú rodiny) učiteľov s cieľom národnopolitického významu akcie (okrem toho bolo v povojnovom období presídlených 713 študentov z Maďarska, na čo sa vynaložilo 40,7 mil Kčs. – študovali v Dolnom Kubíne, Kežmarku, Lip. Sv. Mikuláš, Ružomberku, Skalici, Turč. Sv. Martine, Modre, Stupave, Bratislave). Vystahovanie vníma ako napravenie historickej krivdy. Navrhuje presunutie podnikov z rúk nemeckých a maďarských direktorov (a aj slovenských zradcov - kolaborantov) do rúk slovenských.

⁴⁹ V roku 1945 bol prijatý zákon, dekrét prezidenta republiky o osvetovej činnosti 130/1945 Sb, ktorého výsledky bilancuje Novomeský po dvoch rokoch od jeho schválenia: „Keď si uvedomíme, že vlni sa vystriedalo jeden a pol milióna ľudí na ochotníckych divadelných predstaveniach a keď si ďalej uvedomíme, že takmer každý obyvateľ Slovenska bol na nejakej slávnosti, na nejakej prednáške – pričom nerátame do toho podujatia politických strán, ale len podujatia kultúrneho alebo štátnopolitického charakteru – sú to výsledky nepochybne pekné a významné.“ NOVOMESKÝ, L. Naša osvetová služba. In: *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 234

⁵⁰ 7. decembra 1946 sa Novomeský zúčastnil slávnostného otvorenia Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity. Na kultúrnom poli vznikali po roku 1948 nové inštitúcie ako *Syndikát slovenských skladateľov*, *Zväz československých skladateľov*, mení sa tvár *Umeleckej a vedeckej rady* podľa zákona SNR č. 10/1948, vzniká Slovenská filharmónia, *Hudobná a artistická ústredňa* v Bratislave, *Vysoká škola múzických umení*, *Slovenský ľudový umelecký kolektív*, *Slovenská národná galéria*, *Vojenský umelecký súbor*, obnovuje sa *Matica slovenská* pod správou poverenia pre informácie, *Slovenský hudobný fond*, *Gramofónové závody*, nové profesionálne, ale aj amatérske súbory.

⁵¹ NOVOMESKÝ, L. Na prahu nového života. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 123-128

⁵² NOVOMESKÝ, L. *Spátka veľkého dluhu*. 1.zv. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 395

1.6. NESPRAVODLIVO OBVINENÝ

Novomeský je v roku 1950 pozbavený funkcie povereníka a je menovaný za predsedu Slovenskej akadémie vied a umení, kde pôsobí do roku 1951. Novomeského ako predsedu SAV-u zatkli 6. februára 1951 o 9:00 hod spolu s Gustávom Husákom.⁵³ Vo vyšetrovacej väzbe je do roku 1954 a odsudzujú ho na 10 rokov väzenia – väznený je v Leopoldove, Mírove a v Prahe-Ruzyni. Pred Vianocami roku 1955 je podmienene prepustený a zvyšok trestu mu odpúšťajú pre dobré správanie. Žije v Prahe a pracuje v Památníku národného písemníctví. Rok pred rehabilitáciou vydáva básne v *Plameni a Slovenských pohľadoch*. Napriek trpkkej skúsenosti s väzením neprestal veriť myšlienke, ktorú hlásal a ktorej veril. Zrádzajú ho tí, ktorých vo svojich textoch oslavoval a uznával – vrátane Nejedlého, Širokého a Gottwalda, ktorý mu pomáhal v začiatkoch svojej žurnalistickej práce. Bývalí DAV-isti na čele s Husákom, Novomeským a Clementisom sa ocitajú na spoločnej lodi režimom väznených. Proces s buržoáznymi nacionalistami sa konal 21. až 24. apríla 1954 v Prahe – obžalovaní boli Husák, Horváth, Okáli, Holdoš a Novomeský. Existujú autentické zvukové nahrávky z tohto procesu, ktoré boli vložené do umelecko-dokumentárneho pásma *Tanec nad priepastou* spracované Emilom Benčíkom. Novomeský, ako v textoch, tak aj vo výpovedi priznáva, že pod vplyvom procesov sám uveril, že sa stal zradcom. Súdného pojednávania o „velezrade, sabotáži, protištátnom sprisahaní“. V zázname z vykonštruovaného bratislavského pojednávania Novomeský hovorí: „*Ideologické korene buržoázneho nacionalizmu siahajú do rokov 1924-25, keď začal vychádzať DAV. Činnosť buržoázno-nacionalistického DAV-u bola škodlivá... lebo ovplyvňovala tú časť inteligencie, ktorá hľadala cesty k robotníckej triede a socialistickému hnutiu. Naša činnosť bola škodlivá, lebo sme nadradzovali nacionálne záujmy nad triedne, internacionálne záujmy proletariátu. A potom tiež preto, lebo sme záujmy Slovenska vyzdvihovali nad záujmami ostatných častí republiky. ... Toto nepriateľské stanovisko privedlo burž-nac. skupinu DAV-u do jednotného frontu s ľudáckym autonomizmom a separatizmom. ... v roku 1932 sme vystúpili takým spôsobom, že sme sa dostali s ľudáckym autonomizmom a separatizmom na spoločnú platformu. ... Takýmto spôsobom naša skupina účinne napomáhala tvoreniu tzv. Slovenského štátu.*“⁵⁴ V tomto procese bol prítomný aj Alexander Mach, ktorého sa pýtajú, prečo nechal väzniť komunistov, pričom Husákovi a ďalším zabezpečil lepší spôsob bytia. Mach na to odpovedá, že „*využíval ich činnosti v prospech štátu.*“ Historik a literárny vedec Martin Kučera si vo svojej hermeneutickej interpretácii Novomeského života všima aj tento moment a dodáva

⁵³ Podľa Druga, sa ešte v roku 1949 písali o DAVe oslavné, spomienkové a hodnotiace články (Mládežnícky časopis Smena organizoval anketu o nadväzovaní na úsilia davistov, nakladateľstvo Tatran chystalo zborník štúdií a dokumentov). Avšak už v máji 1951 na IX. zjazde KSS útočil V. Široký na Clementisa, Husáka a Novomeského ako na tých, ktorí mali nelenistický a nemarxistický pomer k robotníckej triede a vyznačovali sa buržoáznou kolísavosťou. Proti DAVistom sa postavil aj ich bývalý kolega J. Šefránek, ktorí ich v marci 1951 na aktíve slovenských spisovateľov-komunistov obvinil zo sektárstva a salónneho marxizmu (vynímajúc iba Urxa, Kráľa a Jilemnického). Situácia sa radikalizuje na zasadnutí ÚV KSS v apríli 1951, kde Široký rozvíja vykonštruované obvinenia a dodáva, že davisti nikdy neboli komunistami. V obvineniach pokračuje Juraj Špitzer, ktorý vypracoval sugestívny referát nadväzujúci na obvinenia. Až v roku 1963 bolo v rezolúcii zdôraznené, že obvinenia z IX. zjazdu KSS boli vecne aj ideovo nesprávne. (Bližšie DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965, s. 157-159)

⁵⁴ BENČÍK, E. *Tanec nad priepastou*. (umelecko-dokumentárne pásmo s autentickými zvukovými nahrávkami z procesov 50. rokov). Bratislava: Slovenský rozhlas. 2003.

nasledovné stanovisko: „Novomeský byl za Slovenského státu, tzv. první slovenské republiky (z milosti vůdce a říšského kancléře), dvakrát vězněn a propuštěn, nikoli snad zásluhou vlivného ministra Šaňa Macha, s nímž ho pojilo rodinné přátelství z dávných dob a který byl víc bohem než politický profesionál, nýbrž proto, že režim vězením pouze zastrašoval.“⁵⁵ Paradoxom je, že „konexie“ ktoré mal Novomeský s Alexandrom Machom chránili práve tých, ktorí Novomeského v 50. rokoch súdili. Kučera píše o záchrane života samotnému **Viliamovi Širokému**, ktorého zachránil pred smrťou: „Komunistické vedení využívalo prostřednictvím Júlia Ďuriše (před jeho zatčením) Novomeského konexí u Šaňa Macha ve prospěch vězněných, např. davistů Daňa Okáliho, Jána Poničana a Ladislava Szántóa, také však generačně mladších Jána Púlla, Michala Faltana, Júlia Šefránka (kterého jako Žida Novomeský uchránil před deportací), Jaroslava Dubnického. Hned na začátku války se mu podařilo dosáhnout Machova zákroku, aby z věznice brněnského gestapa byl do Bratislavy přeložen Viliam Široký, navrátilivš se z emigrace. Tím mu zřejmě zachránil život.“⁵⁶ Interpretácia tejto dejinnej udalosti je teda oveľa zložitejšia. Novomeský vo vykonštruovanom procese hovorí o stretnutiach s Clementisom, v ktorých vyzdvihoval potreby miernejšieho posudzovania slovenských fašistických previnilcov: „Pri týchto rozhovoroch s Clementisom vyzdvihoval som režim slovenského štátu ako miernejší v porovnaní s inými režimami v krajinách okupovaných nacistickým Nemeckom. ... Informoval som Clementisa o našej dohode s reakčnými predstaviteľmi slovenskej buržoázie SNR a zdôrazňoval som potrebu úzkej spolupráce s nimi, v záujme zachovania inštitúcií a zariadení vytváraných v období Slovenského štátu.“⁵⁷ Novomeského priznania nielenže nekorešpondujú s jeho prehláseniami v publicistike, ale ani s jeho činnosťou počas povstania a po ňom. Novomeského spolupráca s nekomunistickými silami – či už to bolo v rámci tzv. Vianočnej dohody alebo na stretnutí spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach viedla ku spoločným cieľom – boji proti fašizmu. Kučera k tomuto obdobiu dodáva: „Mstila se na něm malost. Či, koho, v jakém zájmu? Na podobné dotazy, bohužel, dosud neumíme uspokojujícím způsobem odpovědět. Ovšem známe fakta o tom, že Novomeský v poválečných funkcích – jakkoli se to někdejšími stoupencům režimu Slovenského státu jeví jinak – vykonal mnoho dobrého i stатеného, že nebyl (jako ostatně nikdy) poplatný dobové dogmatice.“⁵⁸

1.7. REHABILITOVANÝ NOVOMESKÝ

Po **rehabilitácii** ho volia do výborov Zväzu slovenských i československých spisovateľov, začína pracovať v Ústave slovenskej literatúry SAV, vydáva zbierky *Vila Tereza* (o rok neskôr za ňu dostáva cenu Klementa Gottwalda) a *Do mesta 30 minút*. Po prepustení sa vracia do Senice a A. Baláž k tomuto obdobiu píše: „Ublížili mu mnozí, četní, kterým pomáhal ke kariéře, ti, jež považoval za přátele, „soudruhy“. Odpustil všem. Křivdu se snažil objektivizovat.“⁵⁹ V roku 1964 vychádzajú ďalšie básnické zbierky a výbery a koncom roka je menovaný národným hrdinom. Podľa Baláža, Novomeského neskoršia tvorba prechádza od autentického **marxizmu** ku tvorbe, v ktorej cítiť **existenciálne** napätie a **gnozeologickú skepsu** pripomínajúcu tvorbu Miroslava Válka a mladších básnikov (najmä v nedokončenej zbierke *Dom, v ktorom žijem*). V polovici 60. rokov pracuje v predsedníctve Zväzu slovenských spisovateľov a dostáva cenu Ľudovíta Štúra. Zborník *Splátka veľkého dlhu* obsahujúci texty z tohto obdobia je veľmi cenným zdrojom pre recepciu Novomeského názorov na kultúru a

⁵⁵ KUČERA, M. Dialektika poézie a života. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31861>

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ BENČÍK, E. *Tanec nad priepastou*. (umelecko-dokumentárne pásmo s autentickými zvukovými nahrávkami z procesov 50. rokov). Bratislava: Slovenský rozhlas. 2003.

⁵⁸ KUČERA, M. Dialektika poézie a života. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31861>

⁵⁹ Ibid.

umenie, kultúrnu politiku a geopolitiku. Tento zborník vydaný v roku 1992 je šiestym zväzkom, pokračovaním piatich zborníkov Novomeského publicistiky vydanej editorom Karlom Rosenbaumom. V rozhovore z roku 1966 pripomína, že 60. roky sú v istom zmysle **návratom do avantgardných 20. rokov**, ktoré nakoľko prišli bezprostredne po 1. svetovej vojne a Ruskej revolúcii, stali sa určitým laboratóriom, obdobím vytvárania novej koncepcie. Rok 1956 a situáciu po „III. zjazde Zväzu Československo-sovietskeho priateľstva“, „**odmietnutie socrealizmu ako jedného boha**“ a rehabilitáciu avantgardy teda vníma ako návrat k stavu 20. rokov. Rozdiel medzi 20. a 60. rokmi v porovnaní so 40. rokmi Novomeský vidí nasledovne: „*Roky 1945-1950 prišli tiež po svetovej vojne a revolúciou sme boli doslova obklopení. A predsa tu bol rozdiel, všetko bolo akosi menej výrazné než vtedy. ...spoločenské zmeny prišli k nám akosi príliš hotové, že tu nebola priama požiadavka odpovede. ... Zauzite tu hral rolu dogmatizmus, kult osobnosti a bohviečo. Ale hlavnou vecou je, že vtedy (v 20. rokoch, pozn. aut.) sme boli tvorcami, vytvárali sme koncepciu, kým potom sa z nás stali už len výkonné orgány hotovej veci.*“⁶⁰ Novomeský tak ospravedlňuje historickú situáciu, ktorá doviedla dejiny do soc-realistického konceptu. **Socializmus**, ako alternatívu voči kapitalistickej ceste dejín však **nikdy nepoprel**: „Často mám pocit, že sme verili viac, ako sme dosiahli, sľubovali viac, ako sme mohli dať. Ale napriek tomu som stále presvedčený, že to bola a je dobre volená cesta. ... **ja po svojich skúsenostiach so svetom nič lepšieho nepoznám, ako socialistické riešenie jeho problémov. Ide len o to nájsť správne cesty, ktoré povedú k ozajstnej realizácii ozajstného socializmu. To pravdaže, nie je ľahké a nikdy nebude.**“⁶¹ Šiesty zväzok publikovaných textov (z ktorého pochádzajú aj vyššie uvedené citácie) je zásadným zdrojom pre komplexné zmapovanie Novomeského konceptu kultúry, nakoľko obsahuje autorove myšlienky sformované po skúsenosti 50. rokov. Napriek všetkým negatívnym skúsenostiam nikdy neprestal veriť v myšlienky socializmu, čo dokazujú aj nasledujúce slová: „...*i ja som podľahol zdaniu...že totiž chyba je vo mne, že celá tá zločinecká činnosť to sú dôsledky mojich nedostatkov, mojej politickej činnosti. ... v kriminále som prišiel na to, že to je hlúposť a že je nezmysel apriórne stavať na nedôvere voči ľuďom... ide o pohľad určitých ľudí na istý spôsob konania, myslenie, života. Som rád že sa to zase dostalo do normálnych relácií... Tie väzenské roky ma strašne ťažili, bolo mi až hanba, že aj na mne sa dá demonštrovať obľudnosť toho, čo si tiež vravelo socializmus... V zbierke Stamodtiaľ a iné je jedna báseň, kde sa hovorí, že aj keď to bolo mrzuté, nemám právo zanevrieť na seba a na všetko, čím som bol, socializmus nie je len toto, a ak bude treba, **ak sa z tej príšernej skúsenosti zrodí skutočný socializmus, tak aj toto unesiem.***“⁶² Prichádza rok 1968, ktorý je interpretovaný rôzne – dobová literatúra hovorí, že na protest proti antisocialistickým silám obnovuje Novomeský spolu s Husákom, Váľkom a Mihálikom *Nové Slovo* a odchádza z redakčnej rady *Kultúrneho života*. S. Šmatlák tento akt hodnotí nasledovne: „*Najjasnejšie sa to ukázalo po nádejepnom januári 1968, keď pravcoví oportunisti dali možnosť kontrarevolučným silám aktívne vystupovať a L. Novomeský bol z tých spisovateľov a politikov, čo sa postavili proti ich náporu. Právom zaujal Novomeský miesto v Predsedníctve Ústredného výboru KSS. Účasťou na konsolidácii pomerov, na spravodlivom riešení vzťahu Čechov a Slovákov zákonom o československej federácii, presadzovaním správnej politiky proti pravicovej deštrukcii vyúsťuje čestný zápas komunistu L. Novomeského, politika, básnika-národného umelca a publicistu.*“ Ďalej (v zmysle vývoja v neskorých 60. rokoch) autor píše: „*Novomeský opäť zasahuje do vývinu socialistickej kultúry. Upozorňuje na chyby a nedostatky spôsobené dogmatizmom, i rozličnými vulgarizáciami v 50. rokoch, upozorňuje na škodlivosť týchto chýb a žiada nápravu. Robí tak zásadne na báze socializmu, socialistickej spoločnosti a socialistického systému, **nikdy** nie mimo neho, či bez neho.*“⁶³ V rokoch 1968 až 1971 pôsobí ako člen predsedníctva ÚV KSS (Vysočanský zjazd KSČ ho v auguste 1968 zvolil do ÚV KSČ) a ako

⁶⁰ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. 1. zv. Bratislava: Nadácia V. Clementisa, 1992, s. 387

⁶¹ Ibid.

⁶² NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. 1. zv. Bratislava: Nadácia V. Clementisa, 1992, s. 399

⁶³ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 6

poslanec a člen predsedníctva Slovenskej národnej rady. „Po boku Válka, Mihálíka, Horova a Plávky se rozhodl podpořit „nový kurs“ personifikovaný Husákem. Uvěřil, že slova novopečeného prvního tajemníka z dubnového pléna 1969 o kontinuitě reformy mírnějšími prostředky budou platit,“⁶⁴ komentuje toto obdobie A. Baláž. Neskôr sa však konfrontuje s normalizačnou cenzúrou. Jeho odpoveď však nie je antikomunizmus, ale návrat ku avantgarde a slobode v socializme, ktorú zastával. Zastával prestížne kultúrne posty, bol predsedom *Matice Slovenskej* v rokoch 1968 až 1974 a zároveň bol aj jej čestným predsedom.⁶⁵ V tomto období získava celú radu ocenení,⁶⁶ čestný doktorát na Univerzite Komenského⁶⁷ a Štátnu cenu SSR. Koncom 60. rokov vychádzajú výbery z publicistiky *Znejúce ozveny* a *Čestná povinnosť*, a taktiež básnická zbierka *Stamodtiaľ a iné*. V roku 1970 vychádzajú zborníky *Manifesty a protesty* a *Slávnosť istoty*. V roku 1971 vychádza súbor veršov v *Básnickom diele* a o rok neskôr piaty zväzok publicistiky *Zväzky a záväzky*. V roku 1973 je zvolený **čestným predsedom Matice slovenskej** a o rok neskôr vychádza reedícia *Svätý za dedinou*. Rok pred smrťou mu vychádza výber zo zbierky básní a publicistiky *Z úvodných podstát človečích* (1975). Posledné obdobie jeho života dokumentuje stať vo výbere Miroslav Válka, *Sám doma so svojou poéziou*, kde sa melancholicky a depresívne sponedá cez básne a komentáre.⁶⁸ V 70. rokoch bol Novomeský ťažko chorý a zomiera 4. septembra 1976 v Bratislave. Česť jeho večnej pamiatke.

„Smrť je len nenávratno.
Iba zabudnutie je, koniec života.“

Laco Novomeský,
Pohreb mladéj ženy

Ladislav Novomeský v TV seriále *Osobnosti* (1967)

Ladislav Novomeský na prelome 60. a 70. Rokov

⁶⁴ KUČERA, M. Dialektika poézie a života. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31861>

⁶⁵ *Přehled funkciónářů ústředních orgánů KSČ 1945 - 1989* [online]. www.cibulka.net

⁶⁶ *Národný umelec* (1964), *Cena Ľudovíta Štúra* (1967), *Řád Klementa Gottwalda* (1968), *Národní cena SSR* (1969), *Řád Vítězného února* (1973), *Řád republiky* (1974), *Státní cena Klementa Gottwalda* (1964, 1974), titul *Hrdina Československé socialistické republiky* (1969), *Leninov řád* (1969)

⁶⁷ „Dr. h. c. navrhla Filozofická fakulta UK. Čestný doktorát vied o umení mu bol udelený dňa 19. 6. 1969 za prínos do slovenskej literatúry a publicistiky.“ (uniba.sk/veda/zvlastne-ocenenia-udelovane-univerzitou/drhc/ladislav-novomesky/)

⁶⁸ NOVOMESKÝ, L. *Sám doma so svojou poéziou*. In VÁLEK, M. *Laco Novomeský - Vo výbere Miroslava Válka*. Kruh milovníkov poézie. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1979, s.151-156

II. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A KREOVANIE KONCEPTU KULTÚRY PODĽA LADISLAVA NOVOMESKÉHO

„Umenie nie je, alebo aspoň nemá byť púhym zobrazením skutočna, ale jeho pretváraním.“⁶⁹ Novomeský

2.1. KONCEPT KULTÚRY PODĽA LACA NOVOMESKÉHO OD 20. PO 60. ROKY

Ladislav Novomeský je zástancom dialektického prístupu ku kultúre - kultúra ako slobodný dialóg protikladov, ktorý vedie ku kreovaniu nového. Dokazuje to aj jeho prehlásenie:

„Kultúrna stavba je veľmi jemný organizmus. A chceli by sme poprosiť tých, ktorí ju chcú odlavičiarit' a popravičiarit' alebo internacionalizovať a odnacionalizovať, aby sa raz pokúsili odmyslieť si politické sympatie autorov a svoj osobný vzťah k nim od hodnotného diela. Objavili by niečo úžasného: že totiž nejestvuje v celistvom obraze literatúry pravica a ľavica, ktoré sa chcú vzájomne pohltiť, ale len diela (ľavičiarov, pravičiarov, internacionalistov a nacionalistov), vzájomne sa splietajúce svojou rozmanitosťou, dopĺňujúce sa odlišným zmyslom, a tým tvoriace súzvučný obraz národnej literatúry. Tak ako stavba nestojí len na nosných stĺpoch, ale aj na silách vzájomne sa opierajúcich, aj **kultúrna budova národov sa drží silami vzájomne sa na seba opierajúcimi a podopierajúcimi.**“⁷⁰

Toto tvrdenie dokazuje pokrokový a nadčasový odkaz Novomeského konceptu založeného na tolerancii umeleckých a kultúrnych prúdov. Tento koncept je postavený na dialektickom prístupe, ktorý vrcholí v syntéze pokrokových síl v kultúre ako hybnej sile kultúrnych dejín národov. Ako príklady dialektiky uvádza vzťah Štúra ako *slobodomyselného prúdu evanjelického* a Bernoláka ako *konzervatívny živel katolícky* – keby slovenčina nevyšla z oboch prúdov, podľa autora by zanikla v 60. rokoch 19. storočia. Na záver tohto zásadného textu⁷¹ z roku 1938 priznáva neznášanlivosť a sektárstvo určitých kultúrnych smerov, avšak dodáva, že kultúrna politika nesmie byť „určovateľom celého diania.“ Nejde iba o slová, nakoľko sa Novomeskému napríklad podarilo zjednotiť slovenských spisovateľov na trenčianskotepleckom kongrese v roku 1936 v boji proti výbojom nekultúrnosti - nastupujúcemu fašizmu, rasovej, cirkevno-náboženskej, nacionálnej nadradenosti a za „opravdivými ľudskými túžbami presiaknutej kultúry človečenstva.“⁷² Novomeského texty, ale i činnosť vo funkcii povereníka dokazujú, že tieto slová nezostali iba slovami, ale pretavili sa v činy. Zosumarizoval ich historik Martin Kučera v hermeneutickej interpretácii životopisu, ktorý pripomína, že Novomeský umožnil umelecky pracovať Václavovi Talichovi, Zděnkovi Chalabovi na Slovensku, keď v Čechách nemohli; držal ochrannú ruku nad Karlom Teigem, dopisoval si so Závišom Kalandrom, Konstantinom Bieblom, Jiřím Taufrom, Adolfom Hoffmeistrom, Václavom Černým a ďalšími. Ďalej píše: „...povoláním Karla Šourka do čela Slovenské národní galérie hodlal dát podnět ke vzniku slovenské historiografie výtvarného umění. Přátelský poměr mezi ním a režisérem Dr. Jánem Jamnickým pravděpodobně přispěl k zmírnění poválečných tlaků proti tomuto křehkému avantgardnímu iniciátorovi moderní slovenské divadelní režie. ... Dokud mohl, prospíval Slovensku, dík jeho ochraně se nerozpoutaly čistky proti leckterým umělcům a vědcům, spjatým se společenskou aktivitou buď meziválečnou (Ján Smrek, Milan Pišút, Jozef Felix apod.), nebo válečnou, což byl případ především Emila Boleslava Lukáče a Valentína Beniaka, ale i Mila Urbana a četných dalších. Novomeskému vděčila řada nemarxistických vědců za možnost volného působení na půdě poválečného státu, byli mezi nimi například historik Daniel Rapant, filosof

⁶⁹ VÁLEK, M. *Laco Novomeský - Vo výbere M. Válka*. Kruh milovníkov poézie. BA : Slovenský spisovateľ. 1979, s.160

⁷⁰ NOVOMESKÝ, L. Triedenie duchov v Čechách. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s.113

⁷¹ Text reaguje na činnosť *Kritického mesačníka*, ktorý v tej dobe cez generáciu predvojnových a konzervatívnych autorov ako Sekanina, Kvapil, Procházka, Táborský, osočoval „nepohodlných“ autorov ako Čapek, Nezval, Olbracht a ďalších v zmysle „čistenia“ národnej kultúry od „nepriateľských“ internacionalistických tendencií.

⁷² NOVOMESKÝ, L. *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 270

Svätopluk Štúr a mohli bychom jmenovat donekonečna.“⁷³ Aj uvedené príklady dokazujú, že **koncept slobody a avantgardy v socializme** spĺňal v rozsahu svojich možností a svojej doby. Novomeský bol popri tom (aj v 60. rokoch) veľkým **bojovníkom proti antikomunizmu**, čo ukazuje aj rozhorčený text *O tom istom aj trochu inakšie* nasmerovaný proti knihe *Oneskorené dejiny* a proti Hochnuthovi, Mňačkovi a Hegnerovmu vydavateľstvu. Iným príkladom je jeho ostrá kritika. Zamýšľa sa tu jednak nad tým, aby hlavy svetového komunizmu našli spôsob, aby sa moc v službách socializmu nezvrhla na svojvôľu,⁷⁴ no zároveň tu je tvrdým odporcom antikomunizmu a relativizovania zmyslu leninskej revolúcie: „*Leninovou pohnútkou nebol odpor proti demokracii, ...Ale on prvý a jediný s hŕstkou boľševikov medzi všetkými demokratmi a socialistami vtedajšieho sveta pochopil, že bezpečne vyrvať z vrecák moci „čvargy“ (nazýval ju šetrnejšie: statkárskou a buržoáznou triedou) pôdu pre mužikov v prospech pracujúcich a mier pre mučený národ, teda celkom elementárne požiadavky pre demokratický životný rozvoj prevažnej väčšiny ľudí, môže len jej porážkou a nastolením moci nad ňou. Nie na účet, ale na prospech demokracie.*“⁷⁵ V pravidlách kapitalistickej hry je podľa Novomeského zabalzamovaná bezvýchodiskovosť a bezperspektívnosť sveta a nie Hochnuthom deklarovaná harmónia. Text končí slovami: „*Nestačí ľuďom vedomie nevyhnutnej skazy? Musí nad ním visieť aj pravdepodobná možnosť?*“⁷⁶ Antikomunistické tendencie Novomeský razantne kritizuje, bojuje proti porovnávaniu komunizmu s fašizmom, či snahe antikomunistických autorov zrelativizovať zmysel antifašizmu a SNP. Zadefinovanie **funkcie kultúry** a umenia v spoločnosti podľa Ladislava Novomeského treba vnímať v širších historických kontextoch a vo vývojových štádiách osobnosti autora. Autorova tvorba z predvojnového obdobia je založená na princípoch umeleckej avantgardy, tvorba z vojnového obdobia má ťažisko predovšetkým v zjednotenom antifašizme a humanizme, povojnové obdobie je o hľadaní **harmónie socializmu a dejín národnej kultúry**; nasledujú trpké 50. roky a odmlčanie a v 60. rokoch návrat ku konceptu avantgardy, slobodnej kultúre, harmónii medzi protikladmi a dialógu v prvkoch kultúrnej stavby. Drug definuje DAVistickú predstavu socialistického umenia a kultúry na základe Novomeského prehlásení ako „*skutočné umenie bez ohľadu na metodologickú a štýlotvornú odlišnosť.*“⁷⁷ Tieto obdobia a ich vzájomná komparácia sú základom pre zedefinovanie uceleného konceptu, ktorý je v základných črtách zmapovateľný v Novomeského publicistickej tvorbe, prejavoch a iných dokumentoch. V zásadných otázkach totiž zostal principiálne avantgardný a ľavicový. Ak sa zameriame na vzťah kultúry a komunizmu, výstižné je Novomeského odvolávanie sa na Marxov citát: „*nemá nik svoj výlučný okruh činností, ale môže sa vyškoliť v ktoromkoľvek odvetví, ako sa mu zapáči... spoločnosť tu spravuje všeobecnú výrobu, a tým si umožňuje dnes to a zajtra ono, ráno ryby lapať, na poludnie poľovať, večer ovce pásť, po jedle, ak mám chuť kritizovať, i keď sa preto nestanem rybárom, poľovníkom, valachom, či kritikom.*“⁷⁸ ⁷⁹ Ten aktualizuje o Bucharinovu poznámku z prvého zjazdu

⁷³ KUČERA, M. Dialektika poézie a života. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31861>

⁷⁴ NOVOMESKÝ, L. *Spĺátka veľkého dlhu*. 1.zv. Bratislava: Nadácia V. Clementisa.1992, s.245

⁷⁵ NOVOMESKÝ, L. *Spĺátka veľkého dlhu*. 1.zv. Bratislava: Nadácia V. Clementisa.1992, s.249

⁷⁶ NOVOMESKÝ, L. *Spĺátka veľkého dlhu*. 1.zv.Bratislava: Nadácia V. Clementisa..1992, s.252

⁷⁷ DRUG, Š. *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1976, s. 223

⁷⁸ Cit. podľa NOVOMESKÝ, L. Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 248

⁷⁹ **Celé znenie Marxovho citátu** „*Len čo sa totiž práca začína deliť, každý má určitý výlučný okruh činnosti, ktorý mu je vnútený a nemôže sa z neho vymaniť; je lovcom, rybárom alebo pastierom, alebo kritickým kritikom a musí ním zostať, ak nechce stratiť prostriedky na život – kým v komunistickej spoločnosti, kde nikto nemá nejaký výlučný okruh činnosti, ale každý sa môže vzdelávať v akomkoľvek odbore, celkovú výrobu riadi spoločnosť, a práve tým umožňuje robiť dnes to a zajtra ono, ráno loviť, popoludní chytať ryby, večer sa zaoberať chovom dobytky a po jedle kritizovať, podľa toho, na čo mám práve chuť, bez toho, že by som sa niekedy stal lovcom, rybárom, pastierom alebo kritikom. Toto sebaupravenie sociálnej činnosti, táto konsolidácia nášho vlastného produktu na vecnú moc nad nami, ktorá sa vymyká našej kontrole, kričí naše očakávania, znehodnocuje naše prepočty, je jedným z hlavných momentov v doterajšom historickom vývoji. Ide o to, že individua už nie sú podriadené deľbe práce: Zatiaľ čo v doterajších*

sovietskych spisovateľov, kde hovorí, že **marxistický komunizmus si kladie za cieľ nekonečne rôznorodný rozvoj ľudských potrieb. Nový človek má byť všestranný a plnohodnotný, má milovať teoretizovať, kresliť, myslieť, ryby lapať**. Novomeský píše: „*Len jedno svoje zásadné rozhodnutie môže náš kultúrny život zhrnúť do deklarácie, a to svoju prihlášku do svetovej kultúrnej tvorby človečenstva!*“⁸⁰ Toto deklarované človečenstvo úzko súvisí so **sociálnou slobodou. Po zabezpečení ekonomickej základne je v komunistickej spoločnosti umožnená i sloboda kultúry, ktorá už nie je odkázaná na nestabilitu a neistoty v materiálnom zabezpečení ako tomu je v kapitalizme, preto prichádza slobodný rozvoj**.

V **období 20. a 30. rokov** pôsobil Novomeský z pozície žurnalistu a šíriteľa avantgardného konceptu kultúry, inšpirovaný jednak západnými ľavicovými hnutiami z kruhov dadaistov a surrealistov a z východu leninskou revolúciou v roku 1917. Davistický koncept by však nevznikol bez kultúrnej výmeny s Prahou, kde Slováci získali nové skúsenosti, inšpirácie a vedomie Pražského združenia socialistov zo Slovenska: „*Pobyt v Prahe a styk s českým ľavo orientovaným prostredím rozhodujúcim spôsobom určil vývoj myslenia a presvedčenia týchto chlapcov*.“⁸¹ Spätosť Novomeského s Prahou komentuje aj literárny kritik Alexander Halvoník: „*V Prahe lačne nasaďal do seba vzduch najprogresívnejšej tvorivosti zvířený toľkými kapacitami európskej umeleckej elity: Biehl, Hora, Nezval, Tiege, Mukařovský, Vančura, Halas, Hrubín, Závada, Werich, Voskovec, Ježek, Seifert. Bol nielen učenívým žiakom, ale aj talentovaným rozmnožovateľom hodnôt, ktoré emanovali zo všetkých tých povíchríc českej umeleckej avantgardy*.“⁸² Možno aj práve pod vplyvom kultúrnej výmeny Bratislavy s Prahou bol zástancom československej vzájomnosti v kreatívneho dialógu kultúr. Kultúrno-spoločenské, sociálne, umelecké a politické príčiny vzniku DAV-u, a zároveň i komplikácie pri formovaní ľavicovej inteligencie zapríčinené slovenským antikomunizmom, konzervativizmom a „nacionálnou obmedzenosťou“, ktorá bola obranou voči trendu svetového internacionalizmu (a v ktorého nedôveru na Slovensku sa taktiež zaslúžila ešte uhorská sociálna demokracia, ktorá ignorovala vzťah k nemadarským národom v oblasti jazyka), v historickom období 1. ČSR Novomeský podrobným, až hermeneutickým postupom priameho účastníka príbehu analyzuje v článku *Slovensko – DAV – komunizmus* z roku 1965.⁸³ Činnosť sociálnej demokracie v tomto období podľa Novomeského zdevalvovala myšlienku socializmu na posmech, čo malo za následok radikalizovanie ľavicových marxistov. Socialistická myšlienka mala podľa Novomeského dobrú pôdu, ale zlé podmienky, ktoré pripisuje útokom starej národnej a konzervatívnej inteligencie. Antikomunizmus predstavoval výnosnú živnú činnosť pre vtedajších novinárov. Koncept, ktorý vytvorilo hnutie DAVistov a Novomeský, bol postavený na socialisticom internacionalizme - ten však zdiskreditovala uhorská sociálna demokracia a útočila naň samozrejme aj národná inteligencia ako hrozbu pred zánikom národnej identity. Davistickému konceptu kultúry sa venuje podrobne kapitola 2.1.5. Vzťah slovenskej inteligencie ku DAVistom odhaľuje nasledujúci Novomeského citát: „*Neporozumenie, chladná zdržanlivosť, ba až nepriateľský vzťah slovenskej inteligencie k domácejmu poprevratovému revolučnému hnutiu sme si zvykli vysvetľovať jej nacionálnou obmedzenosťou*. Bola a určite tu aj je vo vyššej miere, než v českom prostredí. ... Komunisti zapalovali myšlienku **svetovej**

dejínach sa vždy tá-ktorá osobitná podmienka javila ako náhodná, teraz sa stáva náhodným samo oddelenie indivíduí, zvláštna súkromná profesia každého jedného.“

(ENGELS, F. *Vývoj socializmu: od utópie k vede*. Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zväzok 4, 1875 – 1883. Nakladateľstvo Pravda. Bratislava 1978, s. 234-237)

⁸⁰ NOVOMESKÝ, L. Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCHA, s. 248

⁸¹ NOVOMESKÝ, L. *Spĺátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 304

⁸² HALVONÍK, A. Novomeský a vzájomnosť dvoch kultúr a národov. In KUČERA, M. *Dialektika poézie a života*.

Bratislava: Literárne informačné centrum. 302 s., Dostupné na litcentrum.sk/31860

⁸³ NOVOMESKÝ, L. *Spĺátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s.282

proletárskej revolúcie a stará inteligencia sa pýtala, či v nej **nezhorí sotva zrodená, ešte neduživá myšlienka slovenskej národnej slobody**. Komunisti hovorili o internacionálnom bratstve národov, ale starej inteligencii znelo ešte v užších tvrdeniach, že Slováci národ nie sú.⁸⁴

Na **prelome 30. a 40. rokov** sa stal Novomeský predovšetkým kritikom fašizmu a jedným z tvorcov nového antifašistického konceptu spoločnosti, ktorý sa začal formovať na zraze spisovateľov v Turčianskych Tepliciach a realizoval na základe **Vianočnej dohody, SNP a Košického vládneho programu** po roku 1945 (avšak situácia sa vyvinula nesprávnym smerom a na rozdiel od avantgardného konceptu sa presadil socrealistický koncept, aj vďaka ktorému sa sám Novomeský dostáva v 50. rokoch do väzenia; a to aj napriek tomu, že bol vo funkcii povereníka). V období roku 1948 **definuje Slovenský pokrok** v troch rovinách, troch generálnych cestách, ktoré vedú od zaostalosti ku pokrokovej krajine: v pozemkovej reforme roľníctva; v industrializácii krajiny a v „modernej kultúre: *„predovšetkým školská a osvetová politika, národne jednoliata, nerozbiľajúca výchovu konfesijnými hľadiskami a opierajúca sa o nepopierateľné výdobytky vedy,*“⁸⁵dodáva. Tieto tri piliere pokroku musia byť založené na rovnomennom raste. Novomeský nabáda k tomu, aby škola vychovala vzdelanú obec schopnú prijímať divadlo, hudbu a literatúru, čím vyzdvihuje do popredia najmä vzdelávanie ako prvý krok kultúrnej politiky na ceste od zaostalej ku osvietenej spoločnosti.

Obdobie 60. rokov – obdobie po rehabilitácii – je obdobím nového zrodu myšlienok avantgardy a slobodného umenia v komunistickej spoločnosti (v podstate ide o návrat ku avantgarde 20. rokov, ako to sám Novomeský vo svojich textoch deklaruje). Dalo by sa teda povedať, že najdôležitejším a východiskovým bude práve avantgardný koncept socialistickej kultúry, ktorý je založený na neustálom vývoji v zmysle seba-ozdravných procesov hľadania nových, pokrokových vyjadrení. Novomeského tvorba 60. rokov je v podstate finálnym vyzetím jeho cesty za hľadaním ideálneho konceptu kultúry v socializme.

Pod vplyvom negatívnych skúseností so socrealizmom 50. rokov opisuje Ladislav Novomeský zmysel umenia a kultúry v socializme nasledovne: **„Socializmus sa od kapitalizmu odlišuje tým – a to aj slúbil – že dvíha závery, ktoré kapitalizmus už zdvihnúť nemohol. ... Ľudia prijali socializmus okrem iného aj v nádeji, že otvorí cestu k takej slobode myslenia a prejavu, akú im kapitalizmus neotvoril ... disciplína sa musí uplatňovať vnútri mechanizmu, ktorý sa bude budovať na slobode prejavu a nie na jej obmedzovaní. ...kultúru krajiny málokedy vytvárali spisovatelia oficiálni... od III. zjazdu sa, pravda, stalo veľmi veľa. Seifert je národným umelcom Holan vyšiel a rozobrali ho atď. Uznal sa jednoducho faktický stav. Súčasne vzniklo rozsiahle široké pole pre pokrovú a progresívnu tendenciu. ... lenže všetky tieto veľké plus existujú k tomu, čo bolo, a nie vo vzťahu k tomu, čo malo byť. ...úlohou spisovateľov bude umožniť a zabezpečiť celkom slobodný prejav v najdokonalejšej miere ... ide mi o to, aby sa dnešný Dostojevskij mohol stať Dostojevským, aby mohol povedať svoje slovo v kríze ľudí aj v socialistickej spoločnosti. ... Hovorím o Dostojevskom nie pre jeho názory, ale preto, že je to pojem, nie pre jeho pravoslávnosť, ale preto, čo dal ľudstvu Nijaký poriadok predsa nie je dokonalejší, na to sme si už zvykli. A čo so spoločnosťou, ktorá sa dusí vo vlastnej spokojnosti? To je tragédia sovietskej literatúry. Nemožno predsa riešiť veci tak, že namiesto Stalina budeme citovať Lenina...”**⁸⁶

⁸⁴ NOVOMESKÝ, L. Slovensko – DAV – komunizmus. In: ŠULC, D. 1965. *Zborník DAV. Spomienky a štúdie*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied: Bratislava, 1965, s. 265

⁸⁵ NOVOMESKÝ, L. Slovenské kultúrne problémy. In: *Zväzky a zväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 281

⁸⁶ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s.383-384

V druhej polovici 60. rokov sa venuje i politologickému vymedzeniu vzťahu demokracie a socializmu a taktiež chybám, ktoré sa udiali v 50. rokoch. Nakoľko ide o veľmi dôležitý text, najvýznamnejšie časti sú uvedené v poznámke.⁸⁷

2.1.1. NOVOMESKÉHO KULTÚRNA POLITIKA V ŠKOLSTVE – SOCIALIZÁCIA KULTÚRY

„Tajomstvom veľkého a skutočného umenia je také len v tom, čo zjavuje, vysvetľuje, a k tomu nás vedie náuka socialistická: k poznaniu skutočných podstát života, k poznaniu spôsobov, ako život zmeniť ako ho zlepšiť, k poznaniu metód, ako vyviesť človeka z bludiska zmätkov a povzniesť umenie so skutočným socializmom za jedno. V tom je skutočné umenie pomocníkom socializmu a skutočný socializmus pomocníkom umenia.“⁸⁸ Ladislav Novomeský

Už v úvode treba pripomenúť, že Novomeský vnímal školstvo ako neoddeliteľnú a primárnu súčasť kultúry a vzdelanostnej premeny spoločnosti a dáva ho na piedestál všetkých kultúrnych inštitúcií: „...v poradí naliehavosti úloh, ktoré máme plniť pri budovaní slovenskej kultúrnosti dávame prvé miesto vzdelaniu do šírky...dávame prednosť vzdelávaniu širokých mäs národa...Chceme nesporne splatiť veľký dlh slovenskému ľudu, keď všetkým na jeho vzdelanie orientujeme našu pozornosť.“⁸⁹ Toto vymedzenie je pre výskum kľúčové. Novomeský si s nadväznosťou na Štúra, ktorého pravidelne cituje, dobre uvedomoval, že nevzdelanému a zaostalému národu je zbytočné predkladať básne, beletrie, obrazy, koncerty, vernisáže a preto videl primárne národ vzdelat' a osvietiť. **Novomeský nechcel aby sa kultúra stala iba výsadou elity a mešťanstva**, ale s nadväznosťou na marxistický koncept a Štúrov odkaz sa usiloval o jej všeobecné pokrytie pre široké vrstvy. Aj preto je významnou črtou predloženej práce interdisciplinárne prepojenie znalostí kulturológie, ale aj pedagogiky. V spoločnom

⁸⁷ „**Socializmus bez demokracie proste nemôže existovať**, dokonca na príklad predmníchovskej republiky sa mi žiada povedať, že sama demokracia je len taká silná a v spoločnosti zakotvená, ako silný a spoločensky zakotvený je socializmus v nej. A keď aj potrebuje, ba mu aj priznáva isté nedemokratické práva na to, aby svoju moc posilnil a bezpečne upevnil, nepriznáva ich do aleluja, naveky, ale len na vymedzený čas, ktorý v rozličných krajinách môže a musí byť rozličný. Inak sa z vlády ľudu stáva vláda nad ľuďom a zo socializmu v takejto pseudodemokracii len nevelmi príťažlivá karikatúra socializmu. ... Demokracia v prvom desaťročí republiky mala kardinálne nedostatky. Nevedela premôcť mocnú vládu bohatých tried nad ňou, vládu finančnej oligarchie, nevedela vyriešiť národnostnú otázku v nej, t. j. aby Slováci a Česi vládli ako rovní s rovnými... Nechcem byť teraz múdry a vyčítať februárovým víťazom poklesy, ktoré som svojho času nevidel, alebo som nad nimi prižmuroval oči. Bolo mi, prirodzene jasné, že práve zrodená socialistická moc nemôže so svojimi odporcami jednat' v rukavičkách. Šetrne a ohľaduplne. Akonáhle sa socializmus dostane k moci - a aj teraz som o tom presvedčený - je povinnosťou socialistov chrániť ho v tej miere, v akej sú schopní ho ohrozovať jeho odporcovia. To mu nesmieme vyčítať a túto tvrdosť mu v nijakom mene nevyčítame. Ale vyčítame mu bezohľadný, tvrdý prístup k "základám", ktoré so socializmom nemajú nič spoločné a boli len pseudosocialistickou fasádou prekrývané. V bezhlavej honbe za centralizovanou mocou, za jej pevnosťou, nevdhali jej predstavitelia zneužiť aj štátnu moc - ako je bezpečnosť a súdy - a v umelo nastrojených procesoch odsudzovali pod rozličnými zámenkami na mnohoročné žaláre mnohých jej odporcov, ba ministra zahraničných vecí Vladimíra Clementisa dokonca na smrť. ...

Združstevňovanie poľnohospodárstva bolo správnou myšlienkou socializmu (... hospodárenie na malých gazdovstvách predstavovalo pri neprestajnom roľníckom lopotení neprestajný núdzny život a jednak si moderná strojom výroba priam vynucovala väčšie plochy - veď je nepredstaviteľné, že by nepatrné pásiky zeme, ktoré prevažovali, obrábali traktory a kombajny...) a bude patriť k jeho veľkým úspechom, že sa ho podujal uskutočniť. Ale bude patriť aj zahanbujúcim nedostatkom ten spôsob, ako k jeho záslužnej úlohe pristupovali. Aké prefikvané formy nátlaku využíval na väčšinu roľníkov, hoci ortodoxný t.j. pravoverný výklad socializmu predpokladal podmienku dobrovoľný prístup roľníkov do kolektívneho hospodárenia. Toto okaté fliagarstvo bolo tak všeobecné, že medzi roľníkmi sa väčšmi ujalo označenie "vzali mi", než iné, jediné priliehavé "dal som" ... do družstva svoju škvarku, svoj dobytok, náradie atď. Taktiež **súkromná obchodná a remeselnícka malovýroba** bola zadministrovaná valcom socializmus... aby nefigurovalo v štatistikách súkromné podnikanie, hoci od čias, čo bolo praktické vytréť, trpí socialistická verejnosť na nedostatok drobných služieb. Štát (daňový úrad) mohol malovýrobu mať pod kontrolou, aby sa z nej postupne nevyvinul súkromno-kapitalistický element."

(NOVOMESKÝ, L. *Spĺátka veľkého dlhu II*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 170-176)

⁸⁸ NOVOMESKÝ, L. In ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1977, s. 127

⁸⁹ NOVOMESKÝ, L. *Komunizmus v Slovenskej národnej idei*. In *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.1973, s. 65

kreovaní konceptu školstva mal slovo aj náместník povereníctva školstva a osvety, Ondrej Pavlík. Sám Novomeský ho označil za „jedného z najvýznamnejších teoretikov a praktických organizátorov novej školskej politiky v republike.“⁹⁰ Významný vplyv na formovanie Novomeského vzťahu ku kultúre a vzdelávaniu mala jednak jeho osobná skúsenosť so vzdelávaním v období monarchie a hlavne samotné praktické pôsobenie v zamestnaní učiteľa v Modre. Svoje poznatky a skúsenosti so vzdelávacím systémom v 1. ČSR zhrnul v článku *Z abecedy našej histórie* z roku 1964, kde na jednej strane oceňuje, že sa vybudovalo školstvo na úrovni nižších škôl, neexistovala negramotnosť „s výnimkou potulných cigánov bez stálego bydliska“ (dodáva, že za Uhorska existovalo školstvo iba na elementárnej úrovni a aj to iba na úrovni cirkevných škôl; slovenské školy existovali len na základe bránenia a udržovania národného povedomia iba v dimenzii cirkví - náboženstva), ale zároveň pripomína, že vyššie školy neexistovali vôbec.⁹¹ Otázke vzdelávania a kritike školského systému sa venuje aj v článkoch z 20. a 30. rokov o ľudovú výchovu a problémoch univerzity. V článku *Úloha ľudovú výchovy na Slovensku*, ktorý písal pri príležitosti II. celoštátneho zjazdu ľudovýchovných pracovníkov oceňuje, že Osvetový zväz na Slovensku oživil tradíciu **Palárika, Chalupku, Fándlyho** a iných, v rámci svojich možností. Pripomína dôležitosť boja s fašizmom (ľudáckej propagande, ktorá v tej dobe získavala na popularite) a taktiež výchove k náboženskej znášanlivosti.⁹² V článku *Ich kultúrny program!* kritizuje program katolíckych nacionalistov, ktorí v tej dobe bránili rozvoju vyššieho vzdelania: „*Je také slovenské príslovie, ktoré prevýborne charakterizuje myslenie tejto sorty ľudí: „Sedliaka ani na modlenie netreba naučiť, lebo by farára chcel prevršiť.*“⁹³ dodáva na záver článku. Koncom 30. rokov sa venuje i problémom prebudovania Slovenskej univerzity⁹⁴ v oblasti poslovenčovania (ktoré nemôže byť na úkor úrovne univerzity), aktivít prof. Rapanta (proti zrušeniu univerzitnej autonómie) a dr. Barteka (žiadosť o zrušenie celej Univerzity a založenie novej). Popri kritike však víta založenie prírodovedeckej fakulty. Prišla však vojna, bombardovanie, školstvo v rukách klerikálneho fašizmu... potom bolo nutné začať budovať koncepciu školstva odznova. V čase praktického pôsobenia vo funkcii povereníka pre školstvo a osvetu v rokoch 1945-1950 (v krajine zbadačenej vojnou, v ktorej sa budoval štát nanovo a na základe nových princípov) považuje Novomeský z celého spektra dôvodov za najzásadnejšie vzdelávanie širokých vrstiev. Novomeský tak v praktickej realite slovenského povojnového kultúrneho prostredia opúšťa predstavu z predvojnového Sovietskeho zväzu, kde sa robotníci čisto obliekajú, chodia do divadla v obleku a v kravatách a **neriešia chlebové otázky**, a uvedomuje si predovšetkým zaostalosť slovenského vidieka. Preto sa usiluje o jednotnú školu a koncept kultúry pre široké vrstvy. Dominantným prvkom Novomeského konceptu je téza o kultúre pre široké vrstvy a vysoko sociálny program, ktorý ako odpoveď na privilégia spoločenských a hmotných možností z minulosti ruší tézu, že škola je iba výchovou panstva: „*základná črta našej kultúrnej politiky plynie z úsilia prekonať feudálny a kapitalizmom utvrdený názor na menejcennosť práce. ... základnými piliermi modernej spoločnosti sú robotníci, roľníci a inteligencia s kategóriami samostatne zarábajúcich pracovníkov ako sú remeselníci.*“⁹⁵ Autor sa odvoláva na **Štúra** a jeho slová z roku 1946,⁹⁶ keď kritizuje tých, ktorým nejde o všeobecné rozšírenie osvety

⁹⁰ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s.15

⁹¹ NOVOMESKÝ, L. *Spĺátka veľkého dlhu*. 1.zv. Bratislava: Nadácia V. Clementisa.. 1992. s.104

⁹² NOVOMESKÝ, L. Úlohy ľudovú výchovy na Slovensku. In *Slávnosť istoty*. BA: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s.133

⁹³ NOVOMESKÝ, L. Ich kultúrny program!. In *Slávnosť istoty*. BA: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 63

⁹⁴ NOVOMESKÝ, L. Úlohy ľudovú výchovy na Slovensku. In *Slávnosť istoty*. BA: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s.171

⁹⁵ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 16

⁹⁶ Štúr: „Nie je pravda, z čoho (osvetu) daktorí potvárajú (ohovárajú), že osвета a vzdelanosť národy k búrlivosti, tvrdohlavosti a odpornosti nauča, bo ona práve všetky tieto necnosti krotí a lomí, bo učí, že dobrému nie sa opierať, ale dobro, porúčať a nakladať sa môže. Tí teda, ktorí vzdelanosť z odporlivosti a tvrdohlavosti potvárajú, necítia sa pri dobrom a spravodlivom stáť, nemusia chcieť dobro a spravodlivo poučať a rozširovať... Tí teda, ktorí vzdelanosť nedostatok a vypínanosť nadhadzujú, len sa na tom urážajú, keď vzdelaní si právo svoje odnímať nedajú, ale vzmúžilo si ho bráni a tak len samých seba do podozrenia uvádzajú ako takých, ktorí by z druhých

a vzdelanosti, ba naopak bojujú proti tejto téze: „*Nerozumeli ste azda doslovne storočnej slovenčine Štúrovej? Táto najjasnejšia hlava, hovorí v podstate toto: Najlepšie sa zdiera a vykorisťuje ľud nevedomý a zaoštalý.*“⁹⁷ Novomeský pripomína na prednáške o školskej a kultúrnej politike KSS, Štúrov odkaz o dostupnosti vzdelania pre najširšie vrstvy,⁹⁸ čomu dovtedajší vývin slovenského života neprial. Komunistické hnutie je v tomto koncepte vnímané ako ďalšia fáza na Hegelovej špirále dejín, ako vyvrcholenie národno-oslobodzovacích hnutí (Novomeský navyše so znalosťou Herdera priznáva významnú funkciu Slovanom, čím zároveň svojim konceptom evokuje aj Gramsciho idealistický koncept duchovných stupňov na špirále dejín). S. Šmatlák si všima túto kontinuitu a píše: „*Novomeský vlastne dotvára svoju koncepciu historicky nového národného a kultúrneho povedomia slovenského, keď do neho integruje komunizmus ako organickú súčasť jeho obsahu. Takto sa slovenské národné vedomie na novom stupni svojho vývoja prirodzene internacionalizuje.*“⁹⁹ Šmatlák vníma internacionálne a národné v dialektickej jednote a odvoláva sa na Novomeského prejav pre pracovníkov kultúry: „*V učení medzinárodného komunizmu sústredili sa najlepšie poznatky, najušľachtilejších zámerov a najpokrokovejších snáh, usilujúce o **všestranné oslobodenie človeka**, ktoré sa objavuje v dejinách ľudstva od času vzbúreného rímskeho otroka, cez kresťanstvo, stredoveké zápasy náboženské a roľnícke, až po spoločné boje v storočiach najbližších, našej dobe. Medzinárodný komunizmus je sústredením, dovŕšením a vedecky cieľavedomým rozvinutím všetkých týchto úsíl a zápasov.*“¹⁰⁰ Novomeský hovorí o potrebe rozšíriť osvetu a vzdelanosť obohatenú o tradície slovenského národného prebúdzania, ktoré vníma ako inšpiráciu s historickou kontinuitou šírenia osvetu pre najširšie vrstvy. V kľúčovom martinskom prehovore sa píše: „*Slovenský komunizmus je prsto nasledovným článkom na chrbtovej kosti našich národných snažení.*“¹⁰¹ Novomeský oceňuje nielen **Štúra**, ale aj **Juraja Fándlyho** v jeho rozmere vzdelávania ľudu alebo **Puškina**, ako príklad zápasu ducha a myslenia. Autor poukazuje na zmenu predsudkov - predstavy, že „*škola a školenie je výchovou panstva a vrstvy v dnešnom zmysle robotné školenie nepotrebujú*“ viazaný na kapitalistickú predstavu menejcennosti mechanickej práce: „*Slovenské národné prebudenie a obrodenie je vo svojej podstate predovšetkým snahou o rozšírenie vzdelanosti.*“¹⁰² Zároveň tézou o kultúre a vzdelanosti pre všetky vrstvy vyvracia tvrdenie o nežičlivom postoji komunistov ku inteligencii: „*Nikdy sa ešte také množstvo budúcej inteligencie na slovenských školách nepripravovalo do života ako za komunistickej správy slovenskej kultúrnej politiky a nikdy sa neposkytovali také podmienky slovenskej študujúcej mládeži ako je tomu teraz.*“¹⁰³ Súčasťou premeny spoločnosti je v Novomeského koncepte zakladanie ľudovo-výchovných škôl (podobne ako to robil **Antonio Gramsci** v Taliansku s cieľom vzdelávať robotníkov, roľníkov, remeselníkov, drobných živnostníkov a pod.), ktorých cieľom je osvietiť aj nekomunistov a postupne ich pretvárať v „nového človeka“: „*V súčasnosti s ústrednou vládou, resp. Ministerstvom školstva a národnej osvetu dokončujeme osnovu zákona o osvetovej činnosti, v rámci ktorej sa zriadia ľudovo-výchovné večerné školy, na ktorých mnohé z toho, čomu sa vy tu aj komunistickí funkcionári priúčate, bude sa prednášať aj nekomunistom. Skúsenosti našej školy nás zaujímajú, aj ako školských pracovníkov a vrelo by náš zaujímali aj*

nespravodlivý zisk a osoh mať chceli a ich len k svojmu úžitku sdierať myslili.“ Ľudovít Štúr, Slovenské národné noviny, 1846. cit. podľa NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 19

⁹⁷ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 22

⁹⁸ Konkrétne išlo o výrok Ľudovíta Štúra: „*Každého k hodnosti ľudskej privádzať a ho o nej presvedčovať i učiť, za každého najvyššou a najvznešenejšou úlohou je byť človekom vždy a všade. ... Osveta a vzdelanosť by len mŕtva bola, keby sa len v knihách držala a tam ako poklady, ktoré nikto neužíva a ktorých blesku sa len dajedi tešia, sa skrývala. Jej povolanie je nielen hlavy napínať, ale aj umy osvecovať.*“

⁹⁹ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 125

¹⁰⁰ NOVOMESKÝ, L. In ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 125

¹⁰¹ NOVOMESKÝ, L. *Komunizmus v Slovenskej národnej idei*. In *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1973, s. 61

¹⁰² NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 17

¹⁰³ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 42

vtedy, keby sme komunistami neboli.“¹⁰⁴ Pod **socializáciou kultúry** chápe Novomeský (hoc dodáva, že tento výraz používa nerád) **zavŕšenie sprístupnenia výdobytkov kultúry širším vrstvám, pre ktoré budú všeobecne známe**. Dodáva, že v minulosti existovali sily, ktoré boli ovládané snahou potlačiť a zotročiť si kmene a národy na prospech iných kmeňov a národov, získať dobyté územia a ovládať ich: „*Na našom slovenskom poste stojíme pred úlohou zospoločeniť výdobytky kultúry. ... Naša inteligencia bude mať väčšmi vynikajúce miesto v národe a jej poslanie nadobudne veľkého zmyslu len vtedy, keď sama priekopníkom zovšeobecňovania kultúrnych hodnôt a sprístupňovania kultúrnych statkov pre široké vrstvy... Lepšie vyjadríme tieto ciele takým obrazom, na ktorom svorne stoja vedci, umelci i popularizátori umenia; ruka v ruke spolupracujú a vedec i umelec prejavujú taký istý zápalistý záujem o snahy, smerujúce k zovšeobecňovaniu kultúrnych hodnôt, ako hockto neznámy, ako doteraz kultúrne zanedbávaná masa o výdobytky umenia a poznatky vedy.*“¹⁰⁵

2.1.2. TÉMY UMENÍ A VEDY V NOVOMESKÉHO DIELE

Po komparácii textov z obdobia od 20. do 60. rokov by sa dalo záverom povedať, že Novomeský prešiel cestou, ktorá opätovne potvrdzuje tézu, že idea socializmu/komunizmu a umenia je v neustálom vývine a atribút slobodnej umeleckej tvorby, ako tvorby určenej pre človeka, je zásadný. Na otázku ako riadiť kultúru (v komparácii so západom; konkrétne Talianskom a Francúzskom, kde boli v tej dobe komunisti v opozícii) odpovedá tak, aby sa komunistická ideológia nerozplynula v množstve názorov (preto ju treba rozvíjať a zachovať jej integritu), ale zároveň tvrdí: „...*naša situácia nás od kapitalistických štátov odlišuje v tom, že my ako vládnuca sila sme a musíme byť súčasne strážcami slobody istého názoru alebo dokonca protinázoru.*“¹⁰⁶ Hranica tejto slobody **končí pri súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov a vykorisťovaní**, čo je principiálnou otázkou komunistického konceptu. V inom texte píše, že cenzúra je potrebná iba v prípade rozkladu spoločnosti – akonáhle získa spoločnú ideu, cenzúra je zbytočná.¹⁰⁷ Otázka kultúrnej politiky by mala mať podľa Novomeského jediný cieľ – byť v súlade so snahami avantgardy spisovateľov a umelcov. Novomeský po svojej rehabilitácii v 60. rokoch vzkriesil a vrátil do hry pôvodnú avantgardnú víziu konceptu kultúry a slobodného umenia. Novomeský sa venoval vo svojich článkoch z 20. až 40. rokov umeleckej a kultúrnej kritike všetkých vrstiev kultúry – najmä **literatúre** (Novomeského unikátnu rozľadenosť a prehľad v slovenskej, českej i zahraničnej literatúre podrobne ukazujú nasledujúce kapitoly), **filmu, divadlu, školstvu, osvete a vzdelávaniu, vede, výtvarnému umeniu, histórii, filozofii a politike**, pomenej **hudbe a architektúre**, avšak i tie vo svojich textoch okrajovo spomína. Novomeský sa venoval dokonca i **športu**.¹⁰⁸ Predpoklady umenia v novej spoločnosti sú podľa Novomeského v priblížení sa k človeku, v pravdivosti a v silnom vzťahu k obecnstvu. Umenie je úzko zviazané so spoločnosťou a jej rozvojom, s úspechmi a útrapami drobného človeka. V nich sa musí umenie zrkadliť, čím sa priblíži ku obecnstvu a pozitívnemu vzťahu umelca k spoločnosti.¹⁰⁹ V článku *Definitívna náplň literatúry*, píše o literárnej a celkovo umeleckej tvorbe *ako službe životu, spoločnosti,*

¹⁰⁴ NOVOMESKÝ, L. Našou úlohou je národ osvietiť. In *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1973, s. 28

¹⁰⁵ NOVOMESKÝ, L. Na prahu nového života. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 123-128

¹⁰⁶ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s.385

¹⁰⁷ „...*keď sa spoločnosť rozpadá, bola takou stmelovacou silou, keď nemá ideu, ktorá by ju zjednocovala. Len čo takáto idea jestvuje, akákoľvek takáto inštitúcia, ako je cenzúra, stáva sa zbytočnou.*“ (NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 165)

¹⁰⁸ Konkrétne problematike fanatizmu na futbalových zápasoch, kde po negatívnych skúsenostiach s agresivitou fanúšikov vyzval k vytváraniu „*priateľstva a dorozumenia pri športovom súperení*.“ Zároveň vyzýva samotných športovcov aby boli morálnym vzorom a tým ovplyvňovali aj svoje publikum.

NOVOMESKÝ, L. Poriadok musí byť aj na ihriskách. In *Zväzky a zväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 327

¹⁰⁹ NOVOMESKÝ, L. Predpoklady umenia v novej spoločnosti. In *Zväzky a zväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 365

*národu a človeku v nich,*¹¹⁰ pričom zároveň má umenie zobrazovať, vykladať, ponímať ale súčasne i meniť. Hovorí o zobrazení, nie stavu, ale pohybu javov, ktorý dá možnosť zazrieť výsledok i počiatok, avšak vďaka znalosti spoločenských vied, ktoré umožnia umelcovi pochopiť historické súvislosti dejinného vývinu. S nadväznosťou na **Marxa** a **Bucharina** sa Novomeský odvoláva na cieľ marxistického komunizmu v rôznorodom rozvoji ľudských potrieb „*milovať, teoretizovať, kresliť, myslieť, ryby lapať*“ ako funkcie človeka, ktorému sa práca stáva najprednejšou životnou potrebou.¹¹¹ V texte o *Prekážkach básnického umenia* píše o kráse v umení ako o pojme, ktorý sa mení v čase i priestore a spolu s premenami spoločnosti v rôznych jej stupňoch vývoja. V umení vzniká ako (podľa Novomeského v machbethovskom protiklade) paradox: hnus je nám krásou a hnusnou je nám krása. Novomeský rozoberá odkaz **O. Wildea** (výrok „*obecenstvo by sa malo naučiť, aby cítilo umelecký*“) a kým depresívne hodnotí svoju dobu (1935), nastoluje svetlú víziu do budúcnosti: „*viem určite – a toto vedomie nie je mesianizmom zakorenenej viery – že nová doba čias neobťažných tiesnivou starosťou o bytie ... podnieti v ľudstve nevidané dispozície pre nepredstaviteľné podoby citového i zmyslového života.*“¹¹² Novomeského vízia je básnik rečníci so štvorverším básní, rečníci pre verejný dav ľudového zhromaždenia, ktoré bude o diele vášnivo debatovať.¹¹³

Karol Rosenbaum v doslove zborníka Novomeského textov poznamenal, že Komunistická strana Slovenska nemala rozpracovaný program pre prácu na kultúrnom úseku, preto bol „*mladý autor v kultúrnej a kultúrno-politickej publicistike ponechaný na seba samého.*“¹¹⁴ Navyše značná časť Novomeského vedomostí je získaná vďaka samoštúdiu a vlastnej iniciatíve vzdelávať sa. Poslanie národného spisovateľa z vyššieho spoločenského hľadiska Novomeský definoval následne: „*A tak ako v diele posvätenom vrúcnou opravdivosťou poznáva národ skôr alebo neskôr svoje dielo, hodné jeho dôvery, poznávajú a poznali spisovatelia svoje miesto a svoje povinnosti v národe i v nedávnej dobe strašlivých zrážok v zápase o slobodu národov a o všetko, čo je ľudstvu drahé.*“¹¹⁵ Ako príklady národných hrdinov uvádza **Vladislava Vančuru**, ktorý viedol ilegálnu spisovateľskú sekciu Výboru inteligencie; ďalej **Vladimíra Nazora**, ktorý odišiel k **Titovmu partizánskemu štábu**; Il'ju Erenburga, ktorého state počas Veľkej vlasteneckej vojny formovali zmyšľanie a morálku v armáde a v domácich podmienkach hovorí Novomeský o nadväznosti na slovanskú tradíciu u **Jána Kollára**, **Hviezdoslava** či vyznanie československé, demokratické, protireakčné a protifašistické u Janka Jesenského. Poslaním súčasníkov je podľa Novomeského prehlbovať slovanské, československé, demokratické a pokrokové myšlienky. Pripomína, že **úloha spisovateľa v národe je písať**, avšak každý spisovateľ si musí byť vedomý, z akého hľadiska má **pozorovať život**, ktorý chce zobraziť písaním a ktorý **je povinný svojim písaním pretvárať a tvoriť**. Minulosť dáva podľa autora návod. Je obdivuhodné, aký mal Novomeský prostredníctvom vlastnej iniciatívy prehľad v dejinách literatúry, i v znalostiach súdobých autorov domácej i zahraničnej literatúry. Dalo by sa povedať, že i na tomto podklade bohatých vedomostí mohol vybudovať samostatný kultúrny koncept. Všímal si predovšetkým **sociálnu dimenziu literárnej tvorby**, pokrokovosť alebo jej spiatocnosť (z hľadiska jednak umeleckého a kvalitatívneho, ako i sociálneho - hodnotového). Venoval sa taktiež činnosti kultúrnych a literárnych periodík, činnosti kultúrnych a osvetových spolkov a inštitúcií, jednotlivým literárnym smerom – predovšetkým avantgardným, činnosti vydavateľstiev, zúčastňoval sa literárnych podujatí, zrazov, konferencií a prednášok. Od 20. rokov sa prostredníctvom DAV-u venuje aj filozofii – marxizmu-leninizmu (a texty dokazujú aj znalosť konceptov anarchizmu). Novomeský mal bohaté znalosti z histórie (najpodrobnejší prehľad má v oblasti revolučného roku 1848, ku ktorému sa vracia v celej rade textov), čo mu

¹¹⁰ NOVOMESKÝ, L. Definitívna náplň literatúry. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 355

¹¹¹ NOVOMESKÝ, L. Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 239

¹¹² NOVOMESKÝ, L.O prekážkach básnického umenia. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 163

¹¹³ Túto myšlienku Novomeský vyslovil i pri svojich opisoch vízie budúcnosti, keď sa vrátil zo Sovietskeho zväzu.

¹¹⁴ ROSENBAU, K. Publicistická tvorba L. Novomeského. In *Slávnosť istoty*. BA: Nakladateľstvo Epocha.1970, s. 267

¹¹⁵ NOVOMESKÝ, L. Poslanie spisovateľa v národe. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 163

umožnilo analyzovať autorov a diela literatúry a filozofie v dobových, historických kontextoch a vyzdvihnúť ich prínos alebo nedostatky. Sám sa neskôr (v 60. rokoch) stáva historiografom v témach formovania avantgardnej skupiny DAV, slovenského antifašistického hnutia, SNP a prakticky i celého povojnového vývoja ako autentický svedok udalostí.

Novomeský už od 20. rokov analyzuje úroveň slovenského **divadelníctva** - vtedajšie vedenie SND nešetril ostrou kritikou a už vtedy deklaroval, ako by divadelníctvo na Slovensku malo fungovať a nefungovalo. Čerstvo založené SND kritizuje pre absenciu slovenských hier (treba tu pripomenúť, že sa to Novomeskému podarilo napraviť v rámci svojho pôsobenia povereníka), ale aj pre celkový úpadok tejto inštitúcie hneď v niekoľkých textoch. V 30. rokoch venuje pre zmenu celý článok problematike nesprávne poňatého poslovenčenia SND (článok *Cesta budovania*): „*Program slovenskej divadelnej práce vidíme v odhaľovaní, stváraní a vynášaní najpodstatnejších hodnôt našej slovenskosti.*“¹¹⁶ Kritizuje gýčové operety a kasové kúsky, ktoré sa v tej dobe uvádzali a vytvárali výhradne komerčné zameranie divadla. Poslovenčenie v tej dobe vnímal iba ako formálnu a nie obsahovú zmenu. Ako príklad pozitívnej cesty uvádza **divadlo E. F. Buriana**, ktoré v tej dobe uvádzalo ľudové motívy. V roku 1936 píše Novomeský pozitívnu recenziu na protifašistickú inscenáciu *Rub a líc* v Osvobozenom divadle **Voskovca a Wericha**: „*Ústrednou postavou je Kazimír Konrád, figúra, ktorá sa síce ani raz neobjaví na scéne, ale v ktorej všetci dobre poznáme, nech už susedného fúhrera, vzdialenejšieho Duceho alebo menšie domáce karikatúry opíciace sa po fašistických diktátoroch.*“¹¹⁷ Aj v texte z roku 1937 vyzdvihuje toto divadlo opäť, pre aktuálnosť v dobovej situácii: „*Osvobozenci, ktorí nám roku 1937 ukázali niečo z toho, čo sa nám roku 1927 úžasne páčilo, nás o tom presvedčili.*“¹¹⁸ Téma vzťahu Novomeského ku slovenskému divadlu sa venuje divadelný kritik a historik Vladimír Štefko: „*Burian i Osvobozené divadlo splňali Novomeského kritériá, ktoré kládol na divadelnú tvorbu – aby divadlo nebolo len zábavou, kratochvíľou, divadlom, ktoré predvádza svoje hviezdy, ale aby sa zúčastňovalo svojím vlastným spôsobom na formovaní spoločnosti. Jeho články boli napospol polemické a energické, neskrývajúce jeho svetonázor. Mohlo by sa zdať, že v nich uplatňoval predovšetkým svoje politické názory. Nepochybné z nich vychádzal, ale vehementnejšie v nich uplatňoval aspekty umelecké, tvorivé.*“

¹¹⁹ Štefko si v štúdií všima Novomeského presadzovanie dialogického princípu (princíp umeleckej slobody v socializme, zamietnutie napríklad agitačného typu divadla), no zároveň i jeho požiadavku angažovania divadla v menej humanizácie spoločnosti (umenia ako politického boja za spravodlivosť). Činohru SND v medzivojnovom období viedol Ján Borodáč. V tej dobe v Čechách pôsobil avantgardný režisér a komunista **Viktor Šulc**, ktorý začiatkom 40. rokov zahynul v koncentračnom tábore. Autori v podstate predstavovali dva protipóly vnímania divadelného umenia – neangažovanosť voči angažovanosti, tradicionalizmus voči avantgarde. Tento rozdiel medzi Českom a Slovenskom eviduje aj Vladimír Štefko a vysvetľuje tým Novomeského kritickosť ku slovenskému divadelníctvu. Novomeského hlavné kritériá divadla boli – **sociálnosť, ľudovosť-pozerateľnosť a umeleckosť**. Mnohé z prianí mladého kultúrneho redaktora sa začali plniť po roku 1945, keď sa dostal do funkcie povereníka. Už 3. júla 1945 sa rozhodlo o poštátnení *Slovenského národného divadla v Bratislave*, obnovení *Východoslovenského národného divadla v Košiciach* (neskôr *Štátne divadlo*). O rok neskôr je založená *Nová scéna národného divadla*. V tomto období hviezdia autori Peter Karvaš, Leopold Laloha, Lubomír Smrčok, František Greguš, Tibor Rakovský, Jozef Felix a František Kudlač. Štefko pripomína Novomeského povojnovú spoluprácu s **Andrejom Bagarom**: „*Novomeský podporoval aj Bagarov projekt (poštátniť divadlá, rozšíriť ich sieť, vytvoriť odborné školstvo,*

¹¹⁶ NOVOMESKÝ, L. *Cesta budovania*. In *Slávny ostoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 133

¹¹⁷ NOVOMESKÝ, L. Skvelá protifašistická hra. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 279

¹¹⁸ NOVOMESKÝ, L. Desiatročné jubileum pražského Osvobozeného divadla. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 304

¹¹⁹ ŠTEFKO, V. Ladislav Novomeský a slovenské divadlo. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 302 s. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31877>

odstrániť z repertoárov dramatické banality a bezduché komédie) *vybudovania rozsiahlej siete profesionálnych divadiel, ktorý mal dobré úmysly, neskôr bol aj ideologicky zneužitý a v budúcnosti založil mnoho vážnych problémov.*¹²⁰ Po roku 1948 sa divadelná scéna aj zásluhou Novomeského výrazne rozvíjala – vznikali nové divadlá, a to profesionálne aj ochotnícke. V roku 1949 vzniká v Nitre Divadlo Andreja Bagara, ďalej vzniká *Dedinské divadlo* a ďalšie divadlá vo Zvolene, Považskej Bystrici, Komárne (maďarské divadlo), prešovské *Divadlo Jonáša Záborského* a aj *Ukrajinské národné divadlo*; vznikajú bábkové divadlá, operetný súbor a *Štátna opera*. **Ladislav Novomeský bol iniciátorom nového divadelného zákona** v marci 1948. V prejave *Divadelný zákon dáva a zaväzuje* pre zhromaždenie slovenských divadelníkov z 30. marca 1948 v Národnom divadle publikovanom v *Národnej obrode*, hovorí že predpoklady pre tento zákon vznikali na rozdiel od zákonov školských, v českom prostredí. Cieľom tohto zákona je zvýšenie kultúrnosti národa, zamedzenie odštátnenia divadiel a uvedenia hercov do ekonomickej neistoty (zabezpečenie „*bezpečnej pôdy pod nohami*“). Podmienkou tejto istoty je povinnosť hercov stáť v **službách národa**, tvoriť a upevňovať **tradíciu slovenskej divadelnej kultúry samotnej** (nielen reproduktorom, ale i tvorcom, ako autor píše), **hájiť pravdu**, prezentovanie najlepších hier našej národnej kultúry čo **najširšiemu okruhu ľudí, odvahu, disciplínu**: „*Dnes nieto krásy, tobôž zaujímavosti, ktorej sa možno zriecť v prospech pravdy, lebo predovšetkým pravdu prichodí zjavovať nášmu obecnstvu. Tieto pripomienky sa neprihovárajú za to, aby naše divadlá boli scénami pre vtieravú propagandu.*“¹²¹ Už v marci 1945 Ladislav Novomeský prehlásil: „*Nazdávame sa, že konečne už aj pre nás nastal čas, keď pri úvahách o slovenskej škole, slovenskom divadle a slovenskej kultúre budeme môcť položiť dôraz na školu, divadlo a kultúru, a viac ako o formálny národný charakter týchto inštitúcií a pojmov budeme sa môcť boriť o ich úroveň a vnútorný obsah.*“¹²² Vladimír Štefko vo svojom článku pre Literárne centrum analyzujúceho vzťah Novomeského k divadlu píše: „*Prakticky to dokazoval svojím podielom na formulovaní a prijatí nového divadelného zákona, ktorý vyšiel už v marci 1948 a ktorý oproti starým normám predstavoval výrazný progres. Pravda, jeho ustanovenia o neusmerňovaní a necenzurovaní divadelnej tvorby sa zakrátko prestali rešpektovať. Novomeský podporoval aj Bagarov projekt vybudovania rozsiahlej siete profesionálnych divadiel, ktorý mal dobré úmysly, neskôr bol aj ideologicky zneužitý a v budúcnosti založil mnoho vážnych problémov. Z postu povereníka sa zaslúžil aj o vznik a etablovanie Vysokej školy múzických umení (1949).*“¹²³ Téma zložitého etablovania tohto odvetvia je zakomponovaná v divadelnej hre **Juraja Sarvaša** o Lacovi Novomeskom, *S trpkami v hrdle*; v ktorej sú použité úryvky z Novomeského korešpondencie s Andrejom Bagarom: „*Pri oslavách V. výročia SNP, treba veľmi pružne vyadministrovať všetko, čo so zriadením zvolenskej scény súvisí. Takisto v otázkach financovania utvárajúceho sa zvolenského divadla treba postupovať veľmi pružne,*“ na čo odpovedá Andrej Bagar, vtedajší riaditeľ SND: „*oznamujem ti, že už od 15. júla je súbor zvolenského divadla v plnej činnosti. Srdečne ti ďakujem za tvoj zásah uvoľnenia peňazí ... Keď si ich priprel k stene – vybavili to za deň.*“¹²⁴ V úryvkoch je nenápadne naznačené, že Novomeského horlivú činnosť brzdila byrokracia a administratíva. Novomeského prínos pre slovenské divadlo je dnes opomínaný a zamlčovaný, preto je dôležité o týchto aktivitách znova písať a pripomínať ich. Rok 1848 priniesol aj glorifikáciu realizmu i v divadelnej oblasti, avantgardné divadlo bolo na ústupe. Novomeský sa po februári k divadlu vyjadruje veľmi opatrne.

¹²⁰ ŠTEFKO, V. Ladislav Novomeský a slovenské divadlo. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 302 s. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31877>

¹²¹ NOVOMESKÝ, L. Divadelný zákon dáva a zaväzuje. In: *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 273

¹²² NOVOMESKÝ, L. *Na okraj našej kultúrnej politiky*. In: *Nové slovo*, 15. júna 1945

¹²³ ŠTEFKO, V. Ladislav Novomeský a slovenské divadlo. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 302 s. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31877>

¹²⁴ SARVAŠ, J. *S trpkami v hrdle*. Literárno-hudobná kompozícia k storočnici Laca Novomeského. In PEKNÍK, M., PETROVIČOVÁ, E. 2006. *Laco Novomeský – kultúrny politik, politik v kultúre*. Bratislava: Ústav politických vied SAV. 2006, s. 268

Vzťah Novomeského k **filmovému** umeniu dokumentuje niekoľko článkov. Už v 20. rokoch píše rozhorčenie v *Pravde* nad zakázaním premietania známeho revolučného filmu *Krížnik Potemkin*: „*Je iste najmenej podivné, že správu a dôvod na zákaze nevydali.*“¹²⁵ V poznámkach *Kultúrna Bratislava* považuje za vzor vo filme a jeho modernosti mená ako **Ch. Chaplin, Harold Lloyd, Hoot Gibson, Tom Mix**.¹²⁶ Podrobnejšie a najmä ostro kritické články o filmovom umení vznikajú až v 30. rokoch. Po preštudovaní literatúry je známe, že Novomeský bol oboznámený s avantgardným filmovým umením. Filmové umenie má podľa autorových textov oveľa širší záber a potenciál – nielen umelecký, ale i praktický a vzdelávací, čo sa samozrejme vzájomne nevylučuje. Nešťastný zo smrti Majakovského a Jesenina, v bezvýchodiskovosti umenia básnického, v článku „*Básnik 1931*“ píše o filmovom umení, ako umení, ktoré môže nahradiť básnictvo: „*Dnešnými poetmi Ruska sú Eženštejnovci, Katumanovci, Dovženkovci a Koinceovci, lebo poézia vyslovená obrazom môže pre dnešok nahradiť nedostatky a pokrívajúcu zaostalosť básnického slova.*“¹²⁷ Na základe textov je zrejmé, že bol veľkým kritikom filmového gýča. V roku 1938 víta založenie filmovej školy v rámci kurzu Školy umeleckých remesiel pre fotografiu a kinematografiu, kde mali prednášať mená ako **Plicka, Rossman, Smrž, Kožehuba, Reichentál, Morys** a ďalší. Novomeský je zo založenia tohto strediska nadšený, nakoľko podľa jeho slov do toho času nebolo stredisko a filmové štúdio; priestor pre hľadanie nových filmových experimentov a nových ciest filmového výrazu. Túto absenciu vysvetľuje súkromno-podnikateľským rázom filmového odvetvia. Kvalitné filmy boli podľa Novomeského iba výsledkom zásluh jednotlivých režisérov a vhodného zoskupenia podmienok, avšak ide skôr o raritu (príkladmi takýchto filmov sú podľa autora *Mariša a Jánošík*).¹²⁸ Novomeský kritizuje filmové umenie v Československu ako odvetvie, v ktorom vzniká najviac „*odpadkov a toľko šuntu*“. Pripomína nevyužitý potenciál slovenskej prírody v Špelinovom filme *Súmrak nad Detvou* (píše o ňom v kontexte „*propagovania lacnej sentimentality a farbotlače národného strihu*“) a dodáva, že režisér **Karol Plicka** odkryl kúsok clony z ohromného bohatstva prírodných krás. Otvorenie filmovej školy v Bratislave víta, pretože: „*film má na Slovensku nevyčerpatelne možnosti, a preto je tým potrebnéjšie odborne školiť dorast, vyhladávať nadaných fotografických a filmových pracovníkov a pestovať kvalitný filmový výraz v najširších vrstvách. Ak chceme hľadiť len na praktickú stránku vecí, uveďme význam umeleckej fotografie a filmu v reklame, v propagande či už v cudzineckej (Slovensko ako cieľ turistov, zahraničných návštevníkov) alebo obchodnej. Nemožno nespomenúť úžasný význam školského úzkeho filmu a vzrastajúce používanie filmu v ľudovýchove, v odbornom školstve.*“¹²⁹ Na záver článku dodáva, že filmová škola bude mať prínos pre celkový slovenský kultúrny život. Veľkolepé plány vítané Novomeským boli narušené po mníchovskom diktáte. V článku *Novú filmovú politiku* z konca 30. rokov (napísanému ku Zjazdu majiteľov kín na Slovensku) ostro kritizuje nekvalitné a gýčové maďarské filmy, ktorých sa v tej dobe zastalo *Združenie katolíckej kinematografie* a židovskí majitelia kín. Novomeský nekritizuje dobové maďarské filmy pre ich krajinu pôvodu, ale pre ich „*idiotskú a ohlupujúcu úroveň, ono operetné džentrické prostredie.*“¹³⁰ Podobne však kritizuje aj filmy slovenské (konkrétne *Súmrak nad Detvou* a *Tatranskú romancu*), české, nemecké, viedenské a všetky filmové braky. Žiada, aby do slovenských kín pribudli dobré filmy americké, anglické, francúzske i sovietske. **Film je pre svoje kultúrno-výchovné hľadisko** kľúčovým umením a preto Novomeský žiada vo filmovej politike aby sa neprihliadalo na

¹²⁵ NOVOMESKÝ, L. Kto to bol?. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s.41

¹²⁶ NOVOMESKÝ, L. Kultúrna Bratislava. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s.31

¹²⁷ NOVOMESKÝ, L. Básnik 1931. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 108

¹²⁸ NOVOMESKÝ, L. Filmová škola v Bratislave. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 103

¹²⁹ NOVOMESKÝ, L. Filmová škola v Bratislave. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 104

¹³⁰ NOVOMESKÝ, L. Za novú filmovú politiku. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 46

nacionálne, ale na kvalitatívne hľadisko filmovej produkcie a aby vznikla dôsledná spolupráca medzi Zväzom majiteľov biografov, úradnými kruhmi, filmovou výrobou aby mali na zreteli nedostatky a ťažkosti kinematografie. Novomeský pravidelne kritizuje „limonádovo-lúbostné drámičky“ inšpirované zahraničnými predlohami. Reflektuje absenciu praktických filmov s hospodárskym námetom a výchovno-vzdelávacích filmov (pripomína tradíciu v prvenstve Fándlyho a jeho praktických radách roľníkom, čo by mohla byť v tej dobe inšpirácia aj pre Plicku).¹³¹ Podobne drsnú kritiku získal film *Matkina spoveď*, teda predovšetkým jeho premiéra Ireny Hodžovej, ktorú nazval „džentrickou glancparádou.“ Podľa Novomeského bol film o „*patetických prázdnych rečiach studenou sprchou*,“¹³² pretože jeho dej bol z dramatického napätia, bez vnútorných i vonkajších súvislostí, šablónovito a psychologicky nepresvedčivý; pričom folklór, kroje, reč a iné prvky tvorili iba dekoratívny zovňajšok filmu. Pre Novomeského filmy ako *Matkina spoveď* vytvárajú pokrivenú a lživú predstavu o Slovákoch. Naopak, oceňuje dobové americké filmy (*V newyorskom prístave*, *Ulice veľkomesta*), ktoré zdôrazňujú sociálnu nerovnosť, drsnosť života, kde sa stretá „*ovzdušie veľmestskej biedy s ovzduším boháčov, gangsterstvo kriminálne s gangsterstvom spoločenským ... i statočná proletárska uvedomelosť*.“¹³³ Pripomína, že americká veľkofilmová výroba je v rukách kapitalistických koncernov, ktoré povahu filmov prispôsobujú spotrebiteľovi. Novomeský sa preto s nádejou domnieval, že v Amerike tej doby dochádzalo ku ideologickej zmene spoločenského vedomia na základe práve úspešných filmov. V článku *Slovo o brannom filme* z konca 30. rokov analyzuje nakrúcanie filmu *Zborov* na motív Olbrachtovho diela *Ubránime* a vyjadruje sa tiež celkovo ku trendu spracovávať filmy s brannou tematikou. Novomeský píše, že by sa branné filmy nemali obmedziť iba na hlásanie oficiálneho vlastenectva a národných motívov. Dôležité je podľa Novomeského zohľadniť ľudovosť, silu ľudu brániť lepšiu budúcnosť a „*boj za sociálnej práva a sociálne spravodlivejšie usporiadanie spoločenských pomerov*.“¹³⁴ Novomeského aktivity spojené s **hudobným umením** vyvrcholili predovšetkým založením Slovenskej filharmónie. V poznámkach *Kultúrna Bratislava* z 20. rokov pomerne abstraktne komentuje hudobné obecenstvo na požívačov krásy hudobného umenia a tých, poškvŕnených dekadentnými prvkami, ktorí veselo požívajú hudbu Pihíkovcov.¹³⁵ Literárna vedkyňa a kritička Andrea Bokníková sa vo svojom článku *Novomeského poézia v „príbehu“ tvarov*, kde skúma avantgardný prístup umeleckej tvorby, dostáva ku interpretácii Novomeského básne *Nezbadaný svet*, v ktorej nachádza odkaz na hudobného skladateľa **Leoša Janáčka**. V tejto básni¹³⁶ prirovnáva podľa Bokníkovej Novomeský zrod umeleckých diel ku hľadaniu tvarov: „*V rámcujúcej skladbe Nezbadaného sveta sa „telegrafná vizia“ zasadzuje do historických rámcov, aby ju Novomeský vztiahol k dejinám hudby a umenia vôbec. Pripomína, že skladateľovi Leošovi Janáčkovi práve uvidenie lastovičiek na drôtoch vnuklo hudobný nápad. Básnik sa vyslovuje k histórii zrodu umeleckých diel, v ktorej sa už dávnejšie uplatňovala schopnosť hľadať tvary jednej veci v tvaroch vecí inej.*“¹³⁷ V 60. rokoch sa Novomeský v textoch veľmi okrajovo vyjadruje aj k džezu, beatlemánii a populárnej kultúry. Jemne sa zastáva mladých, ktorí tancujú na „*džez, bigbít, twist a novšie natriasačky*“ a vyčíta starším nepochopenie mladíckej „*nevybláznenosti*,“

¹³¹ NOVOMESKÝ, L. Prečo nie? In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 129

¹³² NOVOMESKÝ, L. Džentrická glancparáda. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 84

¹³³ NOVOMESKÝ, L. O čom hovoria americké filmy. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 53

¹³⁴ NOVOMESKÝ, L. Slovo o brannom filme. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. s. 97

¹³⁵ NOVOMESKÝ, L. Kultúrna Bratislava. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 31

¹³⁶ „...priam ako na osnove telegrafných drôtov / prsknuté lastovičky bez ladu a skladu / v machuliach nesúzvučných z notového listu / zjavili Janáčkovi prvý vstupný akord melódie, / s ktorou si rady dlho nie, čo znela, / znela v ňom dlho nevyslovená...“

¹³⁷ BOKNÍKOVÁ, A. Novomeského poézia v „príbehu“ tvarov. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 302 s. Dostupné na: <http://www.litcentrum.sk/31874>

a neprijatie zodpovednosti za nútený socialistický realizmus¹³⁸ a pripomína, že i oni boli takí istí: „ochotne zabúdajú na vlastné **mladické čardáše**, pri ktorých zachrípli priam tak, ak nie horšie, ako tí dnešní učenliví **napodobitelia beatlesov**.“¹³⁹ Novomeský sa venoval aj **umeniu výtvarnému**, aj vďaka tomu, že ako avantgardný básnik bol v úzkom kontakte s tvorcami slovenskej výtvarnej avantgardy – **Ludovítom Fullom a Mikulášom Galandom**, ktorí mu ilustrovali aj niekoľko básnických zbierok. Novomeský sa vyjadruje aj ku téme spoločenskej funkcie výtvarného umenia a žiada, aby sa v umení „*naš drobný človek videl, v ňom videl svoje útrapy a víťazstvá, svoje snahy a svoje úspechy. ... Nejde o to, aby naše maliarstvo zotrela plátna, ktoré doteraz namalovalo! Nejde o to, aby zmrazilo ten zisk, ktorý má z doterajších hľadání výrazov. ... ide o to, aby si uvedomilo zmysel doby, ktorá sa okolo neho rozvíja.*“¹⁴⁰ Podľa Novomeského je **sloboda tvorby podmienená zákonom spoločenskej nevyhnutnosti** a preto žiada maliarov, aby tvorili v prospech vtedajšieho oslobodeného, drobného človeka, ktorý je ústredným typom nového spoločenského dejstvom a vystriedal typ zemana, šľachtica a meštana. Zároveň odmieta schematizmus v zmysle určenia motívov pre maliarov a akceptuje ho iba v prípade, že by sa na ňom samotní maliari zhodli. Zákony umenia podľa Novomeského určujú jeho **pravdivosť**: „*Nieto umenia bez života. Nijakého umenia! Tak ako nieto života, nijakého života, nezávislého od dejín, od jeho udalostí, nieto umenia od života nezávislého. ... I programové vzdáľovanie sa umenia od zápasov a mizérií životných do svojej vlastnej ríše, i úmyselne proklamovaná ľahostajnosť umenia voči životu je koniec koncov výrazom istého vzťahu k životu – podľa našej mienky nie dobrého a nie správneho.*“¹⁴¹ píše v texte, ktorý bol uverejnený v zborníku Umeleckej a vedeckej rady z roku 1949. Ako vzor pre výtvarníkov považuje Novomeský jednak **Fullu, Galandu** (ktorí ilustrovali mnohé Novomeského básnické zbierky), ale predovšetkým **Cypriána Majerníka**, ktorému venoval nasledujúce slová pri otvorení jemu venovanej výstavy 12. apríla 1946: „*Lež prizríme sa na plátna Majerníkove. Na jeho jazdcov, jeho klaunov, na Quijotov a beznádejných koníkov, na jeho nostalgiu. Slovensko nemalo európskeho maliara nad autora týchto obrazov a Európa nebola zobrazená slovenskejšie než na plátnach Cypriána Majerníka.*“¹⁴² Všimá si vzťah poézie a výtvarného umenia a taktiež podmienenosť vývinu druhov umení zákonitostami spoločenskej diferenciácie a rozvoja spoločnosti, čím vysvetľuje nešťastné podmienky slovenských výtvarníkov v minulosti. Vzdelanosť a kultúru v tomto texte definuje ako vstupenku medzi kultúrne národy. V článku *Korenie života* z roku 1965 oceňuje výtvarníka **Hoffmeistera** pre jeho dokonalosť v jednoduchosti: „*takou jednoduchou a jemnou čiarou, o ktorej každý môže byť presvedčený, že to dokázal tiež. ... Jeho zjasnený – nie jasajúci prístup – k veciam dáva Hoffmeisterovmu dotyku osobitý pôvab, okrídlenie, ľahkosť, netiesnivú a netiesniacu nenútenosť.*“¹⁴³ V uvedenom, osobne ladenom texte píše básnický kvetnatým štýlom o Hoffmeisterovom umení a taktiež jeho spätosti s avantgardou. Aj uvedený text ukazuje Novomeského vzťah ku výtvarnému umeniu, i jeho znalosti v tomto umeleckom odvetví blížiacemu sa ku úrovni vzdelanej kunsthistorika, a to aj napriek tomu, že sa mu venuje len okrajovo. Napokon Hoffmeister je autorom najznámejších karikatúr DAVistov. O **architektúre**, predovšetkým o verejnom priestranstve (konkrétne na príklade Bratislavy) Novomeský píše v článku *Aká bude Bratislava* z roku 1968, kde ostro kritizuje vzhľad mesta: „*...ako je možné, že aj v hlavnom meste tejto krajiny sú celé bloky domov nie týždeň, ale roky bez ciest, s neupraveným okolím, skrátka v takom stave, ktorý by zahanboval aj cigánskeho vajdu za spustnuté okolie svojich súkmeňovcov v najošarpanejšej*

¹³⁸ Zároveň však pripomína slová Galandu o zodpovednosti mladých za kultúru Slovenska a o tom, aby mladí neupadli do pohodlnosti svojich otcov, starej konzervatívnej buržoázie, neďať sa zabiť peniazmi a nehladať úspech starej spoločnosti: „*Hľadajte pravdu a krásu, hrajte svoju veľkú hru. Hru mladosti a radosti z tvorby.*“

¹³⁹ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 222

¹⁴⁰ NOVOMESKÝ, L. *Predpoklady nového umenia*. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 368

¹⁴¹ NOVOMESKÝ, L. *Predpoklady nového umenia*. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 365

¹⁴² NOVOMESKÝ, L. O Majerníkovi a o vývine slovenského umenia. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 123

¹⁴³ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 265

dedine.“¹⁴⁴ Zmienky o architektúre nájdeme aj v textoch z 20. a 30. rokov avšak iba marginálne – podobne ako o hudbe v článku *Kultúrna Bratislava*.¹⁴⁵ Novomeský považoval estetizáciu života v socialistickej kultúre za veľmi dôležitú (pod vplyvom skúseností z návštevy Sovietskeho zväzu). Nastane však až v časoch, keď ľudia prestanú trápiť sociálne-existenčné problémy. Pochopiteľne, Novomeský ako DAV-ista, bol priazniviec avantgardy (predovšetkým ruského konštruktivismu) i na tomto poli: „*Ruský revolučný konštruktivizmus dal – myslím si – prinajmenej toľko podnetov novému, najmä českému výtvarnému prejavu, ako mu dali moderní francúzski maliari, ktorí boli u nás nadovšetko a zaslúžene preferovaní.*“¹⁴⁶ V textoch však nenachádzame priame a konkrétne vyjadrenia ku architektonickým stavbám alebo ku priamemu smerovaniu architektúry, ale skôr abstraktné vízie. Čiastočnou výnimkou je prejav z roku 1967 pri príležitosti 20. výročia Fakulty architektúry, kde spomína okrem iného aj architekta **Emila Belluša**. Zmysel architektúry podľa Novomeského nadväzuje na dávneho **Aristotela**, a jeho tézu v ciele poskytnúť človeku šťastie a bezpečie. Pripomína, aby ľudia nespájali nedokončené a mizerné stavby so socialistickým zriadením. Pripomína prínos Združenia socialistických architektov, ktoré pôsobilo od 20. rokov a taktiež prínos teoretika **Karla Teigehe** (ten sa stal priaznivcom **konštruktivismu** a dobovým kritikom prezdobených a drahých stavieb). **Zdôrazňuje účelovosť stavieb pre človeka** a kritizuje niektoré konkrétne zásahy v Bratislave v súvislosti s industrializáciou a znečistením prostredia – v Novomeského odkaze teda nachádzame aj dimenziu **ekologickú**.¹⁴⁷ Novomeský zastáva pod vplyvom kolegov z DAV-u (v oblasti **vedy**) teóriu o socialistickom pokroku a hoc sa nevzdáva duchovna. Z textov však získavame iba fragmentárnu abstraktnú predstavu o úlohe vedy v socialistickej spoločnosti, navyše konkrétne je rozdiel medzi vedami spoločenskými a prírodnými. Na túto tému odpovedajú skôr Novomeského kolegovia z DAV-u. V roku 1937 Novomeský píše článok s ironickým názvom „*Veda dáva politike lekcii*“, kde kritizuje docenta K. Bittnera pre jeho prácu *Deutsche und Tschechen*, kde sa snaží vedecky dokázať nemeckú nadradenosť nad Čechmi na základe kultúrno-historických cyklov. Novomeský hovorí, že táto teória vyplýva z fašistických potrieb dobyvačnosti. Argumentuje aj profesormi Wollmanom a Jakobsonom, ktorí dokázali, že z hľadiska historických skutočností nemá Bittnerova publikácia nič spoločné s vedou.¹⁴⁸ Presne o 10 rokov píše Novomeský už vo funkcii povereníka článok o úlohe vedy a umenia v spoločnosti. Zaoberá sa dvomi základnými otázkami: z akých prostriedkov a čo poskytne umelecká vedecká obec.¹⁴⁹ Pod vedu Novomeský zahŕňa i marxistickú filozofiu, ktorej znalosť je dôležitá pre pochopenie dejín a následne i pre tvorbu umelcov. Novomeský bol s vedou spätý v neskoršom živote. Po roku 1950, kedy ho odvolali z funkcie povereníka, Novomeský pracoval v Slovenskej Akadémii vied a umení a po rehabilitácii v 60. rokoch v Ústave slovenskej literatúry SAV. „*Už od odvolání z vládní funkce očekával zatčení, přesto i jako předseda Slovenské akademie věd do úpadu pracoval,*“¹⁵⁰ dodáva k ročnému pôsobeniu vo funkcii predsedu SAV-u A. Baláž.

¹⁴⁴ NOVOMESKÝ, L. Príhovor k 28. októbru 1968. In *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 160

¹⁴⁵ NOVOMESKÝ, L. Kultúrna Bratislava. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 31

¹⁴⁶ NOVOMESKÝ, L. S avantgardou a v avantgarde. In *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 8

¹⁴⁷ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 68

¹⁴⁸ NOVOMESKÝ, L. Veda dáva politike lekcii. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 281

¹⁴⁹ NOVOMESKÝ, L. Veda a umenie v spoločnosti. In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 195

¹⁵⁰ KUČERA, M. Dialektika poézie a života. In *BALÁŽ, A. V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31861>

2.1.3. FILOZOFICKÝ ZÁKLAD SPOLOČENSKÉHO ZMYSLU UMENIA V BÁSNICKEJ TVORBE A TEORETICKÝCH VÝCHODISKÁCH LACA NOVOMESKÉHO OD 20. ROKOV PO 60. ROKY

"Nemyslím na slovo každé a na akékoľvek slovo, ale na slovo prebolené a vybolené mnohými trýznami, mnohými rozpakmi a veľkými zápasmi o pravdu a jej vlastné dieťa: krásu; myslím na slovo, za ktorým stojí život; na slovo takých **Baudelairov, Apollinariov, Verlainov, Rilkeov, Lermontovov až Jeseninov a Majakovských, Jankov Kráľov** atď. atď., aby som spomenul nosné stĺpy tejto budovy, ktorá zo slov zložená, je najskvelejším a najbezpečnejším činom vekov. Je pravda, že slovo samo nelieči, a že na bolesti, na ktorú som myslel a na ktorú ste, dúfam, mysleli i vy pri pohľade na obrazy tej stovky básní, ktoré som napísal, je slovo liekom príliš slabým. Ale myslite na **nosnosť slova, ktoré sa môže stať grandióznym činom s liečivom** - a ešte viac - uzdravujúcou silou, ako sa idea stáva mocou, keď si osvojí húfy."¹⁵¹ Laco Novomeský

Prepojenosť Novomeského básnickej tvorby s konceptom zmyslu umenia v spoločnosti je neoddeliteľná. Autorove básne sú doslova návodom na dodržanie zmyslu umenia, tak ako ho sám definoval. Už vo svojich začiatkoch (v poézii Walta Whitmana), píše Šmatlák: „*hladá východisko z obklúčenia lyrického subjektivismu k pocitu novej kolektivity, pocitu spolunáležitosti k spoločenstvu ľudských bratov.*“¹⁵² Na Slovensku absentovala pôda pre rozvoj nového avantgardného umenia kvôli jeho národnej spätosti s **tradicionalizmom** – Novomeský si to všíma v článku: *Prepáč mi, Martin Rázus*, kde kritizuje stať, v ktorej Martin Rázus odsudzuje modernu¹⁵³: „*Nečakali sme od „starých“, že sa stanú priebojníkmi hocičoho nového, že nám pomôžu zabíjať, ale v mene maľovaných hrncov, výšiviek a pesničiek zatracovať prirodzený pud človeka (sebazáchovy), to je už mnoho.*“¹⁵⁴ Novomeský sa stavia za **novú avantgardnú kultúru**, kritizuje neuveriteľnú zaostalosť Bratislavy v analýze *Kultúrna Bratislava* publikovanej v *Mladom Slovensku* pod pseudonymom O. Gorod – ostro kritizuje bratislavskú kultúrnu scénu 20. rokov (divadlo, architektúru, hudbu, kiná, divadlo a divadelnú kritiku). Novomeský je ostrý a často až dogmatickým kritikom svojej doby a bojovníkom za avantgardu. Stanislav Šmatlák píše, že je vzhľadom na silne exponované sociálne zastúpenie poézie Kraska, Roya, Rázusa a prózy J. G. Tajovského zarážajúci „*fakt, že v predvojnovovej slovenskej literárnej obci sa ani jeden spisovateľ nedokázal stotožniť s novým ideovým programom revolučného proletariátu.*“¹⁵⁵ Zároveň Šmatlák dodáva, že teoretické ťažisko sociálneho programu sa objavuje v tvorbe Jána Lajčiaka, ktorý mimochodom taktiež upozorňoval na potrebu šírenia vzdelanosti v národe. Novomeského vnímanie **úlohy básnictva a literatúry** sa menilo s viazanosťou na celosvetový vývoj literatúry a filozofie dejín. Zo začiatku na neho mal vplyv symbolizmus, romantizmus, prekliati básnici a hlásil sa k vlne poetizmu,¹⁵⁶ neskôr sa hlásil ku tzv. proletárskej poézii a v 60. rokoch opätovne k odkazu avantgardy. Stanislav Šmatlák v závere kapitoly analyzujúcej prvé vývoje štádium Novomeského upozorňuje na interpretáciu tejto osobnosti ako človeka činu, oddaného revolučnej praxi, ktorý zároveň „*pocituje bytostnú potrebu poézie – týmto osobnostným zjednotením praktických činov, realizovaných v konkrétnych historicko-spoločenských reáliách s presnými ideovými zámermi, neodbytnej vnútornej*

¹⁵¹ L. NOVOMESKÝ, L. publicistika zv. IV. s. 231 In ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978

¹⁵² ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 29

¹⁵³ Martin Rázus hovorí o „nechutných sociálnych zápasoch a z nich plynúcich spoločenských otrasov, spolitizovania občianskeho života a spustošenia národnej tradície“ cez revolučné vlny a príliv civilizácie. Jednoducho povedané, Rázus odmieta spoločenskú zmenu, je spätý s tradíciou a udržiavaním pevného konzervatívneho poriadku minulosti a všetko nové vníma ako symbol úpadku.

¹⁵⁴ NOVOMESKÝ, L. *Prepáč mi Martin Rázus ...* In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 33-34

¹⁵⁵ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 22

¹⁵⁶ Teoretik Karel Tiege a básnik Vítěslav Nezval uverejňujú v roku 1924 manifest **poetizmu**. Poetizmus má za cieľ vytvoriť nový životný štýl, poetizáciu života – objavovaním a obzvlášťňovaním najvšednejších zážitkov, a to aj života proletára. Podľa Tiegeho je v poetizme podstatné elementárne šťastie v rôznorodých životných podmienkach. Nezval, Wolker, S. K. Neumann, ale aj Novomeský patria k tomuto prúdu, pričom Novomeský ho vníma najmä ako akčný boj proti „kultúrnej reakcii.“ Išlo o **spojenie intelektuálnej ľavice a komunistického hnutia**. Heslom bolo podľa Tiegeho „**umenie žiť.**“

nevyhnutelnosti básniť, čo znamená tvoriť podľa špecifického zákonníku básnického umenia, stáva sa poézia nielen organickou a neodmysliteľnou súčasťou celku Novomeského intelektuálneho a duchovnej aktivity, ale skrz ňu sa jeho nepotlačiteľná subjektívna náklonnosť k básnictvu zároveň objektivizuje; to znamená včleňuje sa do rovnakých historicko-spoločenských relácií, v ktorých sa pohybuje praktická činnosť, aby priamo uprostred nich ustavične hľadala, nachádzala a znovu si overovala seba samú, svoju umeleckú totožnosť, svoj zmysel a funkciu.¹⁵⁷ Šmatlák ďalej hovorí o dialektickom vzťahu básnictva života a života poézie, tzn. konfrontácie životnej praxe a spoločenskej praxe, ktorá sa prejavuje od vydania zbierky *Nedela*. Tento vzťah popísal básnik Jiří Wolker ako múdrosť poznať svet ako základňu života: „*Netúži po nebeskom štástí, chce ľudské štástie v rámci jeho možnosti.*“¹⁵⁸ Motív **života, človečenstva a ľudskosti** je v Novomeského tvorbe a v úlohe umenia celkovo najzásadnejším – ústredným motívom zmyslu umenia a kultúry je jej adresát – **človek**. To si všíma aj Novomeského kolega E. **Urx**: „*To nie je nikto iný, kto píše tieto verše, než – človek. Človek, nič viac a nič menej. Človek uvedomujúci si stále zlým svetom zraňovanú ľudskosť, dušu a srdce!*“¹⁵⁹ Urx Novomeského vyzdvihuje a všíma si aj jeho rozpor s tradicionalizmom a nový avantgardný prístup k poézii. Novomeský vo svojich básňach nielenže snáva sen o pravde a spravodlivosti, navyše sa sám na budovaní tohto sna podieľa svojou činnosťou v redakcii. Jeho umenie hovorí smutne o radoch a ako píše Šmatlák: „*o štástí, ktoré nie je, o láske, ktorá zostáva nepoznaná, aby práve z tohto nedostatku krásy v živote ľudí vytváral svoj už deklarovaný, ale do umeleckého obrazu sformovaný protest proti podobe sveta, oberajúceho o životné hodnoty tých, ktorí patria nielen k poníženým a urazeným, ale aj k spravodlivým tohto sveta.*“¹⁶⁰ **Poézia sa teda cez svoju krásu konfrontuje so sociálnou drsnosťou kapitalistického sveta**, z čoho vzniká nová a autentická krása poézie. Vo vystúpení *Básnik 1931* sa venuje filozofickej interpretácii zmyslu umenia ako vzdoru voči spoločenskému zriadeniu na špirále dejín sociálneho oslobodenia. Porovnáva „*slobodný rozmach Francúzskej revolúcie*“ (kde ako autor píše, po 300 rokoch ožíva uštvaný duch Villona, spitý víťazstvom v Parížskych uličkách) s temným po-revolučným obdobím 30. rokov 19. storočia (charakter básnika 1830), ktoré sa stalo inšpiráciou pre autorov „*hrobovej a mŕtvolnej mystiky*“ ako **Nerval, Borel a Bertrand**. Podobne obdobie slávnej Parížskej komúny 1871 - sklamanie a frustrácia z jej prehry inšpirovala prekliatych básnikov ako charakteru básnika 1870 (uvádza príklad Rimbaudove angažovanie sa v Parížskej komúne, jeho citát, kde nazýva Bismarcka idiotom, ale i Baudelairov únik do Belgicka): „*A atmosféra smrteľnej úzkosti, mrazivý, mŕtvolným jedom napustený dych tohto ovzdušia, to bolo duševné útočisko zo situácie, pred ktorou fyzikum prekliatych sa schovávalo v tuláckych krčmách v susedstve, nad páchnúcim, ničivým alkoholom.*“¹⁶¹ Žurnalistka Silvia Ruppeldtová o tomto prelomovom prejave píše nasledovne: „*esej je radikálnym odmietnutím „puritánskej chladnosti“, „filisterského národného šovinizmu“, je oslavou šialenstva prekliatych básnikov, ktorí sa „zúfalo usilovali o to, aby poetické dielo korešpondovalo s tokom udalostí.*“¹⁶² Treba však dodať, že i jasným deklarovaním vzbury v zmysle túžby po sociálnom oslobodení. Veľkosť básnikov je podľa Novomeského podmienená wagnerovskou nespokojnosťou a vzdorom.¹⁶³ Francúzsko následne komparuje so situáciou na Slovensku, kde nachádza slovenského Villona – „*dedinského tuláka blúdiaceho po horách a poliach*“ **Janka Kráľa**. Novomeský pokračuje generáciou 1920 - glorifikuje Majakovského a Jesenina ako posledných veľkých básnikov, ktorých samovraždy boli symbolom konca veľkej poézie; opovrhne dadaistami (podľa autora sú smerom

¹⁵⁷ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 40

¹⁵⁸ NOVOTNÝ, M., PÍŠA, A. M., WOLKEROVÁ, Z. *Spisy Jiřího Wolkeru II.*, SNKLHU: Praha, 1954

¹⁵⁹ URX, E. *Básnik v zástupe*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1961, s. 98

¹⁶⁰ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 38

¹⁶¹ NOVOMESKÝ, L. *Básnik 1931*. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 - 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 104

¹⁶² RUPPELDTOVÁ, S. *Prekliaty básnik Laco Novomeský*. In *Denník Pravda*. 29. 12. 2015. ISSN 1335-4051

¹⁶³ Novomeský uvádza Wagnerov citát: „*Ten komu nebol daný do kolísky dar nespokojnosti ducha so všetkým doterajším a existujúcim, nikdy nepríde k objavom niečoho nového.*“

anachronickým a smerom, ktorý nepochopil Rimbaudovský odkaz). **Aragona, Bretona, Nezvala** v tej dobe považuje za posledných básnikov „zdochyňajúcej Európy“, rozhorčuje sa nad umelcami so zaistenou existenciou (Claudel v službách francúzskej diplomacie), stavom nemeckej literatúry a celkovým stavom básnictva v roku 1931, ktoré považuje v tejto dobe za prekliate. Z komparácie textov by sa z tohto konceptu dalo vyvodiť, že kým pri samotnej tvorbe je dôležitý subjektivismus (napríklad melancholickosť), v jej výsledku ide najmä o objektívnu obsahovú súvislosť (poznatie pravdy, spravodlivosti cez istú **aristotelovskú katharsis**). V roku 1937 sa v článku *Ako neslobodno* diskutuje o modernom umení a marxizme – ide o kritickú reakciu na článok **S. K. Neumanna**, *Dnešní mánes*, v ktorom vyzýva umelcov aby tvorili iba diela prinášajúce objektívne skutočnosti. Pripomína, že o umeleckom diele rozhoduje predovšetkým hodnota, sila výrazovosti. Podotýka, že marxista sa k dielu stavia cez jeho sociologické meradlá, ktoré sú platné v najširšej všeobecnosti: *„Jeho, revolucionára, ktorý chce zmeniť (a nie iba „jasne, krásne, kladne“ atď. zdeliť) podobu dnešnej objektívnej skutočnosti, ba i „objektívnu prírodu“, musí prinajmenšom zaujať otázka, prečo umelec vo svojom diele zdeformoval objektívny fakt (prečo zmenil jeho formy, hoci je isté, že ho k tomu viedli dôvody predovšetkým umelecké, a až potom azda spoločenské.“*¹⁶⁴ Novomeský teda hovorí, že v prípade deformácie objektívneho faktu v umení musí mať umelec príčiny k tejto deformácii (prečo umelec zdeformoval objektívny fakt; príčiny umelecké či spoločenské?), aby sa mohol priblížiť k pravdivému marxizmu. Ďalej píše: *„Nechceme od umenia ničoho iného, než poučenie a uvedomovanie? Aké falošné predstavy si vytvárame o človeku, keď jediné, čo v ňom hľadáme, je jeho chápanie, jeho rozum, ktorý – mimochodom – nestojí za nič, ak v človeku zanedbávame alebo ubíjame ostatné stránky jeho bytosti?“*¹⁶⁵ S odvolaním sa na Marxovu interpretáciu Iliady apeluje na podstatu, ktorá vychádza z človeka samého. Podľa Novomeského existujú v umení (pre umelcov, ktorí sú narušení k svojmu poslaniu) dve cesty: **1) prednosť znaku pred podobou; 2) verné zprostredkovávanie objektívnej skutočnosti (vychádzanie z vlastných koreňov človeka, ktoré sú ubité vo všetkých ľuďoch bez výnimky; proces skutočného pretvárania všeobecnej vnímanosti; čo považuje Novomeský za pravdivé umenie).** Sila **výrazovosti a hodnota** sú však prioritnou, čiže talent, tvorivosť a schopnosť umelca musia byť podľa Novomeského najdôležitejšie i v marxizme, modernizme a umeleckom pokroku. Meradlom umeleckej hodnoty podľa Novomeského nie je iba samotná deformácia, ale **pravdivé podanie objektívnej predlohy so silou výrazovosti.** Keby sme mali zosumarizovať vývojové štádiá ranného obdobia Novomeského tvorby – tak to bolo obdobie poetizmu, obdobie krízy proletárskeho umenia, kedy pochyboval o zmysle básnikov v socializme a rozpore subjektivismu a objektivismu a následne východisku z kruhu neistôt po návšteve Moskvy v podobe tvorby proletárskeho umenia. O proletárskom umení píše DAV-ista **Andrej Siracký** nasledovne: *„Kultúra patrí do spoločensko-ideovej sféry človeka a preto ju treba chápať predovšetkým ako spoločensko-historickú realitu patriacu do biosféry človeka.“*¹⁶⁶ Návšteva Sovietskeho zväzu vytvorila Novomeskému zidealizované predstavy o dominantnej úlohe umenia a kultúry v socialistickej alebo finálne komunistickej spoločnosti, v ktorej sú ľudia zbavení materiálnej neistoty a sú smädní po umení, vyžívajú sa v elegancii života, poetizovaní životných rituálov, dbajú na štýl a estetiku, navštevujú divadlá, kiná a čítajú básne. **Spoločenskej užitočnosti umenia sa Novomeský nikdy nevzdal** a napriek všetkým vývojovým fázam, vždy žiadal o to, **aby umenie bolo tvorené pre ľudí a nezostávalo uzavreté v elitných kruhoch.** Istú názorovú a ideologickú jednotu pri interpretovaní zmyslu umenia môžeme dokázať na príklad Tilkovského, ktorý píše roku 1925 v DAV-e nasledujúcu vetu: *„Keďže umenie má sociálne korene, a preto vznik úplne nového umenia závisí od novej*

¹⁶⁴ NOVOMESKÝ, L. Ako neslobodno. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH, 1970, s. 318

¹⁶⁵ NOVOMESKÝ, L. Ako neslobodno. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH, 1970, s. 321

¹⁶⁶ SIRACKÝ, A. O proletárskom umení. In *DAV*, 1924

živnej pôdy, vyžaduje nové spoločenské zriadenia, je prirodzené, že k možnosti vzniku nového umenia dalo dnešné Rusko podmienky v prvom rade.¹⁶⁷ Novomeský vo svojich textoch z 20. rokov podrobne analyzuje nielen autorov, ale aj literárne spolky, časopisy, konkrétne diela a pridáva aj konkrétne návrhy na zmeny v rezorte kultúry. Počas krízového obdobia v druhej polovici 20. rokov Novomeský upúšťa od konceptu poetizmu (radikálnym článkom *Poetizmus*), ktorý sa podľa autora už vyčerpá a ktorý považuje za „konglomerát koktailmi zatažených mozgov“: „že sa im Lenin zdal Dionýzom, nie je sa čo čudovať, keďže sa trepotali v pohlavných extázach pred nohami tanečníc.“¹⁶⁸ Obviňuje svojich českých kolegov (Nezvala, Teigea, Seiferta) z toho, že „nepočuli bolestný výkrik ulice“ a dodáva, že „odvtedy četníka gul'ka prerazila životnú tepnu Martina Drgu – odvtedy hladom poetizmu – prizerat' sa na atrakcie komediantov z Texasu.“¹⁶⁹ Tieto radikálne tvrdenia a prehnané odsúdenie vtedajšej pasivity intelektuálnej ľavice neskôr Novomeský prehodnotil a s odstupom času získal určitý nadhľad a mier. Kľúčový je dialóg Novomeského a Seiferta o avantgarde a súčasnej poézii z roku 1964. Novomeský tu hovorí o roku 1918, obdobiu po Veľkej októbrovej revolúcii, organizovaní nového spoločenského poriadku ako impulzu pre novú generáciu avantgardných umelcov (Hora, Seifert, Wolker, Nezval, Teige) a období **po roku 1945 o podobne novej nádeji pre umenie, ktorá však bola premrhaná**: „Najpokrokovejší politický kurz sa začal šíriť s najzaostalejším kurzom literárnym a vôbec umeleckým. Ideálom a jedinou možnosťou sa zrazu stal prekonaný realizmus.“¹⁷⁰ Kritizuje tu spolu so Seifertom aj časť Nezvalovej tvorby či tvorbu Neumanna, Teigea a Jarmarka; ale hlavným terčom kritiky je obdobie od roku 1945 do roku 1956 ako obdobie „veršov traktorských“ a veršov na Stalina. Nešetří však aj tzv. reakciu, ktorá upadá „do abstraktnosti a mnohovravnosti.“¹⁷¹ Novomeský píše o **úlohe poézie a umenia v komunizme**, ktorá je v podstate zadefinovaním antropocentricky založeného poňatia zmyslu kultúry a umenia – **centrom umeleckého záujmu je človek vo svojej každodennosti** a ako **samotný tvorca kultúry**: „Kedysi v začiatkoch našej socialistickej poézie myslel som si napríklad, že mať rád Apollinaira je zrada na Majakovskom, na komunizme. Ale komunizmus, to je priestor pre človeka, patrí k nemu všetko, čo človek potrebuje. Dnes mi je jasné, že neexistuje problém komunizmus a Apolliniare, ale komunizmus s Apollinairom. Apolliniare patrí do komunizmu, pre človeka v ňom a nezáleží na tom, že sám vo svojej dobe bol ku komunizmu vlažný a možno ešte horšie, lebo jeho poézia patrí človeku.“¹⁷² Onú rozmanitosť umenia s komunizmom obhajuje aj Seifert na príklade Teigea, ktorý napriek tomu, že bol surrealistom, kubistom, poetistom, bol vždy zároveň komunistom a tým obohacoval samotnú teóriu stáleho vývoja tohto konceptu. Seifert pragmaticky dodáva, že pred nástupom Stalina bolo umenie až tak progresívne, „že ho štát, ktorý rástol vlastne z trosiek, ktorému hrozila vojna a musel počítať s obrovskými masami, nemohol vlastne dosť potrebovať.“¹⁷³ Podľa Novomeského sú otcami českej avantgardy jednak Rusko a jednak Francúzsko. Dodáva, že Stalin neurobil chybu, keď nedeklaroval avantgardu ako jediné socialistické umenie, pretože aj **Lenin a Lunačarskij** zdôrazňovali napríklad význam **Puškina**. Pripomína, že aj v 20. rokoch bolo umenie rôznorodé: „Bol tam Chlebnikov i Majakovskij, Pasternak aj Jesenin, ale aj Bednyj a iní.“¹⁷⁴ V inom texte, *Dve tendencie vo vývine socialistickej literatúry* (taktiež z roku 1964) si Novomeský uvedomuje, že práve oddelenie avantgardy a komunizmu spôsobilo absurdné závery o zmysle DAV-u a že práve **vďaka**

¹⁶⁷ TILKOVŠZKÝ, B. Svetová kríza umenia. In *DAV*, 1925

¹⁶⁸ NOVOMESKÝ, L. Poetizmus. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCHY. 1970, s. 31

¹⁶⁹ NOVOMESKÝ, L. Poetizmus. Ročenka slovenskej chudoby na rok 1925. s. 83, cit. podľa *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCHY. 1970, s. 32

¹⁷⁰ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 72

¹⁷¹ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 74

¹⁷² NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 75

¹⁷³ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 77

¹⁷⁴ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 77

socialistickému realizmu bola tradícia DAV-u vypudená z kultúrnej osnovy. Píše, že v DAV-e sa stretli avantgardní autori aj soc-realisti ako prejav dobovej nutnosti a núdze.

Novomeský v 60. rokoch vracia do hry koncept **slobody a rozmanitosti umenia v komunizme**, čo vlastne socialistický realizmus v 50. rokoch popieral, zároveň však kriticky dodáva, že avantgardní autori, ktorí ukazovali smer - **Wolker**, ktorý vychádzal z Apollinaira; **Neumann** ktorý vychádzal z modernistov; **Nezval a Biebel**, ktorí vychádzali zo surrealizmu – taktiež načreli do žriediel socialistického realizmu a tým sa interpretácia komplikuje. Novomeský obviňuje socialistický realizmus, pretože jeho adaptovanie spôsobilo v umení kontinuitu s protisocialistickými a nesocialistickými konceptami histórie, vedy i literárnej kritiky založených na antikomunizme. Zároveň však priznáva jeho úlohu, pretože nechce urobiť tú istú chybu ako jej predstaviteľia: „*Neprichodí mi na tomto mieste zvažovať, v čom je táto konštrukcia socialistickorealistickej teórie oprávnená, v čom nedopovedaná a v čom mylná...vynára sa otázka, či možno bagatelizovať, jednoznačne odmietat' a biľagovať' známkami nepriateľstva všetky tie tzv. avantgardné a nerealistické úsilia a či nám tu nepodáva o dôvod viacej, aby sme sa s nimi zapodievali tak vážne, ako s dielami socialistickorealistickej tvorby pri skúmaní a pri podnecovaní ďalšieho rozvoja socialistickej literatúry?*“¹⁷⁵ Články zo 60. rokov deklarujú nielen autorovu vyspelosť po osobnej skúsenosti s väznením, ale zároveň aj nadosobný nadhľad v zmysle hodnotenia socialistického realizmu. V texte *DAV živý a podnetný* z roku 1964 uvádza ako príklad odosobeného hodnotenia kvality diela práve socialistického realistu **Petra Jilemnického**, ktorý zdieľal s avantgardnými DAV-istami spoločný priestor na publikovanie. Novomeský totiž reaguje na pokrytecké zatracovanie soc-realizmu a Stalina práve tými, ktorí ju ešte donedávna krvopotne zastávali.¹⁷⁶ Pripomína skutočný zmysel DAVu, ktorý spočíva v opaku dogmatizmu a hlavne zjednocovaní rôzneho, neuniformného umeleckého úsilia na „*zakladaní jednotného revolučného socialistického svetonázoru.*“¹⁷⁷ Z tohto dôvodu Novomeský v mnohých textoch opakuje, aby nedošlo k opätovnému jednostrannému popieraniu určitého konceptu v zmysle „*pohľadu roku päťdesiateho.*“ Uvádza konkrétne príklady kontrastov kvality a nekvality: Gorkého *Matku* v kontraste jeho *osudov Klíma Samgina*, Olbrachtova *Anna proletárka* v kontraste s jeho dielom *Nikola Šuhaja* a ďalšie príklady od Nezvala a Neumanna. Ľudí, ktorí naivne verili v Stalinov kult Novomeský nezatraca, ba naopak, snaží sa ich pochopiť cez prizmu dobovej sympatie k Sovietskemu zväzu v zmysle jeho rozhodného odporu voči nacizmu, synonymu pre Červenú armádu, za oslobodenie národov od nacistického útlaku.¹⁷⁸ V článku o **antifašizme** jasne **vyzýva, aby nedošlo ku porovnávaniu komunizmu s fašizmom**: „*...pri všetkých trpkých a trápnych, desných a ďalších skúsenostiach, treba povedať nahlas, že bol a je rozdiel medzi socializmom a fašizmom, ak chcete i medzi Stalinom a Hitlerom. Je pravda, sú tu zjavy a znaky lákajúce k porovnávaniu: jeden i druhý bol „nadčlovekom“, predmetom zbožštenia... autokratický... disponovali hrdelnými súdmi a lágrami, zavrhovali konkrétne smerovanie umenia... no pri všetkých tých skúsenostiach, ešte aj iných podobnostiach, bol priepastný rozdiel medzi spoločenskými triedami na čele ktorých stáli. A tieto rozdielne povahy tried, ich cieľov, historického poslania dôrazne varujú pred porovnávaním Stalina s Hitlerom, dokonca pred vkladáním znamienka rovnosti medzi socializmus a fašizmus. Výčiny kultu Stalinovej osobnosti išli na účet triedy a jej pokrokového poslania, ktorej boli cudzie a ktorá ich nepotrebuje. Kdežto Hitlerove v prospech triedy a jej príživníckej a reakčnej pozície, ktorá inú voľbu nemala a potrebovala ich v záujme udržania a predĺženia svojej moci.*“¹⁷⁹

¹⁷⁵ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 68

¹⁷⁶ „A predsa keď sa začal rozmetat' Stalinov kult... ho odrazu s dešpektom začali syčať neraz tie isté ústa, ktoré ho deň predtým iba vydychovali, také boli voči nemu úctivé.“ (NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 70)

¹⁷⁷ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 85

¹⁷⁸ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 70

¹⁷⁹ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 145

Novomeský na druhej strane **ostro zatracuje** plody stalinizmu: **dogmatizmus, schematizmus, jednostrannosť, kult osobnosti a uniformnosť**, ktorú priniesli 50. roky. Básnik si uvedomuje, že keby sám jednostranne zatratil všetky diela socialistickeho realizmu, stal by sa takým istým ako tí, ktorí ho odsúdili. Preto nabáda ku kritickému hodnoteniu, avšak socializmu sa nikdy nevzdáva: „*Socializmus dehumanizovaný neexistuje, ako neexistuje humanistický fašizmus.*“¹⁸⁰ Dodáva však, že existuje socializmus deformovaný dogmatikárstvom (píše tak Novomeský), kultom osobnosti, kapitulantským revizionizmom, keď je humanistické jadro socializmu ohrozené hnilobou. Pripomína (zrejme ako skúsenosť stalinizmu), že autentická a pravdivá koncepcia či interpretácia socializmu nemôže rátať s „*odpísaním niekoľko stámióinov obyvateľov našej planéty, v mene šťastnej socialistickej budúcnosti potomkov.*“¹⁸¹ Novomeský preto víta obrodný proces a za prelomový čas v zmysle nového vnímania kultúry vníma polovicu 50. rokov, kedy sa slovenská próza vracia ku pôvodnému odkazu SNP. Kultúra sa v tomto období začala podľa autora regenerovať sama a vydala diela autorov ako Alfonz Bednár, Vladimír Mináč, Ladislav Mňačko, Rudolf Jašík, Norbert Frýd, Jan Otčenášek, Jiří Weill, Arnošt Lustig, Ladislav Fucks a Milan Kundera. Autorov bližšie nehodnotí. Novomeský však nezostáva chladným pri prejavoch antikomunizmu a ten ostro napadá. Rehabilitácia v jeseni roku 1963 vracia podľa Novomeského komunizmu „*čestnú povinnosť revolučného poslania, ... a vracia česť komunistom i nekomunistom, tisíckam ľudí, čo si v povstaní plnili svoje povinnosti.*“¹⁸² Vulgarizácia 50. rokov totiž podľa Novomeského (v kľúčovom článku *Splátka veľkého dlhu*) zrelativizovala aj samotnú úlohu organizátorov a hlavných aktérov povstania ku ktorým sám patril: „*ten 44-45. rok je v jeho histórii, predsa len nebol komédiou plnou omylov, bagatelizovanou nepotrebnosťou, nerozmysleným dobrodružstvom podvodníkov, ktoré nevyšlo – vďaka bdelosti ostražitého päťdesiateho.* (procesy v roku 1950, pozn. aut.) *...lebo povstanci boli špatní, buržoázno-nacionalistickí. ... Slovenský Národný Povstaním sa začína splácať dlh. Dlh, ktorý je zároveň vkladom.*“¹⁸³ Novomeský pripomína, že dogmatické sektárstvo kultu osobnosti vyradilo zo socialistickej koncepcie celú generáciu DAV-u a označilo ju za kontrarevolučnú, antikomunistickú, antipokrokovú s cieľom vykorenenia modernity na oltári slovenského konzervativizmu a nacionálnej obmedzenosti, s ktorým DAV rovnako bojoval v 20. a 30. rokoch. Bývalí poetisti, surrealisti, modernisti v tej dobe prisahali (50. rokoch) na (ako píše Novomeský) „*novú hviezdu komunizmu bez modernosti*“¹⁸⁴ Novomeského vysporiadanie sa so stalinizmom viedlo k novému, očistenému konceptu zmyslu kultúry a umenia v socialistickej alebo finálne komunistickej spoločnosti.

2.1.4. KRÍŽ A HVIEZDA – TRADÍCIA VZŤAHU NÁBOŽENSTVA A SOCIALIZMU, NOVOMESKÝ ZA NÁBOŽENSKÚ TOLERANCIU, ZA DIALÓG DUCHOVNA A SOCIALIZMU

„*My si predstavujeme cirkvi, slobody jej reprezentantov a náboženský život ako stále rozkvitajúce inštitúcie slovenského ľudovodemokratického režimu. Želali by sme si dokonca, aby svojimi prostriedkami a svojím spôsobom i cirkvi pomáhali úsiliam republiky a politickej reprezentácie slovenského národa v nej a s radostným by sme uvítali, keby sa v slovenskom náboženskom živote rozvinuli – ako prvotné a vývojiace – také tendencie, ktoré zodpovedajú hlavnej línii a existenčnej idei nášho národa i jeho štátu. Náš katolicizmus má nádhernú slovanskú tradíciu cyrilometodejskú a sociálne úsilia, dlho tvoriace centrum všetkých našich úsílí, zodpovedajú predsa najkrajšej a najsilnejšej tradícii kresťanstva.*“¹⁸⁵ Laco Novomeský

V svojom texte *Komunizmus v slovenskej národnej idey* jasne zatracuje Slovenský štát späť s režimom, ktorý sa nazýval „kresťanský“, čo znamenalo spoluprácu s reakčnými cirkevnými

¹⁸⁰ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 145

¹⁸¹ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 145

¹⁸² NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 61

¹⁸³ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 61

¹⁸⁴ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 86

¹⁸⁵ NOVOMESKÝ, L. *Komunizmus v slovenskej národnej idey* (1946). In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 145-146

predstaviteľmi na strane fašizmu. V článku *Na krivých cestách* hodnotí Novomeský Memorandum rímskokatolíckych biskupov a ordinárov z 29. augusta, kde ostro kritizuje prehlásenie duchovenstva.¹⁸⁶ Naopak, oceňuje duchovných Plojhara, Horáka a Lukačoviča, ktorí nekolaborovali s fašistickým režimom a vzopreli sa mu a dodáva, že urobili pre cirkev a náboženstvo viac, než cirkevní hodnostári, ktorí sa ku fašizmu stavajú rezervovane a taktiež tí, ktorí sa stavajú opozične voči vtedajšej ľudovej demokracii. Novomeský jasne vymedzuje, že náboženstvo nesmie zasahovať proti štátu a jeho zásadám, a taktiež šíriť neznášanlivosť. V uvedenom článku cituje katolíckeho kňaza Dr. Jeana Bouliera, ktorý v poľskej Wroclawi – **z Ríma si treba brať za príklad vieru, no politiku si treba robiť po svojom**. Funkciu náboženstva vidí predovšetkým, v zmysle slovanskej minulosti, v spoločenskom, kultúrnom, hospodárskom rozvoji. Keď je socialistický režim pred rokom 1989 označovaný za perzekučný vo vzťahu k náboženstvu, tak Novomeského slová sú jasným dokladom toho, že horlivo bojoval za náboženskú slobodu v prípade, že nebola vyslovene protištátna alebo protispoločenská. Oceňuje tých, ktorí nepodľahli zneužitiu kresťanstva v područí fašizmu: „*Všetka česť tým kňazom, ktorí kázali správne myslieť, ľudsky a národne cítiť, múdrejšie a lepšie žiť. I takí kňazi boli!*“¹⁸⁷ prehlásil Novomeský. Novomeský sa filozoficky nevyrovnal s ateistickým základom marxizmu vychádzajúceho z Feuerbacha. Naopak, marxizmus interpretuje (i keď skryto, v intenciách dobových možností oficiálnej ideológie) skôr cez prizmu ideológií kresťanského komunizmu či teológie oslobodenia, ktoré sú založené na spojení sociálneho učenia Krista a marxistických ideí rovnosti, k čomu Novomeský pridáva historickú kontinuitu Slovanstva. Novomeského prístup k náboženstvu a sociálnej dimenzii kresťanstva odhaľuje aj jeho *Vianočný fejtón* z roku 1946: „*Hlavné a podstatné, čo vniesol a vnášal (Ježiš) do starozákonného a orientálneho sveta každým slovom a počínaním, známym z evanjelií, je nový pomer človeka k človeku i nový vzťah medzi ľuďmi, kmeňmi, náciami, vzťah podložený povinnou úctou, láskou a rešpektom (...) Svojmu veku i vekom nasledovnej kázal o rovnocennosti medzi ľuďmi, priučal novej solidarite medzi spoločenskými vrstvami a vzájomnej odkázanosti človeka na človeka (...) Ježiš sám vyzýval bratov svojich: 'Keď sa schádzate k jedlu, jeden na druhého čakávajte (...) Nemyslite len na seba, len na svojich najbližších, na svoje príbuzenstvo, prípadne len svoj národ, myslíte na všetkých pri svojich potrebách i pri potešeniach...*“¹⁸⁸ Na príklade tohto textu, by sa dalo Novomeského vnímať v intenciách ideológie kresťanského komunizmu, respektíve dokazuje to fakt, že Novomeský neveril v marxistickom zmysle v prísne ateistický dialektický materializmus, ale jeho koncept pripomína skôr jeho modifikovanú podobu – gramsciovskú líniu duchovného vývoja kolektívneho vedomia pripomínajúcu viac Hegla a Croceho, než prísne ateistických marxistov. Historik a literárny vedec Martin Kučera k téme fejtónu vo svojej hermeneutickej interpretácii životopisu píše: „*Vyznění fejetonu výmluvně svědčí o křesťanském genotypu jeho myšlení bez ohledu na to, že jím získával pro politiku Národní fronty slovenské věřící, což byl úkol na poválečném Slovensku nad jiné důležitý. Křesťanské motivy se ovšem objevovaly i v jeho verších, a to zdaleka netoliko meziválečných. V podtextu se skrývá motiv absolutna Ježíšovy lásky. Na něj nenáhodně poukázal Novomeského přítel z leopoldovské věznice, řecko-katolický biskup Jozef Tóth, v básni na Novomeského památku (Novomeskému z 13. 9. 1976).*“¹⁸⁹ Novomeský ako komunista tolerantný voči náboženstvu, pochádza z evanjelickej rodiny, nakoľko jeho otec Samuel Novomeský bol potomok dávnych pobielohorských protestantských exulantov, čo dokrešľuje príčiny jeho otvorenosti. Novomeský napríklad píše: „*A mýlky súčasnej marxistickej kritiky vznikli v podstate z toho, že na nedočkavé nadšenie položila prísnu mieru rozumu a racionalistických úvah. ...a inde vyzdvihuje aj biblickú Pieseň piesní: „Pieseň piesní – to je veľká poézia, a nech bola hocakým spôsobom popretá, neprestáva byť pre poéziu zdrojom príťažlivosti a inšpirácie.*“¹⁹⁰ Dodáva, že

¹⁸⁶ NOVOMESKÝ, L. *Na krivých cestách*. In: *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972. s. 317

¹⁸⁷ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 43

¹⁸⁸ NOVOMESKÝ, L. *Vianočný fejtón*. In: *Národná obroda*. 1946

¹⁸⁹ KUČERA, M. *Dialektika poézie a života*. In: BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31861>

¹⁹⁰ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 389

socialistická myšlienka potrebuje dialóg a protinázor aj v rozmere dialógu s katolicizmom: „Pápeží Ján i Pavol majú, pochopiteľne, na zreteli, predovšetkým cirkevné záujmy, keď pristupujú k reformám, ale nám to v nijakom prípade nemôže byť ľahostajné. Už našli spôsob, ako môže katolík žiť v socialistických štátoch bez toho, aby sa dostal do konfliktu so svojim svedomím a katolíci sú pre budovanie socializmu veľmi dôležití. Socialistický svetonázor silnie len v spore, v konflikte, musí neprestajne prevyšovať protinázor a keď ho neprevýši, podľahne. .. Názory druhých treba vždy rešpektovať.“¹⁹¹ Sloboda protinázoru je pre Novomeského absolútne kľúčová v celej dialektickej kultúrnej stavbe. V nádeji zmierenia katolicizmu rozoberá Novomeský výroky vodcu Francúzskej komunistickej strany **Maurice Thoreza** a pápeža **Pia XI.** a v tej dobe, priznané úmysly Vatikánu „podanej ruky pre pokrstenie komunistov.“¹⁹² Novomeský videl v tej dobe nádej v kríze katolicizmu ako odrazu svetovej spoločenskej krízy a v pápežskej diplomacii voči berlínskemu nacizmu, kde by v jednom fronte našli nemeckí nacisti katolíkov aj boľševikov. Novomeského vízia historickej kontinuity viery je opätovne naviazaná na Slovanstvo a jeho spätosť s dejinami kresťanstva. Novomeský je za slobodu náboženstva, „prekonávanie náboženskej neznášanlivosti, vypestovanie atmosféry tolerancie“¹⁹³ a dokonca je aj proti odluke cirkví so štátom – tento akt by podľa Novomeského zničil slobodu, ktorú má náboženstvu garantovať štát. Uvádza príklad **Moyzesa a Kuzmányho** ako príklad družnej spolupráce a znášanlivosti: „Náboženská výchova, resp. vyučovanie náboženstva, je na našich školách i na základe školského zákona zaistená, a to tak, ako si to reprezentácia cirkví priaľa, t. j. na základe osnov, vypracovaných cirkevnými činiteľmi, a tak, aby náboženstvo vyučovali katechéti. Prosím vás, aby ste vytvárali ozdušie kolegiálneho spolunažívania vo svojich sboroch medzi všetkým učiteľstvom ...učitelia, ktorí by znehodnocovali, ironizovali – dokonca pred žiakmi – prácu katechétov, museli by byť veľmi prísne napomenutí i vzatí na zodpovednosť a to isté platí v pomere obrátenom“,¹⁹⁴ prehĺsil Novomeský v Trenčianskych Tepliciach roku 1948. Na týchto slovách je jasne ukázané, že Ladislavovi Novomeskému išlo o určitú harmóniu medzi socializmom a náboženským povedomím Slovenska. O rešpektovaní osvietených kňazov hovorí Novomeský opäť v príhovore pre ROH Zväzu zamestnancov školstva a osvetu v Turčianskych Tepliciach, 17. júna 1948: „Chceme a vieme si uctiť osvietených kňazov, ktorí v minulosti a prítomnosti vedeli a vedia sa zastarieť o bolesti a potreby svojho ľudu. Chceme si ich rešpektovať aj preto, lebo máme v úcte náboženské cítenie drobného slovenského ľudu, ktorý často predovšetkým k fare a kostolu meria rešpekt k svojmu vlastnému náboženskému presvedčeniu.“¹⁹⁵ Zároveň však dodáva, že práve cirkevné inštitúcie vychovávali ku feudálnemu zriadeniu, ktoré sa u nás pred vyše sto rokmi (Novomeský naráža na rok 1848) začalo prekonávať (s odvolávaním sa na kritiku preteologizácie spoločnosti od Štúra a Hurbana). Preto autor hovorí o prerozdelení úloh a vyrovnaní vplyvu medzi školou a farou. K situácii po roku 1948 sa Novomeský vyjadril v texte o Hochnuthovej antikomunistickej knihe, a to počas 60. rokov nasledovne: „Viem si predstaviť, ako socialista ohľadupnejší zákrok socialistickej moci najmä proti kňazom, čo sa proti nej „až tak“ neprevinili. ...ale hoci má (pokrok) nedostatky, medzi ktoré rátam i horlivosť miestneho ateizmu, mechanicky zaraďujúceho medzi presvedčených nepresvedčeného, medzi nevercov veriacich, čo v konečnej konzekvencii naháňa vodu na mlyn tomu druhému, neateistickému klerikalizmu, som si istý, že namiesto dramatizovania situácie náboženstva, cirkví a kňazstva v scenárii takmer diokleciánskej, väčšmi by pristal skromnejší povzdych, najmä nad postavením katolíckeho kléru u nás.“¹⁹⁶ Novomeský v tomto texte porovnáva kolaborantskú úlohu cirkvi Slovenského štátu. V jeho textoch nenachádzame priame odkazy na zastávanie sa náboženstva, v tej dobe to nebolo z jeho pozície ani možné - tieto prvky založené sa dajú čítať iba medzi riadkami. Radikálne sa rozchádza predovšetkým s poňatím cirkevného katolicizmu

¹⁹¹ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s.385

¹⁹² NOVOMESKÝ, L. Thorezova ruka a pápežovo slovo. In *Čestná povinnosť*. BA: Nakladateľstvo Epoque, s. 293

¹⁹³ NOVOMESKÝ, L. Komunizmus v slovenskej národnej idey (1946). In *Zväzky a záväzky*. BA: Pravda. 1972, s. 147

¹⁹⁴ NOVOMESKÝ, L. Čo je najdôležitejšie. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 91

¹⁹⁵ NOVOMESKÝ, L. Nová pozícia učiteľa. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 100

¹⁹⁶ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 246

a kresťanstva v Slovenskom štáte. Koncom 30. rokov Novomeský vydal článok *Socializmus a náboženstvo*, kde píše: „*Socializmus nadväzuje svojimi zámermi na históriu ľudstva... v znamení vývoja viery alebo zápasov o ňu... má najvrelejší a najužší vzťah k všetkým progresívnym snahám minulosti, pokladá sa za dediča všetkých úsílí o sociálnu spravodlivosť...*“ (Novomeský sa tu odvoláva aj na teistických sociálnych reformátorov Tomáša Müntzera, Wycliffa, Jána Husa, táboritov, novokresťanov, pozn. aut.).¹⁹⁷ Útoky socialistov na náboženstvo Novomeský odôvodňuje konzervatívnym a negatívnym postojom reprezentácie náboženstva v novoveku ku snahám o sociálnu spravodlivosť a ich lipnutí na jestvujúcom spoločenskom zriadení. Novomeský hovorí, že evanjeliá sú o učeniach pokory, znášania kríža, skromnosti, strádania, pričom protihlávle ľudské vlastnosti mohli byť hnacou silou spoločenského vývoja v dejinách, čo vyhovovalo vtedajším spoločenským zriadeniam, čím vysvetľuje nepriateľstvo socializmu a náboženstva. Novomeský vidí nádej v novej kritickosti cirkvi vykúpenej krvou a slzami vojnových a hospodárskych kríz. Pripomína *Písmo* ako zdroj tém sociálnej spravodlivosti, voľnosti i slobody, a aj známu tézu kresťanstva ako prameňa komunizmu. Novomeský je medzi slovenskými marxistami a ľavičiarimi v zmysle náboženskej tolerancie skôr výnimkou,¹⁹⁸ nakoľko v zmysle tolerancie komunistických názorov a teizmu rozhodne nepatrí k zásadovým a ortodoxným zástancam dialektického materializmu (pripomína ho iba v zmysle programu DAV-u, ale v jeho tvorbe samotnej tento striktný postoj nenachádzame), ale skôr idealistickej-gramsciovskej alternatívy. Literárna vedkyňa M. Bátorová na základe analýzy Novomeského básne *V prírode* hovorí o Novomeskom a DAV-istoch: „*Materializmus, ktorý sa tejto skupine pripisuje, je vágny. Skôr by bolo treba hovoriť o sekularizovanom duchovne, v náboženskom slova zmysle o hľadajúcej transcendentii.*“¹⁹⁹ Írsky kritik John Minahane na základe analýzy básní a historických kontextov dochádza k zisteniu, že Novomeský nepatrí k nietzscheovským autorom zisťujúcim, že Boh je mŕtvý, ale, „*naopak, jeho skúsenosť je zrejme bližšia k takej, akú opisuje Heidegger: Boh je na ústupe, vzdaluje sa od nás: my ho potrebujeme, ale on nás nepočúva, a stále od nás ustupuje a my nevnímame.*“²⁰⁰ Minahane si však uvedomuje, že zlyhanie kresťanstva súvisí s 1. svetovou vojnou, kedy sa stal kresťanský Boh krvavou modlou ľudí na jatky. Novomeského autor interpretuje ako romantika, ktorý túži po návrate k náboženstvu. Možno aj preto je Novomeský zástancam istej symbolózy kresťanstva a komunizmu. Novomeského dcéra Elena pripomína v dokumente *Tá ľudská bezmoc moci* ako Novomeský vysvetľoval matke komunizmus: „*On jej to vysvetľoval... Viete mama, to k čomu sa vy modlíte, aby bol raj na Zemi, aby nebola chudoba...to čo chcel Ježiš, to chceme my uskutočniť.*“

2.1.5. KULTÚRNY KONCEPT DAVISTOV

Skupina DAV sa zaoberala otázkami umenia, filozofie, literatúry, kritiky a politiky. Davisti ovplyvnili vývin marxizmu na Slovensku. Medzi spolupracovníkov od začiatku patrili Peter Jilemnický, Ladislav Novomeský a Ladislav Szántó.²⁰¹ Ďalšími členmi DAV-u boli Ján Poničan,

¹⁹⁷ NOVOMESKÝ, L. *Socializmus a náboženstvo*. In *Čestná povinnosť*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH, s.227

¹⁹⁸ DALIMÍR HAJKO v knihe *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku* nachádza skôr opačné tendencie v slovenskom ľavicovom myslení. Najmä **sociálny demokrat** Edmund Borek (práca *Sociálna demokracia a náboženstvo* nadväzujúca na Feuerbacha) venoval rozsiahli priestor gnozeologickým a psychologickým príčinám vzniku náboženstva, kritike náboženstva ako reakcie na útoky cirkvi (*Sociáldemokracia a náboženstvo* Petra Salesiusa). Kritika to však bola oprávnená: autor spolu s Václavom Chlumeckým (román *Janko kosák v nebi* z roku 1914) kritizovali **hrabivosť, bezcharakternosť, egoizmus kňazov a skorumpovanosť cirkvi**; naopak oceňovali tých kňazov, ktorí stáli na strane chudoby. Existoval aj **prúd náboženských socialistov** (Blumhardt, Kutter, Gottes).

Pozri HAJKO, D. *Ateizmus, otázky náboženstva a kritika buržoáznej vedy v diele E. Boreka a V. Chlumeckého*. In *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Bratislava : Pravda. 1987

¹⁹⁹ BÁTOROVÁ, M. 2004. Stratený refrén rozrušenej drámy. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31862>

²⁰⁰ MINAHANE, J. Novomeský, Boh a romantika. In PEKŇÍK, M., PETROVIČOVÁ, E. 2006. *Laco Novomeský – kultúrny politik, politik v kultúre*. Bratislava: Ústav politických vied SAV. 2006, s. 112

²⁰¹ VÁLEK, M. *Laco Novomeský - Vo výbere M. Válka*. Kruh milovníkov poézie. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1979, s. 160

Eduard Urx, Jozef Tomášik – Dumín, Jarko Elen, Jozef Zindra a ďalší.²⁰² V posledných ročníkoch mladšej generácie publikovali pre DAV aj Gustáv Husák, Alexander Matuška, Michal Chorváth, Jozef Rybák a Andrej Bagar. Venovali sa nielen otázkam triedneho boja, analýze kapitalistickej spoločnosti, internacionalizmu a nacionalizmu, ale aj otázkam čechoslovakizmu a špecifickým problémom Slovenska, najmä kritike tzv. slovenskej buržoázie, jej politiky, kultúry a ideológie.²⁰³ Davisti, ktorých hlavnou témou bola (podľa D. Hajka) „kritika konzervativizmu a reakčných prúdov v politickom živote, triedny boj a kritika kapitalistickej spoločnosti“²⁰⁴ poukazovali na policajný teror počas hospodárskej krízy v ČSR, ktorý vyvrcholil strieľaním do bezbranných štrajkujúcich v Košútoch roku 1931 (*najmladšou obeťou bol Janko Gyevät, mal sedemdnásť rokov*²⁰⁵). Orientovali inteligenciu vo svetonázorových otázkach k učeniu Karla Marxa, Friedricha Engelsa a V. I. Lenina; prispievali k poznávaniu sovietskej kultúry. Časopis DAV zanikol v roku 1937 a po vojne sa už neobnovil.

Hnutie D A V a revue DAV mali dve obdobia: prvé založené na témach socialistického umenia a kultúrnej kultúry²⁰⁶ a druhé (po roku 1929) viac na pragmatickom prístupe a témach politiky, sociálnej, ekonomickej a ideologickej problematiky.²⁰⁷ Na základe poznatkov Š. Druga, by sa dalo povedať, že z hľadiska slovenskej kultúrnej stavby mal DAV (v zmysle činnosti a vplyvu skupiny autorov), niekoľko funkcií, ktoré sa dajú chápať v dvoch rovinách: internej a externej. V rámci **internej** DAV integroval dva smery socialistickej literatúry: **proletársko-realistický** a **avantgardno-socialistický** (podľa Druga tieto smery koexistovali od počiatku a neboli medzi nimi ostro vyhradené hranice).²⁰⁸ **Syntetický konceptu** založenú na humanizme koncipoval L. Novomeský na trenčiansko-teplickom kongrese (ten je aj z geopolitického hľadiska spätý s humanitou východu a umeleckou kultivovanosťou západu, pozri bližšie kap. 2.2.) a aktualizoval ho po oslobodení na zjazde vedeckých a umeleckých pracovníkov. Koncept bol v 50. rokoch zamietnutý, avšak obnovený opätovne v 60. rokoch. Drug dodáva, že už koncom 40. rokov „*mohol byť impulzívnou smernicou pre rozvoj slovenského umenia v nových podmienkach*.“²⁰⁹ DAV mal však i externú funkciu – po prekonaní izolovaného obdobia prvých dvoch čísel nasledovalo obdobie koexistencie s ostatnými autormi slovenskej literatúry (Vámoš, Lukáč, Gašpar, Nižňanský, Urban, Tajovský) na poli Klubu Mladých a Literárneho odboru Umeleckej besedy. Autori sa vzájomne ovplyvňovali - toto obdobie prinieslo podľa Druga obohatenie nekomunistických autorov o sociálnu dimenziu.²¹⁰ DAV

²⁰² V DAV-e publikovali aj českí pokrokoví spisovatelia ako **Marie Majerová, Zdeněk Nejedlý, Július Fučík, Ivan Olbracht, Ivan Sekanina** a k zahraničným spolupracovníkom patrili **Il'ja Erenburg**.

²⁰³ HAJKO, D. *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Bratislava: Pravda, 1987, s. 195

²⁰⁴ HAJKO, D. *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Bratislava: Pravda, 1987, s. 195

²⁰⁵ CHMELÁR, E. *Pamätník obetiam kapitalizmu - Pri príležitosti 80. výročia udalostí v Košútoch*. 2011. [cit. 2016-03-03]. Dostupné na <http://humanisti.sk/view.php?cislociklanku=2011050025>

²⁰⁶ Spätosť s revolučnou avantgardou, literatúrou, filozofiou; grafický dizajn bol inšpirovaný bauhausom, obsahoval pôsobivé kultúrne kritiky a tak ďalej – toto obdobie umiestnil Š. Drug do rokov 1924-1927

²⁰⁷ Dizajn sa zjednodušil, no obsah riešil viac problémy ľudu a politiky, nakoľko v tejto dobe DAV suploval konfiškovanú a zakazovanú komunistickú tlač – časopis sa stal nielen kultúrnopolitickým, ale nahrádzal i funkciu časopisu pre široké proletárske masy, marxisticko-filozofickú revue a žurnál s ekonomickou problematikou. DRUG, Š. *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1976, s. 199

²⁰⁸ Kľúčovým bol **moskovský zjazd v roku 1934**, kedy sa rozvírila debata o socialistickom realizme (ten definuje Drug ako syntetický a široko poňatý proletársku literatúru založenú na dôkladne prehodnotených charkovských postulátoch). Novomeský a Nezval sa prihovorili za možnosť voľného výberu tvorivých postupov. Odozva moskovského zjazdu v Československu bola 1) príklon ku **realizmu 19. storočia** zakalizovanému socialistickou ideológiou (Jilemnický); 2) epiteton socialistický, ponechanie širokého priestoru, **slobody vo výbere umeleckých postupov** a štýlov (Novomeský). DRUG, Š. *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1976, s. 218

²⁰⁹ DRUG, Š. *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1976, s. 201-202

²¹⁰ Drug pripomína komunikáciu **Clementisa** s **M. Urbanom** (čo malo vplyv na dielo *Živý bič*), E. B. Lukáč sa stáva **básnikom tvrdej slovenskej skutočnosti**, silné sociálne zanietenie u Rázusa, J. Nižňanského, G. Vámoša a mladšej generácie (Halamová, Hečko, Guoth, Kostra, Bezek), k DAVistom sa pridá **Fraňo Král'**, kritik Hamaliar prijíma davistické kritériá. DAVisti pomohli **legitimizovať** na kultúrnom poli **surrealizmus-nadrealizmus** a podporili prvotinu R. **Fábryho** (Novomeský ho obraňoval pred útokmi nechápavej kritiky). Drug taktiež

financovali často sami autori, čo spôsobilo, že z dôvodu nedostatku financií a perzekvovania DAV vychádzal nepravidelne. Navyše bol DAV cenzurovaný štátnou mocou a autori boli perzekvovaní (nielen v DAV-e, ale i *Pravda* a *Rudé právo* boli cenzurované a zakazované) za komunistický svetonázor. Prevládala všeobecný postoj, že komunizmus nepatrí inteligencii. V týchto ťažkých podmienkach ich (ako sám Novomeský spomína), držala silná súdržnosť. Ešte pred vznikom DAV-u sa mladí ľavicoví autori snažili presadiť v študentských kruhoch (vdaka krátkodobému Poničanovmu redigovaniu *Mladého Slovenska*), neskôr vo *Svojetí* Gejzu Vánoša, odkiaľ za spevu internacionály autori demonštratívne odišli na podnet Juraja Palkoviča (ktorý sa paradoxne po vojne stal pro-režimným politikom, čo Novomeský pripomína). Štefan Drug pripomína, že dejiny DAVu začínajú už v začiatkoch robotníckeho hnutia a celý jeho vznik podmienila Októbrová revolúcia (1917), rúcanie hodnôt v 1. svetovej vojne, vznik ČSR, Slovenskej a Maďarskej republiky rád a založenie komunistickej strany.^{211 212} Drug podrobným spôsobom mapuje fenomén vzniku robotníckej poézie, porovnáva kultúrno-politický program sociálnej demokracie a komunistickej strany, činnosť časopisov a ľavicovo ladených autorov.²¹³ Najdôležitejším pre vznik DAVu boli podľa Druga: vznik časopisu *Svojet'*, vznik Voľného združenia študentov-socialistov Slovenska, časopis *Mladé Slovensko* pod vedením Jána Poničana v roku 1922-23 a demonštratívny odchod ľavicových redaktorov, večierok v akademickom spolku Detva a predovšetkým založenie *Proletárskej nedele* – kultúrnej rubriky časopisu *Pravda chudoby* (založená K. Gottwaldom v roku 1924), prepojená s členmi Voľného združenia študentov socialistov. Ďalším významným prvkom je chvíľkový návrat Novomeského do redakcie *Mladého Slovenska* (opäť ho mení na revue ľavičiarov) v roku 1924,²¹⁴ mesačník Spartakus (v redakčnej rade je Poničan, Urx, Svetlík) a samozrejme samotný

pripomína organizovanie slovenských spisovateľov na rôznych protestných podujatiach (Košíuty, Handlová, Viedeň). (DRUG, Š. *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1976, s. 198-201)

²¹¹ DRUG, Š. 1965. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor: 1965, s. 9

²¹² Drug ďalej pripomína **krízu umenia a kultúry**, ktorá vychádzala z vyostrovania **strachom a nenávisťou ku komunizmu**, čo malo za následok **umelé** tlačenie na **zveľbovanie tradície** v otrokom nadväzovaní na odkaz minulosti. Proti obmedzenému nacionalizmu sa stavia **Poničan** článok *Slováci a internacionalizmus* vydaný v Nejedlého časopise Var, 1. mája 1922. Tento článok vyburcoval slovenských vysokoškolákov – Poničan, Clementis, Okáli, Tomášik, Obtulovič, Kojnok, Siracký, Furdík a Križka zakladajú po stretnutí na pražskom internáte **Voľné združenie študentov-socialistov** zo Slovenska, ktoré bolo základom pre vznik DAVu. Poničan sa stáva redaktorom Mladého Slovenska a jeho kolegovia dostávajú v tomto časopise načas priestor. (DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor: 1965. s. 10-12)

²¹³ Situáciu ľavicovej kultúry pred vznikom DAVu podrobne opisuje Štefan Drug. Pripomína vznik ľavicových časopisov *Proletár*, *Hlas ľudu* (Banská Bystrica), *Pravda chudoby*, *Robotník*, *Kovorobotník*, *Spartakus*, *Proletárka*. Ústredným denníkom soc-demokracie boli *Robotnícke noviny*, ktoré sa podľa Druga zároveň distancovali od komunistov; ignorovali triedne, hospodárske a politické požiadavky a práva. Z réžie soc-demokracie vzniká v roku 1921 Robotnícka akadémia a neskôr komunistický Proletkult s tajomníkom S. K. Neumannom (pôsobili tu Nejedlý, Olbracht, Hora a ďalší umelci a kultúrne pracovníci), založený na budovaní triedneho vedomia a upevňovania zmyslu umenia vo výchove a triedne uvedomelej práci. Na kultúrnom poli ľavice vzniká časopis *Spartakus*, rozvíja sa socialistické divadlo pod vedením Federácie robotníckych telocvičných jednot zasluhou Klementa Gottwalda. Spartakus preberá funkciu výchovno-vzdelávaciu cez rubriku *Vzdelávateľ* (tu prezentoval články Augustín Várnai či B. Rezlerová-Švarcová, ktorí usilovali aj o skomunizovanie ochotníckeho divadla; Švarcová taktiež oceňovala sociálne ladené hry v repertoároch ochotníckych divadiel). Drug pripomína preklady českej socialistickej poézie (Neumann, Siefert, Hora, Wolker). V roku 1923 vzniká Kulturna spartakiáda, *Pravda chudoby* sa v roku 1923 venuje aspektu potlačania významu Husa, Chelčického, Kollára, Jungmana a Palackého tzv. českou buržoáziou. Drug zosumarizoval autorov povojnovej robotníckej literatúry: Václav Chlumecký, Štefan Darula, Július Mistrík, Eduard Balaštiak E. B. Hronský. Drug pripomína významné periodiká, ktoré smerovali ku vzniku DAVu: *Mladé Slovensko*, *Prúdy*, *Slovenské pohľady*, *Svojet'*, *Pravda chudoby* (rubrika Proletárska nedeľa) a neskôr i *Pravda*, ktorej šéfredaktorom sa stal načas i Laco Novomeský. Drug pripomína: „Časopis *Mladé Slovensko* za redakcie J. Poničana a L. Novomeského spolu s prílohou *Pravda chudoby* – Proletárskou nedeľou pripravovali pôdu pre rozvoj socialistickej literatúry, pre sformovanie skupiny Dav...“ (DRUG, Š. *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1976, s. 107-224)

²¹⁴ Podľa Druga mal Novomeský ako redaktor, zbaviť podľa vedenia študentského zväzu časopis „komunistickej náklady“ a posilniť pozície Lukáča, Hrušovského a Gašpara, v čo naivne verili. (DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor: 1965, s. 15)

vznik časopisu DAV, ktorého prvé číslo vychádza v decembri 1924. Novomeský vyvracia mýtus, že názov DAV vznikol primárne ako skratky krstných mien: „Už len názov bol protestom. Protestom proti obmedzujúcej povýšenosti inteligencie vôbec a slovenskej osobitne, proti pohrdavému zaznávaniu, a akým pristupoval povojnový inteligent k davu, zástupu, kolektívu, ľudu; proti postoju, ktorým sa inteligent vyvyšoval nad ľudovú a robotnícku masu. DAV už svojím názvom manifestoval svoju príslušnosť k nej. Všetky ostatné výklady boli len náhodné...“²¹⁵ Ohlasy prvého vydania DAV-u prišli v *Slovenskom denníku* agrárnikov (Milan Hodža). Práve hlasnú kritiku oponentov vníma Novomeský ako významný medzník vo formovaní DAV-u. Davisti začali organizovať *Večery DAVu*, kde prednášali o dialektickom materializme a proletárskom umení.²¹⁶ Prvé obdobie DAV-u umiestnil Drug do rokov 1924-27: prvé číslo podľa Druga malo za cieľ vyprovokovať meštiakov (Drug pripomína najmä Clementisove štúdie o marxizme, Lunačarského výroky o internacionalizme kultúry, rubriku vysmievaťujúcu významné slovenské časopisy, grafické reprodukcie moderných maliarov Galandu a Fullu, spojenie modernity a komunizmu) prostredníctvom umenia – predovšetkým revolučných hesiel. Až ďalšie čísla predstavovali ponúknutie nového kultúrneho a politického konceptu. Druhé číslo vyšlo na jar roku 1925, hlavným príspevkom bola Okáliho programová štúdia o modernom a revolučnom umení vychádzajúca z Lenina a sovietskych teoretikov umenia; Clementisova polemická stať brániaca sovietske umenie, októbrovú revolúciu; Poničan, Siracký a Bučkov sa venovali spoločensko-politickým témam a národno-hospodárskym a samozrejme veľkú časť tvorila poézia a próza Poničana, Novomeského, Tomášika a Okáliho. Okáli vyzýva umelcov, aby vyšli do ulíc a na námestia, fabrík, baní a aby sa pripojili do sociálneho zápasu. Už tretie číslo DAVu sprevádzali finančné problémy, odchody členov, policajná šikana²¹⁷ a ďalšie komplikácie ako aj Novomeského odchod z Bratislavy do redakcie ostravskej Pravdy chudoby. Davistom sa nedarilo bojovať s tými, ktorí im hádzali poľenú pod nohy a po vydaní ďalšieho dvojčísła sa do roku 1929 odmlčali. V tomto období publikujú najmä v Pravde, ktorá je pod vedením Novomeského a Urxa. Mali vplyvné slovo aj v Klube Mladých, ktorý vstúpil do Umeleckej besedy Slovenska – v rámci spolupráce zorganizovali večierky²¹⁸ a prednášky modernej slovenskej poézie, kde debatovali o konci individualizmu, modernej hudbe a poézii, modernom divadle, freudizme a umení, o ľudovom a neľudovom umení.²¹⁹ Na to reagovala konzervatívna inteligencia okolo Národného denníka, ktorá podľa Druga začala rozhlasovať, že v UBS sú „plnokrvní bolševici, protislovenské a protištátne živly.“²²⁰ Novomeský reagoval článkami v Pravde a ostatní davisti sa nenechali odradiť – spolupracujú na programe literárneho odboru UBS, vydávajú knihy, publikujú aj v Mladom Slovensku, aktívne sa zúčastňujú prednášok a besied, sami pripravujú diskusie (najmä Clementis, Mráz, Okáli). Novomeský bojuje s vtedajšou kultúrnou hegemoniou – spolu s ostatnými davistami nielen koncipuje nový kultúrny program slovenských komunistov; ale kritizuje i akultúrne snaženia vládnucich politikov, organizujú sa prednášky o VOSR a SSSR, návšteva Ilju Erenburga, Novomeský háji moderné umenie späť so socializmom, snaží sa zmobilizovať robotníctvo

²¹⁵ NOVOMESKÝ, L. *Spĺátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 308

²¹⁶ DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965 s. 21

²¹⁷ Podľa Druga museli DAVisti na základe **uhorského tlačového zákona deklarovať nepolitickosť** alebo zložiť tisícovú kauciu. Kompromis bol taký, že **tretie číslo vzniklo ako literárno-umelecký časopis** – vyšli tu úryvky z Jilemnického *Vitazného pádu*, Okáliho článok o modernom výtvarnom umení, nekrológ za Jeseninom, literárne kritiky od Urxa, Rybáka a Galandové reprodukcie. Avšak v úvodnom slove reagujú na tlač, ktorá sa tešila z potencionálneho zániku DAVu: „*Chápeme ich radosť. Ved' DAV sa dopustil svätokrádeže, siahol na ich nedotknuté tabu a nebal sa hodiť skalou do kultúrnych mlák. ... Dávno sme si uvedomili, že hospodárska sústava kapitalizmu je nielen nespravodlivá, ale i neekonomická a z ilúzií o demokratickej spravodlivosti nás vyličili pušky a bodáky, ktoré rad-radom ostreľovali naše ideály v Krompachoch, Svajlave a po celom Slovensku...*“ (DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965, s. 26)

²¹⁸ ...s referátom Nižňanského, básňami Lukáča, Smreka, Novomeského, Okáliho a Poničana

²¹⁹ DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965, s. 31

²²⁰ DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965, s. 31

a pokrokových činiteľov proti klerikálom.²²¹ Za to všetko je Novomeský ako prvý z redaktorov DAVu odsúdený; davisti majú zakázané prednášky a vystúpenia proletárskych ochotníkov, zákaz opery Vojsce, premietanie filmov Potemkin a Matka, zákaz robotníckych predstavení v SND. Úspechy v UBS ich inšpirovali k obnoveniu časopisu. Davisti sa počas krízy komunistickej strany v roku 1928 stávajú oporou gottwaldovského krídla a od januára 1929 opäť DAV obnovujú (tentokrát ako dvojtyždenník). Drug pripomína, že tretí ročník DAVu je už vyspelý a prepracovaný. DAV vychádza ako dvojtyždenník iba zo začiatku, neskôr prichádzajú opäť komplikácie a taktiež cenzúra – vybielovanie celých pasáží ohrozujúcich „bezpečnosť republiky.“ Z literárno-umeleckého prostredia sa presúvajú viac ku kultúrno-politickému. DAV zverejšňoval aj sociálne reporty, ankety, podporoval štrajky, organizoval pracujúcich a podporoval spoločensky angažované umenie. V DAVE dostávali priestor dopisovatelia zo sovietskej komúny Interhelpo, či z Ameriky, Kanady, Argentíny, Francúzska a Belgicka, čím iba potvrdil svoj internacionálny charakter. V treťom ročníku davisti uverejšňovali výroky H. Barbussa, T. Manna, B. Shawa, F. Nansena o Leninovi, úryvky z diel J. Londona, Dos Passosa, U. Sinclaira. Štefan Drug hovorí: „Nemožno pochybovať, že práve zásluhou davistov prestal byť komunizmus slovenskou inteligenciou odpudzujúcim strašiakom, že stredoškolskí študenti prichádzali do Bratislavy a Prahy už v podstate pripravení spolupracovať s robotníckou inteligenciou.“²²² V roku 1930 DAV opäť nevychádzal, avšak činnosť davistov ďalej pokračovala, nakoľko všetci píšu do komunistickej tlač. Vládny aparát, ako pripomína Drug, presadil tlačový zákon, podľa ktorého mohli úrady zastaviť komunistické časopisy na 1 až 6 mesiacov. Vďaka pozastaveniu *Pravdy* (na 6 mesiacov) orgány opäť obnovili DAV, tento raz s podtitulom mesačník pre literatúru, vedu, politiku a umenie začína vychádzať opäť od januára 1931 a stáva sa centrom odporu voči kapitalizmu.²²³ Samostatne sa venovali špeciálnym dvojčíslo krvavým udalostiam v Košútoch²²⁴ a procesu so Štefanom Majorom. Podrobný opis krvavých udalostí poslali v prekladoch i zahraničným časopisom a vďaka davistom sa o tejto udalosti dozvedel celý svet. Ako reakcia na Košútske udalosti vychádza *Manifest slovenských spisovateľov*, koncipovaný Okálím a Lukáčom, pod ktorí sa podpisujú aj nekomunisti Tajovský, Lukáč, Urban, Smrek, Vámoš a Makovický. Nasledujú ďalšie čísla DAVu.²²⁵ V roku 1933 opäť nebol peňazí na vydávanie DAVu, davisti organizujú zjazd pracujúceho ľudu, ktorý polícia

²²¹ Konkrétne ide o článok *Reakcia a kultúra*, ktorého význam pripomína Štefan Drug a cituje Novomeského výrok o neschopnosti buržoázie nájsť „vo svojom starobou, hnilobou a hrdzou zapáchajúcom a otupenom“ duchovnom arzenáli účinné zbrane proti kultúrnej propagande proletariátu. (Pozri bližšie: DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor: 1965, s. 33)

²²² DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965, s. 52

²²³ IV. ročník poznačenia hospodárskou krízou si oveľa viac všima stupňujúci triedny boj a **reaguje na protirobotnícke opatrenia štátu**. Davisti bohato publikovali čo najviac autentického materiálu od robotníkov a roľníkov. Vychádza aj špeciálna reportáž o komúne *Interhelpo*, práce o kultúrnom živote v Sovietskom zväze, o význame socialistickej revolúcie. V roku 1931 riešia i československú otázku v dôsledne marxistickom zmysle. Novomeský píše o **výroci Krompašskej vzbury** (*Desať rokov od Krompašského krviprelievania*) a **Košútoch** (*Čierne túrice Košútske*).

²²⁴ „25. mája 1931 napadli Slávikovi četníci demonštráciu poľnohospodárskych robotníkov vedenú komunistickým poslancom Štefanom Majorom. Zastreli troch demonštrantov a mnohých zranili. ... Četníci vykázali z Košút aj komisiu Ligy pre ľudské práva, zloženú zo samých právnikov, ktorej bol aj člen redakcie DAVu D. Okáli.“ (DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor: 1965, s. 53)

²²⁵ Štvrtý ročník DAVu je charakteristický návratom k záujmu o literatúru, **odmietajú spoločenskú neangažovanosť literatúry**. V roku 1932 sa venujú **japonsko-čínskej vojne a militaristickým tendenciám v Nemecku**. Davisti podporili **štrajk na stavbe železnice Červená Skala-Margecany**, kedy četníci zastreli robotníka Chlapoviča (6. číslo DAVu, 1932), DAVisti sa zúčastňujú **zjazdu v Trenčianskych Tepliciach** (jún 1932), zakladajú **Blok inteligencie Slovenska** a Novomeský koncipuje proticentralistické stanovisko Slovenska v ČSR v kultúrnej stránke. V tom istom roku je **Novomeský väznený na tri mesiace za tlačové priestupky**. Šiesty ročník prináša ďalšie zverejnené marxistické štúdie či preklad Manifestu komunistickej strany. DAVisti reagujú na **fašizovanie verejného života** a hlavne na nástup Hitlera k moci – reagovali na nebezpečenstvo, ktoré Hitler prináša pre Československo.

zakazuje.²²⁶ V rokoch 1934 až 1937 vychádza DAV v spolupráci s pražskou skupinou Bezek, Matuška, Chorváth, Klimeš, Kostra zvanou **Ročník 1910**²²⁷ a socialistov okolo časopisu **Šíp**. V posledných číslach z 30. rokov sa davisti masívne venovali Španielskej občianskej vojne (špeciálne novembrové číslo v roku 1936), reflektovali fašizáciu späť s klerikalizmom, zverejňovali marxistické štúdie, recenzie, reporty a samozrejme propagovali sovietsku kultúru a politiku. Davisti vystupujú na štrajkoch, prednáškach, zhromaždeniach, schôdzach mládeže, konferenciách.²²⁸ Pre ďalšie mapovanie činnosti a konceptu davistov pozri v kapitole 2.1.5. Podľa Druha svojim účinkovaním položili „*základy socialistickej publicistiky, marxistického, vedeckého a filozofického myslenia, historiografie, komunistickej politiky.*“²²⁹ Drug v závere svojej knihy *DAV a davisti* dodáva, že budúcnosť ešte len priniesie dôkladné preskúmanie politických, sociálnych, národnostných a kultúrno-politických aspektov koncepcie davistov a ich presného obrazu pre prínos v slovenskej kultúre, umení, literatúre, filozofii, sociológii, politike a ekonómii.

2.1.6. DAVISTICKÝ KONCEPT VEDY, UMENIA, KULTÚRY A FILOZOFIE

Davisti, ktorí sa hlásili k internacionalizmu, ľavicovej politike a ponúkali reálne riešenia v oblasti politiky, kultúry a umenia, ako jediní poukazovali v spoločnosti ČSR na sociálnu nespravodlivosť, ktorej korene videli v politike chamtivej buržoázie a dôsledkoch, ktoré môže priniesť. O kulturologickej línii davistov podrobne písal Dalimír Hajko vo svojom rozsiahlom diele *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Dôležité miesto v tvorbe davistov mala umelecká kultúra a problematika kultúry (Urxova polemická recenzia Nezvalovej *Pantomímy*, Poničanova esej *Národ a kultúra*, Okáliho článok *Umenie a Clementisova stať Akultúrny bolševizmus*, články Novomeského a Siráckeho). Podľa B. Tilkovského má „*umenie sociálne korene, a preto vznik úplne nového umenia závisí od novej živnej pôdy, vyžaduje nové spoločenské zriadenia.*“²³⁰ Kritizovali buržoáznú filozofiu a vedu (najmä Urx venoval pozornosť kritike Masarykovho učenia, pozitivizmu a pozitivisticko-relativistického chápania myslenia, ktoré ovplyvňovalo kultúrny život).²³¹ Vladimír Clementis vnímal historický proces ako niečo „*jedinečné, jednotné a celistvé*“, ako integrál všetkých strán skutočnosti, všetkých jej protirečivostí, všetkých jej tendencií (smerov vývoja).²³² Podľa D. Hajka davisti zdôrazňovali názor, že nové triedne chápané umenie má byť výrazom kolektívneho čítania a myslenia kolektívu, ktorému je určené a že má poskytovať zdroj triedneho uvedomenia. Novomeský vnímal umenie ako pevne začlenené do života ľudí spoločnosti. Aj poézia, podobne ako každý iný druh umenia, musí byť podľa Novomeského spoločensky funkčná. (porovnaj s kap. 2.1.3)

²²⁶ 1933 - Poničana v roku 1933 väznia za výroky o výčinoch československých legionárov na Sibíri; štátna moc zakazuje zjazd pracujúceho ľudu Slovenska; Jilemnický prednáša v pražskej Družstevnej práci, Novomeskému zakazuje polícia prednášku Marx a Slováci (v Bratislave a Zvolene), Urx žije po návrate zo SSSR v ilegality, Clementis obhajuje Širokého v špionážnom procese, DAVisti prekladajú Manifest komunistickej strany. (Pozri DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965 s. 248)

²²⁷ V roku 1934 bránia G. Vámoša pred útokmi ľudákov, polícia konfiškujú Urxove reportáže zo Sovietskeho zväzu, Jilemnický a Novomeský prednášajú v slovenských mestách o ich účasti na zjazde sovietskych spisovateľov. 1935: vychádza VIII. ročník DAVu, Clementis sa stáva poslancom; DAVisti sa zapájajú do štrajkov, vystupujú na zhromaždeniach, Clementis so Širokým rečnia v Leviciach, DAVisti spolupracujú na zorganizovaní Týždňa slovenskej kultúry; Novomeský sa stáva hlavným redaktorom DAVu. 1936: vychádza VIII. ročník, organizujú výstavu sovietskej knihy; vychádza prvomájové číslo DAVu, DAVisti pranierujú ľudáctvo; 1937: DAVisti sa zúčastňujú na bojoch v Španielskej občianskej vojne, organizujú oslavy výročia Októbrovej revolúcie. 1938: aktívna prednášková činnosť DAVistov, bojujú proti fašizácii a v októbri sú zakázanými. (Pozri DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965, s. 248)

²²⁸ 1932 - Clementis na protivojnovom kongrese v Štokholme, 1934 - Jilemnický a Novomeský na 1. zjazde sovietskych spisovateľov v Moskve, 1936 - Kongres spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach, 1937 - Medzinárodná spisovateľská konferencia v Paríži, Spisovateľský zjazd v Madride, Barcelone, Valencii.

²²⁹ DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965 s. 257

²³⁰ TILKOVSKÝ, B. *Svetová kríza umenia*. In DAV, 1925

²³¹ HAJKO, D. Otázky kultúry In: *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Bratislava: Pravda, 1987. s. 195-205

²³² CLEMENTIS, V. *Za bojujúci marxizmus-leninizmus*. DAV, 1935. č.1, s 3

Človek má jej prostredníctvom predovšetkým hlbšie poznávať sám seba. Laco Novomeský vyjadril názor, že „*kultúra a umenie sú zrkadlom stupňa dosiahnutej autenticity ľudskej spoločnosti, ukazujú, do akej miery podmienky života umožňujú človeku poznávať a vyjadrovať vlastné schopnosti, vlastné kvality.*“²³³ Ako si všíma D. Hajko, **stav kultúry je teda podľa Novomeského barometrom sebapoznania ľudskej spoločnosti v danom historickom okamihu**, je meradlom stupňa využitia či nevyužitia možnosti každého národa realizovať veľkú príležitosť poľudšovať svet, v ktorom žije, aj v oblasti tvorby kultúrnych hodnôt.²³⁴ V otázkach umenia DAV najskôr zastával cestu proletárskej literatúry (Ján Poničan, Ladislav Novomeský), v 30. rokoch usiloval o svetonázorovú a politickú jednotu cez socialistický realizmus (Peter Jilemnický, Fraňo Král). Tvorba davistov sa delila na sociálno-akčnú (Poničan, Tomášik-Dumín, Okáli, Král) a poéziu moderného lyrizmu (Novomeský). Davisti reprezentovali modernú slovenskú inteligenciu očistenú od stereotypov minulosti, nánosov ideológie a predsudkov starého sveta. Progresívne názory na kultúru vyjadril aj A. Sirácky: „*Kultúra patrí do spoločensko-ideovej sféry človeka a preto ju treba chápať predovšetkým ako spoločensko-historickú realitu patriacu do biosféry človeka.*“²³⁵ Zaujímavým je taktiež Clementisov výrok, ktorý predznamenal kulturologickú líniu marxistického myslenia: „*Kultúra dozaista nie jednoduchým pojmom. Znamená súhrn všetkého vedenia a snaženia sa tej-ktorej epochy. Jestvuje ale nejaká všeobecná kultúra, ktorú by sme jednoducho mohli nazvať ľudskou? Alebo aspoň všeobecný smer, ktorým sa snaží uberať, a sú to len niektoré doby, ktoré ju deformujú, využijú na svoje triedne účely?*“²³⁶ Davisti vo svojej prvej etape radikálne odmietali tradíciu, ktorú pokladali v kultúrnom vývine za vyslovene škodlivú (čo je samozrejme v rozpore s Novomeského neskorším konceptom kontinuity slovanstva a hľadania sociálnej dimenzie historických osobností). Davisti kritizovali pasivitu sociálnej demokracie počas 1. svetovej vojny a II. internacionálu.²³⁷ Program davistov sa hlásil k III. Komunistickej internacionále (zároveň treba dodať, že spoločné vyznávanie komunistickej ideológie neznamenal, že všetci písali podľa vopred stanoveného programu - „*Program je život. Čo nám život dá, to sformujeme a povieme!*“ prehlásil Novomeský). tážky vzťahu dialektického materializmu a prírodných vied spracoval Szantó v článku *Myšlienkové jadro Einsteinovej teórie*. Szantó taktiež analyzoval problematiku psychoanalýzy a marxistickej teórie osobnosti človeka v článku *Marxisticky o psychoanalýze* (nadväzujúc na inštrumentalizmus J. Deweyho a vzťahy medzi sociálnym a biologickým - kolektív, jednotlivec a spoločnosť).²³⁸ L. Novomeský venoval Freudovi samostatný oslavný článok (viď kap.2.2.1.1.).

2.2. NOVOMESKÉHO KULTÚRNO-POLITICKÝ A GEOPOLITICKÝ KONCEPT ÚLOHA A POSLANIE SLOVANOV. NOVOMESKÝ - PRIAZNIVEC SLAVIZMU?

2.2.1. MIEROVÉ HNUTIE, INTERNACIONALIZMUS – ZÁKLAD PRE NÁRODNÉ BYTIE

Spisovateľ Vladimír Mináč o Novomeskom napísal: „*dobré porozumieť národným dejinám znamená zmeniť ich. Novomeský ďaleko presiahol slovenský i československý kontext. Nie slovami, ale politickou praxou, nie prázdny gestom, ale vlastnou riskantnou skúsenosťou podpísal svoje internacionálne záväzky.*“²³⁹ Hnutie DAV bolo už v 20. a 30. rokoch principiálne hlásateľom internacionálneho socializmu. Novomeský v roku 1948 publikoval rozsiahli článok – *Za novú tvár československej tlače*, kde definoval internacionalizmus v našich podmienkach. Novomeský píše, že primárnym predpokladom všetkých spoločenských úsilí je zbaviť ľudí strachu z vojny a zabezpečiť udržateľný mier: „*Naše budovateľské úsilie má ešte jeden význam:*

²³³ HAJKO, D. *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Bratislava : Pravda , 1987, s. 198

²³⁴ HAJKO, D. *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Bratislava: Pravda, 1987, s. 198

²³⁵ SIRÁCKY, A. O proletárskom umení. In DAV, 1924

²³⁶ CLEMENTIS, L. Akultúrny bolševizmus. In DAV, 1925 jar, s. 45

²³⁷ HAJKO, D. Otázky kultúry In: *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Bratislava: Pravda, 1987, s. 195-205

²³⁸ HAJKO, D. *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Bratislava: Pravda, 1987, s. 195

²³⁹ VÁLEK, M. *Laco Novomeský - Vo výbere M. Válka*. Kruh milovníkov poézie. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1979, s.135

posilňuje ďaleko od svojho miesta vieru v mier a rozptyľuje široko-ďaleko obavu z vojny. Všetky naše úmysly, načrtnuté v plánoch výstavby, naše nové továrne, hydrocentrály, školy, verejné budovy, nemocnice, obytné domy, ktoré tu majú zlepšovať náš život, majú pre ľudí našej spoločnej viery v mier na všetkých kontinentoch sveta význam mierových palácov.“²⁴⁰ Novomeský sa odvoláva na Sovietsky zväz ako hlavného mierotvorcu po víťazstve v 2. svetovej vojne („pramení z poznania nedocenených služieb, ktoré vykonali v prospech našej národnej záchrany a štátnej existencie“²⁴¹). Socialisti a komunisti vnímali budovanie mierového hnutia na pôdoryse ľavicových ideí rovnosti a emancipácie, ktoré sú späté s internacionálnym hnutím a internacionálnou spoluprácou národov. V banskobystrickom príhovore z roku 1945 hovorí Novomeský o zlyhaní liberálnej demokracie aj v kontexte vyvolania vojny a fašizmu: „*Vlastnou matkou európskej tragédie v rokoch 1933 až 1945 bolo dôsledné liberalistické chápanie demokracie, ktoré ovládlo západnú Európu.*“²⁴² Východiskom z tejto situácie a riešením je ľudová demokracia, ktorá je založená na znárodňovaní verejnej správy, kultúrnej výchovy a výstavby. K novému rozdeleniu sveta na krajiny socialistické a kapitalistické sa Novomeský symbolicky vyjadruje v nasledujúcich slovách: „*Ak my v tom dnešnom čo len nervovom zápolení nevybadáme, že v ňom opätovne mobilizuje prekonaný systém svoje sily a sily otrasným vývojom zmýlené na odpor proti socializmu, a ak nie sme presvedčení o tom, že koniec koncov história prizná víťazstvo novým socialistickým, tak nás ničomu nenaučil búrlivý vývoj posledného polstoročia a posledného desaťročia zvlášť a opäť sa ocitneme v žiaľostnej úlohe nevedomých, prekvapených vývojom vecí, neprestajne obalamútených úbožiakov, s ktorými sa hrá, ale ktorí nehrajú, ktorí sú nástrojmi v rukách osudu, nie však strojmi a upravovateľmi svojich osudov.*“²⁴³ V rámci svojich mierových aktivít treba pripomenúť i vyhlásenie *Skončujte s agresiou vo Vietname* z roku 1966, kde vojnové aktivity z antikomunistických pohnútok amerického prezidenta považuje za tú istú chybu, ako keď Hitler s Mussolinim bránili civilizáciu pred boľševizmom. Dodáva, že „*podpalači zhoreli v požiari, ktorý v mene antikomunizmu založili.*“²⁴⁴ Túto vojnu považuje za brutálnu, špinavú, nezodpovednú a neospravedliteľnú. Na záver internacionalisticky dodáva, že obeť vietnamských detí, žien a starcov sú synonymom obetí detí, žien a starcov celého sveta. Veľkou inšpiráciou je pre Novomeského **Leninov koncept internacionalizmu**. Už v roku 1917 V. I. Lenin píše o vyčerpaní robotníckej triedy a pracujúcich ľudí všetkých bojujúcich krajín vojnami, mučením a ich túžbe po mieri, ktorý sa držal ruskými robotníkmi od zvrhnutia cárskej monarchie.²⁴⁵ Trockij bol odporcom diktatúry proletariátu a zástancom modelu „demokratickej diktatúry proletariátu,“ ktorá predstavovala okrem iného spojenectvo roľníkov s robotníkmi - mier je možný iba na internacionálnej úrovni a revolúcia by nezastala iba na národnej úrovni, ale šírila by sa internacionálne ďalej prostredníctvom revolučnej strany. Trockij vnímal Stalinov koncept ako nacionálne socialistický,²⁴⁶ pretože neusiloval o šírenie revolúcie ďalej do sveta, avšak

²⁴⁰ NOVOMESKÝ, L. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 332

²⁴¹ NOVOMESKÝ, L. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 334

²⁴² NOVOMESKÝ, L. In ŠMATLÁK, S. 1978. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978, s. 121

²⁴³ NOVOMESKÝ, L. Čo je najdôležitejšie. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 96

²⁴⁴ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 401

²⁴⁵ „Vláda Ruska navrhuje aby tento druh mieru uzatvorili okamžite všetky vo vojne bojujúce národy. ... zástupcovia ľudu všetkých krajín a národov. ... Pri **navrhovaní okamžitého príméria apelujeme na triedne uvedomelých pracovníkov** krajín, ktoré urobili veľa pre vývoj proletárskeho hnutia. Apelujeme na pracujúcich Británie (hnutie chartistov), pracujúcich Francúzska, ktorí vo svojich povstaniach opakovane ukázali silu Francúzskeho národa a triedneho vedomia, pracujúcich v Nemecku, ktorí bojovali proti anti-socialistickému právu a vytvoril silné organizácie.“ (LENIN, I. V. Decree on Peace. In *Second All-Russia Congress of Soviets of Workers' and Soldiers' Deputies*. In *Rabochy i Soldat*, No. 9 & 10. 1970/2000. [cit. 2016-03-03]. Dostupné na: Lenin Internet Archive (marxists.org)

²⁴⁶ „**Stalinovský nacionálny socializmus** smereje k tomu, aby se z Komunistické Internacionály stal pomocný nástroj "nátlaku" na buržoazii. ... Není myslitelné dokončení socialistické revoluce v nacionálním rámci. Jedna ze základních příčin krise buržoasní společnosti spočívá v tom, že výrobní síly, jí vytvořené, nemohou se již spokojiti s rámcem nacionálního státu. Z toho plynou jednak imperialistické války a jednak utopie o buržoasních Spojených

akosi „pozabudol“ na aspekt studenej vojny, ktorý takuto šíreniu zabraňoval. V koncepte slovenských komunistov je prítomný motív **slavisticky založeného socializmu**. Novomeský vytvoril určitú fúziu internacionálneho a slovanského modelu socializmu. **Slovania, ako spoločenstvo, ktorému sa podarilo nastoliť socializmus a dokáže kooperovať, má byť v tomto koncepte internacionálnym vzorom pre krajiny kapitalistické.** Napriek sympatiám ku Slovanstvu, česko-slovenskej vzájomnosti, a zároveň zastávaniu federácie, sa Novomeský nikdy nevzdal internacionalizmu, ako najvyššieho cieľa vzťahu medzi národmi. Aj pri interpretácii roku 1848 oceňuje maďarské i slovenské sociálne revolty v internacionálnej dimenzii boja proti utláčateľom (osobnosti Janka Kráľa a Sándora Petőfiho). Nacionálne záujmy obhajoval v intenciách slobodného rozvoja národných kultúr a na príklade československej vzájomnosti - prístupu rovného rovným. Podrobným spôsobom sa Novomeský venuje internacionálnej dimenzii kultúry v socializme a vzťahu východ a západ v texte *Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry*.²⁴⁷ V oblasti kultúry je podľa Novomeského dôležité poukázať na to, že Slovensko je križovatkou kultúr, nakoľko predpoklady dnešného (vtedajšieho) „slovenského kultúrneho vývoja nás nabádajú skúmať, zvažovať i absorbovať hodnoty, ale i pracovné spôsoby medzinárodných kultúrnych dielní, všímať si a vyhľadať vlastné miesto v prúde kultúrnych snáh.“²⁴⁸ **Ruská októbrová revolúcia** bola podľa Novomeského výsledkom medzinárodného, všesvetového úsilia a hoc bola vo svojom úvode reakciou na európsku civilizáciu, treba mať na zreteli internacionálnu črtu ideí, ktoré revolúciu podnietili. **Dôsledkom rozkolu východu a západu** bolo pokrivené **chápanie východnej kultúry** **cez vulgárne poňatie slova materializmus** (opak interpretácie Marxa a Lenina, teda interpretácia ako negramotnosť, hmotárstvo, protiideovosť a akultúrnosť) a **pokrivené chápanie slova idealizmus v západnej kultúre** (ako hanlivý zmysel idealizmu v marxistickej terminológii a nie v zmysle pokroku v oblasti spirituálnej a rozvoji ľudského ducha). Novomeský však optimisticky konštatuje, že v dobe písania tejto eseje (1936) dochádza k spĺývaniu – „to čo bolo z človeka, a pre človeka“ *podáva si ponad všetky hranice Európy ruku s kultúrou tzv. Východu*.²⁴⁹ A na východe zase postupne dochádza ku zmene z primárne materiálneho na rozšírenie o duchovnú rovinu: „*Práve tým, že sa mu podarilo utvoriť potrebné základy sociálnej zábezpeky, stavia človeka pred výhľady takého kultúrneho vývoja o akých sa mu ani nesnilo. Tu sa roztvárajú možnosti všestranného vývinu ľudskej osobnosti.*“²⁵⁰ Na druhej strane, **západ sa stával inšpiráciou pre pojem kultivovanosti, rezervoár kultúrneho bohatstva zvieraného premenami spoločnosti.** Západ má teda vďaka tomuto rezervoáru možnosť dosiahnuť spoločenskú zmenu inými prostriedkami, šľachetnejším spôsobom než malo Rusko. Novomeský v tejto nádeji pripomína príklon ku komunizmu autora Romaina Rollanda, ako symbolu západnej inteligencie. Podľa Novomeského hraničné čiary kultúr nebežia v smere poludníkov, ale pretínajú sa v ideovom zmysle protipólov kultúry a barbarstva. Toto **barbarstvo symbolizuje rasový nadradenost, extrémny nacionalizmus, cirkevno-náboženská samospasiteľnosť a fašizmus.** Cesta k internacionalizmu vedie podľa Novomeského cez českú kultúru, ktorá je poznamenaná duchom medzinárodnosti. Slovenský kultúrny život môže podľa Novomeského nájsť „*čestný zástoj v onom spĺývaní „Východu“ a „Západu“ a sám sa môže stať obrazom rodiacej sa syntézy nových myšlienok vyjadrujúcich túžby*

Státech Evropských. Socialistická revoluce začíná v nacionální aréně, vyvíjí se v aréně mezinárodní a vyvrcholí ve světové. Takto se socialistická revoluce stává permanentní v novém, širším smyslu slova: není skončena před konečným vítězstvím nové společnosti na cele naší planetě.“ [TROCKIJ, L. *Co je permanentní revoluce?* Praha: Nakladatel Otto Girgal, Praha. 1928. [cit. 2016-03-03]. Dostupné na Marx/Engels Internet Archive (marxists.org)

²⁴⁷ NOVOMESKÝ, L. Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1972, s. 235

²⁴⁸ NOVOMESKÝ, L. Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1972, s. 236

²⁴⁹ NOVOMESKÝ, L. Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 237

²⁵⁰ NOVOMESKÝ, L. Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 237

človečenstva tzv. Východu a kultivovanosti tzv. Západu. To je ideálne predurčenie slovenskej kultúry, ale aj výhľad pre jej rozrast.“²⁵¹ Syntézu východu a západu sa Novomeský snažil realizovať aj v praxi (v rámci Slovenska) vybudovaním Košíc ako nového a s Bratislavou rovnocenného kultúrneho centra po roku 1948.

2.2.1.1. VZŤAH NOVOMESKÉHO K OSOBNOSTIAM SVETOVEJ LITERATÚRY, FILOZOFIE A UMENIA

Súčasťou Novomeského prístupu k internacionálnemu chápaniu kultúry je aj jeho vzťah ku osobnostiam svetovej literatúry, filozofie a umenia. Novomeský je autor kultúrnej politiky geopoliticky zameranej na predstavu mostu medzi západom a východom, preto hľadá inšpiráciu v celej rade osobností. Všíma si však najmä tie, ktoré stáli na strane sociálne znevýhodnených, na strane progresívnych síl, avantgardy a hlavne tých, ktorí do svojich diel ukryli veľké posolstvá či už v rámci národných alebo sociálnych hnutí. Západ je pre Novomeského inšpiráciou vďaka avantgardným ľavicovým umeleckým hnutiam a prekliatym básnikom. V **nemeckej klasickej filozofii** Novomeský hľadá inšpiráciu nielen u klasikov **Marxa**,²⁵² **Engelsa** (následne ich nasledovníka Lenina) ale aj v **Herderovi**, ktorý ho inšpiroval v marxizme obohatenom o duchovné splynutie národných, predovšetkým slovanských myšlienok. Vo vzťahu k nemeckej kultúre vyzdvihuje okrem Marxa a Engelsa napríklad aj **Manna**, **Goeteho**, **Hegla**, ale i **Beethovena** či dokonca **Freuda**, ktorému venoval text *Za Žigmundom Freudom*.²⁵³ Na základe listov 18. ročného Novomeského je dokázateľná i jeho znalosť a odmietnutie filozofie Nietzscheho „übermenschstva.“²⁵⁴ Genézu vývoja európskej kultúrno-politickej situácie Novomeský analyzuje v rozsiahlom text *Básnik 1931*, ktorý dokazuje Novomeského znalosť histórie, marxistickej filozofie (citácie Marxa a Engelsa) a dejín umenia.

Vzťah ku **francúzskej kultúre** analyzuje v samostatných textoch (predovšetkým text *Duhamelove obavy* z roku 1938, ktorý vyšiel v *Slovenskom hlase* – venuje sa tu kultúrnej organizácii *Alliance française*, ktorej úlohou bolo šírenie francúzskej kultúry v 1. ČSR; Novomeský Francúzsku diplomaciu nešetří kritikou „Či nie sú dnes kultúrne hodnoty vybojované najmä na konci XVIII. storočia pre Európu na ústupe aj preto, že francúzsky diplomaticko-politický vplyv stráca a vzdáva sa svojich pozícií?“²⁵⁵) a osobitne sa venuje antifašistickým francúzskym spisovateľom (článok v *Slovenských zvestiach*, *Spisovatelia majú slovo* z roku 1938, kde oceňuje antifašistické tendencie vo francúzskej literatúre). Ako ľavičiar Novomeský oceňuje jednak Veľkú francúzsku revolúciu (dokonca v básni o roku 1953 sa objavuje motív tragiky **Robespiera** a **Desmoulinsa**)²⁵⁶ a hlavne prínos Parížskej komúny (okrem článku *Básnik 1931*, taktiež v recenzii na román Jean Cassoua, *Parížska masakra*, ktorý rozvíja „ľudský obsah dní Parížskej komúny.“²⁵⁷) Z depresie po prehre Komúny podľa Novomeského vznikol vzdor prekliatych básnikov (pozri 2.1.3.) **Rimbauda**, **Baudelaira**, i **E. A. Poea**. Oceňuje aj pozitívne slová **E. M. Remarqu**a a jeho citát o „červenej škvrne na nebi a jej dyme“ a pripomína, že revolúcia musí byť na základe skúsenosti z tragického dopadu parížskej komúny pripravená. Novomeský obdivuje aj G. **Apollinaira**, v niekoľkých textoch (20. rokov od smrti *Apollinaira* vydaný v *Slovenskom hlase* a prepis prednášky, eseje o básni

²⁵¹ NOVOMESKÝ, L. Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 243

²⁵² NOVOMESKÝ, L. Karol Marx reviduje históriu Slovákov. In *Čestná povinnosť*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1969

²⁵³ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 238

²⁵⁴ „Nietzsche vo svojej filozofii rozkrikuje sa volaním po „übermenschstve“. dnešná doba ale nie je schopná vytvoriť útvar „nadčloveka“... Podľa pravidiel podľa ľudí vedel bych sa zošnúť z equátoru v náručí Atlasa a objasť celý svet a splynúť s ním v jediný dlhý bozk. No on cíti večné nulu, veľké nič, nepatrný bacil...“ píše iba 18-ročný Novomeský svojej študentskej láske z Modry. DRUG, Š. *Červená sedmička nastupuje*. Bratislava: Smena. 1984, s. 173

²⁵⁵ NOVOMESKÝ, L. *Duhamelove obavy*. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 119

²⁵⁶ „...ta slza, akú história zazrela v očiach Robespierových, nad menom, nad ortielom, nad nutnosťou smrti Desmoulinsa...“

²⁵⁷ NOVOMESKÝ, L. Román o parížskej komúne. In *Slovenské zvesti* III. č. 53 (16. 3. 1938). 1938.

Most Mirabeau - Pohľad na starú riekú z roku 1940). V roku 1969 píše článok o roku 1956, destalinizácii a zážitku z Prahy – spomína tu každodenné prechádzanie okolo švédskeho veľvyslanectva, v ktorom bol podľa pamätníkov hostinec, ktorý navštevoval sám Apollinaire. Novomeský tu cituje Apollinaireove verše a pripomína pocit slobody, ktorý mu priniesol XX. zjazd sovietskych komunistov súvisiaci s destalinizáciou.²⁵⁸ V kritickom článku *Časová nečasovosť* z roku 1936, ktorý venuje Paulovi Valérymu sa odvoláva na Baudelarov citát: „aby umelec cítil rozkoš zo samého tvorenia svojho diela,”²⁵⁹ ku ktorému pridáva Marxov výrok o písaní ako účelu samom pre seba: „*spisovateľ musí zarábať, aby mohol písať, ale nesmie písať preto, aby zarábal.*”²⁶⁰ V mnohých textoch, ale i básňach nachádzame zmienku o buričovi Francoisovi Villonovi. V jednej z básní prirovnáva **Villona** osudom ku Jankovi Kráľovi (mal byť totiž podobne ako Villon popravený): „*korheľské kotrmelce Villonove, podobné slučke šibenice. Na tej mal visieť jeho život, i život Janka Kráľa.*”²⁶¹ V roku 1939 venuje text ku 300. výročiu Jean **Racina**, kde ako veľikánov spomína i **Corniella** a **Moliéra** a dodáva, že nieto európskej duchovnosti bez Racinovho prínosu - a predsa nie je Racinovo dielo dostatočne známe. Všíma si odkaz Racinovej tvorby ako aktuálnej aj napriek antickým motívom (najmä časovú a nadčasovú dimenziu diela): „*v týchto postavách francúzske publikum poznávalo svoju šľachtu, dobové maniere, súveké problémy, časové narážky, slovom aktualitu v dobrom zmysle slova.*”²⁶² Nesmierne kritický je na E. M. Remarquu, ktorý sa v ankete čítanosti kníh z režie *Lidových novín* dostal s dielom *Na západe nič nové* na vrchol prieskumu: „*Dost' už bolo Remarqu! Snobizmus, ktorý vtláčil Remarquov vojnový román do konca i do hrsti generálov a diplomatov, je iba jednostranným zdôvodnením zrodenia tohto paradoxu. Gesto, ktorým chceme teraz odmietnuť Remarqu, neplatí jeho dielu, ale propagande – ak chcete kritike – ktorá nedomyšlene centralizuje v jednej-jedinej knihe zjav, určujúci chod tejto dobovej etapy. ... Sú to reflexie na poslednú vojnu, no oživené vedomím neurovnanosti sveta, čo môže, ba musí vyústiť do nových vojen. Toto vedomie je pôdou, z ktorej rastú hrúbky duby antimilistického aktivizmu či byliny pacifistickej pasivity.*”²⁶³

Romaina Rollanda Novomeský oceňuje a koncom 30. rokov píše recenziu na román *Zrkadlo predvojnového Francúzska* od **Luisa Aragona**. Príklon Rollanda ku komunizmu považuje v kontexte symbiózy východu a západu za „*najpozoruhodnejšiu udalosť duchovnej histórie kultúry.*”²⁶⁴ V textoch zo 60. rokov uvádza ako príklad kvalitnej literatúry aj **Alberta Camusa**,²⁶⁵ ale aj **Jeana Paula Sartra**, ktorého dokonca cituje v kontexte, aby sa socializmus nestal iba generačnou záležitosťou.²⁶⁶ Francúzskemu surrealizmu a vzťahu socializmu ku napríklad **Bretonovi** a **Rimbaudovi** sa venuje v samostatnom článku o komunistickom autorovi Louisovi Aragonovi, kde opätovne zastáva avantgardu a slobodu v tvorbe, ktorá musí byť so socializmom spätá.²⁶⁷ Aj pod vplyvom návštevy **Španielska** počas protifašistického odboja si získava obdiv u autorov z tejto krajiny – samostatný text venoval španielskemu básnikovi Antoniov **Machadovi**; báseň venoval aj **Miguelovi de Cervantesovi**. Samostatný článok uverejnený v Eláne VIII. (roč. 1937-38) vznikol na základe skúsenosti z Novomeského pobytu na medzinárodnom kongrese spisovateľov, ktorý navštívil spolu s I. Erenburgom. S obdivom cituje a odvoláva sa na slová José **Bergamina**: „*Obráťte zraky od historických dialok,*

²⁵⁸ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 353

²⁵⁹ NOVOMESKÝ, L. Časová nečasovosť. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 270

²⁶⁰ Ibid., s. 270

²⁶¹ NOVOMESKÝ, L. *Dobry deň vám*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1964, s. 40

²⁶² NOVOMESKÝ, L. Racinova časovosť. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 227

²⁶³ NOVOMESKÝ, L. Dost' už bolo Remarqu. In *DAV III. č. 8* (december). 1920.

²⁶⁴ NOVOMESKÝ, L. Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 239

²⁶⁵ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 139

²⁶⁶ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 226

²⁶⁷ NOVOMESKÝ, L. Odkryté karty Louisia Aragona. In *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 61

ktoré oddeľujú náš dnešok od najvyšších vrcholkov španielskeho národného myslenia: Cervantes, Quevedo, Sv. Terézia, Calderon, Lope de Vega – a uvidíte, že sa vám objavia ako mená úplne prýščiace z ľudu a práve preto sú úplne v ňom...”²⁶⁸ O španielskej kultúre Novomeský ďalej píše ako o línii, ktorá dala chrbtovú kosť básnictvu. Obdiv ku španielskemu odboju, v ktorom sa zúčastnilo 3000 dobrovoľníkov z Československa proti nacionalistickému Frankovmu režimu, opätovne prejavuje v 60. rokoch a vracia sa k uvedeniu **L.d.Vegovej Fuente Ovejuna** v režii J. Frajku, **Beaunachaisoveho** Barbiera zo Sevilly v divadle E. F. Buriána, ktorého premiéry sa zúčastnil i sám Mejerchold.²⁶⁹ Pripomína účasť kultúrnej delegácie Nejedlého, Halasa, Malířova, Sekaninu, Erenburga a Laca Holdoša. Zážitky zo Španielska Novomeský spracoval v početných reportážach a básňach. V publikovaných textoch venuje pozornosť aj **maďarským autorom**: básnik **Imre Forbáth**,²⁷⁰ **Jozef Atilla** (nekrológ *Na čele mŕtvych* z roku 1938), tvrdá kritika **Kossutha** a na druhej strane ocenenie **Petőffiho** ako sociálneho revolucionára. Novomeský v texte z roku 1933 spomína i básnika Gábora Andora a významného marxistického estetika a filozofa **György Lukácsa**. Kľúčový tu je romantizmus a návrat ku klasikom – na jednu líniu stavia **Puškina**, **Mickiewicza**, **Ševčenko** a **Petőffiho**, ktorých vnímal v rozmere **Ludovíta Štúra** – osobnosti nesúce svetlo v období tmy a osobnosti bojujúce za práva obyčajných ľudí. Národných buditeľov interpretuje najmä ako bojovníkov za sociálne práva zbedačovaných a znevýhodňovaných tried národa, a taktiež v kontexte budovania vyššieho zmyslu národných dejín, ktorý je nasmerovaný ku internacionálnemu porozumeniu medzi národmi. O **ukrajinskom národnom buditeľovi Ševčenkovi** napríklad píše ako sociálnom buričovi, ktorý vyjadril zmysel svojho národného povedomia ako „*slobodu národa, len a len v slobode všetkých národov*.”²⁷¹ Hold vzdáva i **bulharskému** komunistovi a revolucionárovi **Georgi Dimitrovovi** (ktorý bol okrem iného obvinený zo zapálenia Reichstagu a tvoril významnú úlohu ako jedna z vedúcich hláv protifašistického boja národov), ktorý navštívil v roku 1948 Československo. Novomeský zapálenie Reichstagu vníma ako symbol, ktorý „*vyprovokoval verejnú mienku sveta proti nacizmu*,”²⁷² a Dimitrova ako morálneho víťaza nad nacizmom. Z **východnej strany** sú pre Novomeského veľkou inšpiráciou **Erenburg**, **Jesenin**, **Tolstoj**, **Majakovskij**, **Gogol**, **Puškín** a samozrejme **Lenin**, ale i **Bakunin**, v ktorom vidí vzor v **demokratickom panslavizme**.²⁷³ Leninovi zložil Novomeský básne (V.I.L.) a písal oslavné články: „*...slová jeho boli dopovedané a činy nepolovičaté, dokončené. ... Lenin cieľavedome priviedol k moci ľud, robotníctvo, roľníctvo, inteligenciu, a túto moc aj náležite a za všetkých okolností upevnil. Z anarchie vidieka vytvoril jednoliatu vôľu roľníctva žiť a pracovať na vlastnej pôde... Lenin napísal, že marxizmus sa odlišuje od starého utopického socializmu práve tým, že chcel budovať novú spoločnosť z masy ľudského materiálu, ako ho vytvoril krvavý, špinavý, lúpežný, kramársky kapitalizmus, a nie zo zvlášť ušľachtilých ľudí. Vypestovaných vo zvláštnych skleníkoch*.”²⁷⁴ Pripomína, že Lenin bol v časoch revolučných vo svete vnímaný negatívne, ako znak katastrofy, rozvratu, anarchie a vražedného podpaľačstva, čo podľa Novomeského vyvrátili výsledky jeho revolúcie a rozkvet Sovietskeho zväzu, ktorý podporoval roľníkov, robotníkov a aj inteligenciu. Smrť Majakovského bola pre Novomeského mimoriadne traumatická: „*V roku 1931 neexistujú prekliati poeti! V roku 1931 prekliate je básnictvo!*”²⁷⁵ hovorí Novomeský, ktorý symbol smrti Majakovského vnímal ako symbol krízy básnictva.

²⁶⁸ NOVOMESKÝ, L. Medzi španielskymi spisovateľmi. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 340

²⁶⁹ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 51

²⁷⁰ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 48

²⁷¹ NOVOMESKÝ, L. *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 191

²⁷² NOVOMESKÝ, L. Dimitrov medzi nami. In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 288

²⁷³ „...lebo Bakunin dokonca aktívne zasiahol do priebehu slovenského povstania, keď presvedčal Štúra a ďalších – nomenovaných – slovenských účastníkov pražského Slovanického kongresu v r. 1848, že v záujme slobody Slovanov musia sa postaviť proti Viedni, po boku Maďarov.” (NOVOMESKÝ, L. *Čestná povinnosť*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1969, s. 25)

²⁷⁴ NOVOMESKÝ, L. „V.I. Lenin.” In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s.104-109

²⁷⁵ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1977, s. 61

Často cituje Alexandra **Gercena**, odvoláva sa na Anatolija **Lunačarského**, tradíciu ruských romantických básnikov. V článku venovanému I. A. **Gončarovi** a jeho románu *Oblomov* prehlasuje, že „*dejiny ruskej inteligencie, ak chceme začať len od dekabristov, cez Puškina, Lermontova, Gogoľa, Černyševského, Gercena k Leninovi – sú dejinami stálego boja s politickou reakciou.*“²⁷⁶ Kritika nehybnosti, zaostávania za životom, snivej nečinnosti, falošného humanizmu sprevádzali autorov od 19. storočia. V tomto kontexte interpretuje aj odkaz Leva N. **Tolstého** i **Dostojevského**, ako kritikov vtedajšej spoločnosti. Tolstého ponímanie kresťanstva Novomeský vníma v styčných bodoch so socializmom: „...*štát je pre Tolstého jedným z prameňov zla... vlastníctvo pôdy a vlastníctvo každého druhu je mu druhým zdrojom nesvárov... ale veď z týchto poznání základov triednej spoločnosti vychádza i revolučný socializmus. Chce ich pozmeniť – a mení ich – nie v mene boha, ale ľudí.*“²⁷⁷ Niekoľko článkov venoval Novomeský **Puškinovi**,^{278 279} ako veľkej inšpirácii pre národné obrodenie, štúra, a predovšetkým Sládkoviča: „*Puškin učil Sládkoviča a jeho básnických rovesníkov chápať krásu a tvorivú silu ľudu a jeho kultúry.*“²⁸⁰ Venuje sa i **Gorkému**,²⁸¹ ktorému napísal rozsiahly nekrológ a v 60. rokoch pripomína jeho zabudnuté a nedocenené diela (napríklad osudy Klima Samgina). V článku *Géniova práca* píše o čerstvo vydané knihe o **Gogolovi** od Versajeva.²⁸² Gogoľa popisuje ako jedného z najväčších duchov ruskej literatúry. V roku 1935 Tolstému venoval pomerne rozsiahlu stať v DAV-e. V článku z roku 1924 oceňuje ruského modernistu Valerija **Briusova**,²⁸³ pripomína, že je vďaka súdobej slovenskej tlači stále neznámy, pretože tá sa zaoberala bulvárnymi správkami o tom „*čo mal pán predsedsa miestnej politickej organizácie na obed v deň národného sviatku,*“ ako píše nabrúsený Novomeský. Briusova (ktorého inšpirovali mená západnej avantgardy ako Poe, Baudelaire, Verlaine, Mallarmé a po roku 1917 sa stáva súčasťou ruskej revolúcie) spomína aj v nekrológu *Dvaja z Pravdy chudoby* (1924), v ktorom vzdáva hold aj mysliteľovi a revolucionárovi **Anatolovi France**: „*Vojna vychovala z neho komunistu, lebo sa presvedčil, že to je jediný liek na boľavú ranu ľudstva.*“²⁸⁴ Mimo spisovateľov nachádzame v textoch uvedené mená predstaviteľov sovietskej leninskej avantgardy vo filme a divadle – **Mejerchold**, **Ejzenštejn**, ale i filozofa a politika Lunačarského a ďalších.²⁸⁵ Rozsiahly priester vo svojom diele venuje Ilja Erenburgovi, s ktorým sa niekoľkokrát osobne stretol – v Sovietskom zväze, na návštevhách Československa i obojového Španielska. Vzťah medzi Erenburgom a Novomeským by si zaslužil možno i samostatnú štúdiu – venuje sa mu od 20. až po koniec 60. rokov, kedy mu píše nekrológ. S trpkou skúsenosťou

²⁷⁶ NOVOMESKÝ, L. Časové výročie. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 302

²⁷⁷ NOVOMESKÝ, L. Dvadsaťpäť rokov od smrti Leva N. Tolstého. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 229

²⁷⁸ NOVOMESKÝ, L. Prejav na zasadnutí Akadémie vied ZSSR o Puškinovi. In *Zväzky a záväzky*. BA: Pravda. 1972, s. 374

²⁷⁹ NOVOMESKÝ, L. Puškin. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 283

²⁸⁰ NOVOMESKÝ, L. Čo nás naučil Puškin. In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 375

²⁸¹ NOVOMESKÝ, L. Pred rokom umrel Gorkij In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 307

²⁸² NOVOMESKÝ, L. Géniova práca. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 211

²⁸³ Novomeský popisuje jeho životnú cestu, rozkol s tradicionalizmom, inklináciu ku kozmopolitizmu, obdobie Baudelariove až po jeho vnímanie čias ruskej revolúcie. Briusova vníma ako toho, ktorý verí „*v hlbokú nezdolnú vieru v lepšiu budúcnosť ľudstva, radosť nad tým, že niekedy bude lepšie a ľudstvo akýmsi šmahom Mojžišovho prútia prejde cez Červené more do zaslúbenej zemi, hoci aj sám prorok pochyboval o tom, že by dakedy uzrel túto zasnúbenú zem – aby nimi objavovali: nedokonalosť tohto sveta a obracali svoj zrak k akémusi improvizovanému neznámu, kde je všetko dokonale a krásne – kde toto nazeranie nesie vzápätí akúsi zdychovnosť*“ (NOVOMESKÝ, L. Valerij Briusov. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 26)

²⁸⁴ NOVOMESKÝ, L. Dvaja. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 19

²⁸⁵ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 289

50. rokov mu je veľmi blízky **Boris Pasternak** a oceňuje ho aj preto, že poprel využitie svojho diela v prospech antikomunizmu, studenej vojny konkrétne v citovanom liste.²⁸⁶ O Pasternakovi ako inšpirácii prečo neemigroval, píše nasledovne: „*Lichotilo by mu ako každému autorovi, že tento román dostal najvyššie medzinárodné vyznamenanie, Nobelovu cenu a pravdepodobne bol aj nemálo prekvapený, že sa dostal súčasne do ostrého konfliktu s predstaviteľmi sovietskej verejnosti. ... Ale vtedy sa tento ruský básnik obrátil na sovietskú vládu listom, ktorý – myslím si – patrí medzi jeho najpohutejšie diela. Žiadal v ňom, aby vláda ignorovala tieto podnety, lebo jeho život je s Ruskom tak úzko spätý, že by bez neho a mimo neho nevedel žiť.*“²⁸⁷

O **anglickom fabiánskom socialistovi, H. G. Wellsovi** píše ako o „*vynikajúcom a dobre poučenom spisovateli*“.²⁸⁸ Obširne sa venuje i interpretácii zmyslu umenia v odkaze **Oscara Wildea**.²⁸⁹ V americkej kultúre hľadá inšpiráciu v autorovi, socialistovi **Uptonovi Sinclairovi**, o ktorom písal nasledovne: „*Budúci vek postaví vedľa sochy Krištofa Kolumba sochu Uptona Sinclaira, aby galéria objaviteľov štvrtého dielu sveta bola úplná. ... Ó, aká iná si, Amerika, na fotografii U. Sinclaira. ... V Amerike, ktorú poznáme z oficiálnych miest, v Amerike Wall Streetu, v Amerike Long-Beachu je Upton Sinclair najnenávidenejším človekom. Je to pochopiteľné.*“²⁹⁰ Novomeský si v západnom svete všima práve osobnosti, ktoré sú späté so sociálnou revoltou.

Napríklad aj **Jacka Londona** ako radikálneho socialistu, ktorého ako príklad spomína v texte *Nad ňou – v nej – či s ňou?* z roku 1929 a konkrétne situáciu, keď **vystúpil z americkej socialistickej strany pre jej umiernenosť**. Koncom 30. rokov píše nekrológ aj **Francisovi Jamesovi**. V 60. rokoch nachádzame nepriamu zmienku (v pozitívnom zmysle) o **Ch. Chaplinovi**, ktorý bol taktiež ľavicového zamerania.²⁹¹ Novomeský sa vyjadruje i osobnosti **F. D. Roosevelta**, ktorý podľa autora „*otupil protisovietske intrigy*“²⁹² počas 2. svetovej vojny.

²⁸⁶ Citácia z Pasternakovho listu pre UV KSSZ do rúk N. S. Chruščova: „*Nech sú moje chyby a omyly akékoľvek, na um mi neprišlo, že sa stanú stredobodom takej politickej kampane, akú začali okolo môjho mena rozduchávať na západe. Odchod za hranice mojej vlasti by pre mňa bolo to isté, čo smrť, a preto prosím, aby sa voči mne nepoužilo toto krajné opatrenie.*“ Cit. podľa NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 323

²⁸⁷ NOVOMESKÝ, L. Prečo ste neemigrovali? In *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 168

²⁸⁸ NOVOMESKÝ, L. Májová epištola. In *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 19

²⁸⁹ NOVOMESKÝ, L. O prekážkach básnického tvorenia. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 203

²⁹⁰ NOVOMESKÝ, L. Upton Sinclair. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 47

²⁹¹ NOVOMESKÝ, L. 1992. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 265

²⁹² NOVOMESKÝ, L. 1972. *Náš príspevok k mieru. In Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 312

2.2.2. NOVÉ SLOVANSTVO, NOVÁ SLOVANSKÁ VZÁJOMNOSŤ

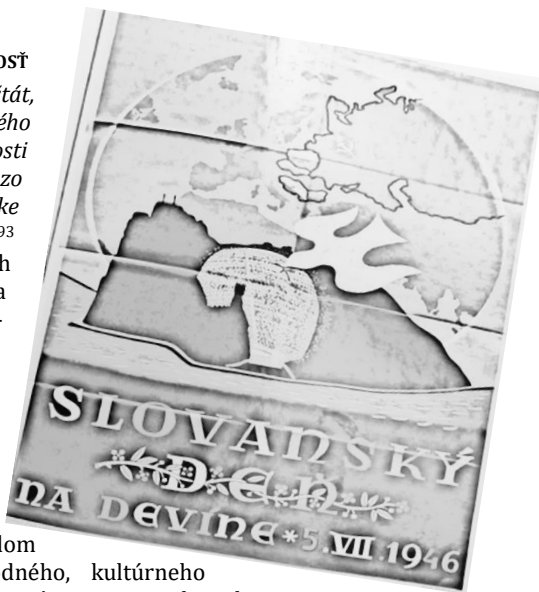
„...pre nás okrem toho znamená Rusko slovanský štát, i slovanskú baštu; baštu novoponímaného Slovanstva, Slovanstva v zmysle súdržnosti a spolupráce národov pochádzajúcich zo slovanského kmeňa. I touto baštou sa stalo cárské Rusko po obrodnom zásahu leninskej revolúcie.“²⁹³

V Novomeského textoch a prejavoch nachádzame fúziu internacionalizmu, slovanstva a jeho praktického realizovania na česko-slovenskej vzájomnosti s príznamom na unikátnosť a špecifickosť národných kultúr, ktoré treba zachovať a zveľaďovať (bude to podrobne analyzované v nasledujúcich kapitolách). Slavistický koncept mal svoju historickú úlohu nakoľko sa Maďari stali symbolom kolaborantstva-Horthyovského Maďarska a Nemci sa stali symbolom expandujúceho zla, nacizmu, nepriateľov národného, kultúrneho a sociálneho oslobodenia. Odpoveďou bolo nové pro-sovietske slovanstvo na internacionálnom pôdoryse, na ktorom Novomeský postavil koncept rozvoja národnej kultúry - slovanstvo, ktoré po vzore Herderovho konceptu, ale i Bakuninovej teórie demokratického panslavizmu, ukáže ostatným národom pozitívny príklad socialistického a mierového spolunažívania (v tom je internacionálny odkaz tohto konceptu). Novomeský vníma internacionalizmus založený na mierovom poslanstve ako jediný spôsob ako môže existovať aj naše národné bytie: *„treba poukazovať na to, ako sú naše národné záujmy úzko späté čulým a neprestajne pestovaným zmyslom pre internacionalizmus, zmyslom pre osudy a potreby národov iných s bojom proti nezdravému nacionálnemu egoizmu. Je samozrejmé, že internacionalizmus nežiada, aby ste sa vzdali svojho „češtví“, my našej slovenskosti, vospolok našej čechoslovenskosti, alebo slovanskosti, ku ktorej sa s takou pýchou hlásime. Je však jasné, že sme si nič „zo svojho“ neuchránili, keď sme sa správali len šovinisticky, bez zreteľa, dokonca na úkor a škodu ostatných. Záujmy národov na celom svete sú už dnes veľmi úzko zviazané! Ohnivká reťaze sú samé pre seba uzavreté. Kto však nevie, že jedno s druhým pospolu nerozlučne súvisí?“*

294

Táto časť je absolútne zásadná pre pochopenie internacionálnej dimenzie Novomeského odkazu. Novomeský ku vzťahu k západu dodáva, že náš vzťah k nim skazili sebecké záujmy vládnucich tried.

Nová slovanská myšlienka – Novomeský na jednej strane **zatraca** **cársky panslavizmus** ako ideológiu spätú s cársym samoderžavím a prirovnáva ho k nemeckej nadvláde v Európe, ako práva domáhať sa vlády nad Európou v mene výlučnosti a nadradenosti. Na druhej strane **oceňuje súčinnosť slovanských národov, spoluprácu Moskvy, Kyjeva, Belehradu, Sofie, Varšavy so sympatiami k jednote politickej, kultúrnej, i hospodárskej** (s odvolávaním sa na Stalinov prejav o novom slovanstve pri večeri na počesť Dr. Beneša, i Ľudovíta Štúra, ktorý túžil po **jednote slovanskej viery, reči a zvyklostí**, avšak s dodatkom, že práve Štúr hlásal všeslovanskú jednotu sklamaný po slabej účasti Slovákov na maďarskom povstaní a ignorovaní viedenského dvora: *„Tu sa chceme dovoliť na Štúra. Ani jemu nešlo o to, aby sa odtrhol pri deklarovaní spisovnej slovenčiny od česko-slovenskej jednoty, ako sa to bežne traduje. Išlo mu o vytvorenie jednoty širšej, ako je česko-slovenská jednota, išlo mu o vytvorenie všeslovanskej*

²⁹³ NOVOMESKÝ, L. *Zväzky a zväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 109

²⁹⁴ NOVOMESKÝ, L. *Zväzky a zväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 333

jednoty,”²⁹⁵ píše Novomeský v texte z roku 1936. Novomeský nie je dogmatickým a bezvýhradným marxistom, ale skôr vyberá z tohto filozofického smeru všetky pozitívne prvky, aplikované na geografickú situáciu Československa a samozrejme pod vplyvom ruskej revolúcie a svojimi vedomosťami z dejín umenia a literatúry, aj slovanstva, ako vedúceho hýbateľa dejinami. Tento prístup je v dejinách marxizmu netradičný, ale nie je ojedinelý. Koncept slovenského komunizmu totiž Novomeský musel do istej miery prispôbiť kultúrnym, národným a geografickým podmienkam, aby bol vôbec realizovateľný s určitou historickou kontinuitou. Preto aj hľadal pozitívne príklady osobností, ktoré niesli svetlo v dobách tmy monarchie a kapitalizmu, predovšetkým národné hnutia. Jednota slovanstva má byť v tomto koncepte založená na združovaní národov slovanského kmeňa do spoločného zápasu, spoločnej práce a spoločných úlohách, v spoločnom úsilí o zabezpečenie budúcnosti v spoločnom úsilí slovanských národov. Je pozoruhodné, že ako komunista oceňuje aj tradíciu **Cyrila a Metoda** ako šíriteľov slovanskej myšlienky.²⁹⁶ V pozitívnom zmysle o Cyrilovi a Metodovi píše aj vo vzťahu k bulharskej kultúre: „*Vierozvestovia Cyril a Metod, od ktorých sme prijali kresťanskú kultúru a slovanskú liturgiu, prišli k nám z prostredia dnešného Bulharska a v novodobých dejinách sú naše obapolné kultúrne styky i keď nemajú taký zvrátový význam – nemálo čulé.*”²⁹⁷ Novomeský sa prostredníctvom Štúra odvoláva aj na Herdera cez vnímanie Slovanov ako národa, ktorý sa „*neuchádza o nadvládu nad svetom a nemajúc bojachtivých dedičov kniežať*“,²⁹⁸ avšak zároveň dodáva, že cársky model panslavizmu založený na nadvláde podobnej pangermanizmu, nemal s Herderovým konceptom o vedúcej úlohe slovanstva na ceste „*k ľudskosti, bratstvu a slobode*“ nič spoločné. Ospravedlňuje tým Marxove a Engelsove²⁹⁹ pohrdanie slovanstvom,³⁰⁰ ako kritiku určenú na pohrdanie falošným a reakčným slovanstvom cárskym. V eseji *Marx a slovenský národ*, ktorú napísal pre verejnú prednášku s rovnomeným názvom počas marca 1933 si Novomeský všima kontrarevolučný

²⁹⁵ NOVOMESKÝ, L. Odpoveď diskutérom. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 251

²⁹⁶ V texte o J. Viktorinovi oceňuje Cyrila a Metoda ako zvestovateľov slovanskej a kresťanskej kultúry. (Pozri bližšie: NOVOMESKÝ, L. Naše dejiny ukazujú cestu dnešku. In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 241

²⁹⁷ NOVOMESKÝ, L. Dimitrov medzi nami. In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 289)

²⁹⁸ Konkrétne známy **Herderov citát**: „Koleso meniaceho sa času krúti sa nezadržateľne, a pretože tieto (t.j. slovanské) národy obývajú zväčša najkrajšie končiny Európy... ani tu nie je to inak mysliteľné, ako že v Európe zákony a politika budú musieť podporovať namiesto bojovného ducha tichú usilovnosť a pokojné vzájomné obcovanie národov, a tak aj tieto hlboko poklesnuté, voľakedy usilovné a šťastlivé národy sa konečne prebudia zo svojho dlhého spánku, potom sa oslobodia z otrockých reťazí, svoje krásne končiny od Adriatického mora až po Karpaty a od Dona až po Vltavu využijú ako svoje vlastníctvo a budú sláviť svoje staré sviatky pokojnej usilovnosti a práce vo svojich slobodných dedinách.“ (HERDER, J. G. *Vývoj ľudskosti*, Praha. 1941, s. 332)

²⁹⁹ B. Engels v článku *Debaty o poľské otázke ve Frankfurtu* píše o Slovanoch nasledovne: „Slované jsou lid převážně zemědělský, málo zblhlý v provozování městských řemesel v té podobě, v jaké byla tehdy známá ve slovanských zemích. Obchod na svém prvním, neprimitivnějším stupni, ještě pouhý obchod v malém, byl přenechán židovským podomním kramářům. Když se zvyšovala kultura a rostl počet obyvatelstva, když se začala pociťovat potřeba městských řemesel a městské koncentrace, stěhovali se Němci do slovanských zemí. Němci, kteří vůbec dosáhli největšího rozkvetu v maloměšťanství středověkých říšských měst, v těžkopádném, karavanovitěm vnitrozemském obchodu a v omezeném námořním obchodu, v cechovním provozování řemesel 14. a 15. století, tito Němci dokázali, že jsou povolání stát se šosáky světových dějin, zejména tím, že dodnes tvoří jádro maloměšťáctva v celé východní a severní Evropě, a dokonce i v Americe. V Petrohradě, v Pešti, v Moskvě, ve Varšavě a v Krakově, ve Stockholmu a v Kodani, v Oděse a v Jásách, v New Yorku a ve Filadelfii jsou řemeslníci, kramáři a drobní přepukníci z velké, často z největší části Němci nebo lidé německého původu. Ve všech těchto městech jsou čtvrti, kde se mluví výhradně německy; některá města, jako např. Pešť, jsou dokonce téměř úplně německá.“ (MARX, K., ENGELS, B. *Debaty o poľské otázce ve Frankfurtu* In MARX, K., ENGELS, B. 1848. *Zvázok 5*. [cit. 2016-03-03]. Dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/clanky/081848i.html>)

³⁰⁰ Karol Marx píše „*Ale nezapomínejme, že ve Vídni zasedal kongres národů a slovanští zástupci lidu s výjimkou Poláků přešli za víření bubnů do císařského tábora,*“ a v poznámke dodáva: „*Většina slovanských poslanců rakouského říšského sněmu v roce 1848 byla z buržoasně statkářských kruhů, které usilovaly o vytvoření spolkového slovanského státu pod vedením monarchického Rakouska.*“ (MARX, K., ENGELS, B. *Kontrarevoluce in Berlíně*. In *Spisy zv.6 (1849 – 1849)*. [cit. 2016-03-03]. Dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/111848c.html#9a>)

charakter „národnej revolúcie“ a zároveň sa snaží historiografickým prístupom nastoliť problém nesprávneho interpretovania tejto dejinnej udalosti: „Postavili sa proti maďarskej revolúcii, najmä však za viedenský absolutizmus a do frontu komandovaného ruským cárom. ... Národné hnutie slovenské a neskoršie povstanie bolo vedené širšou jednotiacou ideou panslavizmu, ktorého silou bolo Rusko, Rusko cárske. Už tento fakt jasne zdôvodňuje kontrarevolučný charakter tejto idey, lebo veď aké slobody bolo možno od nej očakávať, keď jej nositeľ a predstaviteľ bol najtypickejším reprezentantom všetkého **útlaku** ... Marx a Engels priraďovali Slovákov medzi „národy bez histórie“. Mali na zreteli národy na nízkom stupni hospodárskeho rozvoja, bez vážnych podmienok pre revolučné oslobodenecké hnutia. Ich kontrarevolučnosť, resp. okolnosť, prečo nemohli hrať revolučnú úlohu, vysvetľovali tým, že im chýbali – popri subjektívnych príčinách i hospodárske predpoklady. A vskutku: v tomto slovenskom hnutí nie je trieda, ktorá by reprezentovala Slovákov ako národ.“³⁰¹

Nacionálna problematika sa stala podľa Novomeského tragickou zbraňou, ktorá bola **hrobom i nádejou revolúcií**. Novomeského text z roku 1966 s názvom *Na prelome* je unikátny pre kritickú recepciu marxizmu z pozície akéhosi neo-romantizmu, ktorý vzkriesil historickú úlohu národa v dejinách: „A mýlky súčasnej marxistickej kritiky vznikli v podstate z toho, že na nedeľňavé nadšenie položila prísnu mieru rozumu a racionalistických úvah. Medzi úsiliami Maďarov a Slovákov, Kossutha a Štúra nestáli predsa „odveké“, „Bohom dané“ prekážky. J. M. Hurban, ktorému sotva možno prisúdiť prílišnú zhovievavosť Maďarom a k Kossuthovi osobitne, povzdychol si v Štúrovom životopise – ako blízko stáli si Kossuth a Štúr, keď posudzoval argumenty jedného druhého za vyslobodenie ľudu spod urbárskych pomerov na prešporskom sneme a komentoval ich osobitné zbližovanie.“³⁰² Vracia sa k roku 1848, nadväzuje na esej Marx a slovenský národ a hlavne ku chybnému dobovému interpretovaniu revolučných udalostí z pozície marxizmu. Engels vnímal rok 1848 ako boj proti Metternichovi, viedenskému dvoru – zatracuje Slovanov ako kontrarevolucionárov, pretože sa pridali na jeho stranu. V interpretovaní historických udalostí pripomína Engelsov výrok: „sily spoločensky pôsobiace účinkujú práve tak, ako sily prírodné: slepo, násilno, rušivo, pokiaľ ich nepoznáme a s nim nerátame.“³⁰³ Účasť slovenskej verejnosti na kontrarevolúcii roku 1848 neospravedlňuje, ale snaží sa ju interpretovať ako nevyužitie spojenectva s radikálnymi ľudovými hnutiami, ktoré boli najmä v Maďarsku. Pripomína, že Maďari videli zmysel nezávislosti v maďarizácii, Štúr v budovaní slovanských obcí v rámci Austroslávie. Novomeský napriek kritike oceňuje Slovanov ako **národy, ktoré vytvorili hnutia odporu proti utláčateľom a zároveň nositeľov slovanskej myšlienky**.³⁰⁴ Stať *Slovanské poslanie* z roku 1945 uzatvára Novomeský slovami: „Ak historickým poslaním národov a kmeňov na výslni dejín bolo doteraz politicky, hospodársky a kultúrne prevýšiť ostatné národy a kmene, po prvý raz sú slovanské národy predurčené, aby svoje vojenské, politické, hospodárske a kultúrne prvenstvo uplatnili v prospech všetkých národov, i neslovanských, v prospech celého ľudstva. ... vybojovali si vo svojom vnútri (i za cenu popretia starých slovanských ideí) jasnosť socialistického nazerania na svet, preberajú od svojich starých bratov tento veľkorysý pohľad.“³⁰⁵ Zaujímavou ukážkou vysporiadania sa marxizmu s otázkou národnou je stať Engelsova: „*Jak ale svätodéjné stanovisko vysvetlí, že národy na celom svete "nemajú rády" jistý jiný národ, ať už "jsou od něho dál" nebo k němu "mají blíž", že jím se vzácnou jednomyslností pohrdají, vykořisťují jej, posmívají se mu a šlapou po něm? Tímto národem jsou Němci. Světodéjné stanovisko řekne, že se to zakládá na jakémsi "kosmopolitickém materialismu", a tím je zachráněno. ... Právě jen železná nutnost, které hrdina podléhá, činí z jeho údělu skutečnou tragédií, a zasáhnout do běhu tohoto osudu, chtít z lidské účasti zastavit točící se kolo dějin a otočit je zase nazpět, to by znamenalo vydávat se v nebezpečí, že jím budeme sami*

³⁰¹ NOVOMESKÝ, L. Marx a slovenský národ. In DAV. 1933

³⁰² NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 351

³⁰³ Pozri bližšie ENGELS, F. Vývoj socializmu: od utópie k vede. Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zväzok 4, 1875 – 1883. Nakladatelstvo Pravda. Bratislava. 1978

³⁰⁴ NOVOMESKÝ, L. Slované poslanie In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 21

³⁰⁵ NOVOMESKÝ, L. Slované poslanie In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 22

rozdrčení. Chtít obnovit Polsko pouze proto, že jeho zánik vzbuzuje oprávněný zármutek, tomu říkám slabomyslná sentimentalita!”³⁰⁶ Trockij písal v roku 1930 o vývoji národov s nadväznosťou na **G. B. Vica** v texte *Zvláštnosti vývoja Ruska*³⁰⁷ a s nadhľadom dodáva: „Možnosť preskočiť etapové stupne naprosto ovšem není absolutní; určuje se konec konců hospodářskou a kulturní asimilační schopností země. Zaostalá země nezřídka ještě k tomu snižuje přednosti odjinud převzaté, přizpůsobujíc je své primitivnější kultuře. Sám proces asimilační nabývá tím protimluvného rázu. Tak zavedení složek západní výchovy a techniky, především vojenské a rukodílné, přivedlo za Petra I. k mnohonásobnému rozšíření poddanského práva jakožto základního způsobu organizace práce. Evropská výzbroj a evropské půjčky - obě to nesporné plody kultury vyšší - vedly k upevnění carismu, jenž však zase brzdil vývoj země.”³⁰⁸ Marxovi, komunistickému manifestu a analógii národných revolúcií v roku 1848 sa Novomeský venuje v texte *Storočný manifest*. **Zrušenie poddanstva a celkovo rok 1848 je pre Novomeského veľká udalosť v dejinách sociálneho oslobodenia národa** a všima „organickú súvislosť“ s vydaním *Komunistického manifestu*. Novomeský píše, že „v jednom a tom samom historickom kotle sa varili podmienky nášho národného povstania i neskorších sociálnych revolúcií, vtedy Marxom a Engelsom predvídaných a vedecky pripravovaných.”³⁰⁹ Kým u nás bol rok 1848 iba vzbúrou proti feudalizmu, vo vyspelejších krajinách už išlo o vzbúru proti kapitalizmu – všima si Novomeský špirálu dejinného dialektického vývoja. Marxa oceňuje pre odhalenie rozporov spoločenského zriadenia kapitalizmu, čím „predbehol“ národné hnutia, ktoré bojovali o národnú existenciu v rámci meštiacko-kapitalistického zriadenia. Veľmi dôležitou je pasáž, kde sa Novomeský prihovára proti dogmatizmu marxizmu-leninizmu a za možnosti nedostatkov marxistického učenia odvolávajúc sa na Dejiny Všeľvzťazovej komunistickej strany: „...veda nestojí na jednom mieste, rozvíja sa a zdokonaľuje. Je pochopiteľné, že sa musí obohacovať novými skúsenosťami, novými poznatkami ... musia sa nahradzovať novými závermi...zodpovedajúcimi novým historickým podmienkam.”³¹⁰ Novomeský kriticky interpretuje marxizmus a vníma historický kontext v zmysle ich kritiky národných hnutí. Po nepodarenej nemeckej revolúcii, v ktorú Marx a Engels dúfali, sa stalo práve **slovanské Rusko zdrojom Leninovej proletárskej revolúcie** (ako import západnej kultúry, realizované v prostredí kultúry východnej, ako prostriedok moci proti západu, ako si to všima dokonca aj neokonzervatívny filozof Huntington³¹¹) a tá priniesla zároveň výrazný vplyv Slovanov v geopolitickej situácii, čo je nespochybniteľný fakt. Lenin však na rozdiel od Huntingtonovej interpretácie nevnímal marxizmus ako prostriedok boja so západom, ale ako prostriedok šírenia revolúcie ďalej na západ. Rusko vníma Lenin ako nový revolučný vzor (aj keď sa sám Lenin obáva, že môže dôjsť čoskoro ku obratu a úpadku) a pripomína článok **Kautského** z jeho

³⁰⁶ ENGELS, B. Debáty o polské otázce ve Frankfurtu, 1818. [cit. 2016-03-03]. Dostupné na marxistsfr.org

³⁰⁷ „Zaostalá země vsřebává v sebe hmotné a duchové plody pokročilých zemí. Ale to neznamená, že tyto země otrocky následuje, opakujíc všechna období jejich minulosti. Teorie opakování dějinných cyklů - teorie Vicova a jeho následovatelů - opírá se o pozorování běhu starých, předkapitalistických kultur, zčásti i o pozorování prvních zkušeností kapitalistického vývoje. S provinciálností a episodičností všeho procesu vskutku bylo spojeno určité opakování kulturních stadií vždy na nových a nových ohništích. Kapitalismus však znamená překonání těchto okolností. Neboť připravil a v některém smyslu i uskutečnil universalnost a permanentnost lidského vývoje. Tím je znemožněno opakování způsobů vývoje u jednotlivých národů. Jsouc nucena následovati pokročilé země, zaostalá země nezachovává pořadí; výsada dějinné opozditosti - a taková výsada opravdu jest - dovoluje, či lépe nutí, protože lze přeskočiti mnohá období, osvojiti si hotové věci dříve, než by toho jinak nastal čas.” TROCKIJ, L. *Zvláštnosti vývoje Ruska*. Předmluva (ke Svazku II). In *Marxist.org*. 1930 [cit. 2016-03-03]. Dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/trocky/1919/DRR/ch042.html>

³⁰⁸ TROCKIJ, L. Zfalšovaná revoluce. In *Marxist.org*. 1927 [cit. 2016-03-03]. Dostupné na marxists.org

³⁰⁹ NOVOMESKÝ, L. *Storočný manifest*. In *Zväzky a záväzky*.. Bratislava: Pravda. 1972, s. 138

³¹⁰ NOVOMESKÝ, L. *Storočný manifest*. In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 255

³¹¹ „Marxismus byl produktem evropské civilizace, avšak v ní samotné nezakořenil ani neuspěl. Místo toho byl příslušníky modernizujících a revolučních elit importován do nezápadních společností; Lenin, Mao-Ce-Tung a Ho-Ci-Min jej přetvořili ke svým cílům a použili jako zbraň proti Západu, k mobilizaci vlastního národa, k utvrzení národní identity a nezávislosti svých zemí na Západu.” (HUNTINGTON, S. *Střet civilizací*. Praha: Rybka publishers. 2001, s. 47)

rannej tvorby³¹²: „Avšak v nynější dějinné chvíli se má věc právě tak, že ruský vzor ukazuje všem zemím leccos, a to velmi podstatného, z jejich neodvratné a nedaleké budoucnosti. Uvědoměli dělníci ve všech zemích to dávno pochopili — a ještě častěji ani ne tak pochopili, jako instinktem revoluční třídy postřehli a vycítili.“³¹³ Pre Lenina je teda (podľa článku napísaného tri roky po revolúcii) Rusko vzorom pre šírenie revolúcie ďalej do sveta. Záverom treba pripomenúť, že **primárnym zdrojom Novomeského interpretácie slovanstva sú Ľudovít Štúr a Herder.**

2.2.3. ČESKOSLOVENSKÁ KULTÚRNA POLITIKA

„Český kulturní život, dokým svým duchem bude český, bude blízký a najbližší slovenskému kulturnímu životu, dokým i ten svým duchem bude chciť byť slovenský.“³¹⁴ Novomeský

Vo vzťahu Slovákov k najbližšej slovanskej národnosti (Čechom) je Novomeský na jednej strane ostrým **kritikom hospodárskej agresie českého kapitálu**³¹⁵ a politicko-administratívneho centrizmu, na druhej strane si všima protipól – slovenský separatizmus, ako myšlienku reakcie a odmietania spoluzitíia s Čechmi. Novomeský prehľasil: „*V spoločnom štáte s Čechmi je Slovensko opäť celé od Devína po Košice, Slováci si ho spravujú, budujú v duchu najlepších slovenských sociálnych, demokratických, slovanských tradícií, prostredníctvom svojich demokratických orgánov tak, aby už raz bolo úplné, slovenské a pre všetkých Slovákov, dokonca i pre tých, čo po stáročia odchádzali do cudziny.*“³¹⁶ Treba však dôsledne rozdeliť vnímanie čechoslovakizmu pred a v 1.ČSR, keď bola táto ideológia politickou a územno-právnou obranou proti nárokom početných Maďarov a Nemcov pri formovaní republiky; čechoslovakizmus v rámci už existujúcej 1. ČSR a česko-slovenská vzájomnosť ako koncept rovného s rovným ako ho definoval Gottwald pri diskusii s Benešom počas exilu vo vojnovom období a česko-slovenská vzájomnosť po roku 1945. Rozdiel medzi českým konceptom (nielen) kultúrnej politiky a slovenským spočíva v mnohých faktoroch. Jednak je to viazanosť Slovákov na pôdu a poľnohospodárstvo, silnejší vzťah k súkromnému vlastníctvu a tým pádom zakorenený istý konzervativizmus otočený proti tendencii znárodňovania (čo možno aj podľa Novomeského zapríčinilo víťazstvo Demokratickej strany vo voľbách roku 1946) a hlavne je to odlišná situácia v rozvoji národnej kultúry. Slováci trpeli predstavou, že idea internacionálneho socializmu zlikviduje úsilia národných revolúcií – základov pre rozvinutie vlastného národa. Novomeský je skutočne citlivo opatrný k budovaniu krehkej, sotva zrodenej slovenskej kultúry, ktorá si zažila v minulosti mnoho krvavých rán zo strany maďarského národnostného útlatku a preto sa snaží v dejinách hľadať pozitívne príklady bojovníkov za sociálne práva medzi národovcami, básnikmi, kňazmi, polyhistormi a významnými osobnosťami. Všíma si ich sociálnu dimenziu a tak veľmi citlivo zaraďuje medzi tých, ktorí nosili svetlo sociálnej spravodlivosti. Jozef Ďuriš pri príležitosti 80. výročia narodenia L. Novomeského písal: „*Zdôrazňoval, že kultúrnou revolúciou, vytváraním nového systému školstva, vzdelávania, kultúry, osvety a ľudovýchovy nadväzujú komunisti v nových podmienkach a s novým triednym obsahom na progresívny odkaz našej pokrokovej národnej tradície.*“³¹⁷ Aby sme pochopili Novomeského príklon k národne orientovanému poňatiu komunizmu, musíme si uvedomiť, že kým v Česku existovala tradícia sociálnej emancipácie už **od čias husitov, cez Bielu Horu až po silné zázemie ľavicových intelektuálov v predvojnovom období – Antonín Macek, Josef Hora, Ivan Olbracht, Zdeněk Nejedlý, Stanislav K. Neumann,** ktorí svojou tvorbou inšpirujú

³¹² „V nynější době (proti roku 1848) se lze domnívat, že Slovan nejenom vstoupili do řad revolučních národů, nýbrž že i těžiště revolučního myšlení a revoluční činnosti se stále víc a více přesunuje ke Slovanům. Revoluční ohnisko se přesunuje ze západu na východ.“ KAUTSKÝ, K. Slované a revoluce. In *Jiskra*. č. 18. 1902

³¹³ LENIN, V. I. Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu. In *Marxist.org*. 1920. [cit. 2016-03-03]. Dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1920/detnem/ch1.htm>

³¹⁴ NOVOMESKÝ, L. *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1984. Edícia: Zlatý fond slovenskej literatúry. 568 s. 1984. s. 406

³¹⁵ Pozri nižšie citácie z Novomeského článku z *Abecedy našej histórie*

³¹⁶ NOVOMESKÝ, L. Komunizmus v slovenskej národnej idey. In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972. s. 138

³¹⁷ ĎURIŠ, J. Ladislav Novomeský: bojovník za demokratizáciu kultúry In. *Pedagogika* 2/1985, Praha: UK PedF, 1985, s. 180

mladých autorov **Jiřího Wolkera, Jaroslava Seiferta, Bedřicha Václavka, A. M. Píšu, Júliusa Fučíka** a ďalších, slovenská situácia takéto prostredie nemá a formuje ho až generácia davistov. Ku komplikovanej situácii medzi Čechmi a Slovákmi sa vyjadruje Caffíková nasledovne: „*Čechy patrili v rámci Rakúsko-Uhorska k najvyšším častiam tohto superštátu. Významná bola najmä rozvinutá priemyselná výroba. Naproti tomu Slovensko bolo z týchto hľadísk zaostalou krajinou, prakticky bez významnejšieho priemyslu, vládla tu len poľnohospodárska výroba, rozdrobená a roztrúsená.*“³¹⁸ Caffíková si všíma dôležitý historický moment, keď Novomeský „*spolu s V. Clementisom presvedčil prívržencov umeleckej lavičky v Čechách, aby sa vzdala oficiálnej ideológie čechoslovakizmu a uznala rovnoprávnosť oboch národov aj oboch literatúr. Túto koncepciu za českú stranu okrem iných potvrdil aj František Xaver Šalda.*“³¹⁹ **F. X. Šalda** je pre Novomeského veľkou inšpiráciou, píše o ňom od 20. až po 60. roky.³²⁰ Vidí v ňom jednak vzor ku rovnoprávnemu a plodnému, dialektického pomeru medzi Českom a Slovenskom ako protipól splyvania kultúr - českého literárneho centralizmu („*...Šalda načrtnol veľkorysú koncepciu vzájomného popierania a tým plodného vývoja oboch kultúr.*“)³²¹, a taktiež ako vzor proti dogmatizmu. Novomeský upozorňuje, že Šalda nekritizoval marxizmus pre vedecký svetonázor založený na ekonomických, hospodárskych princípoch, ale pre nedostatky v oblasti umenia a estetiky. Ako píše A. Havolník, Šalda Novomeského „*pasoval za najsilnejší a najzákonitejší zjav slovenskej medzivojnovkej poézie,*“³²² čo vysvetľuje vzájomný rešpekt týchto osobností. V 30. rokoch Novomeský publikuje článok *Česko-slovenský kultúrny vzťah*, ktorý je istou smernicou Novomeského vzťahu ku česko-slovenskej kultúre, inšpirovaný literárnym historikom Andrejom Mrázom³²³ a Šaldom: „*je našim všeobecným cieľom utvorenie dobrého pomeru medzi národmi tejto republiky... úsilie o porozumenie a spoluprácu česko-slovenskú nie je v žiadnom smere prijatím povestného programu česko-slovenskej jednoty či potreby splynutia oboch kultúr.*“³²⁴ Novomeský teda je za intenzívnu a silnú spoluprácu, zároveň však odmieta čechoslovakizmus ako splynutie jednotnej kultúry, čo si všíma aj Caffíková.³²⁵ Treba pripomenúť, že **kritikom centralizmu** ako dôsledku čechoslovakizmu **bol aj K. Gottwald**, ktorý v rámci exilových jednaní Benešovi (ktorý zastával model jednotného národa) oponoval nasledovne: „*...to není jenom teoretický spor... z vašeho stanoviska vyplývá zastaralý centralistický princip ... z našeho princip rovného*

³¹⁸ CAFÍKOVÁ, P. *Laco Novomeský v politickom a kultúrnom kontexte*. Dipl. práca. Trnava: KP FF UCM, 2012, s.21

³¹⁹ CAFÍKOVÁ, P. *Laco Novomeský v politickom a kultúrnom kontexte*. Dipl. práca. Trnava: KP FF UCM, 2012, s.14

³²⁰ NOVOMESKÝ, L. *Náš Šalda - Dělník a tvůrce lidství*. In *Splátka velkého dluhu. II. svazek*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s.138

³²¹ NOVOMESKÝ, L. *Šalda a Slovensko*. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 - 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 297

³²² HALVONÍK, A. *Novomeský a vzájomnosť dvoch kultúr a národov*. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 302 s. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31860>

³²³ Andrej Mráz píše

„*Na českej strane žije sa predsudkom, že český kultúrny život je taký potný, veľký a mocný, že sa môže a musí pomyšľať na štedré rozdávanie sa Slovákom, za ktoré dary hneď treba reklamovať vďačnosť a slovenské poklonkovanie, a na slovenskej strane, rozumie sa, musí vzniknúť pudový odpor proti takejto ochote. Potom sa stáva, že u Slovákov vzniká prehnaná a často pohodlná nedôvera k českým kultúrnym faktom. V tejto oblasti musí nastať jasno na oboch stranách! Česi a Slováci musia poznať, že slovenský kultúrny život sa nechce a nemôže zatažovať tým, čo je v českej kultúre periférne, epigónske, už či v pomere k vlastnému domácejmu kultúrnemu vývinu, alebo v pomere k svetovej kultúrnej situácii.*“

³²⁴ NOVOMESKÝ, L. *Česko-slovenský kultúrny vzťah*. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 - 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 274

³²⁵ „*Názory a postoje Laca Novomeského k českému národu boli jednoznačne pozitívne. Značnú časť svojho života prežil v Prahe a v Ostrave. Mal hodne priateľov Čechov. Písal výstižne po slovensky rovnako ako po česky. Jeho manželka bola vlastne rodená Češka. Nesúhlasil s čechoslovakizmom, jednoznačne bol vyznávačom slovenského národa ako samostatného národnostného subjektu, etnika.*“

(CAFÍKOVÁ, P. 2012. *Laco Novomeský v politickom a kultúrnom kontexte*. Diplomová práca. Trnava: KP FF UCM, 2012, s. 26)

s rovným a s tím súvisiací štátnoprávni úpravy.“³²⁶ Na rozkol s čechoslovakistami mal Novomeský množstvo (najmä politických) dôvodov (v prvom rade spomínanú ekonomickú hegemoniu Čechov v rámci kapitalistického zriadenia), ktoré najviac cítiť v textoch z 20. a 30. rokov, kedy sa stal veľkým kritikom hlasistov, pre ich oportunistizmus a zneužívanie idey čechoslovakizmu. 1. ČSR Novomeský oceňuje pre zabezpečenie elementárnej vzdelanosti, nacionálneho rozžitia (ale upozorňuje, že nie vyžitia), demokratizácie spoločenského vedomia, kultúrnej výmeny medzi českými a slovenskými robotníkmi a začiatku konca poddanskej poníženosti pospolitého slovenského človeka, ktorú získal za monarchie. V negatívach 1. ČSR hlavne upozorňuje na to, že „česká buržoázia nevedela uspokojiť sociálne a existenčné potreby širokým mas“ a Slovensko vnímala ako poľnohospodársky prívesok, čoho následok bol reakčný (separatistický a fašistický odpor ľudáckej pravice, ktorá chcela bez českej konkurencie „sama vládnuť svojim reakčným spôsobom“ ako píše Novomeský) i progresívny odpor (pokrokový, triedny odpor proletariátu bojujúci za zrovnoprávnenie a proti českým finančníkom, ktorým išlo o „expanzívne ovládanie a kolonizovanie Slovenska“ ako píše Novomeský).³²⁷ Novomeský nazýva establišment 1. ČSR ako kapitánov priemyslu a peňažníctva, ktorí „hospodársky dirigovali loďku republiky,“ a ktorí podľa vzťahu ku svojim „ziskom a sebeckým zámerom dávali ľuďom, stranám i národom známky z vlastenectva a štátnotvornosti.“ Slovensko malo podľa Novomeského v 1. republike funkciu „polokoloniálneho prívesku“. Z tohto vzniká česko-slovenská rivalita, ktorú Novomeský vníma aj ako dôsledok nevhodnej školskej politiky, ktorá ju dostala do „nemohúcej situácie“, kedy si slovenská mládež splodila teóriu o prebytočnej inteligencii a jej nepotrebnosti: „U nás, na Slovensku k Čechom vyostrela do hlúpej nenávisť vzťah Slovákov k Čechom lebo pre neupotrebitelnú slovenskú inteligenciu javila sa situácia preto beznádejná, že Česi ujadajú chlieb a českí inžinieri, lekári, profesori, úradníci, učitelia, odborníci a majstri sedia na miestach patriacich slovenskému človeku.“³²⁸ Jedným z **nepriateľov** Ladislava Novomeského bol napríklad vtedajší agrárny minister **Milan Hodža** – Novomeský v antikorupčnom texte pripomína kauzu, v ktorej bol pre korupciu zbavený funkcie slovenský politik: „Tá časť buržoázie, kam patrí Hodža, zrejme neverí v úspešnosť takýchto metód, je viac spätá „s bahnom tohto materialistického sveta“, a preto Hodžovu účasť v eisleriáde zažehnáva felčiarskou metódou pán Karol Hušek. ... Ale nie je to iba felčiarске umenie pána Huška, ktoré natáhuje Hodžovu aféru na kopyto „československej otázky“ a „vysadenie slovenského politika zo štátnej správy“ ... slovenská buržoázia si proste vyprosuje, aby sa – i keď jestvuje – jej vyčítala korupčnosť a úplatnosť. Zaklínajú v mene československej jednoty. ... aféra nie je iba aférou Hodžovou a ľudáckych vodcov, ale celej slovenskej buržoázie,“³²⁹ píše Novomeský ešte v roku 1926. V texte nekritizuje len Hodžu, ale ironizuje aj na adresu **Andrej Hlinku**.³³⁰ Novomeský kritizuje českú politiku v intenciách posilnenia slovenského nacionalizmu.³³¹ Už vtedy si však

³²⁶ Situáciu autenticky dokumentuje seriál Gottwald - SOKOLOVSKÝ, E. (réžia). MEŤEJKA, J. (scenár), LEKEŠ-LUBOMÍRSKÝ (produkcia), HOMUTA, J. (dramaturgia). Gottwald. [Televízny seriál]. Česká republika. Československá televízia. 1986. 5x85 min, 60 min. 3. diel. Za slobodu. [cit. 2016-03-03]. Dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=oh7v3tfvYXE>

³²⁷ NOVOMESKÝ, L. 1992. Z abecedy našej histórie. In *Splátka veľkého dlhu. 1. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 104

³²⁸ NOVOMESKÝ, L. Komunizmus v Slovenskej národnej idei. In *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1973, s. 50

³²⁹ NOVOMESKÝ, L. Súručenstvo korupčníkov. In *Znejúce ozveny. Výber z politických statí a článkov: 1924-1932*. Bratislava: Pravda. 1969, s. 29-30

³³⁰ „Andrej Hlinka možno čakať na zostúpenie ducha svätého, a potom možno bude fakiřským mávaním rúk a drmoliením záračných slov zažehnávať aféru svojej strany.“ (NOVOMESKÝ, L. Súručenstvo korupčníkov. In *Znejúce ozveny. Výber z politických statí a článkov: 1924-1932*. Bratislava: Pravda. 1969, s. 29)

³³¹ „...nemá potuchy, že kým ten český četník a vojak bude vykonávaťom rozkazov, udržovateľom tohto systému, prikladá sa iba polienko za polienkom na oheň národnostného rozoštvánia. ... A zatiaľ čo otcovia národa takto bavia, hospodárska kríza nepolavuje. V najnovšej dobe dolieha zvlášť ťažko najmä na priemysel sklársky, textilný, drevársky a iné. O postavení maloroľníctva sa netreba širiť. ... Štátne železnice, ktoré minulého roku nemohli

uvedomuje spätosť týchto národov cez Leninov výrok: „Právo na rozvod nie je ešte dôvodom k rozvodu“,³³² a problém vidí v nespravodlivosti spoločenského systému. Napokon texty z 20. a 30. rokov proti Hlinkovej strane a slovenským ľudákom ³³³ ³³⁴ sú jasným dôkazom toho, že Novomeský nikdy nebol zástancom ani českého spôsobu riadenia kapitalizmu a ani slovenskej krajnej reakcie (z čoho ho v 50. rokoch obviňovali). Podobne kritizuje aj agrárnikov (Hodža), ktorí sa snažili podľa Novomeského dať „vedecký“ základ „celej zločineckej kapitalistickej politike“,³³⁵ cez zneužitie otázky vyludňovania vidieka – „je jasné, prečo sa vidiek „odludnil“. Je to veľkostatkárska chamtivosť, ktorá nedala pôdu drobnému ľudu na dedine, a je to kapitalistická politika, ktorá nedala pôdu drobnému ľudu na dedine, a je to kapitalistická politika, ktorá nedá chleba ľudu v meste. ... Urobíť zo Slovenska oblasť čisto agrárnu je zbožným želaním českých kapitalistov, ktorí sa takto chcú zbaviť konkurencie slovenského priemyslu.“³³⁶ V článku Krpčiarí z roku 1927 Novomeský kritizuje projektantov (sekretári, redaktori, tajomníci) šírenia pro-systémových článkov a dodáva: „dostávajú tisícové platy, netreba im závidieť, konajú prácu iste veľmi ťažkú a namáhavú. Lebo čo môže byť ťažšieho, ako vymýšľať nové a nové argumenty, ktoré majú dokázať, že pracujúci národ je hlúpy, nemá pravdu, jeho želaní sú ničomné. Je spojená iste s veľkou námahou práca takého pánskeho korteša, ktorý dostane od svojho chlebobarcu príkaz, aby ľudu dokázal, že je to nezmysel žiadať chlieb, prácu a slobodu, že jeho želaní sú bezbožné a priechy sa písaným a nepísaným zákonom. Sme v demokratickej republike, kde síce hlavnú a závažnú úlohu hrá otázka moci, avšak kým to len ide, odporúča sa používať „argumenty duševné“, ktoré sa k národu dostávajú v podobe novinárskych článkov a v podobe rečníckych výrokov pánskych kortešov.“³³⁷ V roku 1934 prednáša Novomeský o Československom rozkole a v roku 1939 vydáva kľúčový článok *Nelúčenie*, v ktorom píše: „Český kultúrny život, dokým svojim duchom bude český, bude blízky a najbližší slovenskému kultúrnemu životu, dokým i ten svojim duchom bude chcieť byť slovenský.“³³⁸ Novomeského text v tej dobe zarezoňoval v českej tlači – neskôr o tom píše článok *Ohlasy nelúčenia*. V tomto texte vyslovuje **nádeje v československú vzájomnosť, ktorú narušila fašizácia Slovenska**. Novomeský si zároveň uvedomuje **pevnejšiu ukotvenosť pokrokových a demokratických myšlienok v českom národnom spoločenstve**. Tento problém spočíva najmä v kapitalistickej ekonomike: „Na kapitalistickom podklade pretváraný hospodársky a spoločenský život republiky nevyhnutne musel mať dôsledky, na aké sa ponosovali slovenskí poslanci už v prvých mesiacoch jestvovania štátu. Vyspelejší, mocnejší čulejší český kapitál i priemysel chopili sa za celú republiku dielu, ktorý nám mohol pripadnúť v ostrej medzinárodnej súťaži; Slovensku prichodilo prispôbovať sa, to

uskutočniť svoj investičný program na Slovensku...“ (NOVOMESKÝ, L. Slovenský problém. In *Znejúce ozveny. Výber z politických statí a článkov: 1924-1932*. Bratislava: Pravda. 1969, s. 25).

³³² NOVOMESKÝ, L. Slovenský problém. In *Znejúce ozveny*. 1932. Bratislava: Pravda. 1969, s. 26

³³³ „**Ľudácki vodcovia veľmi dobre vedeli, že rečniť ľudu o ďalšom boji by znamenalo, že by ľud do boja šiel**, lebo ideálne časy, keď „národ poveroval svojich vodcov aby bojovali“, dávno pominuli. To ľudácki vodcovia robiť nechceli, lebo im pripadáť úloha hasiť. Hasiť záplavu sľubov. ... Pracujúci národ nijako nebol uspokojený takýmto Hlinkovými „kardinálnymi požiadavkami“, lebo **pod heslom „Slovensko Slovákom“ si predstavoval chlieb a prácu na Slovensku, a nie polomasovú korupciu s licenciami**. ... Heslo Slovenskom Slovákom sa odkladá tiež do archívu, a to prostre preto, lebo národ dobre vie, že tam, **na Ďalekom východe, vedie čínsky pracujúci národ zúfalý boj proti cudzím otrokárom pod heslom Čína Číňanom**.“ (NOVOMESKÝ, L. Pán Hvozdič dostal tri facky. In *Znejúce ozveny. Výber z politických statí a článkov: 1924-1932*. Bratislava: Pravda. 1969, s. 33)

³³⁴ „Tisíce nezamestnaných robotníkov volilo Hlinkovu stranu v predpoklade, že dá národu prácu a chlieb. Ani jedno ani druhé, ale Hlinka sa hotuje **škrtnúť i podporu v nezamestnanosti**. Je to úsilie však kapitalistické. **Kapitalisti potrebujú armádu nezamestnaných, aby tým účinnejšie mohli stlačovať mzdy. Tento program kapitalistov je i Hlinkovým programom**. Pretože na Slovensku, v dôsledku odbúravania slovenského priemyslu, je nezamestnanosť robotníctva priveľká, pretože na Slovensku sa mzdy stlačovať nedajú, lebo žiadnej práce nieto.“ (NOVOMESKÝ, L. Pán Hvozdič dostal tri facky. In *Znejúce ozveny. Výber z politických statí a článkov: 1924-1932*. Bratislava: Pravda. 1969, s. 37)

³³⁵ NOVOMESKÝ, L. Národ odsúdený na smrť. In *Znejúce ozveny*... Bratislava: Pravda. 1969, s. 38

³³⁶ NOVOMESKÝ, L. Národ odsúdený na smrť. In *Znejúce ozveny*... Bratislava: Pravda. 1969, s. 40

³³⁷ NOVOMESKÝ, L. Krpčiarí. In *Znejúce ozveny*... 1924-1932. Bratislava: Pravda. 1969, s. 43

³³⁸ NOVOMESKÝ, L. Nelúčenie. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 194

jest potácat' sa od demontáže priemyslu k pokusom prebudovať krajinu na poľnohospodársku oblasť, pričom – pochopiteľne – odohrával sa tento proces uprostred politických nepokojov, štrajkov a demonštrácií.“³³⁹ Situácia sa radikálne mení po roku 1945 a česká inteligencia je práve na Slovensku pri budovaní nového sveta, podľa Novomeského nie prebytočná, ale žiaduca. V stati *Bratstvo Čechov a Slovákov* vyzýva žurnalistov aby bolo české i slovenské tlačené slovo preniknuté pocitom znášanlivosti: „...aby naša tlač bola cieľavedomým hlásateľom bratstva medzi národmi, je samozrejmé, že žiadame predovšetkým, aby tlač naša česká i slovenská bola predbojovníkom a sústavnejším tvorcom dorozumievania a poznania medzi národom českým a slovenským.“³⁴⁰ Novomeský teda dáva významné poslanie šíreniu československej vzájomnosti najmä žurnalistom, ktorí dokážu ovplyvniť kolektívne vedomie a prostredníctvom podrobného a vyváženého sledovania českého a slovenského života. Stať končí slovami o prekonávaní malosti, úzkeho obzoru nacionálneho k „sústavnému pestovaniu zmyslu pre bratstvo so všetkými národmi.“³⁴¹ Samozrejme dodáva, že národmi, ktoré vyznávajú podobné ideály a ciele. Problém hegemonickej nadradenosti Čechov sa ale opätovne vracia v 50. rokoch, keď oslabuje sila Slovenskej národnej rady. Novomeský píše, že aj kritika tohto centralistického modelu vytvorila obvinenia z buržoázneho nacionalizmu.³⁴² V 60. rokoch je Novomeský veľkým zástancom **federalizácie**, ktorú chápe ako **vyšší stupeň syntézy a nie separatistickej izolácie**.³⁴³ V článkoch *Zmysel federalizácie a So Šaldom a so Štúrom* sa vracia ku Šaldovmu konceptu, ktorý sa vzoprel proti kultúrno-imperialistickému českému konceptu a dodáva, že to, o čo sa usilovali Štúr i Šalda viedlo k myšlienke federalizácie. Obhajobe federalizácie sa venuje aj v článku *Dnes v pracovni národného umelca Laca Novomeského a Slovenská štátnosť – ovocie demokratizácie* z roku 1968. Československej téme venuje priestor aj pri výročí 28. októbra (*Príhovor k 28. októbru 1968*), kde opäť pripomína túžbu po rovnoprávnosti dvoch národov, ktorá sa nepodarila realizovať ani Masarykovi, Benešovi, Gottwaldovi a ani Novotnému. Pripomína podpísanie zákona o československej federalizácii ako ovocia demokratizačného procesu, ktorý vstúpil do platnosti v 1. januára 1969.³⁴⁴ Neskôr vydáva vzkriesený odkaz o nelúčení (*Bratom Čechom - naozaj nelúčenie*) aktualizovaný o zostávajúce federalizácie, ktorá prispeje rozvoju oboch národov, ktoré budú nitkami späté napriek tomu, že budú mať samostatné vlády: „myslím si, že toto puto bude pevnejšie, keď bude z dvoch či viacerých pletív a nielen z jedného.“³⁴⁵

2.2.3.1. NOVOMESKÝ A OSOBNOSTI ČESKÝCH NÁRODNÝCH KULTÚRNYCH DEJÍN

Novomeský vníma v kultúrnom vývoji po vojne dve významné obdobia späté s Československom: prvé v roku **1918** a druhé v roku **1944** - obnovenie Československa zničilo šovinistické a protičeské tendencie, a taktiež maďarské a nemecké šovinistické tendencie („vítazstvo slovenskej, československej a slovanskej myšlienky na kultúrnom poli“³⁴⁶): „Naproti tomu teraz, keď naša revolúcia vytvorila šťastné predpoklady pre obnovenie Československa a pre bratské spolužitie slovenského národa a úplne s českým...“³⁴⁷ prehlásil Novomeský.

³³⁹ NOVOMESKÝ, L. Komunizmus v Slovenskej národnej ideii. In *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1973, s. 50-51

³⁴⁰ NOVOMESKÝ, L. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s.334

³⁴¹ NOVOMESKÝ, L. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s.334

³⁴² NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. BA: Nadácia V. Clementisa. 1992, s.165

³⁴³ NOVOMESKÝ, L. *Zmysel federalizácie*. In *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 197

³⁴⁴ NOVOMESKÝ, L. *Príhovor k 28. októbru 1968*. In *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 257

³⁴⁵ NOVOMESKÝ, L. *Príhovor k 28. októbru 1968*. In *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1. vyd. 403 s., 1992, s. 276

³⁴⁶ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety, v Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 5

³⁴⁷ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety, v Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 5

Laviový, socialistický aj komunistický koncept myslenia na Slovensku vzniká práve pod vplyvom kultúrnej výmeny s Prahou (kde vzniká nielen *DAV*, ale aj *Svaz moderní kultury Devětsil*) – v Prahe začínajú študovať slovenskí vysokoškoláci. Myšlienky socializmu sa tak dostávajú na Slovensko importom z Prahy. Sám Novomeský sa k týmto združeniam vyjadruje vo svojich textoch z 20. rokov – oceňuje tu *Devětsil* a *Hosta* ako skupiny, ktoré usilujú o novú formu v poézii publikujúce v **revue Disk** (reprezentujúce poetizmus – pravda, lyrika, skutočnosť): „*Literárna skupina hľadá východisko z dnešného chaosu cestou sociálnej a socialistickej poézie, kým Devětsil pestuje čisto literatúru, t. j. proletkult.*“³⁴⁸ Nové umenie proletkultu je založené na hľadaní krásy v prostote a jednoduchosti a obdivuje i maliara K. Teigeho. *Devětsil* publikoval aj v internacionálnom revue **Pásmo**, ktoré Novomeský taktiež komentuje, oceňuje Teigeho článok *Moderní umění*, kde zatracuje heslo umenie pre umenie – modernosť znamená zblíženie umenia pre tých, pre ktorých sa tvorí.³⁴⁹ V októbrovom čísle *Vatry* publikuje predstavenie českej literatúry a umenia na pokračovanie, ktoré však už nevyšlo – pre slovenskú verejnosť predstavuje autorov **Hořejšího, Wolkra, Horu, Pišu, Seiferta, Nezvala, Teigeho** a ich koncept avantgardného umenia – poéziu, prózu, maliarstvo, hudbu, divadlo. Oceňuje, že sa skupiny dohodli spojením v jednotnom šiku (*Literárna skupina a Devětsil*) a tvoria najsilnejšiu generáciu, avšak ku skupine je kritický – hoc sa dištancujú od l'artpourl'artizmu, podľa Novomeského „*posledná produkcia týchto umelcov je zase len umenie pre umenie. Kolektívne to asi vôbec nie je – môže sa to páčiť jednotlivcom, ale ak to berieme od základu – poetisti sa prehrávajú proti svojmu pôvodnému cieľu.*“³⁵⁰ Aj prostredníctvom týchto článkov sa snažil Novomeský šíriť moderné a avantgardné umenie z Čiech do slovenského kultúrneho prostredia. Teigeho Novomeský cituje³⁵¹ a pokladá ako vzor pre vybudovanie zakladanie **Lavého frontu** v Bratislave: „*...primknutie sa k lavému frontu zaväzuje. Zaväzuje k neporušeniu onej základne, ktorá v Prahe bola a v Bratislave bude naznačená.*“³⁵² Kritický sa voči niektorým lavicovým intelektuálom-autorom stáva po V. zjazde v roku 1929 a *Manifeste siedmich*. **F. X. Šalda** cituje pre jeho bravúrne literárne kritiky ako „*najživšieho kritika európskej súčasnosti*“. Jeho hodnotenie československej literárnej scény v článku „*Jediné hodnoty...*“ z roku 1929 je založená najmä na konfrontácii umenia so spoločenskou realitou - a na základe tejto tézy aj hodnotenie jeho autenticity diel: „*V rozboře každéj osobnosti českéj literatúry stopoval Šalda predovšetkým jej pomer k štátu a k vládnucej spoločnosti a uvádzajúc tento pomer do súvislostí s hodnotou diela, dochádzal k záverom, ktoré sú pre kultúrnosť vládnucej spoločnosti veľmi smutné.*“³⁵³ Šalda oceňuje Neumanna ako marxistu, taktiež oceňuje Wolkra, Haška, Teigeho; naopak kritizuje Fráňa Šrámka pre absenciu revolty v neskoršej tvorbe; pod čiernu zem v tej dobe zakopáva český pragmatizmus a najmä Čapkovicov, Koptov, Medkov – štátotvorný optimizmus a sociálny defetizmus povýšili na štátnu múdrosť. Novomeský spomína aj expresionistu, impresionistu a predstaviteľa proletárskej poézie **Josefa**

³⁴⁸ NOVOMESKÝ, L. 1970. Disk, internacionálna revue. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha, s. 14

³⁴⁹ „*Modernosť umenia sa dosiahne pretrhnutím tradícií, odpútaním sa od zjavov legendárnych a mytologických v poézii... Pásmo dáva akú-takú direktívu poetizmu hlásanému Diskom. ... K. Schulz píše o próze poetizmu, ktorej základné hodnoty sú: pravda, lyrika, skutočnosť.*“ (NOVOMESKÝ, L. *Pásmo*, internacionálna revue. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 15)

³⁵⁰ NOVOMESKÝ, L. 1970. Moderná česká literatúra a umenie. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 22

³⁵¹ Karel Teige vo svojom manifeste prehlasuje: „*Základňa, z ktorej sa Lavý front stavia, je revolučná. LF je organizovaným a vedomým odbojom intelektuálnych, produktívnych síl proti vládnucej a rozkladajúcej sa kultúre liberalistickej; voči jej tradíciám, prežitkom, akadémiám, estetickým a morálkam, voči dezorganizovanému a odumierajúcemu sociálnemu systému na stanovisku a rozhodnutí nonkonformizmu.*“

³⁵² NOVOMESKÝ, L. LF. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 63

³⁵³ NOVOMESKÝ, L. „*Jediné hodnoty...*“. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 65

Chaloupku, ktorý sa otrávil pustením plynu a pripomína mu mladého Werthera či obľúbeného Jesenina: „*Áno, Jesenina; veď ten brnenský samovrah bol protinožcom moskovského chuligána, ktorý skončil s rozrezanými tepnami na lustrí ktorého moskovského hotela. ... v slepej uličke nahmatal iba kohútik plynu. Umrel a neposlal cynický výsmech Petronia cisárovi; umrel a na tretí deň ho pochovali.*“³⁵⁴ Novomeského nekrológy bývajú často aj cynické a kruté ku autorom, ako napríklad nekrológ **Karolovi Kálalovi**, ktorého spomína v kontexte českého vlastenectva ako dobyvateľskej spoločnosti, ako človeka, ktorý „*prežil svoju ideológiu presne o jedenásť rokov. ...Kálal starostlivo a svedomito tvoril svoju provinciálnu ideológiu českého imperializmu.*“³⁵⁵ Kálala obviňuje z šírenia stereotypov, malomeštiactva, českého kapitalizmu, z usilovania o likvidáciu slovenského priemyslu alebo vyzývania slovenských spisovateľov k tvorbe po česky. V roku 1930 zomiera dirigent, operetný skladateľ **Oskar Nedbal** a Novomeský píše ďalší nekrológ o samovrahovi – pripomína finančný neúspech SND, v ktorom vidí jednu z príčin Nedbalovej samovraždy (popri jeho umeleckých neúspechoch); pripomína jeho nadšený príhovor po dirigovaní orchestra v ZSSR, ako symbol jeho zmeny v myslení.³⁵⁶ Podobne vníma **Ferdinanda Peroutku**, ktorý sa vyslovil aby „*slovenskí spisovatelia jedného dňa prestali písať po slovensky a začali písať po česky*, na čo Novomeský odpovedá: „*kultúra českého malomeštiactva je slovenskej inteligencii taká protivná ako mladým spisovateľom českým, ktorí si tiež upravujú cestu z tohto prostredia.*“³⁵⁷ V texte *Poučenie z pána Hašlera* sa zameriava na kritiku bluesového gýča skladby *Chlapci od Zborova* českého pesničkára Karla Hašlera, ktorý bol určený na propagandistické účely v zmysle zneužívania vlastenectva, ako *symbol národnej tragédie*.³⁵⁸ Naopak, obdiv skláňa pre **Jaroslava Haška** v niekoľkých textoch, predovšetkým jeho postavu Švejka. Švejk podľa Novomeského „*nie je ani smiešna, ale ani blbá figúra. ... Jeho zbraňou je horlivá pasívna rezistencia. ...ukazuje normálnemu oku rozmyšľanú i hĺbku vrchnostenských nezmyselností práve tak ako ľudských slabostí, úbohostí, vystrašenosti a hlúposti.*“³⁵⁹ Švejka vníma ako postavu zosmiešňujúcu vojnu, a pripomína, že jediný kto ju glorifikuje sú fašisti, ktorí sú potomkovia uniformovaných figúr. Tým podčiarkuje nadčasovosť Haškovej diela. V článku *Básnik sociálneho odboja* spomína **Petra Bezruča** pre odpor ľudu proti utláčateľom, uhlňarom a priemyselným magnátom. Zároveň však upozorňuje na jeho nacionálnu zaujatosť, ktorú ospravedľňuje jeho dobovou nezalostou súvislosti medzi národným a sociálnym oslobodením.³⁶⁰ Bezručovi sa venuje aj v recenzii knihy *Obzory* prekladateľa R. Fuschy.³⁶¹ Nemalé množstvo článkov venoval Novomeský **Wolkrovi**. Počas svojho komplikovaného vývinu osobnosti mal k nemu dvojaký vzťah – jednak nesmierne ho obdivoval, avšak najviac oceňuje jeho neskorú tvorbu (*Dílo - Balady*) ako „*plod zrelej sociálnej poézie*“ v ktorej „*zmužnelo jeho chlapčenské srdce*“.³⁶² O Wolkrovi krásne píše v článku Wolker z roku 1925, ktorý je až akýmsi vyznaním básnickému talentu.³⁶³ Oba autori sa zameriavajú

³⁵⁴ NOVOMESKÝ, L. Mosadzný kohútik plynu. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 71

³⁵⁵ NOVOMESKÝ, L. Oneskorený ideológ českej dobyvačnosti. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 85

³⁵⁶ „*Tá krajina síce nedáva dnes už vyrastať typom nedbalovských hudobných veľkopodnikateľov, ale umŕtvuje aj okolnosti, ktoré dali – tentoraz Oskarovi Nedbalovi – príčinu k samovražde.*“ NOVOMESKÝ, L. 1930. Smrť Oskara Nedbala. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque, s. 89

³⁵⁷ NOVOMESKÝ, L. Slovensko a pán Peroutka. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 53

³⁵⁸ NOVOMESKÝ, L. Poučenie z pána Hašlera. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 54–56

³⁵⁹ NOVOMESKÝ, L. Hašek večný. In *Tvorba XIII č. 1. (7.1.1938)*. 1938.

³⁶⁰ NOVOMESKÝ, L. *Manifesty a protesty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 310

³⁶¹ NOVOMESKÝ, L. *Manifesty a protesty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 313

³⁶² NOVOMESKÝ, L. *Manifesty a protesty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 21

³⁶³ „*Neposielal dušu svoju k výšinám, ale doloval chrám mŕtveho mesta. A podivné: nerozplakal sa nad mŕtvotou krásneho mesta, ale sa usmial, bol radostný, tvár mal jasnú, akú môže mať iba chlapec. Nemal tvár jasnú a nedoloval radostou preto, že by sa uspokojil tým, čo v mŕtvom meste našiel a čo videl, ale zato, lebo veril že jeho práca bude*

na každodennosť života, ktorej pridávajú lesk poetizmu a jedinečnosti – unikátnu atmosféru ukrytú v každodennosti a pretavenú v umelecké dielo. Wolker vníma umelcov ako „robotníkov novej krásy“ vo svete, kde sú proletariátom „robotníci nového sveta.“ V roku 1922 vydal Wolker stat’ *Umění všední či nedělní*, v ktorej píše: „*V šedivých úkolech denních nalézá umelec jiskru boží. Neděle - květ na stvolu všedních dnů, vítězství - ovoce na haluzích bojů, tento věčný poměr, vztah a prostupování zachytí srdce umělcovo na všem.*“³⁶⁴ Wolker pripomína, že umenie meštíacke odumiera a nastupuje proletárske, v ktorom básnik pozná fyzickú prácu aj sviatočného odpočinku – vnútorným znakom je viera a boj o nový a lepší svet. Dalo by sa povedať, že Jiří Wolker je svojim spôsobom českou analógiou Laca Novomeského, svojim smutnými básňami poukazuje na potrebu spravodlivosti a ľudskosti.³⁶⁵ Na **T. G. Masaryka** sa Novomeský odvoláva v niekoľkých textoch, napríklad pre jeho kritiku cenzúry v článku *Kultúrna reakcia* z roku 1925, v recenzii na knihu profesora Alberta Pražáka³⁶⁶ oceňuje Masarykov pomer k literatúre a umeniu (predovšetkým jeho vzťah k romantizmu a „slovanskému anarchizmu“ v kontraste k jeho túžbe po intelektuálnej funkcii umenia; Masaryk obdivoval Hviezdoslava, Janka Kráľa, Byrona, Máchu a Puškina), ako základný predpoklad k jeho osobnostnému rastu a veľkosti jeho osobnosti. V 60. rokoch o Masarykovi píše ako o človeku, ktorého humanistická cesta demokracie viedla k Marxovi: „*Vždy som mal taký zvláštny vzťah k Masarykovi, zdalo sa mi, že je to dobrý, jasný pán a že od tej jeho humanistickej demokracie viedla cesta k Marxovi. Dokonca kedysi aj komunistická strana akceptovala túto nadväznosť a videla ho takto aj ponad svoj spor s ním. Po 48. roku ma prekvapilo, že sme ho zhodili z pomníkov, že už nemáme s ním nič spoločného. Lenže ono to nie je pravda.*“³⁶⁷ Pred rokom 1948 taktiež často vo svojich prejavoch v pozitívnom zmysle cituje **E. Beneša**. V textoch zo 60. rokov (po rehabilitácii) Novomeský (výraznejšie než predtým) vyzdvihuje aj autorov nekomunistických a neľavicových, predovšetkým **Karla Čapka**, **M. R. Štefánika**, venuje sa podrobne E. Benešovi – konkrétne rokovaniu v Londýne, ale taktiež rehabilitovaným komunistom – **Ivanovi Horváthovi** (pri príležitosti odovzdávania pamätnej tabule v Senici roku 1965), **Clementisovi** a budúcemu prezidentovi **Gustávovi Husákovi** – jeho svedectvu o SNP. Veľmi podrobne, ako svedok a historioграф, opisuje celý priebeh SNP. Nekomunistov sa snaží ospravedlniť s toleranciou v ich presvedčení o spravodlivom svete – napríklad Čapka v zmysle jeho viery v reformovanie demokracie evolučným a nie revolučným vývojom. Karlovi Čapkovi sa venuje hneď v niekoľkých textoch z 30. rokov (*Neobyčajný život, Čapkova posledná cesta, Delikt?, Veľkosť a pochybnosť*). **Karla Hynka Máchu** považuje za symbol vrstovníkmi neceneného básnika, protikonvenčného revoltéra a zároveň symbol českej národnej hrdosti, keď sa vyjadril k jeho pochovaniu v Prahe po roku 1938, po tom, čo Máchove rodné Litoměřice pripadli Nemecku. Tento akt je podľa Novomeského symbolom, že „*nijaká hranica nie je taká úzka, aby v nej nevedel žiť a čo je hlavné, aby v nej nevedel prejavit’ svoju chuť, vôľu a odhodlanie žiť svojím*

korunovaná veľkým úspechom. Veril, že mŕtve mesto zvláštne ožije, že všetko bude prekypujúce, krásne, všetko bude v prúde života. Toto snád bolo jeho chlapčenské vyznanie. Chlapec sa stal mužom a prišiel otvárať udivené oči. Vedel, že mŕtve mesto sa musí vzkriesiť; ak vzkriesi otrávené srdcia, ktoré spáli. ... Tie slová ani nezostali v srdciach, ale išli ďalej, išli do pŕstí. Nehovoril o revolúcii, ale hovoril revolučne.“ (NOVOMESKÝ, L. Wolker. Ročenka slovenskej chudoby na rok 1925. s. 83, cit. podľa *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 28)

³⁶⁴ WOLKER, J. Umění všední či nedělní. In *Z díla*. Praha: Naše vojsko, 1954, s. 54

³⁶⁵ „*Býti komínkem znamená obšťastňovat lidi, kteří mají knoflíky. Až budou všichni lidé mít knoflíky – budou všichni šťastni.*“ z Wolkrovej tvorby s názvom *O komínkovi*, v ktorej malý, chudobný a zbadačený chlapec túži po tom, aby mal gombík, pretože vďaka gombíku si môže zaželať šťastie. Raz tento gombík nájde, keď ho stratí malé dievčatko. Chlapec si uvedomuje, že by sa mohol stať symbolickým strojom nešťastia dievčatka, a tak sa rozhodne gombík vrátiť (**Wolker morálne vychováva k tomu, aby sme neobetovali cudzie šťastie v prospech individualizmu**). Chlapec zisťuje, že otec dievčaťa je zhodou okolností kominár. Rodina chlapca vezme do opatere a sám sa stáva kominárom.

³⁶⁶ NOVOMESKÝ, L. Masarykov pomer k literatúre. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970. s.44

³⁶⁷ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 398

životom.”³⁶⁸ Slávnostná udalosť prevozu Máchových pozostatkov do Prahy bola pre Novomeského aj znakom pre nový obsah máchovského chápania (ako spoločného prejavu národnej vôle, svojbytnosti a integrácie rozmanitých prúdov českého kultúrneho života). Mácha sa v tomto temnom čase stal podľa Novomeského pre Čechov symbolom pre životnú vieru a vôľu národa. Novomeského vzťah k osobnostiam českej kultúry je neoddeliteľný a veľmi dôležitý pre pochopenie celého kultúrneho konceptu. Práve medzi českými autormi našiel inšpiráciu vo svojom príklone k avantgarde.

2.2.4. IDEA KOMUNIZMU V RÁMCI KONCEPTU SLOVENSKEJ DEJINNEJ KULTÚRNEJ KONTINUITY

„Medzinárodný komunizmus je sústredením, dovŕšením a vedecky cielavedomým rozvinutím všetkých úsilí (...usilujúcich sa o najušľachtilejšie zámery a najpokrokovejšie snahy, o všeobecné oslobodenie človeka od čias vzbúrenia rímskych otrokov, cez kresťanské boje v storočiach najbližších našej dobe.) Slovenský komunizmus zas je organickým pokračovaním najušľachtilejších snáh o vyslobodenie slovenského človeka z hmotného zotročenia i z kultúrnej zaostalosti, ktoré sa v našej histórii zjavili, chce byť ich dovŕšiteľom i cielavedomým uskutočniteľom.”³⁶⁹ Ladislav Novomeský (foto: Novomeský na Hurbanových oslavách, Beckov, 1948)

Po oboznámení sa so vzťahom slovenskej kultúry ku internacionálnej, českej a všeslovenskej sa dostávame do **štvrtého okruhu** kultúrnej politiky, a to je vzťah ku vlastnej **národnej kultúre – kultúre Slovákov** v rámci Novomeského konceptu kultúry. Ako prapôvod slovenskej kultúry vníma **Hurbanove Nitrianske žiadosti** z roku 1848 (oceňuje, že po prvý raz vystúpil národ na javisko dejín; a taktiež sociálnu dimenziu žiadostí – opierali sa o kopaničiarov, remeselníkov, roľníkov a zastupujúcich učiteľov, študentov, oddanú inteligenciu a farárov)³⁷⁰ a samozrejme všetky významné udalosti národného obrodovania – avšak predovšetkým tie, v ktorých sa ukázal zmier medzi jazykovými konceptami a náboženstvami v prospech národnej jednoty a hlavne sociálna dimenzia. Korene sociálneho oslobodenia hľadá dokonca v kolektívnej pamäti národa, ktorá sa prejavuje z kultúrno-antropologického hľadiska v rozprávkach, legendách a piesňach.³⁷¹ Novomeský sa slovenským národným dejinám venuje jednak v staršej štúdii *Marx a slovenský národ* a neskôr sa k téme vracia v 60. rokoch, v texte *Na prelome*, kde dôsledne interpretuje rok 1848 a snaží sa vysporiadať s kritickými ohlasmi Marxa, Engelsa či Bakunina. Snaží sa vysvetliť a ozrejmiť, že interpretácia roku 1848 je oveľa zložitejšia problematika a dochádza v tejto téme k zjednodušovaniu. Pripomína historickú chybu slovenského národa v jeho naivnej viere v austroslavizmus a chybu, že bojoval proti maďarskej antihabsburskej revolúcii po boku absolutizmu habsburského domu v naivnej

³⁶⁸ NOVOMESKÝ, L. Nová máchovská variácia. In *Elán IX* (1938-1939). č. 9.-10. (máj-jún 1939)

³⁶⁹ NOVOMESKÝ, L. Komunizmus v slovenskej národnej idey (1946). In *Zväzky a záväzky*. BA: Pravda. 1972, s. 140

³⁷⁰ NOVOMESKÝ, L. Vraciame zmysel duchu 1. národného pohybu. In *Zväzky a záväzky*. BA: Pravda. 1972, s.295-8

³⁷¹ Dokonca venuje špeciálny článok povesti o **zbojníkovi Lepejovi**. Na konci textu dodáva: „Lebo tieto legendy vyjadrujú túžbu dávneveku. ... Nie je v nich životopis zbojníka, ale je v nich túžba ľudu. Zložitými spôsobmi rozpráva v nich primitívny ľud o sebe.” NOVOMESKÝ, L. Zbojníci. In *Čestná povinnosť*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. s. 1969, s. 172

viere v Austrosláviu, ktorej sa **Windischgrätz** ironicky vysmial. Kľúčové bolo v tejto dobe podkopať pochybnú stabilitu európskej reakcie spočívajúcej na moci cára, pruského kráľa a rakúskeho cisára. Slovánske národy mohli posilniť ľudové a radikálne prúdy v revolučnej vlne. Zároveň však pripomína, súvislosť, že marxistická kritika upierala slovenským národom historickú budúcnosť vôbec, čo je zapríčinené prísnou mierou rozumu a racionalistických úvah. **Kossutha** a **Štúra** vníma ako bojovníkov, ktorým išlo spoločne o vyslobodenie ľudu spod urbárskych pomerov na prešporskom sneme a historické osobnosti, ktoré „*zhoda tragických okolností postavila proti sebe*.“ Obaja boli protifeudálni a revoluční, avšak ako Novomeský píše, nacionalistické a nacionálne problémy sa stali tragickou zbraňou, ktorá bola „*hrobom národov zlákaných a vohnaných do náručia kontrarevolúcie*.“³⁷² Pripomína Hurbanovo vyhrobovanie sa proti komunizmu pred Windischgrätzom (v naivnej predstave, že revolúciu podrží buržoázia)³⁷³ a falošnú nádej Slovákov, ktorým sa navliekal absolutistický chomút už v dobe, keď začali snívať svoj naivný sen. Pripomína Janečkove vyzdvihnutie stykov s povstaleckými Maďarmi, ktoré nebolo schválené. Novomeský však považuje marxistickú kritiku Slovanov za nespravodlivú pretože treba brať vohľad, že uverili vo fikciu národnej revolúcie. V poznámkach odmieta aj zľahčovanie Engelsových radikálnych tvrdení proti Slovanom, pretože by to bolo nevedecké. Téma sa venuje aj v článku *Revolučné roky*, kde sa opätovne snaží o vysvetlenie sporu marxizmu a národnej revolúcie. Píše, že ide o problematiku politických a spoločenských zápasov. Marxa aktualizuje o Leninov výrok o hospodárskej základni nacionálnych hnutí a potrebe jednej reči v rámci historického vývinu k rozvinutému kapitalizmu (ktorý logicky nadväzuje v dialektickom vývine po feudalizme a pred utvorením socializmu), čo je hlavný argument v prospech národnej revolúcie. Zaoberá sa tu najmä vzťahom Slovákov k Maďarom, pokrokovým prístupom **Petofiho** a **Táncsicsa** na maďarskej strane („*maďarskú národnú nezávislosť vidia podopretú v slobode sedliakov a bezzemkov a obaja majú iné stanovisko k nemaďarským národom*“), a **Štúra** s **Rotaridesom** a Jankom **Kráľom** (veľkého priaznivca spojenectva, „*hlásal totiž poriadky bez panskej vlády, bez šľachy*“ - bol proti poriadkom sveta a preto bol súdený, hovorí Novomeský) na strane slovenskej.³⁷⁴

Koncept kultúry slovenských komunistov, ktorého hlavným projektantom je Ladislav Novomeský, významným spôsobom nadväzuje na odkaz národných hnutí 19. storočia všímajúc si ich sociálnu dimenziu a aspekt šírenia vzdelanosti pre široké vrstvy. Preto vníma Novomeský napríklad aj Štúra ako revolucionára a hlásateľa pravdy chudobných a bedárov. Vzdelanie je teda prvým krokom k triednemu vedomiu a pochopeniu sociálnej nespravodlivosti, pretože ako sám autor píše: „*najlepšie sa zdiera a vykorisťuje ľud nevedomý a zaostály*.“³⁷⁵ Novomeský si zobral za úlohu národ osvietiť a vložiť do slovenskej národnej myšlienky nadstavbu sociálnej revolúcie, ktorá v nej absentovala. Sila ľavice na Slovensku rastie pod vplyvom prehľbujúcej sa sociálnej nerovnosti, a hospodárskej krízy v roku 1929 – nasledovali štrajky, demonštrácie, s čím boli spojené perzekúcie a dokonca straty na životoch. Od roku 1920 až 1921 bolo zavraždených 18 robotníkov a zranených 183; v roku 1931 ich boli desiatky. V roku 1923 bolo na Slovensku 441 tisíc nezamestnaných a neskôr dokonca 920 tisíc nezamestnaných (každý tretí robotník). **Represie a dokonca fyzická likvidácia štrajkujúcich boli realizované v mestách Košúty, Krompachy, Nové Mesto nad Váhom,**

³⁷² NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 346

³⁷³ Hurban (ako si všimá Novomeský) ako obranu pred Windischgrätzom, ktorý pripomínal, že jeho komisári sa často žalujú „*na komunizmus ľudu slovenského*“ napísal: „*Áno, nás pred vládou osočujú z komunizmu, kde my sme zástupcovia ľudu majetkového a nie proletariátu, nezaujímeho dnes, čo bude zajtra jest', náš ľud má svoje domy, dvory, pozemky, nesie ťažké štátne a iné ťarchy, neuteká do sveta, a takého ľudu komunizmus nikdy nelákal a nezviedl.*“

(HURBAN, J. M.: *Ľudovít Štúr. Rozpomienky*. BA, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1959, s. 619)

³⁷⁴ NOVOMESKÝ, L. 1992. *Splátka veľkého dlhu*. 1.zv. BA: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 273

³⁷⁵ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia....* Bratislava: Pravda. 1949, s. 22

Gemerská Hôrka, Hlohovec, Rumanová, Močenok, Vráble.³⁷⁶ To všetko boli predpoklady k prebudeniu triedneho vedomia a vzostupu socialistických hnutí. Pod nánosom historických krívd získalo zaradenie komunista množstvo pejoratívnych adjektív. Ladislav Novomeský zadefinoval poslanie komunistu nasledovne: *"Mnohí ľudia sa dnes radi nazývajú komunistami. Je to spojené s mocou, s výhodami. Ale my nemáme čo stáť o ľudí, ktorí označenie komunista využívajú iba na to, aby sa im otvorila cesta ta, kde sú húfy nekomunistov. Komunistu sa nesmú ľudia báť! Komunistu si ľudia musia vážiť! Našou úlohou je národ nie ovládnuť, ale osvietiť! Komunistu musí byť vzorom pre svoje okolie vo vzdelanosti, energii, v dôvtipnosti, v charakte, v priamosti a potom v čestnosti a skromnosti!"*³⁷⁷ Novomeský sa vo väčšine svojich prejavov odvoláva na kultivovanie myšlienky slovenskej vzájomnosti. Na kultúrnom poli sa v auguste 1945 konal I. zjazd slovenských umelcov a vedeckých pracovníkov v Banskej Bystrici iniciovaný Ladislavom Novomeským – zúčastnilo sa ho 250 umelcov a vedcov, výsledkom bolo uzákonenie Umeleckej a vedeckej rady ako autonómneho orgánu podliehajúceho Povereníctvu školstva a osvety a nad ním predsedníctvu SNR (SNR návrhu vyhovel v septembri 1945) so sídlom v Červenom Kameni. Novomeský sa na zjazde prihovril za symbiózu východu a západu, za možnosť tvoriť most medzi západnou a východnou kultúrou: *"rozhodným príklonom nášho kultúrneho života k slovenskej kultúre, menovite ku kultúre východných Slovanov, a to tak v zmysle našich najlepších kultúrnych tradícií, ako aj v zmysle súčasných predstáv o našej budúcnosti. ... Smelo sa prihovráme za to, aby pri novom rozmachu a doteraz neznámej intenzite vzťahov celého nášho života k slovenskému, menovite však k východoslovenskému svetu, uchovali a utužovali sa aj styky našej kultúry, najmä umenia, zo Západom, lebo nás skúsenosť naučila, že tieto kategórie vonkoncom nestoja proti sebe."*³⁷⁸ Aj pre Beneša bol primárny geopolitický a strategický cieľ, aj z hľadiska polohy Československa, vytvorenie mostu medzi východom a západom. Aj preto Beneš vyjednával jednak s Gottwaldom, ktorý mal konexie na východe, ale aj s Francúzmi a Angličanmi, na ktorých sa Beneš spoliehal a ktorí zároveň zradili Československo odmietnutím pomoci pri mobilizácii proti Hitlerovi v roku 1938.³⁷⁹ Vladimír Bakoš, ktorý sa vo svojom článku zaoberá geografickou a geopolitickou, kultúrno-civilizačnou situovanosťou Slovenska píše: *„Novomeský nerozvíjal akési abstraktné kvázi kulturologické reflexie. Jeho úvahy smerovali k osvetleniu problémov vlastnej kultúry (osobitne literatúry a umenia), k vytyčovaniu perspektívneho smeru kultúrneho usilovania. Tieto úvahy, hoci sa rozvíjali v čase hlbokého ohrozenia európskej demokracie a humanistickej kultúry, neboli poznamenané krízou kultúrnej identity. Naopak, nemalo ísť o odmietanie toho, čo sa ponúkalo zvonku, či už z Východu alebo Západu pokiaľ bolo súčasťou európskeho humanistického fondu. Preto Novomeský zdôrazňoval, že slovenská kultúra: "Môže nájsť čestný zástoj v onom splyvaní "Východu" a "Západu" a sama sa môže stať obrazom rodiacej sa syntézy nových myšlienok, vyjadrujúcich podstatné túhy človečenstva tzv. Východu a kultivovanosti tzv. Západu"*³⁸⁰ Bakoš si vo svojom článku ďalej všimá, že hoc Novomeský túžil po symbióze východu a západu, **radikálne pro-východné orientovanie štátu po**

³⁷⁶ CHMELÁR, E. Pamätník obetiam kapitalizmu - Pri príležitosti 80. výročia udalostí v Košútoch, 2011. Dostupné na <http://humanisti.sk/view.php?cislociklanku=2011050025>

³⁷⁷ Novomeský z prejavu na otvorení Ústrednej politickej školy pre funkcionárov KSS, predneseného v októbri 1945. (NOVOMESKÝ, L. *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1973, s. 29)

³⁷⁸ NOVOMESKÝ, L. Poznámky k diskusii. In: *Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov 27. a 28. augusta 1945 v Banskej Bystrici*. Spracoval Dr. Rudolf Mrlian. Bratislava: Umelecká a vedecká rada a pov. informácií, 1946, s. 65-85.

³⁷⁹ Pozri a porovnaj bližšie filmové spravovania tejto historickej témy KOSATÍK-SEDLÁČEK (scenár). SEDLÁČEK, R. (režia). LEKEŠ-LUBOMÍRSKÝ (produkcia). *České století: Den po Mnichovu (1938)*. [Historický seriál]. Česká republika. Česká televize. 2003. 75 min. a SOKOLOVSKÝ, E. (režia). MEŤEJKA, J. (scenár). LEKEŠ-LUBOMÍRSKÝ (produkcia), HOMUTA, J. (dramaturgia). *Gottwald*. [Pôvodný televízny seriál]. ČR. ČT. 1986, 5x85 min.

a taktiež pozri VÁVRA, O., FÁBERA, M. (scenár), VÁVRA, O. (režia). *Dny zrady*. [Historický film s autentickými citáciami]. Československá televize. 1973, 106 min

³⁸⁰ BAKOŠ, V. Dilema kultúrnej orientácie: Východ - Západ očami Novomeského. In BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné na <http://www.litcentrum.sk/31879>

februári 1948 mu to neumožňovalo. Taktiež nachádza zhodu Novomeského konceptu s konceptom Václava Černého, ktorý sa taktiež usiloval o túto symbiózu. Geopolitický a kultúrny koncept symbiózy sa teda snažil realizovať, ale nebolo mu to umožnené. Novomeský bol v otázkach národných veľmi opatrný, nakoľko išlo o veľmi citlivú tému. Snažil sa o syntézu triedneho boja a myšlienky slovanskej vzájomnosti aj s dôslednou interpretáciou Marxa.

2.2.4.1. NOVOMESKÝ K OSOBNOSTIAM SLOVENSKÝCH NÁRODNÝCH DEJÍN

*„Zápas proti nacizmu a domácej sfašizovanej reakcii bol súčasne bojom o úplnosť a o plnú hodnotu našej národnej myšlienky. Bol bojom o predpoklady plného rozvoja slovenského národného života; o predpoklady pre prekonanie našej zaostalosti, neučenosti, pre sústavné rozširovanie práve slovenského človeka, ako ich vymedzovali a o ne sa usilovali najlepší Slováci kedykoľvek v minulosti, jasnozriví básnici i drobní národní panovníci od Kollára, Hollého, Palárika, Fándlyho, Štúra, Janka Kráľa, Radlinského, Licharda, Moyzesa i Kuzmányho, Hviezdoslava, Jesenského až po súčasníkov, cez všetkých ostatných obetavých buditeľov slovenských i slovanských, ustarostených v námahe o hmotné a tým aj duchovné povznesenia nášho človeka.“*³⁸¹

Dejiny národnej kultúry sú pre Novomeského kľúčové pre generovanie konceptu novej kultúry ako veľkej inšpirácie v zmysle sociálnej dimenzie dosahu národných buditeľov. Novomeského texty od 20. až do konca 40. rokov sú plné **vyjadrení k dobovým aj historickým osobnostiam slovenskej a československej národnej kultúry: Ľudovít Štúr, Štefan Moyzes, Janko Kráľ, Hviezdoslav, Juraj Fándly, Štefánik, Kvetoslav Urbanovič, Andrej Sládkovič, Vladimír Roy, Martin Rázus, Peroutka,**³⁸² **Hašler, Alexander Blok, Andrej Hlinka**³⁸³ – a mnohí ďalší sú všetko osobnosti, ku ktorým sa Novomeský vyjadroval, hodnotil ich prínos. Hľadal historickú kontinuitu sociálneho oslobodenia a protestu proti národnostnému útlaku v Slovenskom umení, ktoré sa podľa autora prejavilo ako „myšlienková zbrojnica Slovenského národného povstania“: *„V tematike tvarovej i farebnej reči nášho mladého výtvarníctva, v naladení a metaforách modernej poézie nadrealistickej, v apoštolských výstrahách, v citlivej reakcii na poníženie človeka vo vývodiaciej symbolistickej poézii ukrýval sa neprestajný protest proti nevoľníckemu gniaveniu ľudskej dôstojnosti našej národnej cti, ktorý sa i zjavne prejavil predovšetkým v nepodpísaných básňach Janka Jesenského a v niekoľkých číslach našej dramatickej tvorby. V nádherných pomníkoch slovenskej kultúrnej minulosti, označených menami Andreja Sládkoviča, Janka (Kráľa, Bottu, Chalupku, Hviezdoslava, Roya i Krasku, aktualizoval si vnímavý čitateľ tú samu časovú tendenciu, ktorú hľadal a časti i nachádzal v básňach najuvedomelejšieho Pavla Horova, potom v básňach Lukáčových, Smrekových, v Poničanovom Divnom Jankovi, v slohách Kostrových, Bezkových, Terenových, Krnových i všetkých nadrealistov.“*³⁸⁴ Laco Novomeský vnímal osobnosti národných kultúrnych dejín v zmysle šírenia osvety, vzdelanosti a kultúry pre široké vrstvy, a najmä v dimenzii ich

³⁸¹ NOVOMESKÝ, L. Komunizmus v slovenskej národnej idey. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 139

³⁸² Ferdinandovi Peroutkovi Novomeský venoval niekoľko sarkastických článkov (zbierka *Čestná povinnosť*):

konkrétne *Dvaja muži v Pritomnosti...*, *Farboslepi komunisti a hrdinský Peroutka*, *Peroutka a kríza hitlerizmu*.

³⁸³ A. Hlinku Novomeský **pranieruje pre protičeskosť, nacionálny autonomizmus, konzervativizmus**, avšak vyslovuje aj **nádej vo vnímaní jeho osobnosti** - uvedomuje si jeho rozpoltenosť citáciou *„Vidíte, kam ma dostali! – Pod prapory, proti ktorým som celý život bojoval,“* ktorú adresuje odkazu Hlinkovej strany. (Pozri NOVOMESKÝ, L. Andrej Hlinka. In *Čestná povinnosť*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1969, s. 359) Ľudáci na jednej strane bojovali proti Čechom, a na druhej strane ignorovali nemecký fašistický imperializmus. Podľa Novomeského na Hlinku vplýval Karol Sidor (článok *Slovensko za nového susedstva*, 1938). Taktiež Hlinku obviňuje z rozdúchavania náboženskej nevráživosti medzi katolíkmi a luteránmi (článok *Prehľbia náb. nevráživosť*, 1936) Hlinkovi sa venuje Novomeský v rade článkov z 20. a 30. rokov a je jeho veľkým kritikom. Taktiež ho obviňuje z rozdúchavania náboženskej nevráživosti medzi katolíkmi a luteránmi (článok *Prehľbia náb. nevráživosť*, 1936). V zbierke *Znejúce ozveny* nachádzame články, kde sa vysmieva Hlinkovmu vládnomu programu, ľudactvu a klerikalizmu.

³⁸⁴ NOVOMESKÝ, L. Poznámka k diskusi. Na I. zjazde slovenských umelcov a vedeckých pracovníkov v dňoch prvého výročia SNP v Banskej Bystrici. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 45

sociálneho odkazu. Pripomína, že osvetová činnosť v spoločnosti nie je novinkou, ale je historickou kontinuitou odkazu na „činnosti fándlyovcov z bernolákovskej družiny, potom štúrovcov, matičiarov z čias rozkvetu *Matice slovenskej za Uhorska, veľkých priekopníkov družstevníctva, pokrokárov z okolia Hlasu, nadväzuje skrátka na najväčšie a po zásluhu najviac spomínané úsilie v našich národných dejinách.*“³⁸⁵ Vyzdvihuje **Jána Amosa Komenského** o spoločnej výchove mládeže a rovnostárskeho prístupu ku vzdelávaniu³⁸⁶ a požiadavku vzdelania pre všetkých z pera **Ludovíta Štúra** ako splnenie dávnej požiadavky „*geniálnych pedagógov a osvietených buditeľov minulosti.*“³⁸⁷ V dobách temnej monarchie vníma osobnosti národných dejín ako svetlonosov a hľadačov pravdy pre zbadačený a nevzdelaný ľud. Primárne sa venuje osobnostiam v intenciách boja za sociálne oslobodenie národov. Príkladom je mnohokrát citovaný Štúr, ktorého odkaz je pre Novomeského hlavným východiskom v koncepte slovenských komunistov ako ďalšie fázy národných dejín a oslobodenia kultúrneho a sociálneho. Pripomeňme si niekoľko kľúčových osobností a interpretovaní ich odkazu Lacom Novomeským. Štúrovi bol venovaný priestor v iných častiach práce, preto budú v rámci analyzované najmä ďalšie osobnosti. Jeden z posledných textov pred odmlčaním v roku 1950 venoval **Jurajovi Fándlymu**, ktorého oceňuje pri príležitosti 200. výročia pre vzdelávanie chudoby, pre boj proti zneužívaniu náboženstva (oceňuje v tomto kontexte známe dielo *Dôverná zmluva medzi mníchom a diablom*). Vzdelávanie ľudových mas vníma Novomeský ako jeden z prvých krokov k odstráneniu nespravodlivého spoločenského systému a práve toto vzdelávanie podľa autora aplikoval i Fándly svojou osvetovou činnosťou: „*Húzevnato učil ľudí lepšie hospodáriť, múdrejšie, ľudskejšie žiť, prekonávať staré škodlivé zvyklosti, konzervatívne obyčaje. Neboril uvedomelé feudálne poriadky, nebol originálnym vedeckým objaviteľom... bol však zanietený oddaný ľudu, „chudobe slovenskej“ ako ho zavše i sám oslovuje. Poznal a živo precítoval jeho mizérie, nedostatky, trudy i potreby a po celý svoj neveselý život s tvrdohlavou dôslednosťou hľadal a propagoval lieky na odstránenie týchto bied.*“³⁸⁸ Pri príležitosti 25. výročia smrti **Hviezdoslava** o ňom Novomeský písal ako o osobnosti, ktorá sa „*vyjadrovala rečou kvetín*“, ktorá rozvinula idey, ktoré sa stali zákonom národného a spoločenského života; oceňuje jeho vyznania o človeku, rodine, národoch a kmeňoch a ľudčestve. V jeho poézii videl napätie medzi nehom a zemou, reálne a pravdivé, „*neskreslené videnou, špinavou, zgniavenou a biednou zemou - medzi bohom a človekom, medzi skutočnosťou a ideálom.*“³⁸⁹ Vníma ho vznešene a veľkolepo ako „ideológa medzi kvetinami“, „kubínského filozofa“, pripisuje mu poznanie zeme a človeka. Pavlovi Országhovi Hviezdoslavovi sa venuje vo viacerých textoch – pripomína nadčasovosť *Krvavých sonetov* ako vzdoru proti vojne, jeho humanizmus a solidaritu s bežným človekom, ktorá je blízka socializmu. Všíma si, že náboženstvo nie je v jeho diele definované ako nezvratnosť osudu (náboženstvo je dielo „*ľuďmi nastolené a ľuďmi tiež zmeniteľné*“³⁹⁰), ba naopak, osud má človek v rukách, čo je veľmi významné pre interpretáciu jeho diela. Nachádza tiež stať, kde Hviezdoslav vníma rok 1905 ako kvas Slovanstva, čím ho vníma ako nadčasového priaznivca novej revolúcie Slovanov. Pripomína, že Hviezdoslavovo dielo je nedocenené, národ ho nepochopil a na veľkého básnika zabudol. „*Nech je to konkrétny humanizmus, nesmierna a nezištná viera v ľud, odpor k necnostiam, v ktorých tonie, odpor ku korisťníctvu, ktorý jedine je schopný prekonať i staré nepriateľstvá medzi národmi, ako i viera v slovanstvo a jej praktická stránka pre nás, blízky*

³⁸⁵ NOVOMESKÝ, L. Naša osvetová služby. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 234

³⁸⁶ Výrok J. A. Komenského: „*Nejen dítky bohatých a vznešených lidí, nýbrž všechny stejně, urozené i neurozené, bohaté i chudé, hoši i dívky ve všech městech, městečkách, vesnicích a dvorcích, mají býti přijímány do škol. Žádám aby v každé dobře spořádané obci, ať je to město nebo městečko, nebo vesnice, zřízená byla škola spolená vychovatelná mládeže.*“

³⁸⁷ NOVOMESKÝ, L. Zákon o štátnej jednotnej škole. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 74

³⁸⁸ NOVOMESKÝ, L. Odkaz Juraja Fándlyho. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 405

³⁸⁹ NOVOMESKÝ, L. Hviezdoslav a dnešok. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 171

³⁹⁰ NOVOMESKÝ, L. Čím je Hviezdoslav blízky dnešku. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 352

a bratských vzťah k Čechom,³⁹¹ oceňuje Novomeský odkaz Hviezdoslava. Opätovne sa mu venuje v článku *Slovenský národný mysliteľ* z roku 1939. Rok vzniku naznačuje, že Novomeský v dobe, v ktorej žije pripomína Hviezdoslava práve pre jeho šírenie pravdy: „*Lebo okrem víťazstva pravdy a práva všetkých a pre všetkých iné víťazstvo nejestvuje.*“³⁹² **Hviezdoslava, Štúra i Ján Kollára** oceňuje pre ich vzťah k slovanstvu a ich „*poslanie presahujúce etnické hranice slovanstva.*“³⁹³ Pri príležitosti sto rokov zasadnutia 4. zasadnutia Tatrínu - *Duch tatrínsky - záruka našej zachovy a rozvoja*³⁹⁴ - z roku 1947 sa vyslovuje za pokračovanie tohto nadčasového odkazu ducha vzájomnej úcty, vecnosti, trpezlivosti, tolerancie, znášanlivosti, ktorý považuje za symbol náboženskej harmónie, i uzmierenia. Pripomína, že Štúr s **Hurbanom** nemysleli len na svoje cirkvi, podobne ako **Radlinský** s Urbanovským a podarilo sa im dohovoriť na dobrom a trvalom diele. Taktiež pripomína, že v mene národa sa uzákonil spisovný jazyk a prestali sa riešiť náboženské spory - toto považuje aj za veľký odkaz pre vtedajšiu realitu. **Štefana Moyzesa** oceňuje pre jeho vzácny pomer k vzdelanosti, osvete a aj pre náboženskú zmierlivosť v prospech národa a nelojálnosť voči panstvu. V podobnom duchu zjednotenia a náboženskej tolerancie v prospech národa oceňuje aj **Jozefa Viktorina**. Viktorina oceňuje aj pre jeho pokrokové myslenie v prospech bratstva Česko-slovenského a Slovanského: „*Slovenský život sa mu javil ako súčasť veľkého života a mocného života Slovanstva.*“³⁹⁵ Veľkým Novomeského vzorom je okrem Ľudovíta Štúra aj Janko Kráľ pre jeho sociálno-revolučný povahu: „*Kráľ sa stal zabudnutelným a neporozumeným básnikom i revolučným podnecovateľom v tej miere, v akej pokolenie po prvom slovenskom povstaní „nerozumelo“ revolučnej, najmä sociálno-revolučnej povahe doby, ktorá aj ich zrodila a dala požehnanie ich dejstvom.*“³⁹⁶ Novomeský mu dokonca venoval básnickú zbierku *Romboid* a v mnohých textoch sa k nemu vracia ako k veľkému vizionárovi, ktorí sa postavil proti utlačiteľom aj za cenu väzenia. **Janko Kráľ** je pre Novomeského veľká inšpirácia a inšpirácia aj pre nadväznosť na pokrokové myšlienky v dejinách národnej kultúry. Novomeský píše o Kráľovej sociálnej revolučnosti, ktorá správne videla úsvit slobody v protipánskom a protistatárskom odboji.³⁹⁷ V nekrológu **Jankovi Jesenskému** o ňom píše ako o osobnosti, ktorá s fакlôu slovenského a slovanského povedomia. Je buditeľom minulého veku, ktorý hrdo a čestne bojoval o autentické dedičstvo odkazu slovenskej minulosti. Oceňuje jeho odmietnutie mníchovskej zmluvy, odmietnutie vojny s Poľskom a participáciu na Slovenskom národnom povstaní ako najcnostnejšom obhájení národných tradícií: „*... a prišli roky ďalšie a pohnutejšie, nebezpečnejšie, cez ktoré však Janko Jesenský kráčaľ vzpriamene a takto kráčaľ nabádal všetkých, ktorí s ním vyznávali ideály národa, slovanstva, humanity, aj demokracie, nesfalšovanej a nespotvorenej takými „Demokratmi“, akých nám zvečnil v jedinečnej ironickej satire pod rovnakým názvom.*“³⁹⁸ Zo sociálneho hľadiska interpretuje aj diela **Jonáša Záborského** – ľudia v Kocúrkove sú zlí, pretože nad nimi „*bezohľadne panujú zlí, nestriedmi, ožralci, zaostali a nenávisní.*“ (majetníci veľkostatku)³⁹⁹ Novomeský pomerne často reaguje na pokrytectvo dobovej tlače a najmä elity v nekrológoch dobou nedocenených autorov. V texte *Nečítané dielo a pomník* z roku 1937, venujúceму sa odhaleniu pomníka **Vladimírovi Royovi** pripomína pokrytectvo tých, ktorí mu tento pomník odhalili: „*Tá istá národná reprezentácia, ktorá bola – nie svedkom, ale – príčinou Royových krušných dní v posledných časoch jeho života. Ktorá nie že si živého Roya nevedela vážiť, ale znevažovala ho.*“⁴⁰⁰ V článku *Heslá* vysvetľuje rozpor v Royovom

³⁹¹ NOVOMESKÝ, L. Hviezdoslav do vlastníctva našich myslí. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 354

³⁹² NOVOMESKÝ, L. Slovenský národný mysliteľ. In. *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 187

³⁹³ NOVOMESKÝ, L. Nová náplň slovenskej myšlienky. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 208

³⁹⁴ NOVOMESKÝ, L. Duch tatrínsky... In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 218-223

³⁹⁵ NOVOMESKÝ, L. Naše dejiny ukazujú cestu dnešku. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 238

³⁹⁶ NOVOMESKÝ, L. Živý Janko Kráľ (1948). In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 299

³⁹⁷ NOVOMESKÝ, L. Odpoveď diskutérom. In. *Manifesty a protesty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 250

³⁹⁸ NOVOMESKÝ, L. Pri rakve Janka Jesenského (1946). In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 114

³⁹⁹ NOVOMESKÝ, L. Slovenské kultúrne problémy. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 279

⁴⁰⁰ NOVOMESKÝ, L. Nečítané dielo a pomník. In. *Manifesty a protesty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 306

živote – rozpor medzi básnikom a verným sluhom cirkvi i vlasti. Podľa Novomeského sa aj pod inšpiráciou E. A. Poea a anglickej literatúry (Royov pobyt v Anglicku) musel „*spreneveriť sa slovenským pomerom aby mohol byť veľkým a vzácnym slovenským básnikom*.“⁴⁰¹ Novomeský oceňuje slovenský literárny časopis Vatra, jeho snahu preklenúť generáciu mladších aj starších autorov a taktiež fakt, že nedáva priestor iba katolíckym autorom. Oceňuje **Smreka, Gašpara, Hrušovského, Nižňanského, Borinova, Urbana** a dodáva: „*Život oravského sedliaka pripútaného k rodnej hrude zavše Milko U., no platí o ňom to isté, čo o I. Fritsovi. ... Poézia vatrístov, ako som už spomenul, nie je bilagovaná dajakým novým smerom, je prostá, povedal by som naivne milá. – Vynímam Vámošov moderný postoj*.“⁴⁰² V recenzii na román *30 strieborných* Novomeský oceňuje Kvetoslava F. Urbanoviča pre kritiku slovenskej malomestskej povahy inteligencie a jej hrabivosť, lakomosť a honbu za majetkom.⁴⁰³ Píše nekrológ zabudnutému slovenskému básnikovi **Arnoštovi Rážovi**,⁴⁰⁴ negatívnu recenziu noviel zbierky *Súmrak*, Štefana Mihála,⁴⁰⁵ *Svetlo v temnotách*, ktoré vydal Vavro Šrobár pod pseudonymom Andrej Bielík (kritika je dosť ostrá – Novomeský píše o „*trápnom literárnom pokuse*“⁴⁰⁶ ako vyjadrení cieľu hlasistov a nepodarenom diele vrcholnej hlasistickej tvorby a venuje mu dokonca hneď dva články). Odvolávajúc sa na Heglov výrok o hľadaní najobsiahlejších právd ducha človeka komentuje koncept **nadrealistov** (*Je náš tento druh umenia*, 1940) pri príležitosti vydania zborníka *Sen a skutočnosť*. V texte *Heslá* hodnotí dobovú slovenskú literatúru od odkazu Vladimíra Roya, cez polemiku medzi Nižňanským a Lukáčom po zastanie sa diela *Utaté ruky* od **Rudolfa Fábrého**, ktoré bolo v tej dobe atakované tradicionalistami, ktorí odmietali surrealizmus a modernú poéziu, ktorej prisudzovali známku ľavičiarstva (konkrétne Novomeský cituje **Luda Ondrejova**). V 60. rokoch pripomína Novomeský významnosť konceptu davistov, kritizuje socialistický realizmus, kult osobnosti a stalinizmus; píše o antifašistickému odkaze SNP v tvorbe nových umelcov, štúdie o roku 1848, ktorý sa snaží svojším spôsobom interpretovať a ospravedlňovať tak jednak pohnútky Englesa a Marxa pri odsúdení Slovanov ako kontrarevolucionárov a jednak nemožnosť vytvorenia socialistickej revolúcie v slovenských podmienkach (tu oceňuje Janka Kráľa ako zjednotiteľa revolučných síl v Maďarsku, i na Slovensku). V druhej polovici 60. rokov vzdá hold odkazu **Vladimíra Clementisa** v článkoch *O Clementisových listoch z väzenia*, *Ešte sme nesplatili dlh* a v rozsiahlom článku *Mysliteľ a revolucionár* z roku 1967. Pri príležitosti 70. rokov narodenia **Ivana Kraska** venoval Novomeský básnikovi špeciálny prejav.⁴⁰⁷ Novomeského rozhlád v tvorbe a poznaní slovenských osobností kultúry a predovšetkým literatúry bol aj na základe analýzy textov skutočne rozsiahly a zaslúžil by si možno samostatnú vedeckú prácu.

⁴⁰¹ NOVOMESKÝ, L. Heslá. In *Manifesty a protesty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 259

⁴⁰² NOVOMESKÝ, L. Vatra, literárny a umelecký časopis. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 10

⁴⁰³ „*Vajanský nám dokonale osvetlil zákušie a život desiatitisicovej vrstvy, Kukučín nám v svojom diele priniesol kus sedliackeho života, ale zblížiť tieto dva paradoxné životy – nežilo na um nikomu. Každé toto dielo predstavuje samostatný celok. Tu prichádza Urbanovič s novým románom, v ktorom už zblížuje tieto kontrasty*.“ (NOVOMESKÝ, L. 1924. Kvetoslav F. Urbanovič: „Tridsať strieborných.“ In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 12)

⁴⁰⁴ „*Zomrel, aby všetci videli, že v radoch otrhaných postáv nie sú iba postavy, pre ktoré nemá dnešný svet nič iné, iba ak opovrhnutie. ...tvoja slza môže oplodniť pôdu hrobu, na ktorom vyrastie kvet, krása. A kvet vyrastený na hrobe básnika súdruha Arnošta Ráža nezmení tvoje ovzdušie, tvoja štvrť nebude čistá a v okne ti nevyrastie ani muškát ani lalia. A to by mrzlo básnika Arnošta Ráža*.“ (NOVOMESKÝ, L. Tuberkulóza. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 29)

⁴⁰⁵ *Súmrak* zmietol pod čiernu zem, ale oceňuje Mihálovú staršiu tvorbu: „*Vykúpenie*“ vie pútať čitateľa, lebo Mihál mal v ňom svojho majstra Tajovského. Áno, Tajovského námety, ba i jeho sloh je ovzduším Mihálovej tvorby v novelkách zo zajatia a z vojny. Celkove „*Súmrak*“ neznamená nijakú hodnotu, nijaký prínos.“ Novomeský mu vyčíta prílišnú sentimentalitu, detskú naivitu; na záver ešte skritizuje autorove využívanie rusizmov. (NOVOMESKÝ, L. Štefan Mihál: „*Súmrak*“). In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 18)

⁴⁰⁶ NOVOMESKÝ, L. Dietä je zdravé, len voda je špinavá. In *Slovenské zvesti III.*, č. 10. 1938 (14.1.1938)

⁴⁰⁷ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu. Zv. II*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 59

III. LACO NOVOMESKÝ AKO POVERENÍK PRE ŠKOLSTVO A OSVETU V POVOJNOVEJ ČSR

POLITICKÁ SITUÁCIA, INŠTITÚCIE A LEGISLATÍVA V OBDOBÍ ĽUDOVO-DEMOKRATICKÉHO ZRIADENIA

V období Novomeského pôsobenia, tzv. **ľudovo-demokratického zriadenia**⁴⁰⁸ vlády Národnej fronty do roku 1948 a po tzv. Víťaznom februári, kedy dali prezident Beneš a nekomunistickí ministri demisiu a bola nastolená **nová vláda** Národnej fronty (zostavená z výhradne komunistických poslancov so schválením prezidenta Beneša, ktorý v záujme zachovania mieru a predídeniu občianskej vojny podpísal komunistickú Ústavu 9. mája a doplnil vládu komunistami navrhnutými poslancami); neexistovala⁴⁰⁹ samostatná funkcia ministra kultúry pre Slovenskú časť Československa.⁴¹⁰ Na základe Košického vládneho programu z 5. mája 1945 bol vytvorený program národnej a demokratickej revolúcie v dohode Národnej fronty Čechov a Slovákov, uzatvorenej medzi prezidentom Edvardom Benešom a moskovským vedením KSČ na čele s Klementom Gottwaldom.⁴¹¹ Súčasťou tohto plánu bolo znárodnenie a skonfiškovanie majetku kolaborantov a zoštatnenie kľúčových odborov priemyslu, potravinového priemyslu, bánk a poisťovní (do marca 1947 bolo znárodnených vyše 3000 podnikov, vrátane bánk, priemyslu – nad 50 zamestnancov, baní, poisťovní, škôl, filmových štúdií a tak ďalej).⁴¹² To všetko so súhlasom prezidenta E. Beneša a potvrdením cez ústavné dekréty prezidenta republiky z čias exilovej vlády, rehabilitované ústavným zákonom č. 57/1946 Sb. z marca 1946 (tzv. Benešové dekréty); vydaných bolo 143 dekrétov – národná správa, rozdelenie a konfiškácia pozemkového majetku Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov; potrestanie nacistických zločincov v ľudových súdoch, dekrét o strate československého občianstva Nemcov a Maďarov, dekrét o znárodnení bánk, kľúčového priemyslu, súkromných poisťovní (prijaté v roku 1945). Prvú vládu tvorila tzv. Národná fronta Čechov a Slovákov vychádzajúca z exilovej vlády - Československá sociálna demokracia, Demokratická strana, Komunistická strana Československa,⁴¹³ Komunistická strana Slovenska, Československá strana národne socialistická, Československá strana ľudová a nestraniční ministri (mnohé z týchto strán sa po roku 1948 premenovali alebo zlúčili s KSČ). Od 1. septembra 1944 do roku 1960 existoval národný orgán vládnej a výkonnej moci - Zbor

⁴⁰⁸ Termín **ľudová demokracia** je od samotného Dr. Beneša. Novomeský píše: „A do tretice najhlavnejšie. Namiesto liberalistického kapitalizmu s jeho formálnou politickou demokraciou určuje vývin v republike po druhej svetovej vojne ľudová demokracia, „demokracia nového typu, vyššieho typu“ ako dr. Beneš nazval túto líniu, uplatňovanú na všetkých poliach nášho spoločenského života. Ide o nové poňatie účasti ľudu na politickom živote, a teda aj o jej novú organizáciu.“ NOVOMESKÝ, L. Komunizmus v Slovenskej národnej ideí. In *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.1973, s. 51

⁴⁰⁹ Posledným ministrom ľudovej osvety a školstva (v rámci Českého územia pred oslobodením) bol kolaborant Protektorátu Čechy a Morava Emanuel Moravec v rokoch 42-45 (v roku 1945 spáchal samovraždu), a na území Slovenska to boli pred vojnou Anton Štefánek, Dr. Ivan Markovič, Dr. Milan Hodža a JuDr. Ivan Dérer. Malou odbočkou v dejinách bola Slovenská republika rád, ktorá vznikla aj zanikla v lete 1919. Počas vojnového slovenského štátu kultúre podliehalo Ministerstvo školstva a národnej osvety, na ktorého vrchole stál spisovateľ a pedagóg Jozef Sivák, odporca deportácie židov, taktiež odporca potlačenia SNP nemeckými vojskami (na základe toho aj podal demisiu) a zakladateľ Slovenskej akadémie vied a umení.

⁴¹⁰ Podľa zákonov sú dostupné nasledujúce informácie: podľa zákona 233/1948 Zb. sa mení názov Ministerstva informácií na „Ministerstvo informácií a osvety“; názov Ministerstva školstva a osvety na „Ministerstvo školstva, vied a umení“, názov Povereníctva informácií na „Povereníctvo informácií a osvety“, názov Povereníctva školstva a osvety na „Povereníctvo školstva, vied a umení“. Podľa zákona § 1 ústavného zákona č. 47/1950 Sb. sa z Povereníctva školstva, vied a umení zriaďuje sa Povereníctvo školstva a osvety, ktoré plní úlohy v odbore pôsobnosti Ministerstva školstva a osvety. (zdroj <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1953-7>). 12. decembra 1952 v dôsledku rozhodnutia ÚV KSČ vzniká Ministerstvo školstva, vied a umení.

⁴¹¹ KOL. *Program revolúcie. Ke vzniknu Košického vládneho programu*. Praha : Svoboda, 1975. 316 s.

⁴¹² VEBER, V. *Osudové únorové dny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2008, s.122

⁴¹³ V tomto období neexistovala legálna opozícia. Komunistická strana KSČ získala po voľbách vďaka zásluhám na oslobodení po voľbách v roku 1946 až 40,17%, ČSNS 23,36%, ČSL 20,24% a predsedom vlády sa stal Klement Gottwald. Na Slovensku vládol Slovenská národná rada a Zbor poverencov. V slovenských voľbách získala KSS 30% a Demokratická strana až 60%, napriek tejto presile bol vo funkcii zvolený komunistický politik Novomeský, ktorý získal podporu oboch strán.

povereníkov - ktorý spolu so Slovenskou národnou radou tvoril slovenské národné orgány na území Slovenska (predsedami boli Karol Šmidke, neskôr Gustáv Husák). Členovia boli generovaní na základe významných zásluh v Slovenskom národnom povstaní. O úlohe povereníctva školstva a osvety sa rozhodlo na konferencii v Turčianskom sv. Martine roku 1946: „Rozhodnutia tejto konferencie sú vodidlom pre kultúrnu politiku Slovenska vôbec, a to nielen preto, že centrálny štátny orgán, vykonávajúci v našej krajine kultúrnu politiku predovšetkým – Povereníctvo školstva a osvety – je spravovaný príslušníkom našej strany, ale hlavne preto, že u nás nebol vytýčený nijaký iný, pomerom a potrebám Slovenska primeraný kultúrno-politický program,“⁴¹⁴ hovorí Novomeský v prejave *Naša kultúrna revolúcia*. Zbor povereníkov bola v podstate slovenská vláda s obmedzenými právomocami (treba dodať, že išlo o asymetrický model výkonnej moci, nakoľko v Česku obdobný orgán neexistoval a jeho vplyv bol značne oslabený tzv. treťou pražskou dohodou z 28. júna 1946, čo viedlo k centralizácii). V roku 1960 prevzala kompetencie povereníctva SNR, ktorá sa stala jednotným orgánom vládny, zákonodarným a výkonným.⁴¹⁵ Pre oblasť kultúry existoval integrovaný kultúrny výbor SNR,⁴¹⁶ zbor povereníkov a funkcia povereníka pre školstvo a osvetu.⁴¹⁷ Novomeský pôsobil v rokoch 1945-1950, v piatom až desiatom Zbore poverencov.⁴¹⁸ Hlavnou

⁴¹⁴ NOVOMESKÝ, L. *Naša kultúrna revolúcia*. In *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1973 s. 87

⁴¹⁵ Zbor povereníkov. In: *Encyklopédia Slovenska* VI. T – Ž. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1982. s. 543-544.

⁴¹⁶ „*Umelecká a vedecká rada mala právo podávať smerodajnú mienku o otázkach Slovenského vedeckého a umeleckého života; vykonávať všestrannú starostlivosť o povznesenie kultúrneho života a rozvoj umeleckej a vedeckej tvorby. Jej povinnosťou bolo starať sa o zachovanie a uplatnenie umeleckých a vedeckých hodnôt, hájiť stavovské záujmy v nej združených umelcov a vedcov a zastupovať ich pred verejnosťou. Umelecká a vedecká rada mala 24 členov (neskôr 48), na jej čele boli dvaja predsedovia, 4 podpredsedovia, generálny tajomník a dvaja tajomníci tried. Orgánmi Umeleckej a vedeckej rady boli: predsedníctvo, plénum, triedy a sekcie. Vedecká trieda sa delila na tri sekcie: pre kultúrnu vedu, pre prírodné vedy a pre technické vedy. Umelecká trieda sa členila na 4 sekcie: pre literatúru, výtvarné umenie, hudobné umenie a divadlo a film. Z konkrétnych zásahov prvého obdobia jej činnosti treba spomenúť aj vydávanie kultúrno-politického dvojtyždenníka „Kultúrny život“, ktorého prvé číslo vyšlo 24.1.1946. II. zjazd slovenských vedcov a umelcov, ktorý sa konal 27.X.–28.X.1946. Na zjazde bolo zvolené nové vedenie na čele s A. Štefánkom a A. Bagarom. Generálnym tajomníkom sa stal M. Bakoš. Po februárových udalostiach z iniciatívy Umeleckej a vedeckej rady vznikol Ústredný akčný výbor slovenských kultúrnych pracovníkov, v ktorom boli zastúpené všetky kultúrne organizácie na Slovensku. V jeho „Ohlase“ sa vyslovili slovenskí kultúrne činitelia k politickej situácii po februári 1948. Oficiálne Umelecká a vedecká rada zanikla v júni 1953 súčasne s uzákonením SAV. Napriek pomerne krátkej existencii vykonala Umelecká a vedecká rada mnoho pozitívneho v slovenskom umeleckom a vedeckom živote (napr. Organizovanie národných slávností na Devíne, osláv storočnice Slovenského povstania 1848/49, návrhy na udeľovanie cien kultúrnym a vedeckým pracovníkom, organizovanie výstav, nákup umeleckých diel, návrh Umeleckej a vedeckej rady na založenie Národnej galérie ako aj pomoc pri organizovaní Vysokej školy výtvarných umení a Školy umeleckých remesiel v Bratislave, na založení štátnych hudobných ústavov, na zriadenie Slovenskej filharmónie a reorganizáciu Slovenskej hudobnej komory. Hudobná sekcia mala účasť i na organizovaní hudobného života - festivaly, koncerty, Pražská jar, založenie Dedinského divadla, organizovanie divadelných zájazdov; napomáhala v prvom rade výstavbe filmových ateliérov v Bratislave a budovaní základu slovenského filmu; vyjadrovala sa k honorovaniu vedeckých prác, navrhovala čestné tituly pre vedeckých pracovníkov a pod.). Pisomnosti Umeleckej a vedeckej rady poskytujú bohaté údaje k organizácii vedy a umeleckého života. Možno z nich čerpať materiál k sledovaniu kultúrnych a vedeckých stykov so zahraničím, k dejinám umenia a architektúry, k dejinám literatúry, hudby, filmu, divadla, školstva, prírodných vied, k organizovaní vedy a vedeckého výskumu (zakladanie vedeckých ústavov), k biografii významných vedeckých a umeleckých postáv i k sledovaniu vzťahu štátnej správy k vede a umeniu v povojnovom období.“*

<http://www.archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=4&sig=uvod>

⁴¹⁷ **Zbor povereníkov**, (ZP) bol v rokoch 1944 až 1960 výkonný orgán Slovenskej národnej rady ako zdroja zákonodarnej a výkonnej moci. Vytvorený bol 1. septembra 1944 ako SNR na povstaleckom území Slovenska. Od roku 1945 obnovil svoju činnosť na území už oslobodenom a sídlil v Košiciach a neskôr v Bratislave. Prvý povojnový zbor (šiesti v poradí) nebol volený, ale obsadený zástupcami Demokratickej strany a Komunistickej strany Slovenska. Novomeský bol súčasťou už piateho zboru po vystriedaní pedagóga Ondreja Pavlíka. Novomeský sa stáva po demisii kňaza Jozefa Lukačoviča zároveň aj **povereníkom informácií** od 24. februára 1948 v 8. Zbore povereníkov. V rámci 10. Zboru povereníkov bol Novomeský poverencom do 5. mája, kedy bol odvolaný na základe obvinenia z buržoázneho nacionalizmu a vystriedal ho Ernest Sýkora.

Zbor povereníkov zanikol prijatím Ústavného zákona o československej federácii 143/1968 Sb.

⁴¹⁸ KOL. *aut.: Československé dějiny v datech*. Praha : Svoboda, 1987, s. 624-625

príčinou Novomeského odstavenia v roku 1950 nebolo vykonštruované obvinenie z buržoázneho nacionalizmu, ale vnútorný boj o moc v rámci komunistickej strany - zosadzovanie davistov a organizátorov SNP (Husák, Šmidke, Novomeský, Okáli, Clementis) a do popredia sa dostávajú mená - Široký, Novotný, Bacílek (Novomeského funkciu povereníka školstva a osvety nahradil Ernest Sýkora a funkciu povereníka informácii Ondrej Pavlík a neskôr Karol Bacílek). Píše o tom aj Stanislav Šmatlák: „*Prakticky všetci obvinení patrili svojou genézou do niekdajších generácií Dav, ktorého činnosť z 20. a 30. rokov bola dodatočne podrobená falošnej, nehistorickej a nemarxistickej dezinterpretácii. Tým sa davistická tradícia násilne, neorganicky vylúčila na niekoľko najbližších rokov z praktickej a viditeľnej prítomnosti v procese formovania slovenskej kultúry. (Prirodzene na škodu organicnosti a kontinuity tohto procesu).*“⁴¹⁹ Šmatlák v biografickej knihe zo 70. rokov otvorene píše o tom, že Novomeský bol obvinený na základe falošných informácií, vykonštruovaných obvinení ÚV KSS a ÚV KSČ z mája 1950, nesprávnych rozhodnutí, ktoré poškodili stranu a záujmy socializmu a taktiež fakt, že sa strana „*obracala proti čestným a oddaným pracovníkom strany a odvádzala pozornosť od skutočných nepriateľov socializmu, proti skutočnému nacionalizmu, šovinizmu a celému ideologickému dedičstvu porazenej českej a slovenskej buržoázie tak, ako to vyžadovala línia IX. Zjazdu KSČ.*“⁴²⁰

Dokument Slovenského národného múzea, ktorý spisuje kultúrne a umelecké inštitúcie na Slovensku, obsahuje aj zoznam založených a obnovených inštitúcií v období Novomeského pôsobenia: *Národné divadlo Nová scéna, Hudobná komora, Štátne nakladateľstvo, Miešaný zbor bratislavského rozhlasu, Orchester Gustava Broma*, vydavateľstvá, spolkové organizácie – *Klub slovenský skladateľov, Matica slovenská, družstvo – Slovenské chrámové družstvo* a ďalšie.⁴²¹

Dôkazom Novomeského génia a autority je aj to, že ľudovo-demokratické, teda nie socialistické alebo komunistické zriadenie (navyše s tým, že na Slovensku zvíťazila Demokratická strana) postavilo do tejto významnej funkcie komunistického politika (navyše sa po voľbách v roku 1946 zmocnil ministerského kresla právnik, novinár a politik za Československú národne-socialistickú stranu, Jaroslav Stránsky, ktorý bol predtým ministrom spravodlivosti a námestníkom predsedu vlády; vystriedal Novomeského spolupracovníka Z. Nejedlého). Karol Truchlík v súvislosti s Novomeského kultúrnym konceptom a taktiež používaním termínu „*nová slovenská školská politika*“ odkazuje na programový zjazd kultúrnych pracovníkov KSS v apríli 1946, ktorý definoval kultúrnu politiku slovenských komunistov, líšiacu sa od politiky Českej. Ministrom školstva v prvej povojnovej československej vláde Zdenka Fierlingera sa stal významný muzikológ a literárny historik, Zdeněk Nejedlý. Nejedlý je autorom českého kultúrneho konceptu komunistov (*Komunisté, dědici nejlepších tradic českého národa*), ktorý predniesol na Syndikáte českých spisovateľov v roku 1946 a podobne ako Novomeský pri postavách slovenských národných dejín (**Štúrovi, Hviezdoslavovi, Kráľovi, Fándlim a Jesenskomi**), **Nejedlý** nadviazal na české národné dejiny - **K. H. Máchu, J.K. Tyla, B. Němcovej, A. Jirásku**. Ak porovnáme slovenský a český kultúrny koncept, nachádzame tu určité analógie s konceptom Ladislava Novomeského z hľadiska nadväznosti na pokrokové tradície minulosti (viac pozn.⁴²²). Treba si však uvedomiť, že český

⁴¹⁹ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovatel. 1978. s. 129

⁴²⁰ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovatel. 1978. s. 129

⁴²¹ BUGALOVÁ, E. Hudobná inštitúcie na Slovensku... [online]. In *Hudobné inštitúcie na Slovensku. Zborník príspevkov z konferencie*. Bratislava: SMA-SNM. Hudobné múzeum. 2012. [cit. 2016-03-03]. Dostupné na:

⁴²² **Zdeněk Nejedlý**, autor konceptu kultúry českých komunistov napísal: „*najsvětlejší dobou českého národa byla lidová, demokratická a revoluční doba husitská, a dobou nejhlubšího úpadku protilidová, aristokratická a protirevoluční doba pobělohorská.*“ (s.12) Nejedlý chápe termín národná kultúra ako kultúru, opierajúcu sa o ľud a kultúru, ktorá vytryskla z ľudu. (s. 23) (cit podľa NEJEDLÝ, Z. *Za kulturu lidovou a národní*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 1953)

Novomeský Nejedlého uznával ako odborníka na husitské a predhusitské obdobie, kritické rozboru a monografie o Smetanovi, Masarykovi či Wagnerovi: „*Sme hrdí a šťastní, že sa k našim myšlienkam hlási vedec takých vynikajúcich kvalít a osobnosť s takými mnohostrannými záujmami a mnohostrannou činnosťou.*“ NOVOMESKÝ, L. Zdeněk Nejedlý. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970. s.28

národ bol v porovnaní so slovenským v obrovskom historickom „náskoku,“ nakoľko mal vlastný jazyk, kultúru a taktiež sociálne-emancipačnú a revolučnú tradíciu,⁴²³ kým Slováci o ňu horlivo a hlavne neúspešne bojovali v čase hegemonickej nadvlády Maďarov a najmä v meruôsmych rokoch s tým, že mešťania a majetní stáli na strane Maďarov. Minister Nejedlý nepriamo ocenil Novomeského prácu na IX. zjazde KSČ v roku 1949: „*v školstve drží Slovensko statočne krok s českými krajinami, hoci muselo a ešte aj dnes musí veľa doháňať a naprávať hriechy minulosti, a že v mnohých oblastiach kultúry a vedy Slovensko české krajiny nielen doháňa, ale aj predbieha.*“⁴²⁴ Nejedlý s Novomeským intenzívne spolupracoval, a napokon aj zákon o jednotnej škole je výsledkom tejto spolupráce, ktorú odďaľovali najmä pravicové strany a v plnej miere sa realizoval až po roku 1948. Karol Truchlík pripomína, že kultúrna politika v Čechách bola odlišná, než na Slovensku: „*Je to pre rozdielnosť politickej situácie na Slovensku a v Čechách po oslobodení. Komunistická strana Slovenska mala vo svojej činnosti relatívnu samostatnosť; preto tiež vypracovala svoj kultúrny program, ktorý predniesla na zjazde kultúrnych pracovníkov KSS v apríli 1946.*“⁴²⁵

Pre doplnenie historického kontextu konca prvej etapy povojnovej ČSR - v roku 1947 vzniká Kominforma, medzinárodná organizácia komunistických strán, ktorá nahrádza Kominternu. Na jeseň vzniká aj vydavateľstvo *Tatran*, v Čechách sa otvárajú aj zimné štadióny a taktiež *Janáčkova akademie múzických umění* v Brne. Z iniciatívy komunistov bola schválená miliónárska daň, na pokrytie škôd, spôsobených v poľnohospodárstve mimoriadnym suchom v lete 1947 - zákon č. 183/1947 Sb. (o mimoriadnej jednorázovej dávke a mimoriadnej dávke z nadmerných prírastkov na majetku). Nekomunistické vládne strany prekonávali krízu vnútornu aj vonkajšiu - nakoľko jednak nedokázali konkurovať rastúcej popularite a vplyvu politiky komunistov (stranám taktiež neprosperovalo zastávanie záujmov statkárov, finančníkov a oligarchov). Ministri demokratických strán (okrem Jana Masaryka) podávajú demisiu a **Klement Gottwald** bol poverený zostavením novej vlády. Tento historický moment vyústil do tzv. Víťazného februára 1948, ktorý znamenal nenásilnú cestu ku vláde komunistických strán, ktorá zároveň obišla s podporou prezidenta Beneša voľby.⁴²⁶ Podpora Gottwalda

⁴²³ Dopĺňajúca poznámka: Kým v Česku od čias husitov prevláda liberálnejší koncept životného prístupu (krajina, kde vládol Rudolf II., nevyimajúc silný odpor protestantov v protihabsburských hnutiach v 17. storočí, ktorý skončil prehrou na Bielej hore a Staromestskou exekúciou – popravou 27 českých pánov vrátane rodáka zo Slovenska, Jána Jesenia a proti nespravodlivosti vzbúreného katolíka Kryštofa Haranta), vzdor proti sile klerikalizmu – najmä španielskeho katolicizmu, boj proti cirkevnej nespravodlivosti a boje za náboženskú slobodu, taktiež silnejúci ateizmus. Na Slovensku bola situácia iná, mešťania nebojovali za sociálnu spravodlivosť a nebola tu vybudovaná ani takáto tradícia. S revolučnou optikou českých dejín by boli dokonca niektoré historické postavy našej histórie vnímané ako krajne reakčné a stojace na strane regresu. Napríklad Matúš Čák Trenčiansky – aj keď je vnímaný ako osoba, ktorá sa usilovala o emancipáciu Slovenska ako rovnoprávneho celku v Uhorsku, bol to zároveň človek volajúci po vojne, ktorá sa stala zdrojom zbedačovania. Taktiež Matej Korvín sa stal veľkým bojovníkom proti bratrkom, nástupcov husitov (avšak v tej dobe ako výbojných hnutí), aj keď ho na druhej strane prvý „husitský“ kráľ ocenil pre myšlienku zväzu európskych národov. To je jeden z ilustratívnych príkladov spornej interpretácie dejín týchto dvoch národov, avšak podrobnejšie výklady týchto reálií nechajme historikom. Podstatné však je, že Slováci inklinovali v dejinách oveľa viac ku katolicizmu a konzervatizmu, čo spôsobilo absenciu vzniku takej ľavicovej scény, aká bola v Čechách a určite aj vzostup krajného nacionalizmu v Slovenskom štáte.

⁴²⁴ *Protokol IX. zjazdu KSČ. Praha 1949, s. 329*

⁴²⁵ TRUCHLÍK, K. Predslov. In NOVOMESKÝ, L. 1973. *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1973 s. 11

⁴²⁶ Historické interpretácie tejto udalosti sú rôzne, avšak za jedno z najaktuálnejších a zároveň nestranné očistených od ideologických vplyvov možno považovať spracovanie v rámci seriálu Českej televízie – *České století*. Autor Kosatík (novinár, publicista, autor literárnej faktú a spisovateľ, autor kníh o Janovi Masarykovi, Gottwaldovi a Peroutkovi) o Gottwaldovi hovorí: „*On si s těmi odporcami robil č. chcel... tým, že ich dostal na ulicu, tie převychované masy, které převolávali hesla... vítězstvo přišlo úplně netradičně, nový způsob politického boja.. odporcovia na čele so Zinklom, Rybkou... zastali a nepochopili tento boj, hoc Gottwalda poznali.*“ (KOSATÍK-SEDLÁČEK (scenár), SEDLÁČEK, R. (režia). LEKEŠ-LUBOMÍRSKÝ (produkcia). *České století: Všechnu moc Stalinovi (1948)*. [Historický seriál]. Česká republika. Česká televize. 2003. 75 min. Dostupné online: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10362011008-ceske-stoleti/21251212008-vsechnu-moc-lidu-stalinovi>

prichádza aj na kultúrnom poli: navštevuje ho Olbracht a Drda, s prehlásením pracovníkov kultúrnej fronty – podporujú ich vedci aj umelci z národnej socialistickej strany, spisovateľa a herci.⁴²⁷ Novomeský v textoch z konca 40. rokov Gottwalda vnímal ako človeka, ktorý sa z chudobného Moravana vypracoval na veľkého prezidenta Československa. Oceňuje ho najmä pre inšpiráciu v písaní, počas pôsobenia v časopise *Pravda chudoby* – „vytvoril pre naše prostredie štýl myslenia, metódu prístupu k našim problémom... znakmi štýlu boli: jednoduchosť, prostota, zrozumiteľnosť a presvedčivosť.“⁴²⁸ Gottwalda vyzdvihuje aj ako bojovníka za slovanstvo, Československo i Slovensko.⁴²⁹ Oceňuje aj to, že sa zastal Slovenského národa, ktorý v 1. ČSR „*pľundrovala a vykorisťovala pražská finančná oligarchia*“,“⁴³⁰ oceňuje jeho nový program strany v 1.ČSR, ktorý viedol k rozvoju priemyslu (zaslúžil sa v boji proti odbúravaní priemyslu na Slovensku zo strany Čiech), oddeleniu roľníkov, zastavenie exekúcií a oceňuje aj jeho heslo „chlieb a práca“ pre všetkých. Iný prístup nachádzame v textoch zo 60. rokov, kedy pod vplyvom väzenia a dôsledkov socrealizmu Gottwalda vníma odlišne a pripomína, že jeho kritiku a polemiku s ním zakódoval do veršov. Zároveň však uznáva, že kedysi (v časoch, keď Novomeskému ponúkol miesto v *Pravde chudoby*) zastával rozumný názor, že stranícka inteligencia je potrebná.⁴³¹ Podobne ako dnes mnohí marxistickí teoretici vnímajú odlišne mladého a starého Marxa, tak isto Novomeský vníma odlišne **mladého a starého Gottwalda**. V intenciách jeho podpory inteligencie hovorí Novomeský o mladom Gottwaldovi ako človeku, ktorý „*dobré vycítil nedostatok národnej inteligencie, najmä jej mládeže, v slovenskom revolučnom hnutí*.“⁴³² Dodáva, že **Gottwaldov neskorší prístup k davistom, ktorého sa sám stal obeťou, nič nemení na jeho zásluhách v 20. rokoch** (predovšetkým za to, že Gottwald dával priestor mladým slovenským autorom v *Pravde chudoby* a *Spartaku*).

Pozn. grafy od s.91 z Novomeského kníh sú uvedené iba ilustračne

3.1. NOVOMESKÝ V OBDOBÍ ĽUDOVEJ DEMOKRACIE DO ROKU 1948

Hlavnými zdrojmi pre získanie informácií o pôsobení Ladislava Novomeského po roku 1945 sú publikácie *Dva roky slobodnej školy*⁴³³ a *Výchova socialistickeho pokolenia*⁴³⁴ a *Zväzky a záväzky*,⁴³⁵ kde okrem iného autor bilancuje pôsobenie v úlohe povereníka školstva a osvety (prípadne neskôr označovaného ako povereníka vied a umenia)⁴³⁶ v Kultúrnom výbore

1948/ (parafráza z rozhovoru uverejneného na oficiálnej stránke seriálu) Demokratické strany sa nevedeli dohodnúť a neboli schopné ponúknuť alternatívu – demisiu podali národní socialisti, ľudovci aj slovenskí demokrati. Gottwald zorganizoval ľud z fabrík, zorganizoval manifestácie, pohotovosť straníckeho aktívu a požiadal Beneša o prijatie demisie. Gottwald ako pragmatický politik dosiahol, že celý revolučný prevrat bol prijatý väčšinou národa; chýbajúce kreslá s výnimkou Jana Masaryka obsadil komunistami.

⁴²⁷ Pozri bližšie SOKOLOVSKÝ, E. (režia). METEJKA, J. (scenár), LEKEŠ-LUBOMÍRSKÝ (produkcia), HOMUTA, J. (dramaturgia). *Gottwald*. [Pôvodný televízny seriál]. Česká republika. Československá televízia. 1986. 5x85 min, 60 min.

⁴²⁸ NOVOMESKÝ, L. Klement Gottwald na Slovensku In.*Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972. s. 184

⁴²⁹ NOVOMESKÝ, L. K písacke o Devíne (1947). In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972. s. 212

⁴³⁰ NOVOMESKÝ, L. Prezident medzi nami (1949). In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972. s. 381

⁴³¹ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. 1. zv. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992. s. 398

⁴³² NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. 1. zv. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992. s. 306

⁴³³ Novomeský sa tu zrejme z taktických a racionálnych dôvodov vyhýba komunistickej rétorike a odvoláva sa tu najmä na múdre a nevyhnutné praktické opatrenia pre dobro spoločnosti v rámci ľudovo-demokratického zriadenia.

⁴³⁴ Publikácia *Výchova socialistickeho pokolenia* dokumentuje Novomeského prejavy ku zakladaniu nových škôl – konkrétne pri slávnostnom otvorení materskej školy v Senici nad Myjavou 2. júna 1946, Štátnej meštianskej školy SNP v Batovanoch (15. februára 1948), slávnostnom otvorení Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave 7. decembra 1946, zakladaní nových škôl na treťom stupni (z prejavu na letnom kurze učiteľstva v Banskej Bystrici 16. júla 1948), zakladaní nových učilišť v Košiciach a slávnostnom otvorení Pobočky lekárskej fakulty Slovenskej univerzity v Košiciach v roku 1949.

⁴³⁵ Piaty zväzok publikovaného materiálu Ladislava Novomeského z rokov 1945 až 1950.

⁴³⁶ *Pozdišovki hrnčiari. Filmový šot*. In. Týždeň vo filme 4/1950. 1 min. 56 sek. ČSSR. 1950.

Slovenskej Národnej Rady 13. marca 1947.⁴³⁷ Ak chceme ďalej mapovať Novomeského pôsobenie a zásluhy vo funkcii povereníka, ďalšími zdrojmi sú okrem literatúry aj filmové dokumenty Slovenského filmového ústavu⁴³⁸ a samozrejme aj súkromná korešpondencia publikovaná v zborníkoch a monografiách. S. Šmatlák píše, že Novomeský bol v rokoch 1945-1950 vytrvalým bojovníkom v politickom zápase, nakoľko rezort pod Stránskeho vedením oddaloval nový zákon o štátnej a jednotnej škole, ktorý bol principiálnym krokom ku demokratizácii školského systému: „*stála za ním nielen autorita jeho osobnosti, ale i obraz Slovenského národného povstania, pretože k prvým zákonodarným aktom povstaleckej Slovenskej národnej rady (1944) patrilo zoštátnenie školstva a jeho definitívne vymenenie zo zaostalých konfesijných roztriešteností.*“⁴³⁹ Pri čítaní Novomeského prejavov si treba uvedomiť, že jeho funkcia bola zložitým realizovaním ideí, ktoré zastával od davistického obdobia (čias 20. a 30. rokov) cez povstalecké aktivity až po organizovanie ilegálneho protifašistického odboja a rozhovory s prezidentom Benešom v rámci delegácie SNR v exilovej vláde v Londýne (kde sa rozhodovalo o budúcom usporiadaní politických pomerov v povojnovom Československu spolu s nekomunistickými predstaviteľmi odboja). Do roku 1948 mu plné realizovanie progresívneho konceptu kultúry blokovali demokrati (blokovali realizovanie Košického vládneho programu), a po roku 1948 dogmatici socialistického realizmu (väčšinou karieriisti túžiaci po moci), ktorí nechceli ani počuť o pokrokovej avantgarde či syntéze východu a západu. S tým súvisí aj trojaké vnímanie Novomeského kultúrnej politiky – jednak vychádzajúce z kultúrnej politiky slovenských komunistov z konferencie kultúrnych pracovníkov KSS v Turč. Sv. Martine (dnešnom Martine) z konca roku 1946, jednak z avantgardného konceptu kultúry z čias DAVu a jednak ako nadstranícke, vychádzajúce z racionálne zdôvodnených potrebných krokov pre záujmy národné, ale i záujmy modernej spoločnosti.

⁴³⁷ Ladislav Novomeský patrila vďaka zásluhám v Slovenskom národnom povstaní, aktivitách okolo Vianočnej dohody (ktorej bol signatárom) a účasti na exilovej vláde v Londýne **jedným z najvýznamnejších povojnových politikov**. V roku 1945 sa stal členom Ústredného výboru KSS, a bol zvolený ako člen dočasného Ústredného výboru KSČ; IX. Zjazd KSČ ho potvrdil v tejto funkcii. V rokoch 1945 až 1946 bol členom zákonodarného zboru Prozatímní národní shromáždění za KSS (zdroj: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/rejstrik/jmennv/n.htm>) a parlamentných voľbách 1946 sa stal poslancom Ústavodarného Národného zhromaždenia za KSS (sľub vykonal 28. 10. 1945 a jeho voľba bola verifikovaná 15.1.1946). Po voľbách Národného zhromaždenia roku 1948 sa stal poslancom za KSS (zvolený v kraji Trnava, zdroj: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/jmennv/n.htm>). V roku 1951 rezignoval na poslanecký post a nahradil ho Alexander Dubček. Novomeský bol zároveň povojnovým predsedom Matice Slovenskej.

⁴³⁸ Tu sa nachádza **62 záznamov pod heslom Laco Novomeský a 74 pod heslom Ladislav Novomeský** najmä z filmových týždenníkov a krátkych filmových dokumentov ako Týždeň vo filme, Československý týždeň vo filme a Kinožurnál. Dozvedáme sa tak cez existenciu krátkych filmových šotov o prítomnosti Novomeského pri takmer všetkých významných kultúrnych a umeleckých podujatí ČSR (ako príklady by sa dali uviesť dokumenty o výročí vŕšeslovenského zjazdu na Devíne, výstave o SNP, výstave britského umenia v Bratislave, výročí Hviezdoslava, zjazdu Matice Slovenskej v Rimavskej Sobote roku 1946, stého výročia výtvarného umenia na Slovensku v roku 1948, udeľovaní štátnych cien umelcom v roku 1949, začiatku školského roku 49/50, otvorenia nových vysokých škôl, konferencii pamestnancov umeleckej a kultúrnej služby v roku 1949 a nekrológoch významných osobností ako Andrej Bagar, Peter Jilemnický, kňaz Dr. Karol Kmet'ka). V archíve sú k dispozícii aj reportáže týkajúce sa priamo Laca Novomeského: Laco Novomeský 60-ročný (Týždeň vo filme 1/1965, pozn. ďalej iba T.v.f.), Profily – Národný umelec Laco Novomeský (uvedené iba v databáze ČSFD, 1967), Človek z davu (dokumentárna monografia, réžia Šinko, E., 1970), L. N. sa dožil koncom decembra 70-tich rokov (T.v.f. 51/1974), Ladislav Novomeský (Kinožurnál, 85), Laco Novomeský, básnik, publicista a politik (dokumentárny film, r. Lembovič I., 1986), Venované pamiatke nár. umelca L. Novomeského (T. v. f. 38/76) (viac v prílohe - filmografia). Novomeský je taktiež spomínaný v krátkych dokumentoch o významných historických okamihoch československých dejín – špeciálne SNP, Vianočnej dohode a budovaní štátu po roku 1945 a mnohých ďalších témach. Tieto dokumenty sú cennými príspevkami do autentického spracovania ďalších dejinných poznatkov.

⁴³⁹ ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978. s. 119

3.1.1. KULTÚRA PRE ŠIROKÉ VRSTVY V PRAXI

Úlohou poverenictva školstva a osvety, na ktorého čele stál Ladislav Novomeský, bola **duchovná a ideová premena spoločnosti, prevýchova pedagógov, výchova mládeže, odstránenie klerikálnej a fašistickej výchovy** a taktiež politické riadenie školskej praxe. Kultúru, umenie a vedu Novomeský vníma prísne v podmienkach spoločenskej užitočnosti s popieraním jej elitárskej uzavretosti: „*Úroveň kníh, obrazov, divadiel, koncertov i intenzita vedeckej činnosti nebudú nikdy nezávislé od okruhu publika a od výšky jeho záujmu o tvorivú prácu umelcov a vedcov.*“⁴⁴⁰ Novomeský dodáva, že z obavy straty svojej funkcie vtedajšia inteligencia (v rokoch 1945-1950) podporovala dogmu nepotrebnosti vzdelanosti pre roľníkov, robotníkov a pod. – upozorňuje teda na to, aby zmizli nielen vonkajšie vplyvy, ale aj vnútorné kastovnícke povýšenosti slovenskej inteligencie. V procese kultúrneho vývoja je preto dôležité nasmerovať spoločnosť od málo kultúrneho alebo nekultúrneho stavu ku stavu kultúrnemu: „*Nie je dôležité, aby nás intelligent svojim chovaním, výzorom a konečne i vedomosťami sa líšil od pospolitého človeka. Ale aby mu bol týmito vlastnosťami vzorom a aby mu vzorom mohol byť, musí sa nevyhnutne zžiť s celým svetom našej spoločnosti tak, aby si jej dôveru získal. ... Máme jedinú generálnu úlohu spoločnú pre všetkých na poli politickom, kultúrnom, hospodárskom, sociálnom i kultúrnom, a to je obnova, výstavba a prestavba slovenského národného života, čo je jedinou cestou k upevneniu pozícií, ktoré dnes slovenský národ v Československu a slovanskom národe má.*“⁴⁴¹ Novomeský si všíma odlišnosti v možnostiach a kultúrnych potrebách v meste, na vidieku, či priemyselných centrách. V správe sú taktiež kritické hodnotenia nedostatku vzdelania a silnej únavy zo snahy o dosiahnutie kultúrnej a civilizačnej vyspelosti s porevolučným cieľom vyrovať rozdiely s odvolaním sa na Vianočnú dohodu z roku 1943 o zmysle obnovenia Československa a poslania republiky (prenášanie a prehlbovanie demokracie s cieľom dôstojného života) – podľa Novomeského boli stále nedostatky v poznatkoch z literatúry, pomalé zmáhanie sa filmovej projekcie („*máme obrovské množstvo ľudí, ktorí ešte neboli v kine*“⁴⁴²) či regresívne prvky vo vysokoškolskom vzdelávaní („*kde po starom učí gazda primitívnym vedomosťami*“⁴⁴³). Za najdôležitejší zdroj revolučnej kultúrnej zmeny, prerodu spoločnosti, považuje Ladislav Novomeský primárne školstvo - publikácia *Dva roky slobodnej školy* obsahuje podrobné štatistiky predškolskej výchovy, národného školstva, vývoja stredných škôl a učiteľských akademií, odborného školstva, vysokého školstva, ústavov pre defektnú mládež, ukrajinského a ruského školstva, pedagogicko-didaktickej činnosti, personálnych problémov, umiestnenia škôl, navrátené kraje Slovensku – zjednotenie národného života, presídlené študentstvo, sociálna starostlivosť o študujúcu mládež a školský zákon.

3.1.2. JEDNOTNÁ ŠKOLA

Jozef Ďuriš v súvislosti s konceptom Jednotnej školy v roku 1985 napísal: „*Zrovnoprávniť prístup ku vzdelaniu, umožniť získanie vedomostí všetkým, rozšírenie vzdelanosti do šírky, to bolo veľké, ušľachtilé poslanie, ktorému* (Novomeský, pozn. aut.) *venoval na úseku školstva a kultúry veľa úsilia, času a energie.*“⁴⁴⁴ **Šírenie kultúry k čo najširším vrstvám** realizoval Novomeský do maximálnej miery, aké mu možnosti, právomoci a dobový kontext dovolil. Novomeský vníma v národno-obrodzovacom procese kľúčovú napríklad aj úlohu škôlok. Pri otvorení novej Materskej školy v Senici, 2. júna 1946 Novomeský hovorí o oceňovaní činov (ako konkrétne

⁴⁴⁰ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 23

⁴⁴¹ NOVOMESKÝ, L. Na prahu nového života. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 123-128

⁴⁴² NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety*, v *Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 4

⁴⁴³ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety*, v *Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 4

⁴⁴⁴ ĎURIŠ, J. Ladislav Novomeský: bojovník za demokratizáciu kultúry In. *Pedagogika 2/1985*, Praha: UK PedF, 1985, s. 183

otvorenie novej materskej školy) smerujúcich ku obnoveniu a rozvinutiu normálneho života - ako prejav vlastenectva a obrodzenia národného, sociálneho či náboženského; ako ocenenie možnosti naplniť odkaz povstania z roku 1944. Novomeský priznáva, že v čase prvej republiky inštitút materských škôl nemal správnu národnú, demokratickú a sociálnu tradíciu, pretože boli dedičom maďarských detských opatrovní, ktoré budovali odnárodňovací a maďarizačný aparát. Pripomína, že ich cieľom je zaistiť opateru deťom, ktorých rodičia sa im z pracovných povinností nemôžu venovať; jasle ako inštitúcia spolu-pomoci rodičom v opatere s cieľom navyknutia detí pre „*podmienky civilizovaného a kultúrneho života*“.⁴⁴⁵ Pripomína, že do oslobodenia bolo na Slovensku len vyše 200 detských opatrovní a s vyučovacím jazykom nemeckým a maďarským, ktoré zdvojnásobili a s vyučovacím jazykom slovenským. Súčasťou Novomeského plánu bolo vybudovať hustú sieť ustanovizní predškolskej výchovy, pričom by sa do tohto plánu malo aktívne zapojiť občianstvo tak, ako to bolo v prípade otvorenia materskej školy v jeho rodnej Senici: „*Štát sme my, tu všetci, jeden každý. Štát nie je vysoká a všemohúca vrchnosť v Bratislave alebo v Prahe. ... Z tohto hľadiska si osobitne treba oceniť súkromnú, občiansku pomoc pri zriadení tejto materskej školy*.“⁴⁴⁶ V národnom-poštátnenom školstve vidí Novomeský východisko pre rozšírenie vzdelávacích možností pre slovenskú mládež. Praktický dosah poštátnenia spočíval aj v znížení počtu a roztrieštenosti prevyšujúcich škôl pre hospodárnosť a organizáciu školstva (Novomeský spomína živenie vysokého počtu škôl, ktoré boli rozdelené na katolícke, evanjelické, židovské a obecné pred poštátnením; po zmene sa zintegrovali do jednej školy päťtriednej ľudovej školy a prvé triedy meštiackej školy), integráciu a zvýšenie kvality (zníženie o 14%, 617 škôl, ktoré sa ukazovali zbytočné). Výsledkom procesu boli viactriedne školy, vyššia organizačná úroveň a odstránenie diskriminácie na základe náboženskej príslušnosti žiakov podľa zákona č. 308/40 Sl. z.). Školy boli pred poštátnením v zlom hospodárskom stave („*systém školstva pred poštátnením doslova konzervoval sociálnu biedu*“⁴⁴⁷): podľa tabuliek boli držiteľmi roztrieštených škôl – štát, obec, rím-kat, gr.kat., evanj., evanj.ref., spol. ev. a ref., ev. a v. spol. r-k a grk., súkromné a židovské školy (dokopy 4297 v roku 1937, pred reorganizáciou 3041 a po reorganizácii v roku 1940 z. 308/40 Sl. z. 2917 a po poštátnení v roku 1946, 3693 - stav z 31. júla 1946). Zmáhať sa pomaly začalo aj meštiacke školstvo – Novomeský pripomína, že 55% školopovinnej mládeže ukončujúcej 5. ročník ľudovej školy, pokračovalo vo výučbe, len 38% malo možnosť navštevovať školu meštiansku a len 7% pokračovalo na nižšiu strednú školu. Príčinu vníma Novomeský ako dôsledok zaostalosti neštátného školstva vo vojnovom období (zároveň sa obáva reštitúcie) a pripomína potrebu vzdelaných roľníkov, kvalifikovaných robotníkov, školených remeselníkov a živnostníkov: „*Ak niekto chce ešte i dnes diskutovať o tom, či u nás má byť škola štátna alebo neštátna, skôr než vysloví svoje rozhodnutie, nech si uvedomí, že súčasne odpovedá na otázku, či chceme mať z rozhodujúcej väčšiny nášho národa zaostalých žobrácov alebo osvietených ľudí, hmotne sa vzťahujúcich svojou zdatnosťou a odbornou vzdelanosťou*.“⁴⁴⁸ Novomeský pripomína, že zriaďovanie meštiackych škôl a ich povinná návšteva je v ideologickom rozpore s hmotnými záujmami cirkevných a súkromných zriaďovateľov škôl, ktoré cituje z publikácie Ministerstva školstva a národnej osvety Slovenského štátu a tvrdenie o žiadostiach rodičov proti meštiackym školám považuje za klamstvo. Povereník pre školstvo a osvetu pripomína právo mládeže na vzdelávanie a nespočetné množstvo žiadostí od rodičov, prosiacich o vybudovanie meštiackych škôl. 7. decembra 1946 sa Novomeský zúčastnil

⁴⁴⁵ NOVOMESKÝ, L. Pri novej materskej škole. In *Výchova socialistického pokolenia*. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži. Bratislava: Pravda. 1949, s. 127

⁴⁴⁶ NOVOMESKÝ, L. Pri novej materskej škole. In *Výchova socialistického pokolenia*. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži. Bratislava: Pravda. 1949, s. 12

⁴⁴⁷ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety, v Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 18

⁴⁴⁸ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety, v Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 20

slávnostného otvorenia Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity. Pripomína závislosť úrovne vzdelania a kultúrneho života od hospodárskych možností sociálneho rozvoja obyvateľov a naopak. Pripomína temné časy monarchie a diletantstva v učiteľskom prostredí. V úsilí odstraňovať nerovnomernosť a rozdielnosť na kultúrnom poli sa odvoláva na tézu prezidenta **Beneša** o „**socializujúcej demokracii**.“ Cieľom je každú školu odovzdať do rúk odborníkom a vzdelaným akademikom. Za cieľ považuje rozšíriť školskú dochádzku na 9 rokov, vytváranie nových postupov pedagogickej práce, nové vedecké vyučovacie metódy vyplývajúce z pedagogicko-psychologických, biologických a sociálnych poznatkov vedeckých ústavov. Učiteľ má byť „*nositeľom opravidivej národnej kultúry a vzdelanosti, pevnou kostrou osvetovej činnosti, pokroku*“⁴⁴⁹ v novej spoločnosti podľa Novomeského. Učiteľ má byť zároveň vedeckým vyslancom svojej fakulty, musí ovládať základy vied a má za cieľ odovzdávať vedu a kultúru širokým ľudovým vrstvám. V prejave sa hrdo odvoláva, že patríme k národu **Komenského**, napĺňanie sto ročnej vízie **Ľudovíta Štúra** o povinnosti oddávať sa rozličným zamestnaniam a **Karla Havlíčka**, ktorý žiadal pre učiteľov rovnocenné vzdelanie s ostatnou vysokoškolskou inteligenciou; taktiež spomína **T. G. Masaryka** ako ideový zdroj, z ktorého vyrástla koncepcia ministra **Dr. Z. Nejedlého** a dekana **Dr. O. Chlupu**. Novomeský oceňuje vplyv českej inteligencie po roku 1918: „*slovenská škola môže ďakovať i pričineniu a obetavosti českého učiteľa, pôsobiaceho u nás v tých časoch. ... Je zrejmé, že naše blízke a tesné súžitie s českým národom, nech sa jeho formy akokoľvek menia, je pre nás neprestajne užitočné.*“⁴⁵⁰

ŠTATISTICKÉ DOKUMENTY K ČINNOSTI NOVOMESKÉHO DO ROKU 1949: JEDNOTNÁ ŠKOLA

Výsledkom bolo zriadenie 98 nových meštianskych škôl (spolu 314 s 2010 triedami a 81 tisíc deťmi), zvýšenie počtu žiakov zostávajúcich na ľudových školách na 32,5%, nárast na 32,5% školopovinnnej mládeže na meštianske a 10% na stredné školy. Cieľom Novomeského kultúrno-vzdelávacej politiky (nakolko poukazuje na fakt, že je v tomto období tretine mládeže odopreté vzdelávanie na meštianskych školách) je „*poskytnúť všetkej slovenskej mládeži v rámci školopovinnosti vzdelanie aspoň na úrovni dnešných meštianskych škôl.*“⁴⁵¹ Organizácia stredných škôl a učiteľských akadémií sa výrazne nemenila, počet škôl v tomto období je 59 (Novomeský bilancuje organizačné zmeny v Galante, Nových Zámkoch a Šuranoch), stav žiactva vzrástol o 16,4%. **Odborné školstvo** zahŕňa rozširovanie škôl pre potreby priemyslu a obchodné učilištia – žiactvo vzrástlo od roku 1944 z cca. vyše 18 tisíc na 25 tisíc v šk. roku 1946/1947 (tabuľka prehľadu druhov typov škôl uvádza strojnícne, majstrovské, elektrotechnické, staviteľské, chemické, banské, drevárske, cvičné dielne, školy umeleckých remesiel a pripomína vznik nových škôl po oslobodení – elektrotechnické, celulózo-papiernické a textilné, hotelové a čašnícko-kuchárske, strojnícne, škola umeleckých remesiel (BA) a obchodné akadémia, obchodné školy – s víziou premeniť ich z obchodných na družstevné; vízia je taktiež vznik školy dopravnej a nových škôl ženských a výstavby nových budov, ktorých bolo v tej dobe nedostatok). Novomeský si uvedomuje, že krajina trpí nedostatkom odborne kvalifikovaných síl, a že ide o dlhodobý proces, ktorý je príliš pomalý; zároveň pripomína nárast záujmu o priemyselné školy. V rámci **vysokého školstva** Novomeský spomína tri školy pred oslobodením – Slovenská univerzita, Slovenská vysoká škola technická a súkromná Slovenská vysoká škola obchodná. Po oslobodení nastali na základe nariadenia SNR č. 48/46 zmeny: otvorenie košickej vysokej školy lesnícko-poľnohospodárskej (Novomeský spomína úsilie získať pre školu podnik pre spracovanie dreva; pripomína počet 503 poslucháčov z prvého zápisu), otvorenie Pedagogickej fakulty na

⁴⁴⁹ NOVOMESKÝ, L. Vysokoškolské vzdelanie pre učiteľstvo. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 159

⁴⁵⁰ NOVOMESKÝ, L. Vysokoškolské vzdelanie pre učiteľstvo. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 161

⁴⁵¹ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Exposé L. Novomeského, povereníka školstva a osvetu, v Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 20

Slovenskej univerzite (aj s účelom doškolicích kurzov pre učiteľov v Nitre, Bratislave, Žiline, Spišskej Novej Vsi, Košiciach, Nitre, Lučenci; prihlásilo sa 3000 učiteľov); poštátnenie Vysokej školy obchodnej v Bratislave; integrovanie Evanjelicko-bohosloveckej a Katolícko-bohosloveckej fakulty nariadením 88/1945 Sb. N. SNR do pôvodnej organizačnej štruktúry Slovenskej univerzity; organizačný štatút pre Slovenskú vysokú školu technickú a novoutvorenými oddeleniami architektúry a pozemného staviteľstva. Stav poslucháčov rapídne vzrástol: v šk. roku 1937/38 to bolo na Slovenskej univerzite 2341, ostatných školách 2471; v šk. roku 1946/47 na Slovenskej univerzite 4376 poslucháčov a 8121 na ostatných školách. Novomeský hovorí aj o probléme potrieb spoločnosti nezodpovedajúcemu výberu predmetov mládeže, ktorý sa postupne začína riešiť.⁴⁵² Pripomína budovanie botanickej záhrady v Slávičom údolí, prevzatie Tesárskych Mlynian a zriadenie botanického múzea a študovne na tom istom mieste. V ďalšej kapitole sa zaoberá **školami pre defektnú mládež** (dnes špeciálne školy) a pripomína, že účelom týchto škôl (20 špeciálnych škôl s 1756 deťmi) je aj úloha sociálno-školskej politiky v možnostiach telesných a duševných schopností. Zlepšiť stav na tomto poli považuje Novomeský za ľudskú a mravnú povinnosť „aby sme im chovancom nahradili to, čo im nemilosrdne olúpila príroda alebo nedokonalosti spoločenskej opatery“, ⁴⁵³ taktiež reflektuje záujem učiteľov o špeciálne školstvo. V intenciách kapitoly o ukrajinskom a ruskom školstve (najmä na východnom Slovensku) nadväzuje Novomeský na svoj koncept slovenskej vzájomnosti a pripomína, že Slovensko je pre Ukrajincov a Rusov domovom; pripomína nedostatok kvalifikovaných učiteľov, ako dôsledok zanedbávania ukrajinského a ruského školstva v minulosti. Pripomína tiež, že z 215 zničených budov sa opravili budovy pre 39 škôl, opravovalo sa 81 škôl, pričom dvojročnica predpokladá opravu a vystavanie 94 škôl (stavu ostatných škôl sa venuje Novomeský v samostatnej kapitole a bilancuje 70% vojnou poškodených budov; opravilo sa 457 ľudových, 41 meštiackych škôl; pripomína nedostatok budov). Analyzuje aj konkrétne **pedagogicko-didaktické opatrenia** v školstve – zavedenie ruštiny ako povinného vyučovacieho predmetu (s tým nadväzujúce pripravenie 600 učiteľov a profesorov) namiesto nemčiny, náuka o hospodárstve, náuka o domácnosti a umelecká výchova. Ako živé jazyky sa presadili angličtina (14,15%), francúzština (74,70%), nemčina (13,3%). Pre ľudové školy vyšli učebnice čítanky, slabikáre, počtovníka (pre preťaženosť tlačiarne sa vydanie oneskorilo), gramatiky; pri meštiackych školách bol toho času nedostatok učebníc (čo sa malo ošetriť novým zákonom); pre gymnáziá a stredné školy bolo v tom čase schválených 7 schválených a vydaných učebných pomôcok, 9 učebníc a pripravovalo sa 5 učebníc. Na knižnom trhu vydali *Štátne nakladateľstvo, Matica slovenská, Mladý život a Slniečko* sériu hodnotných kníh pre mládež. Novomeský reflektuje stále personálne problémy, chýbajúcich 1200 kvalifikovaných učiteľov a 1100 učiteľov s odbornou skúškou (najväčšie nedostatky pre II. a III. odbor – prírodoved. a mat-technický); nedostatok profesorov deskriptívnej geometrie (iba 26 na 59 gymnáziách). Venuje sa aj platovým otázkam, novému platovému zákonu, služobným príplatkom a dôstojnému postaveniu učiteľa/profesaora (nakol'ko vojnový režim spôsobil diskrimináciu učiteľov), udeľovaniu platených študijných dovolení a taktiež podporu odborným asistentom. Sociálny rozmer rozširuje aj pre mládež – na štipendiá bolo uhradených 54,3 mil. Kčs a na školskú zdravotnú službu 12 mil. Kčs (od Povereníctva zdravotníctva) – na porovnanie to bolo v roku 1944 4,3 mil. a v roku 1939 dokonca iba 1,9 mil. Vysokoškolské **štipendiá** predstavovali v roku 1944 3 310 000, v roku 1946 vyše 18 mil. a 1947 už 21 miliónov; stredoškolské z 1.mil v roku 1944 cez 3,8 mil. v roku 1946 na vyše 17 mil. v roku 1947.⁴⁵⁴ Boli zavedené internátne zľavy, lacné stravovanie, sociálne a zdravotné podpory (u stredoškolákov v sume 800 Kčs a vysokoškolákov

⁴⁵² NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949

⁴⁵³ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety, v Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 38

⁴⁵⁴ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety, v Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 55

1000-1500 Kčs). Na štátne internáty sa vynaložilo 41,9 mil. Kčs a na sociálne a zdravotnícke potreby 40,7 mil. Kčs. Povereník pre školstvo a osvetu prehlasuje:

*„Bezpečne sa blížíme k stavu, v ktorom už nebude existovať typ študenta predpoludním navštevujúceho školu, popoludní dávajúceho kondície, po večeroch ešte nejaké inak zárobky si zháňajúceho a v noci študujúceho. Cieľom a zmyslom našej sociálnej politiky na poli starostlivosti o študujúcu mládež je, aby sme jednak umožnili nadanej mládeži štúdium bez ohľadu na sociálne postavenie rodičov a potom plynulé a disciplinované plnenie povinností, ktoré od študenta škola požaduje a tým spôsobom včasné prepúšťanie odborne zdatnej a vzdelanej inteligencie najmä pre tie úseky nášho verejného života, kde ich nedostatok tak ťažko pociťujeme.“*⁴⁵⁵

V roku 1947 udelili 54 miliónov na **sociálnu starostlivosť** (v porovnaní s rokom 1939 - 1 100 000 Kčs), na výstavbu internátov 71 ½ mil. Kčs, školská zdravotná služba získala 12 mil. – čiže dokopy 138 miliónová investícia Kčs do sociálneho programu školstva.⁴⁵⁶ Novomeský tiež pripomína pomery preverovania učiteľov na základe nariadenia SNR č. 99/45 § 8, ods. 3., (preverených bolo 14 734 ľudí z čoho sa sankcie uplatnili iba na 6,55%, tzn. 963 pracovníkov a to vo forme preloženia, zníženia platu) a z toho iba 0,56 bolo prepustených bez nárokov. Účasť na Slovenskom národnom povstaní bola honorovaná pre stovky učiteľov. Novomeský sa venuje samostatne aj stavu Knížnice Slovenskej univerzity a nevyhovujúcim podmienkam jej budovy s potrebou vybudovania novej budovy. V tom období (1947) sa stavalo 93 ľudových škôl a 18 meštianskych, 134 školských zariadení umiestnených do skonfiškovaných šľachtických kaštieľov; v pláne je vybudovanie 10 moderných školských budov. V roku 1946 sa vyplatilo 164 mil. Kčs pre vecné potreby národných škôl, čím sa odbremenili náklady obcí. Po vojne sa realizovalo poštátnenie školských internátov (13 existujúcich štátnych + znárodnených 18 stredoškôl. + 4 vysokoškolské internáty; v tom čase ich navštevovalo 2410 vysokoškôľakov a 3516 stredoškôľakov), ktoré sa následne rekonštruovali s nákladmi 29,8 mil. Kčs. V závere knihy *Dva roky slobodnej školy* Novomeský pripomína nesmierny význam **povinnej školskej dochádzky** (vníma ho dokonca triedne – *„páni z I. poschodia ohrňovali nos nad myšlienkou, že by ich synček mal chodiť do tej samej školy, do ktorej má chodiť i dieťa domovníkovo“*⁴⁵⁷), 15. rok dieťaťa ako kľúčový pri rozhodovaní medzi remeslom, fabrikou a poľnohospodárstvom. Novomeský ako marxista uvádza, že jeho cieľom je odstrániť prekážky, ktoré vytvorili nesociálne školské systémy a umožniť možnosť študovať všetkým – *„je to rozumné a sociálne stanovisko.“*⁴⁵⁸

3.1.3. OSVETOVÁ ČINNOSŤ

V roku 1945 bol prijatý zákon, dekrét prezidenta republiky o osvetovej činnosti 130/1945 Sb, ktorého výsledky bilancuje Novomeský po dvoch rokoch jeho schválenia: *„Keď si uvedomíme, že vlni sa vystriedalo jeden a pol milióna ľudí na ochotníckych divadelných predstaveniach a keď si ďalej uvedomíme, že takmer každý obyvateľ Slovenska bol na nejakej slávnosti, na nejakej prednáške – pričom nerátame do toho podujatia politických strán, ale len podujatia kultúrneho alebo štátnopolitického charakteru – sú to výsledky nepochybne pekné a významné.“*⁴⁵⁹ Pripomína, že sa osvedčili inštitúcie osvetových rád, referentov, inšpektorov a inšpektorátov – vyzdvihuje osvetové preškolovalcie akcie, činnosť spolkov, činnosti osvetových inštitúcií s víziou prikladania vyššieho dôrazu na ľudovýchovu v budúcnosti, po osvedčení školského zákona. Radí osvetovým pracovníkom ako autoritám pôsobiacim vo svojich krajoch, aby prijali silnú zodpovednosť tam, kde je nevedomosť a zvolili vhodné

⁴⁵⁵ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvetu*, v *Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 56

⁴⁵⁶ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 43

⁴⁵⁷ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvetu*, v *Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 57

⁴⁵⁸ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvetu*, v *Kultúrnom výbere SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 57

⁴⁵⁹ NOVOMESKÝ, L. 1972. Naša osvetová služba. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972. s.234

kultúrne podujatia na jej odstránenie – Novomeský radí prednášky, rozhovory, filmové predstavenia s krátkymi predhovormi, divadelnými hrami s cieľom upevniť správne smerovanie povojnovej republiky. Taktiež vyzýva aby obnovovali regionálne kultúrne spolky a ustanovizne založené v minulosti a ak neexistovali, tak zistiť prečo tomu tak je a príčinu problému odstrániť. Na záver pripomína, že osvetová činnosť nie je novinkou, ale je historickou kontinuitou odkazu na „*činnosti fándlyovcov z bernolákovskej družiny, potom štúrovcov, matičiarov z čias rozkvetu Matice slovenskej za Uhorska, veľkých priekopníkov družstevníctva, pokrokárov z okolia Hlasu, nadväzuje skrátka na najväčšie a po zásluhu najviac spomínané úsilia v našich národných dejinách.*“⁴⁶⁰ Novomeský tak opäť, ako vo všetkých dimenziách jeho kultúrneho odkazu, nadväzuje na progresívne a kultúro-tvorné prvky národných dejín.

3.1.4. LADISLAV NOVOMESKÝ KU MAĎARSKEJ OTÁZKE – VYSPORIADANIE SA S MINULOSŤOU

Južným územiám sa Novomeský venuje aj v kapitole *Navrátene kraje Slovenska*, kde jasne presadzuje myšlienku ČSR ako národného štátu s cieľom presídliť a vymeniť maďarské obyvateľstvo s odvolaním sa na parížsku konferenciu a presídlenie 200 000 Maďarov zo Slovenska. Pripomína tiež reslovakizáciu južného Slovenska realizovanú Povereníctvom školstva a osvety, ktorá predstavovala 700 dobrovoľných + 300 preradených (s prísnyim výberom mimo tých, ktorí majú rodiny) učiteľov s cieľom národnopolitického významu akcie (okrem toho bolo v povojnovom období presídlených 713 študentov z Maďarska, na čo sa vynaložilo 40,7 mil Kčs. – študovali v Dolnom Kubíne, Kežmarku, Lip. Sv. Mikulári, Ružomberku, Skalici, Turč. Sv. Martine, Modre, Stupave, Bratislave). Aj keď Novomeský deklaruje, že je internacionalistom, národnostná otázka v zmysle propagácie Slovanov je v Novomeského koncepcii kľúčová a je do veľkej miery odpoveďou na historické krivdy spôsobené jednak národnostným a hegemonickým útlakom zo strany maďarskej väčšiny v rámci Rakúsko-Uhorska, ale taktiež Hortyovského fašistického Maďarska (Viedenská arbitráž a pomadžarčovanie južného Slovenska). Odpoveď, prečo vníma Maďarov Novomeský negatívne nachádzame v inom texte (z roku 1948) ako poučenie z roku 1938: „*Naliehali sme na vystaňovanie maďarských občanov od nás hlavne preto, lebo v rozhodujúcom roku – 1938 – pre nás vysvitlo, že sú v najvýznamnejšej svojej účasti rezervoárom revizionistického spiatočníctva. Pretože sa ukázali byť oporou šovinistického veľikášstva maďarských feudálov, veľkostatkárov, cirkevných kniežat a kapitalistov, domáhajúcich sa starých hraníc Uhorska a návratu starých čias útlaku nemaďarských národov a pracujúcich všetkých národov, nevynímajúc ani maďarských pracujúcich.*“⁴⁶¹ Preto treba Novomeského averziu voči Maďarom (a samozrejme aj Nemcom) chápať v povojnovom kontexte vyrovnávania historickej krivdy jednak, aj v zmysle Košického vládneho programu a tzv. Benešových dekrétov na ktorých sa spoločne zhodli komunistické aj demokratické strany. Novomeský v texte *Na prahu nového života*, ktorý prezentoval pre vysokoškolačkov v roku 1945 spomína nacionalizáciu výroby, obchodu a hospodárskeho podnikania, v čom ironicky (smerom na Slovenský štát) dodáva, že v časoch „*najnárodnejších a najslovenskejších ponechávali sa v nemeckých a maďarských rukách rozhodujúca väčšina priemyslu na Slovenku, významná časť poľnohospodárstva a dôležité bašty v peňažníctve.*“⁴⁶² Preto ako napravenie historickej krivdy navrhuje presunutie podnikov z rúk nemeckých a maďarských direktorov (a aj slovenských zradcov - kolaborantov) do rúk slovenských mimo kolaborantov. Novomeský dodáva, že jedinou spravodlivou alternatívou je prerozdeliť maďarské veľkostatky a nemecké majetky pod drobnohľadom medzi roľnícky ľud v princípe - **pôdu tomu, kto ju obrába** - v prospech **celonárodných a celoštátnych záujmov**

⁴⁶⁰ NOVOMESKÝ, L. Naša osvetová služba. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 234

⁴⁶¹ NOVOMESKÝ, L. Čo je najdôležitejšie. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 93

⁴⁶² NOVOMESKÝ, L. Na prahu nového života. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 181

a **národných potrieb**. Zároveň Novomeský vyzýva k tomu, aby Maďari dostali prináležiace práva a možnosti v socialistickej, demokratickej a humanitnej duchu. Vyzýva ku znášanlivosti k „*drobnému maďarskému občanovi*“, ale zároveň ku tvrdosti k tým „*čo by chceli zneužiť maďarské národné práva*“⁴⁶³ proti demokracii, socializmu a republike. Pred poštátnením (1940) boli ústavy v 53,6% slovenské a až vyše 38,3% maďarské a vo väčšinej správe cirkví, spolkov či súkromníkov (štátnych bola podľa dát menšina, 44,5%). V prejave pre pedagógov maďarský škôl z roku 1949 Novomeský kritizuje maďarskú minulosť.⁴⁶⁴ Tolerancia medzi národmi musí byť podľa autora postavená na „*podklade vzájomného rešpektovania reči, obyčají, potrieb atď.*“⁴⁶⁵ Na tomto podklade sa združujú drobní ľudia slovenskí, i drobní ľudia maďarskí, ktorí sa spoločne spojili proti kapitalizmu, klerikalizmu, a proti pánom na princípoch socializmu. V texte sa dokonca Novomeský zasadil za zrovnoprávnenie Maďarov v jazykovej otázke: „*Hovoríť po maďarsky nie je previnením, je samozrejme právom maďarských ľudí u nás. Proti ľuďom, ktorí majú v tejto veci opačný názor povedieme my boj rozhodnejší.*“⁴⁶⁶ Ku zmiereniu Maďarov a Slovákov v SNR došlo až v 50. rokoch zákonom, ktorý mal „*zabezpečiť podmienky pre hospodársky a kultúrny rozvoj občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti; vytvorenie ukrajinského a maďarského folklórneho súboru tak vyplývalo z tejto úlohy. Výsledkom štátnej kultúrnej politiky v období 50. rokov bolo nepreberné množstvo regionálnych a lokálnych, závodných, roľnícko-družstevných amatérskych súborov, skupín, orchestrov, ktoré sa zúčastňovali súťaží LUT.*“⁴⁶⁷

ŠTATISTICKÉ DOKUMENTY K VÝSLEDKOM ČINNOSTI NOVOMESKÉHO DO ROKU 1948: POŠTÁTNOVANIE A POSLOVENČOVANIE

Prieskumy sú spracované v prehľadných tabuľkách a komparované s vývojom v 1. ČSR, Slovenskom štáte a povojnovej ČSR. Štatistikami mapovaný rok 1937 vyberá Novomeský z toho dôvodu, že išlo o „*posledný normálny školský rok prvej Republiky.*“⁴⁶⁸ Poštátnením a poslovenčením škôl vznikol výrazný progres vo vzdelávaní. Od 31. decembra 1945 do 31. decembra 1946 sa obnovilo **224 škôlok** a vzniklo 150 škôlok nových (z počtu 384 škôlok s 22 962 deťmi na počet 602 škôlok s 33 079 deťmi).⁴⁶⁹ Podľa tabuliek a štatistík z knihy *Výchova socialistickeho pokolenia* narástol počet detí na materských školách z 11 241 (1944) na 67 469 (1949), počet tried na materských školách z 248 (1944) na asi 3100 (1949). Kým v roku 1945 sa vyhradilo na škôlky 4 ½ mil. Kčs, v roku 1946 to bolo 32.4 mil. Kčs a v roku 1947 to bola 45.4 mil Kčs (mimoriadne výdavky boli určené na regióny postihnuté vojnou; taktiež išli výdavky na vybudovanie hustej siete ústavov s cieľom národnej obrody, ktoré by mali zvrátiť vojnové odnárodňovanie južnej časti Slovenska; v roku 1945 to bolo 386 ústavov, v roku 1946 – 613 a plán na rok 1947 je 926 ústavov s enormným nárastom ústavov slovenských a znižujúcou tendenciou ústavov maďarských, ktorých bolo ešte v roku 1944 približne polovica).⁴⁷⁰ V roku 1943 bolo zriadených 209 opatrovní s 247 triedami (navštevovalo 11 217 detí), avšak nemeckých bolo 105 so 108 triedami a iba pre 3785 detí (s

⁴⁶³ NOVOMESKÝ, L. Čo je najdôležitejšie. In *Výchova socialistickeho pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 94

⁴⁶⁴ NOVOMESKÝ, L. Výchova k socializmu – hlavná línia pre pestovanie oddanosti maďarského obyvateľstva k nášmu štátu. In *NOVÝ duch NOVEJ školy*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1973, s. 312-317

⁴⁶⁵ Ibid., s. 312-317

⁴⁶⁶ Ibid., s. 312

⁴⁶⁷ BUGALOVÁ, E. Hudobné inštitúcie na Slovensku z hľadiska štátno-politického vývoja krajiny v rokoch 1919 – 1989. In *Hudobné inštitúcie na Slovensku*. Zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: Slovenská muzikologická asociácia-SNM-Hudobné múzeum. 2012., s. 24 Dostupné online:

http://www.snm.sk/swift_data/source/hudobne_muzeum/pdf_dokumenty/Hudobne_institutcie_2012_Komplet.pdf

⁴⁶⁸ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistickeho pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 35

⁴⁶⁹ NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety, v Kultúrnom výbore SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947, s. 6

⁴⁷⁰ Ibid., s. 8

tým, že nemecké opatrovne boli dokonalejšie); do konca roku 1946 – opatera 44 000 detí v 602 materských škôlkach v 782 triedach, napriek tomu hospodárske nedostatky brzdili vývoj (nedostatok šiat, obuvi pre deti na dedine po vojne).

Novomeský bilancuje číslami aktivity v oblasti umenia a kultúry nasledovne: **1530 filmových predstavení, 9000 samostatných prednášok, 290 doškolovacích kurzov s dosahom 12 000 poslucháčov, 67 verejných a osvetových škôl nižšieho stupňa s počtom 3300 žiakov, 1530 filmových predstavení s návštevnosťou 400 000** (hoci dodáva, že v tej dobe nedisponovali veľkým počtom premietacích aparátov); štatistika divadelného ochotníctva – **1,5 milióna divákov** ochotníckych predstavení v podnikoch, na dedinách a malých mestách; koncertov inštrumentálnej a vokálnej hudby usporiadalo **266 spolkov** - 782 pre štvrt' milióna poslucháčov; **102 výstav výtvarného umenia a 113 tisíc návštevníkov**; vzostup kultúrneho života v Bratislave, Košiciach a Turčianskom Sv. Martine. Cennou a unikátnou štatistikou je sociálny pôvod vtedajšej študujúcej mládeže podľa s. Pavlíka: 35,4% z vrstiev štátno a verejno-zamestnaneckých; 21,2% z rodín roľníckych; 20,1% z rodín zamestnaných v priemysle; 10,3% rodín zamestnaných v obchode, doprave a peňažníctve; 3,6% z rodín slobodných povolání.⁴⁷¹

3.2. DVA ROKY NOVEJ ŠKOLY – NOVOMESKÉHO POVERENÍCKE PÔSOBENIE V SOCIALISTICKOM ZRIADENÍ PO ROKU 1948

Na základe Ústavy z 9. mája 1948 vzniká Ústavodarným národným zhromaždením nová ústava Československej republiky a z republiky sa stáva ľudovodemokratický štát založený na pilieroch socializmu vo všetkých oblastiach spoločenského života (existencia podnikov mohla byť iba do 50 zamestnancov a držba pôdy do 50 ha). Na kultúrnom poli vznikali po roku 1948 nové inštitúcie ako *Syndikát slovenských skladateľov, Zväz československých skladateľov*, mení sa tvár *Umeleckej a vedeckej rady* podľa zákona SNR č. 10/1948, vzniká *Slovenská filharmónia, Hudobná a artistická ústredňa v Bratislave, Vysoká škola múzických umení, Slovenský ľudový umelecký kolektív, Slovenská národná galéria, Vojenský umelecký súbor*, obnovuje sa *Matica slovenská* pod správou povereníctva pre informácie, *Slovenský hudobný fond, Gramofónové závody*, nové profesionálne, ale aj amatérske súbory. Novomeský sa snažil zrovnoprávniť metropolu východného Slovenska (Košice) s Bratislavou. Podľa IX. Zjazdu KSČ v roku 1949 vznikajú kultúrne brigády, ktorých cieľom je združstevňovanie poľnohospodárstva prostredníctvom šírenia umenia a kultúry na vidieku a mnoho ďalších..⁴⁷² „*O slobode myslenia vedia najzápalitejšie hovoriť tí ľudia, ktorí nikdy vlastnej myšlienky nemali a omieľajú cudzie, od iných prevzaté frázy. Za voľnosť individuality bijú sa ľudia bez akýchkoľvek individuálnych schopností. Za kapitalizmus horujú často ľudia, ktorí z neho len škodu mali a škodu mať môžu,*“⁴⁷³ píše Novomeský v prejave roku 1948, pričom netuší, že už o pár rokov sa stane sám obeťou tých, ktorí ho zradia a krivo obvinia zo záškodníckej činnosti. V roku 1949 vychádza kniha *Výchova socialistického pokolenia*, ktorá mapuje praktické pôsobenie Novomeského vo funkcii Povereníka pre školstvo a osvetu, tentokrát už v novom spoločenskom zriadení. Je pozoruhodné, že Novomeský si dokázal „zachovať tvár“ v rámci oboch režimov a držať sa

⁴⁷¹ NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 49

⁴⁷² „...neskôr v 50. rokoch Slovenský autorský zväz, Slovenský hudobný fond, Koncertná a divadelná kancelária, Detský spevácky zbor Československého rozhlasu v Bratislave, Operný súbor v Banskej bystrici, vydavateľstvo Osveta v Martine, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Televízne štúdio Bratislava, nové konzervatória v Košiciach a Žiline, Hlavná správa kinematografie, Hl.sp. polygrafického a gramofónového priemyslu, Osvetové ústredie, Slovenská národná knižnica, Pedagogické inštitúty, Hudobná fakulta VŠMU, Slovenský výbor pre veci umenia, vzniká Povereníctvo kultúry (1953) a v roku 1959 zákon NZ č. 52/1959 o osvetovej činnosti v prioritie socialistickej kultúrnej revolúcie.

Blížšie: BUGALOVÁ, E. Hudobné inštitúcie na Slovensku z hľadiska štátno-politického vývoja krajiny v rokoch 1919 – 1989. In *Hudobné inštitúcie na Slovensku*. Zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: Slovenská muzikologická asociácia-SNM-Hudobné múzeum. 2012.

⁴⁷³ NOVOMESKÝ, L. Po februárovom rozhodnutí. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 67

svojich zásad. Úvod podpredsedu vlády Viliama Širokého a budúceho kata Ladislava Novomeského, hovorí jasne o novom smerovaní spoločnosti: „*V rýchlom slede udalostí sa mení tvár Slovenska, socialistické idey rad-radom prenikajú do všetkých kultúrnych inštitúcií, škôl, úradov, prevetrávajú ne jeden zatuchlý kút kultúrneho a verejného života a **kultúrna revolúcia dostáva svoju socialistickú náplň.***“⁴⁷⁴ Široký v úvode kritizuje výchovu a osvetu v prvej ČSR, ktorá sa realizovala v medziach kapitalistických výrobných pomerov, rozpory hospodárskeho vývinu ako príčinu úpadku, vyzdvihuje výchovu robotníckych a roľníckych funkcionárov v kapitalizme, kritizuje reakčný klerikalizmus v Slovenskom štáte a školstvo jemu podriadené, vyzdvihuje povojnové poštátne školenie školstva, februárové víťazstvo nad reakciou a nástup socialistickej výchovy. Podľa Širokého je v kapitalizme človek iba výrobná sila, tovar ktorý sa kupuje a predáva a v novom, socialistickom pomere pracujúcich vidí zdroj nových hodnôt a nového bohatstva. Kultúrnu politiku, ktorú realizoval Novomeský, vyzdvihuje budúci Novomeský kat - Široký. Ten hovorí, že **Novomeský nadväzuje na najlepšie tradície minulosti** – podľa Širokého má robotnícka trieda **úlohu dediča kultúrnych statkov** (odvolávanie sa na **Hviezdoslavovskú tradíciu** – úcta k starým majstrom). Kultúrne statky a diela sa teda ocitnú v hĺbke a šírke majetku všetkého ľudu, čo Široký vníma ako **realizáciu snov národných velikánov**. 15. februára 1948 predniesol Novomeský rozsiahly prejav na verejnom zhromaždení v Baťovanoch (pozn. Partizánske) pri príležitosti novo-založenia Štátnej meštianskej školy SNP.⁴⁷⁵ 5. marca 1948 Novomeský predniesol prejav na zhromaždení profesorov bratislavských stredných škôl, ktorý sa konal tesne po tzv. Víťaznom februári, ktorý vníma ako **prekonanie ťažkej politickej krízy, ktorá bola dôsledkom nedodržiavania záväzných dokumentov obnovennej republiky** (Vianočná dohoda a Košický program vlády Národného frontu, na ktorých sa sám podieľal) ako princípov „vítaných a nevyhnutných“: „*idey sú len peknou farebnou clonou, na ktorú sa majú možnosť ľudia dívať a za ktorou sa však robí tzv. „reálna politika“, ktorá s hlásanými ideami nič spoločného nemá, ba im aj často odporuje. ...V záchvate úprimnosti jeden z politikov tohto druhu povedal, že politika je 95% taktiky a 5% zásad. Tak to myslieť, že politika je 5 % zásad pre poslucháčov a 95% možností pre pána politikára robiť si, čo sa mu zachce, čokoľvek, i keď ide o najužší záujem rodinný, úzko triedny alebo stranícky. ... A takýto spôsob pánskeho huncútstva začal sa uplatňovať v našom politickom živote aj po oslobodení.*“⁴⁷⁶ Novomeský ako príklad uvádza spojenectvo so Sovietskym zväzom a slovanskými národmi, čo údajne ignorovali koalíční partneri a dokonca sa k tomu pridali agitácie a špionáže, diverzanti a záškodníci. Ako ďalší príklad uvádza Novomeský **znárodňovanie peňažníctva a priemyslu**, ktoré bolo hlavným plánom spoločnej dohody a výsledkom toho, že sa nesmierne zvýšila životná úroveň (*máme plnú zamestnanosť... rozmnožuje pracovné príležitosti v priemysle o stovky a tisíce pre ľudí v skorších dobách odsúdených na živorenie po dedinách alebo vystáňovanie*⁴⁷⁷), pričom sa nekomunistickí poslanci snažili toto nutné opatrenie komplikovať a zdržovať v prospech výhod z predošlého usporiadania spoločnosti cez zámienku prítomnosti protekcionárstva a korupcie v znárodnených inštitúciách. Taktiež Novomeský kritizuje tých, ktorí postupovali proti spoločnému štátnemu školstvu. Februárové udalosti sú pre Novomeského **odstránením prekážok k socializačným úsiliam**, ktoré sa stali hlavným pilierom programových vyhlásení a národného povstania, retušovanie nedokonalostí národnej revolúcie, „*odstránenia pánskeho huncútstva... hlučným až bezohľadným zúčtovaním s pokusmi nesplniť zásady, na ktorých republika naša sa obnovovala a národ náš obrodzuje.*“⁴⁷⁸ Novomeského vzťah k sympati

⁴⁷⁴ ŠIROKÝ, V. Predslov. In NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 10

⁴⁷⁵ NOVOMESKÝ, L. Stredná škola všetkej mládeži. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 130-155

⁴⁷⁶ NOVOMESKÝ, L. Po februárovom rozhodnutí. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 58

⁴⁷⁷ Ibid., s. 62

⁴⁷⁸ Ibid., s. 58

národných revolúcií sa prejavuje aj v tomto príhovore, kde pripomína analógie s rokom 1848. Šírenie socializmu vníma ako prakticky poukazovaný výsledok dejinného vývoja a jeho popieranie prirovnáva k popieraniu **Koperníka, Galilea** alebo **Newtona**. Napriek tomu Novomeský ako jasný zástanca slobody dodáva, že nátlak sa nebude na nikoho vykonávať a politické názory nebudú mať vplyv na spoločenskú a služobnú pozíciu. Pripomína, že v jeho úmysle nikdy nebolo obmedzovať alebo narušovať cirkevný a náboženský život a preto aj zaistil vyučovanie náboženstva na školách: „*štátna škola patrí všetkej mládeži, akýchkoľvek vyznaní a nie len jednej cirkvi.*“⁴⁷⁹ Autor spomína nový školský zákon o jednotnej výchove v štátnej škole vypracovaný odborníkmi Dr. Pavlíkom a Dr. Pavlovičom a stretnutie s ministrom **Dr. Nejedlým** (ten bol v roku 1946 zosadený a dôsledkom toho sa v Prahe začali usilovať o zvrhnutie revolučných opatrení – farské a cirkevné spolky iniciovali protestné akcie proti princípu štátnej školy, o ktorom hovorí Novomeský ako o nepodarenom pokuse zneužiť náboženský cit na politické účely, pričom „*polovica kňazstva bola múdrejšia a výzvu s memorandum hodila do koša*“⁴⁸⁰). Tento zákon, ktorý zodpovedá autorovmu konceptu kultúry a vzdelania pre čo najširšie vrstvy, podrobne rozoberá v prejave pre Ústavodarné Národné zhromaždenie 21. apríla 1948 ako demokratický ideál jednotného školenia. Vyzdvihuje výrok **Jána Amosa Komenského** o spoločnej výchove mládeže a rovnostárskeho prístupu ku vzdelávaniu,⁴⁸¹ požiadavka vzdelania pre všetkých z pera Ľudovíta Štúra ako splnenie dávnej požiadavky „*geniálnych pedagógov a osvietených buditeľov minulosti.*“⁴⁸² V zákone sa okrem iného píše: „*vzdelávať mládež v duchu pokrokových národných tradícií a ideálov humanity, vychovávať k samostatnému mysleniu, cieľavedomému konaniu, činnorodej práci a družnej spolupráci a prebúdzat' v mládeži túžbu po samovzdelávaní a pokroku.*“⁴⁸³ Výsledkom zákona je nepovinné školenie mládeže od 3 do 6 rokov, povinné všeobecné vzdelanie od 6 do 11 rokov na národných školách, od 11 do 15 rokov v školách stredných a potom na rozličných druhoch ďalších odborných škôl. Po poštátnení a zriadení nových materských škôl ich bolo na Slovensku 875, 157 nových meštianskych škôl (s plánom otvoriť ďalších 35-40 škôl). Medzi plány patrí ďalších 930 škôl II. stupňa a potreba rekonštrukcie 87 budov meštiackych škôl a potreba nových odborných škôl nižšieho stupňa, potreby 440 nových školských budov pre materské školy, 479 pre školy národné, 6 škôl pre nové gymnáziá, 18 pre odborné školy a taktiež nevyhnutné potreby pre vysoké školstvo. Podľa Novomeského sa meštiactvo v minulosti bálo vzdelania ľudu a preto ho chcelo mať na nízkej vzdelanostnej úrovni. V texte je ostrá kritika tzv. reakčných prúdov, ktoré sa usilovali po roku 1945 previesť školy opäť pod správu cirkví. Nový zákon má byť potvrdením progresívnych snáh o znárodňovanie a zjednocovanie škôl po oslobodení. Príhovor uzatvára vyzdvihnutím cieľa vzdelávania ako „*vytvorenia nového, lepšieho, občianskeho sebavedomého, národne, štátne a slovansky uvedomelého slovenského a českého človeka.*“⁴⁸⁴ V prívete **Súťaž tvorivosti mládeže**, ktorý Novomeský odprezentoval na pôde Lekárskej fakulty Slovenskej univerzity 9. marca 1949, pripomína zmysel súťaží ako významný prvok tvorby, vedeckej práce a aktívnej činnosti študentov. Spríjemní študijný pobyt vysokoškolákov a do praxe zavádza poznatky prečítané zo skrípt a počuté na prednáškach: „*Pretože ničím nie je teória bez praxe, ako ničím nie je prax bez*

⁴⁷⁹ Ibid., s. 80

⁴⁸⁰ NOVOMESKÝ, L. Zákon o štátnej jednotnej škole. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 80

⁴⁸¹ Výrok J. A. Komenského: „*Nejen dítky bohatých a vznešených lidí, nýbrž všechny stejně, urozené i neurozené, bohaté i chudé, hoši i dívky ve všech městech, městečkách, vesnicích a dvorcích, mají býti přijímány do škol. Žádám aby v každé dobře spořádané obci, ať je to město nebo městečko, nebo vesnice, zřízená byla škola společně vychovatelna mládeže.*“

⁴⁸² NOVOMESKÝ, L. Zákon o štátnej jednotnej škole. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 74

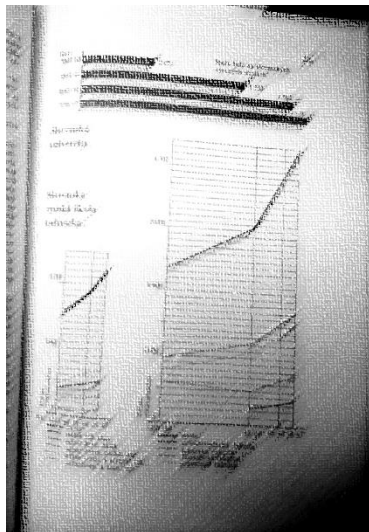
⁴⁸³ NOVOMESKÝ, L. Čo je najdôležitejšie. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 87

⁴⁸⁴ NOVOMESKÝ, L. Zákon o štátnej jednotnej škole. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 84

teórie. Skvelý teoretik bez znalostí v praxi môže mať ojedinele skvelé nápady, ale tieto ničím nie sú, než nápadmi. Sú ojedinelými hviezdami a nie sústavou hviezd. A praktik môže ovládať svoju prax veľmi dobre, chodí ako v temnom lese bez kompasu, ak neovláda teoretickú problematiku svojej praxe. ...súťaž tvorivosti mládeže je takýmto budovaním praktických a živých vzťahov medzi teóriou a praxou.“⁴⁸⁵

3.2.1. TRNISTÁ CESTA K NOVEJ SPOLOČNOSTI

19. augusta 1948 sa prihovárал Novomeský mladým komunistom v Bratislave – v tomto príhovore vracia sa Novomeský do 20. rokov, svojej davistickej mladosti a opäť pripomína veľkého básnika Sergeja Jesenina, s ktorým sa cítil byť spätý. V mladosti ho vnímal ako „ruského dedinčana, zamilovaného do svojej otčiny, urazeného jej biedami, no nevelmi premýšľajúceho o tom, ako ich premôcť alebo odstrániť.“⁴⁸⁶ Revolúciu Jesenin prijal však až neskôr v básni *Sovietske Rusko*, ktorú Novomeský v texte uvádza ako novú záchranu v novom zmysle svojho života. Tieto slohy vybral Novomeský ako výstižný príklad pre mládež, v ktorej vidí nádej budovania nového sveta. 4. októbra v Trenčianskych Tepliciach pripomína Novomeský na kurze školských inšpektorov niektoré úskalia realizácie novej školy a kľúčový úlohu školských pracovníkov v pripravenosti na pretváranie spoločnosti. V príhovore vyzýva k výchove úcty k telesnej práci a sociálnemu povedomiu mládeže ako opak princípu školy pre odchovanie výhradne vyšších vrstiev; vyjadruje sa k problematickej maďarskej otázke, náboženstvu, novej geopolitickej situácii. Pripomína **Komenského odkaz** školy ako „dielne ľudskosti,“ ku ktorej realizácii bude treba ešte mnoho práce. V inom príhovore (pre ROH v Trenčianskych Tepliciach) sa Novomeský venuje úlohe učiteľa ako nositeľa nového historického poslania. Autor na jednej strane vyzýva k dobrým vzťahom k cirkevným činiteľom, na druhej strane prikladá významnú úlohu škole ako nositeľke myšlienky socialistickej v kontextoch usporiadania hospodárskych, politických a kultúrnych; prekonávaniu dedinskej zaostalosti a povznášania k poznaniu (škola teda nemôže byť iba príveskom fary, ako bola v minulosti, ale má vyrovnať sily vplyvu na vzdelávanie občana). Nositeľom osvietenského vzdelávania je teda učiteľ, ktorý nesie istú historickú úlohu. Úlohou odborov má byť ich súčinnosť so štátnou správou a nie vyvolávanie odporu: „Odborárska rétorika musí byť taká, aby nemusela zaprieť ani litierku zo svojich požiadaviek, ak by sama pod vlastnou firmou musela vykonávať funkciu spravovateľa rezortu, ktorého je partnerom.“⁴⁸⁷ Autor si želá, aby sa všetci odboroví pracovníci podieľali na budovaní novej spoločnosti a dbali na dobrú pracovnú morálku. Hlavné ciele školskej politiky po roku 1949 Novomeský formuloval v zásadnom prejave *Nový duch novej školy*, v Prahe, 24. januára 1949.⁴⁸⁸ Bilancuje úsilia za rok pôsobenia v novom spoločenskom systéme po tzv. Víťaznom februári 1948. Pripomína snahy Ministerstva školstva (v ktorého funkcii bol nekomunistický poslanec) zvrátiť snahy

⁴⁸⁵ NOVOMESKÝ, L. Súťaž tvorivej mládeže. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 232

⁴⁸⁶ NOVOMESKÝ, L. Mladí komunisti. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 233

⁴⁸⁷ NOVOMESKÝ, L. Nová pozícia učiteľa. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 106

⁴⁸⁸ NOVOMESKÝ, L. Nový duch novej školy. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 110-120

o jednotnú školu. Zároveň pripomína, že sa podarilo presvedčiť verejnosť o tomto racionálnom kroku z troch dôvodov:

- 1) z presvedčení, že učiteľstvo „má byť pánom v škole“ a nikomu učiteľ nesmie podliehať (ako sudca v súdnej sieni, farár v kostole, lekár v ordinácii);
- 2) lebo štát dokázal už v pomerne krátkom čase zabezpečiť lepšie podmienky a
- 3) vyvrátil nedôveru, že je inštitúcia protináboženská a neznabožská a škola nebola postavená proti náboženstvu. Toto sa podľa Novomeského nepodarilo v južnom susedstve „kde sa strieľalo“ a v severnom, kde sa k poštátňeniu škôl ani neprikročilo.

Nová škola má byť postavená na socialistických ideáloch a ceste k socializmu, predovšetkým v školskom zákone §2 a v desiatich bodoch všeobecných úloh výchovy a vyučovania. Konkrétne výsledky uvádza aj tabuľka, kde bolo do praxe privedených na základe vzdelania učňovských škôl spolu 10612 žiakov z toho 3395 mechanicko-technických odborov, 1764 stavebných a drevorobných, 1055 umeleckých remeselníkov; 1157 potravinársko-chemických odborov, 1716 odborov odevných a textilných a 1525 odborov obchodných. Od roku 1945 do roku 1949 počty žiakov odborných škôl technických smerov z vyše 2700 na takmer 4000.⁴⁸⁹ Novomeský pripomína, že v rámci **industrializačného procesu** (spojeného s elektrifikáciou, industrializáciou, mechanizáciou poľnohospodárstva a pod.) utvorila dvojročnica niekoľko tisíc nových pracovných príležitostí a päťročnica okolo 100 tisíc príležitostí pre zamestnancov zo Slovenska. Autor pripomína dôležitosť zriaďovania záujmových krúžkov technických smerov a výletov pre mládež pochádzajúcu z malých poľnohospodárskych obcí; účasť mládeže na rozličných verejne užitočných prácach, špeciálne stavbu Trate mládeže: „*Účastníci na Trati mládeže napospol priniesli do našich škôl nové myslenie, od ľahkomyselného fičurovania, bezzásadovosti a nezájmu, na čo je veľmi náchylná najmä naša mestská mládež. ... Na stavbe trati Hronská Dúbrava – Štiavnica vystrieda sa okružle sedemnást tisíc mladých ľudí.*“⁴⁹⁰ Zároveň tieto práce nesmú podľa Novomeského odnímať študijný čas. V závere pripomína nespomenuté úlohy, ktoré považuje za rovnako dôležité - napríklad budovanie nových škôl, zlepšovanie postavenia učiteľstva, získavanie mládeže pre učiteľské povolania a ďalšie ciele.

3.2.2. ÚLOHA VYSOKÉHO ŠKOLSTVA V NOVEJ SPOLOČNOSTI

V prednáške *Naša orientácia* na celoštátnej konferencii funkcionárov KSČ v Prahe (20. marca 1949) Novomeský opätovne predkladá novelu zákona o prepojení školy s praxou a hlavne rozvoji ľudskej spoločnosti v duchu slobody vedeckého bádania. Vysoké školstvo preberá zodpovednosť spoločnosti za to, koho do prác vysiela. Odkazuje na pôdu vysokej školy ako miesto dejinných politických zápasov (oceňuje **Václava Sinkulého** v boji proti nacistickej tyranii, **Opletala, Nešpora**, pripomína však aj fašizáciu Bratislavy proti premietaniu „Golema“ či protisocialistické sily, predovšetkým predvolebnú kampaň Demokratickej strany v roku 1946 či zapojenie študentstva do protisocialistického odporu počas februára 1948). Malou odbočkou bude pripomenutie textu *Je možný pokojný vývoj?* z roku 1946, kde je Novomeský presvedčený o tom, že veľké percento voličov Demokratickej strany boli na základe časti klerofašistického programu strany bývalí priaznivci ľudovo-fašistického režimu. Vyslovuje však nádej, že druhá polovica strany, ktorá je proti sfašizovanému klerikalizmu má možnosť oprieť sa o komunistov: „*Nevedno presne, kde je v tom šesťdesiatpercentnom tábore slovenského voličstva čiara medzi demokratickými elementmi, predchnutými duchom povstania, a medzi prívržencami politiky Dr. Tisu.*“⁴⁹¹ Domnieva sa, že iba polovica z týchto voličov stojí za odkazom povstania a ľudovou demokraciou. Aj v tomto texte spomína onú predvolebnú kampaň DS, ktorá si v tej dobe získala priazeň študentov. Vráťme sa však späť k textu *Naša*

⁴⁸⁹ NOVOMESKÝ, L. Nový duch novej školy. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, tabuľky na s. 114-115

⁴⁹⁰ NOVOMESKÝ, L. Nový duch novej školy. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, tabuľky na s. 117

⁴⁹¹ NOVOMESKÝ, L. Je možný pokojný vývoj? (1946). In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972. s. 155

orientácia - pripomína pokusy **zneužitia akademickej pôdy** proti revolučnému odporu českého národa za okupácie a taktiež **vyvracia predstavy, že socializmus bojuje proti inteligencii**. Dokazuje to práve na téze vzdelávania pre najširšie vrstvy, ktorá sa realizuje po roku 1945. Opätovne pripomína aj poslanie **vzdelania, ktoré nie je privilegiom** (hovorí o lámaní predsudkov o výlučnosti a nadradenosti vzdelávania), ale majetkom všetkých – starosť o **šírenie a sprístupnenie kultúrneho bohatstva a vedy širokým masám národov**. Poukazuje na úlohu komunistických vysokoškolákov v búraní anti-socialistických mýtov cez dobrú myšlienkovú a ideovú argumentáciu s cieľom získania inteligencie v prospech budovania socialistickej spoločnosti ako „*organickej súčasti dejinného vývoja*“. Táto zmena spoločenského systému bola v dejinách vždy komplikovaná: „*Nie bez hluku a nie bez odporu zrútilo sa antické otroctvo, nie hladkou cestou, nie len apoštolským poučaním prevládlo nové kresťanské pojmánie života životné formy predchádzajúce, nie bez bojov a obetí plných zápasov vniesol český národ do všetkej vtedajšej Európy svoje presvedčenie o prvenstve demokratických ideálov náboženských, národných i spoločenských v revolúciách husitských, nie cestou pokojnou a nie bez krvi ujímalo sa meštiactvo moci na konci XVIII. A v XIX. Storočí všade vo svete namiesto feudálneho zriadenia, avšak prechod zo zvláštneho ľudstvu dnes už okrem brutálneho vykorisťovania a skazonostných vojen viacej nič neposkytujúce kapitalizmu k novému zriadeniu socialisticému je vari do všetkých doterajších výmien historických epoch najnamáhavejší a najťažší.*“⁴⁹² Novomeský sám ďalej v texte pripomína, akoby tušil svoju budúcnosť v 50. rokoch, že zmena z kapitalizmu na socializmus si cez nekompromisnosť voči starému poriadku vyžiada dobrovoľné i nedobrovoľné obeti a dodáva, že socializmus je „*zhnutím najušľachtilejších túžob, za ktoré ľudstvo v známych svojich dejinách sa borilo.*“⁴⁹³ Osou kola dejín je podľa Novomeského **spor kapitalizmus - socializmus**. Realizácia socializmu sa podľa autora budovala pre masy národa: na pracovných súťažiach v státisícoch podnikov, dielnach, školách, v spravodlivom usporiadaní spoločenských, hospodárskych i kultúrnych hodnôt, sprístupnení štátnej moci, úradov, bezpečnosti a ozbrojených sí. **Nekonečné opakovanie slova sloboda zo strany opozície vníma Novomeský ako symbol, bezobsažné slovo s cieľom rozvrátenia týchto snáh**. O princípe súťaživosti v socializme hovorí však v inom kontexte, než v kapitalistickej spoločnosti – osvetľuje to nasledujúci text z prejavu o súťažiach: „*Hnacou silou socialistickej práce k vyššej produktivite tak v kvalite, ako aj v kvantite môže byť len princíp súťaživosti. Kapitalizmus dosiahol produktivitu výhľadom na vyšší zisk. V akú džungľu sa zvrhol tento princíp, je vám známe a kapitalizmus v poslednom – terajšom – svojom období v záujme uchovania vyšších ziskov, zvýšeniu produktivity už aj zabráňoval. (Socialistické) zriadenie akceptuje súťaživosť ako hnacu silu pre tvorbu, v množstve, i v akosti tak vo výrobe ako aj v ostatných oblastiach ľudskej činnosti.*“⁴⁹⁴ Ako realizácia „ich tézy slobody“ cez „americkú uspávaciu bombu“ v opaku princípu realizovania socializmu Novomeský píše fiktívny scenár prevzatia moci demokratov: zatvorenie komunistov a všetkých, ktorí s nimi idú; **navrátenie podnikov pôvodným majiteľom; bankári obnovia svoje peňažné ústavy, účastníci svoje spoločnosti, statkári svoje majetky, zatlačia robotníkov v mestách i na dedinách do kapitalistického nevoľníctva** – „*obnovia slobodný život podľa predstáv, ktoré oni o slobodnom živote majú,*“⁴⁹⁵ dodáva. Ďalej píše: „*úvahy o vojne pramenia z toho zdrvivého faktu, že kapitalistické krajiny západu nevedia dať v uspokojivom rozsahu svojmu obyvateľstvu prácu, chlieb a podiel na hodnotách, ktoré sú schopné vyrobiť... Amerika je schopná veľmi mnoho vyrábať, v miere až tak rozsiahlej, že by sa stávala postupne zbytočná práca naša, našich fabrík, našich podnikov, našich závodov, nášho priemyslu a konečne i poľnohospodárstva. ... Počet nezamestnaných, ktorý je dnes vážny problém Ameriky a bude*

⁴⁹² NOVOMESKÝ, L. Nový duch novej školy. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 198

⁴⁹³ Ibid., s. 199

⁴⁹⁴ Ibid., s. 231

⁴⁹⁵ Ibid., s. 199

*ešte vážnejším problémom zajtra, preniesol by sa proste k nám a do krajín oslobodených z bolševizmu a pripojených do amerického spôsobu života – i odumierania!*⁴⁹⁶ Zreštaurovaný kapitalizmus by podľa Novomeského priniesol iba **voľnosť živorenia** a odumierania, nie však voľnosť života a jeho rozvoja – bola by to **realizácia slobody fabrikantov, bankárov, statkárov** čo sa snažia propagátori kapitalizmu úspešne utajiť. Pripomína povojnový koncept obnovenia kráľovstva (Oto Habsburský) založený na klerikálnej idey; západnú kritiku (švajčiarsky konzervatívny časopis), Beneša pre spájanie sa s komunistami a ich zastávanie liberálno-meštiackej spoločnosti a taktiež triedne nespravodlivo usporiadanej Rakúsko-Uhorskej monarchie. Autor vyvracia na príklade Leninovej interpretácie Marxa mýty o marxizme ako dogmatizme, pričom priznáva, že sa autentický marxizmus snaží odstrániť tie náuky, korekcie, ktoré z marxizmu vytlačajú tie najpodstatnejšie – socialistické. Novomeský pripomína zákon o vysokoškolskej reforme súvisiacej s cieľom vysokého školstva napomáhať spoločnosti v duchu slobody vedeckého bádania a vedeckej tvorby a demokratizácie vysokých škôl. Novomeský síce uvádza veľké investície do školských výhod, ale vzápätí zdvíha varovný prst na tých, ktorí školu považujú iba za neštudujúcich študentov a pripomína úlohu vysokoškolských komisií (nie s cieľom negatívnych, ale pozitívnych výsledkov). Úlohou vysokého školstva je teda nielen vzdelávať, ale taktiež dosiahnuť, aby bol absolvent: „*zdravý, statočný, priamy, priateľský až – by som povedal súdružský – k úsiliam, ktoré sa našej spoločnosti zmocňujú.*“⁴⁹⁷

ŠTATISTICKÉ DOKUMENTY K ČINNOSTI NOVOMESKÉHO PO ROKU 1948: VYSOKÉ ŠKOLSTVO

Podľa tabuliek⁴⁹⁸ sa zvýšil počet poslucháčov vysokých škôl od roku 1947 do roku 1949 u mužov na z cca. 7200 na vyše 7800 a u žien cca. 1600 na 1800 (konkrétne na školách Slovenská univerzita, Vysoká škola technická, Vysoká škola obchodná). Samostatná tabuľka ukazuje sociálny pôvod študentov podľa rodičov, v ktorej najmenší záujem o vysokoškolské štúdium prejavili poľnohospodárski robotníci (0,1%), najvyšší (26,5% - 2555) úradníci, učitelia a lekári; okolo 1700 (18%) poslucháčov je u ostatných robotníkov a samostatných roľníkov; 16% u živnostníkov, 6,4% u dôchodcov a 14,5% u iných, neuvedených zamestnaní. V ďalších tabuľkách sú uvedené štatistiky udelenia štipendií (zo šk. roku 1944/45, necelých 1000 poslucháčov, cez takmer 2000 v šk. roku 46/47 na okolo 2500 v rokoch 47/48), výšky štipendií (z 18,4 mil. v roku 46/47, cez 22,5 mil. Kčs na rok 47/8 na 27 mil. v roku 48/49) a požívatelov štipendií (deti štátnych zamestnancov – 518, roľníkov – 457, remeselníkov a živnostníkov – 365, sirôt a polosirôt – 261 a továrenských robotníkov – 230 atď.). Novomeský v texte pripomína: „*V tomto rozpočtovom roku okrem sociálnych príspevkov, ako sú štipendiá, študijné podpory, udržiavanie internátov atď. z prostriedkov štátnych na ¾ miliardy korún určite sa na udržiavanie a ďalšie rozvíjanie školstva v ČSR. Pospolu... (s ďalšími nákladmi, pozn. aut.) je to suma prevyšujúci 77 mil. jednu miliardu korún.*“⁴⁹⁹ Podľa tabuliek o stavebných nákladoch do vysokých škôl sa podľa päťročnice plánovalo investovať 232.27 mil. – primárne

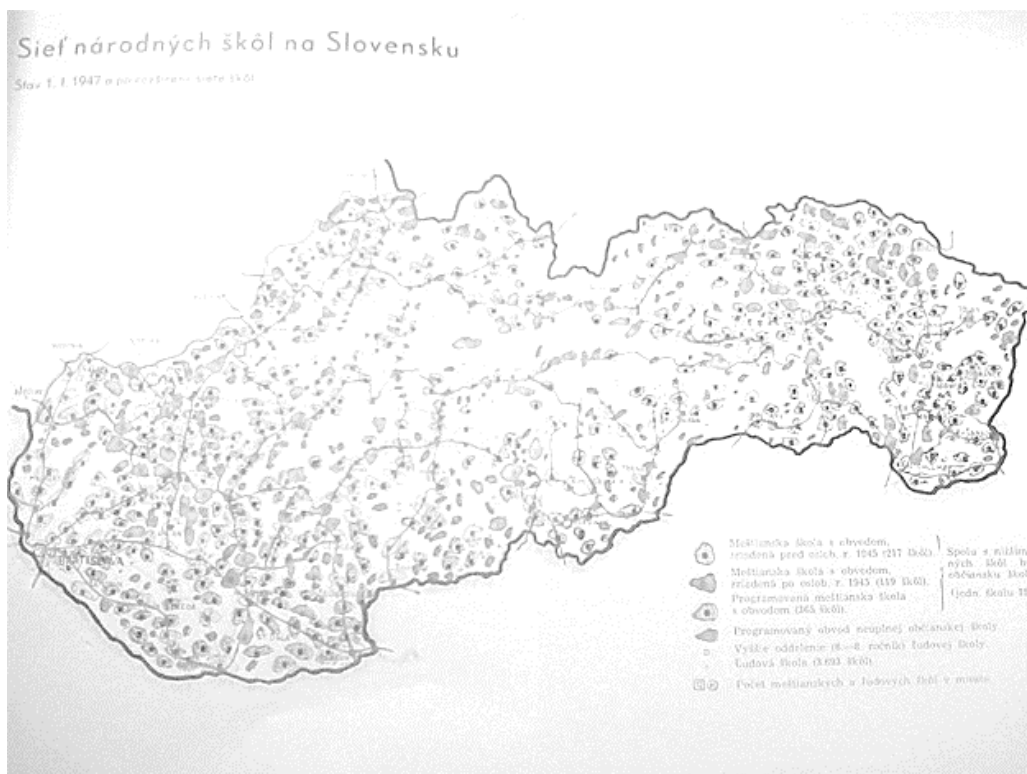
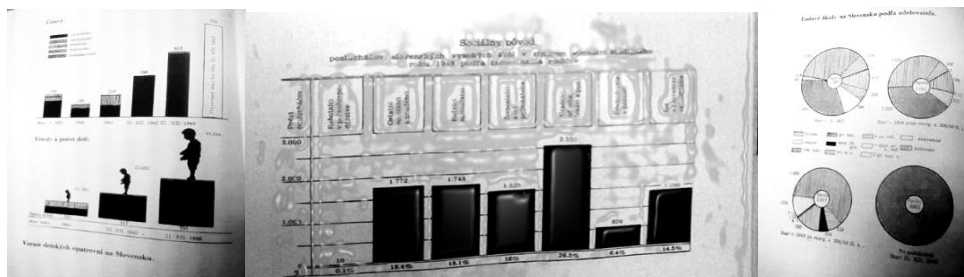
⁴⁹⁶ Ibid., s. 207

⁴⁹⁷ NOVOMESKÝ, L. Nový duch novej školy. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 226

⁴⁹⁸ NOVOMESKÝ, L. Súťaž tvorivej mládeže. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949

⁴⁹⁹ NOVOMESKÝ, L. Nový duch novej školy. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 221

investície sú novostavba KSU v Bratislave, novostavba SVŠT v Bratislave, Novostavba VŠPLI v Košiciach a adaptácia budov Lekárskej fakulty v Košiciach. Novomeský pripomína osobitě **kurzy pre robotníkov, roľníkov a lesných robotníkov** na piatich miestach v Čechách a na dvoch miestach na Slovensku. Pre ilustráciu grafy z kníh *Výchova socialistického pokolenia* a *Dva roky slobodnej školy*:⁵⁰⁰

Otvorenie internátu v Bratislave (1948, Novomeský po boku G. Husáka vpravo)

3.1.3. PRERODZELENIÉ VÝCHOD A ZÁPAD – KOŠICE ROVNOCENNÉ CENTRUM BRATISLAVE

26. júla napísal Novomeský do Nového slova článok pri príležitosti založenia druhého vysokoškolského centra v Košiciach ako prioritu vybudovať nové, druhé významné centrum po Bratislave. Novomeský predpokladá, že **význam východu bude stúpať aj vzhľadom na vzťah so Sovietskym zväzom** (pripomína aj význam Čiernej nad Tisou ako symbolu intenzívnejšieho železničného styku medzi ČSR a ZSSR). Pripomína, že východ bol akýmsi „zanedbávaným závetrím v minulosti aj preto, lebo celým ustrojením nášho života boli sme viazaní na západ, či už na Francúzsko politicky a kultúrne a Nemecko hospodársky.“⁵⁰¹ Avšak cieľom tohto centra nebude iba „zameranie na východ“, ale centrum pre Slovensko a Československo. Výstavbu košickej školy VŠPLI považuje za významný krok vo vybudovaní základne pre **rozvoj lesníctva a poľnohospodárstva**.⁵⁰² Presuňme sa v súvislosti s východom v čase do roku 1949. 29. januára 1949 sa Novomeský prihovárал pri otvorení Pobočky lekárskej fakulty Slovenskej univerzity v Košiciach, ktorý končí slovami „*Všetky tieto okolnosti umožňujúce venovať sa slovenskému východu... sú záväzné.*“⁵⁰³ V prejave opätovne vyzdvihuje prioritu rovnocennosti východných častí krajiny. Situáciu, kedy má Slovensko už rozvinuté vysoké školstvo, porovnáva aj s časmi Tajovského, keď sa bojovalo o tri-štyri slovenské stredné školy. Za tento stav, ktorý vytvoril širokú cestu rozvoju vzdelania vďaka Novomeský aj vytvoreniu ČSR. Pripomína však aj hospodársku krízu, ktorá uviedla do nezamestnanosti 100 tisíc ľudí. Novomeský hovorí: „*ved' my tu dnes doplňujeme trojicu slovenských vysokých škôl, t. j. Slovenskú univerzitu, Slovenskú vysokú školu technickú a Vysokú školu hospodárskych náuk (ešte dnes známu pod prekonávaným označením Vysokej školy obchodnej) o dve nové vysoké školy a isté je, že čoskoro odstránime aj prekážky, ktoré sa nám ešte dnes stavajú do cesty pre zriaďovanie vysokých škôl umeleckého smeru: výtvarných a muzických umení... ktoré chceme tohto roku uviesť do života.*“⁵⁰⁴ Novomeský si dal za cieľ **odstrániť antagonizmus medzi východom a západom** Slovenska (pripomína aj východné časti Poľska, Rumunska ako príklad). Za motor tohto rozvoja Novomeský považuje **socialistické nastrojenie obnovenej Republiky**.

⁵⁰¹ NOVOMESKÝ, L. Druhé vysokoškolské centrum. In *Výchova soc. pokolenia*. BA: Pravda. 1949, s. 163-165

⁵⁰² Ibid. s.163-165

⁵⁰³ Ibid. s. 175

⁵⁰⁴ NOVOMESKÝ, L. Podmienky rozvoja slovenského školstva. In *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949, s. 171

3.2.4. SLOVENSKÁ FILHARMÓNIA

„Myšlienka existencie profesionálneho orchestra na Slovensku sa stala realizovateľnou po skončení druhej svetovej vojny. Výsledkom páľivej potreby existencie koncertnej inštitúcie, jednou z hlavných úloh ktorej by bolo uvádzanie symfonických diel svetových a domácich skladateľov, bol program vypracovaný skladateľmi Alexandrom Moyzesom a Eugenom Suchoňom, predložený Zjazdu umeleckých a vedeckých pracovníkov v Banskej Bystrici 14. augusta 1945.“⁵⁰⁵ hovorí vo svojom texte Anton Viskup, pričom je veľkým mínusom tohto textu, že v ňom **ani raz nie je spomenuté Novomeského meno** a v súčasnosti dokonca chýba aj v bulletinoch Slovenskej filharmónie, v ktorých je uvedený iba rok založenia – verím, že sa to v budúcnosti napraví. 27. októbra odznali prvé tóny symfonického orchestra v budove SND v Bratislave pod taktovkou Ľudovíta Rajtera. **Inštitúcia Slovenskej filharmónie**, ktorá v sebe absorbovala významné mená ako Václav Talich, Ľudovít Rajter alebo Ladislav Slovák bola **založená poverenikom pre školstvo, vedu a umenia Ladislavom Novomeským**. Ten vo svojom prejave spomínal dlhodobé vízie filharmónie v novej spoločnosti. Vo svojom prejave pri založení Slovenskej filharmónie Novomeský pripomenul 31. výročie založenia 1. Československej republiky a kontinuitu v budovaní socialistického Československa ako **štátu „bez boháčov a bez žobrákov“** (aký to kontrast s TV reláciou Smotánka každoročným Plesom v opere a ktorý ukazuje presné potvrdenie opaku tejto definície v súčasnom zriadení): „Pripomínajme si sviatok nášho štátu. Je to správne preto, lebo len takýmto spôsobom sa stane náš štát takým štátom, akým ho chceli mať rozjasnení manifestanti pred 31 rokmi; ľud náš český i slovenský, nesúci predovšetkým ťarchu zápasov proti Rakúsko-Uhorsku za utvorenie republiky. K slávnostným odovzdávaniam nových diel v jubilejný deň republiky pridružuje sa aj táto príležitosť. **Mám česť oznámiť vám, Slovensku i republike, že dnešného dňa je náš kultúrny život obohatený o Slovenskú filharmóniu.**“⁵⁰⁶ 28. október sa tak stal symbolom nielen oslavy 1. ČSR, ale aj založenia filharmónie. Novomeský pripomína taktiež založenie lodeníc v Komárne a nových škôl. Vznik prvého slovenského filharmonického orchestra Novomeský vníma ako symbol po rozvinutí spoločenského, politického, hospodárskeho i kultúrneho života republiky a zároveň ako jedným z článkov v „celkovej konštrukcii našej výstavby.“⁵⁰⁷ Vznik filharmónie je podľa Novomeského dôkazom toho, že kultúra a umenie „*nie sú*“ v socializme „*zatláčané do úzadia*“, a práve vďaka socializmu bolo možné pristúpiť k realizácii veľkolepých kultúrnych projektov. Preto Novomeský pripomína **význam znárodnenia výroby, pozemkovej reformy, zvyšovanie produktivity práce v priemysle a poľnohospodárstve**, čím jasne zdôrazňuje vzájomnú prepojenosť kultúrneho odvetvia a jeho viazanosti na ostatné sektory: „*Preto môžeme rozvíjať školstvo všeobecne vzdelávacie a odborné, preto môžeme zakladať prvý raz v našej histórii školstvo umelecké, preto môžeme rozmnožovať sieť divadiel a preto sa môžu venovať potrebné prostriedky aj na rozvinutie nášho hudobného života. Ale aj preto právom možno a treba žiadať, aby náš život umelecký, v tomto prípade hudobný, svojím bytím a všetkou svojou činnosťou pomáhal takýmto úsiliam v ich rozvoji. Aby šťastným robil, aby dvíhal nášho človeka, ktorý mu dáva predpoklady pre existenciu a činnosť.*“⁵⁰⁸ Novomeský následne odovzdal slovo dirigentovi. Zložitý proces zriaďovania filharmónie popisuje aj divadelná hra Juraja Sarvaša, *S trpkami v hrdle*, ktorá bola publikovaná v zborníku o Lacovi Novomeskom a v ktorej sú použité úryvky z Novomeského korešpondencie s Václavom Talichom: „*Otázku ubytovania členov Filharmónie, čo len provizórne predbežne riešime. Prosím o pozhovenie. Je to vec veľmi ťažká. Dúfam, že čoskoro prekvapíme Vás i Vašich spolupracovníkov*

⁵⁰⁵ VISKUP, A. Šesť desaťročí slovenskej filharmónie. In *Hudobné inštitúcie na Slovensku*. Zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: Slovenská muzikologická asociácia-SNM-Hudobné múzeum. 2012

⁵⁰⁶ NOVOMESKÝ, L. Slovenská filharmónia. In KOVÁŘOVÁ, A. Slovenská filharmónia. Praha-Bratislava, 1966. 30-33.

– Prejav na prvom vystúpení Slovenskej filharmónie 27. októbra 1949. Časť prejavu uverejnená v Pravde (1949) č. 257 (29.10.1949). Cit. podľa NOVOMESKÝ, L. *Zväzky a záväzky*. Výber zo statí a článkov zv. 5. 1945-1950.

Bratislava: Pravda. 1972. s. 391

⁵⁰⁷ Tamtiež. s. 389-393

⁵⁰⁸ Tamtiež. s. 193

aspoň nejakým znesiteľným riešením," na čo Talich odpovedá „Děkuji Vám srdečně za tak bohaté dary, o nichž tak rád a nadšeně zpíva muj drahý přítel Seifert. ... Přal bych si, abyste v nedaleké budoucnosti byl Slovenskou filharmonií a Talichem znepokojován co nejméně a mějte, prosím, ještě trochu trpělivosti a pomozte čistit kouty, kde sa usazuje prach a pavoučiny.“⁵⁰⁹

3.2.5. NOVOMESKÝ A ROZVOJ UMENIA: SLOVENSKÁ NÁRODNÁ GALÉRIA, VYSOKÁ ŠKOLA VÝTVARNÝCH UMENÍ, VYSOKÁ ŠKOLA MÚZICKÝCH UMENÍ

Slovenská národná galéria vznikla pod zákonom SNR č. 24 z 29. júla 1948⁵¹⁰ ako vrcholná štátna umeleckohistorická, zberateľská, vedeckovýskumná a kultúrno-výchovná inštitúcia vďaka iniciatíve Ladislava Novomeského, povereníka pre školstvo, vedu a umenie. Historik Martin Kučera vo hermeneutickej interpretácii Novomeského životopisu pripomína jeho prínos pre avantgardné výtvarné umenie po roku 1945: „Pro moderní umění udělal množství záslužné práce: uvítal v Bratislavě Tristana Tzaru a svého dlouholetého přítele Josefa Šímu (Jiří Machalický v monografii Josef Šíma, Praha 1991, vzpomněl, že Šíma 1947 jel do Bratislavy speciálně za Novomeským), uspořádal výstavy avantgardních francouzských a španělských malířů atd.“⁵¹¹ V roku 1949 zákonom č. 89/1949 Sb.n. SNR vzniká **Vysoká škola výtvarných umení v Bratislave** a ďalší zákon SNR č. 88 Zb. zo dňa 9. júna 1949 hovorí: § 1. 1) Zariaďuje sa **Vysoká škola múzických umení** v Bratislave s odbormi - hudobný, dramatický, tanečný a filmový. To všetko sa podarilo **počas pôsobenia Ladislava Novomeského**. Podobne ako v bulletinoch filharmónie, ani na stránkach VŠMU sa (v čase písanie knihy) nespomína meno Ladislava Novomeského: „Povereník školstva v intenciách zákona rozhodol, že školským rokom 1949/50 sa otvorí hudobný odbor s tanečným a odbor divadelný,“⁵¹² uvádza stroho a možno aj účelovo oficiálna stránka. Celý text od nepodpísaného autora sa akoby snaží vymaniť z komunistickej minulosti hneď úvodnými slovami o novembri 1989 („17. november 1989 otvoril cestu spoločenským zmenám, prirodzeným právam, priamemu nastolovaniu oprávnených požiadaviek.“⁵¹³). Ako autor tejto monografie si dovoľujem prehlásiť, že si takéto odporné odignorovanie od oficiálnej inštitúcie Ladislav Novomeský nezaslúžil. Ďalšou zaujímavosťou alebo skôr smutným konštatovaním je, že kedysi existovala aj **Výstavná sieň Laca Novomeského**, kde prezentovali svoje diela významní umelci (sídlila v Dome slovenských spisovateľov). V súčasnosti je v tomto priestor predajňa odevov.

3.2.6. NOVOMESKÝ AKO PREDSEDA SAVU A VYTVORENIE SAV

V roku 1942 bola (sektor kultúry, v tom čase Slovenského štátu, riadil pedagóg **Jozef Sivák**), založená **Slovenská akadémia vied a umení**, ktorá sídlila na dnešnej Štúrovej ulici v Bratislave a nadviazala na *Učenú spoločnosť Šafárikovú*, vedecké odbory Matice slovenskej a Muzeálnu slovenskú spoločnosť. Predpoklady založenia učenej spoločnosti typu akadémie nachádzame na Slovensku v projekte *Societas litteraria* Mateja Bela (1953). V roku 1771 bol Márii Terézii predložený a následne zamietnutý návrh založenia akadémie; o ďalší pokus usiloval polyhistor Andrej Kmeť koncom 19. storočia.⁵¹⁴ Novomeský má na bývalej budove SAVU pamätník. V budove, v ktorej sídli aj Katedra kulturológie FiF UK, pôsobil Novomeský ako predseda v rokoch 1950-1951. O tejto informácii podobne ako pri VŠMU, SF **neinformuje** ani oficiálna stránka časti histórie SAV. Rovnako ťažko sa dá dopracovať ku Novomeského činnosti

⁵⁰⁹ SARVAŠ, J. S trpkami v hrdle. Literárno-hudobná kompozícia k storočnici Laca Novomeského. In PEKNÍK, M., PETROVIČOVÁ, E. 2006. *Laco Novomeský – kultúrny politik, politik v kultúre*. Bratislava: Ústav politických vied SAV. 2006, s. 268

⁵¹⁰ <http://www.muzeum.sk/?obj=galeria&ix=sngba>

⁵¹¹ BALÁŽ, A. V tenkej koži básnika. In KUČERA, M. 2004. *Dialektika poézie a života*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Verzia dostupná online: <http://www.litcentrum.sk/31861>

⁵¹² <http://ftf.vsmu.sk/fakulta/historia>

⁵¹³ <http://ftf.vsmu.sk/fakulta/historia>

⁵¹⁴ <https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=sas-history>

v tejto funkcii. 2 roky po Novomeského väznení vzniká zákonom SNR č. 1/1953 Slovenská akadémia vied s vymenovaním prvých dvanásť akademikov; v tej dobe mala 200 pracovníkom - koncom roku 1953 mala 663 pracovníkov a 37 vedeckých pracovníkov prevzatých zo SAVU. Do SAV sa Novomeský **vrátil po rehabilitácii v roku 1963** - pracoval tu v Ústave slovenskej literatúry SAV.

3.2.7. ROK 1950

„Boli to idealisti. A položili za to život. Clementisa, keď popravovali tak prehlásil: za socialistickú Európu! (Novomeský a Husák sa)...ťažko učili žiť.“ Elena Bútorová-Novomeská, TV film *Ta lidská bezmoc moci*

Doba sa pod vplyvom studenej vojny, kontrašpionáže a pokusov o kontrarevolúciu radikalizuje a hľadájú sa vnútorní nepriatelia. Gottwaldov dobrý priateľ Slánský je na rozkaz z réžie východu popravený. Pavel Kosatík, autor scenára seriálu *České století* o Gottwaldovi hovorí s určitým ľudským nadhľadom človeka, ktorý žije v permanentnom strachu a preto je nútený prijať rozhodnutia, ktoré nie sú v jeho záujme: *„...z jeho osobného rozhodnutia bol popravený Rudolf Slánský... keď Moskva rozhodla, priateľstvo šlo stranou a toto bol jeden z dôvodov prečo sa tieto procesy odohrali. Gottwaldova rola nebola až taká veľká, bol vykonávateľ rozkazov. On to prežil ako človek, ktorý sa strašne triasol o svoj život, a chcel aby to odniesol ktokoľvek iný, len nie on.“*⁵¹⁵ **Novomeský je v roku 1950 pozbavený funkcie povereníka a je menovaný za predsedu Slovenskej akadémie vied a umení**, kde pôsobí do roku 1951. Novomeského ako predsedu SAVU **zatkli 6. februára 1951 o 9:00** spolu s **Gustávom Husákom**.⁵¹⁶ Tu sa Novomeského úloha povereníka definitívne končí a na scénu sa vracia až v 60. rokoch. Vo vyšetrovacej väzbe je do roku 1954 a odsudzujú ho na 10 rokov väzenia – väznený je v Leopoldove, Mírove a v Prahe-Ruzyni. Pred Vianocami roku 1955 je podmienene prepustený a zvyšok trestu mu odpúšťajú pre dobré správanie. Žije v Prahe a pracuje v Památníku národného písenníctví. Rok pred rehabilitáciou vydáva básne v *Plameni a Slovenských pohľadoch*. Napriek trpkkej skúsenosti s väznením neprestal veriť myšlienke, ktorú hlásal a ktorej veril.

Len si píš, básnik, ozveny, kolomút, ktoré kvíli les.

Nech len v tebe korení melanchólia bielych briez,
i smútok vrby sklonenej nad opustený ľudský vzdych,
lebo i žiaľ je zo zeme, z úrodných podstát človečích.

Laco Novomeský, *Z poetiky*

⁵¹⁵ KOSATÍK-SEDLÁČEK (scenár), SEDLÁČEK, R. (réžia). LEKEŠ-LUBOMÍRSKÝ (produkcia). *České století: Všechnu moc Stalinovi (1948)*. [Historický seriál]. Česká republika. Česká televize. 2003. 75 min. (parafráza z rozhovoru uverejneného na stránke seriálu na stránke ČT)

⁵¹⁶ Podľa Druga, sa **ešte v roku 1949 písali o DAVE oslavné, spomienkové a hodnotiace články** (Mládežnícky časopis Smena organizoval anketu o nadväzovaní na úsilia davistov, nakladateľstvo Tatran chystalo zborník štúdií a dokumentov). Avšak už v máji 1951 na IX. zjazde KSS útočil V. Široký na Clementisa, Husáka a Novomeského ako na tých, ktorí mali **nelenistický a nemarxistický pomer k robotníckej triede a vyznačovali sa buržoáznou kolísavosťou**. Proti DAVistom sa postavil aj ich bývalý kolega J. Šefránek, ktorý ich v marci 1951 na aktíve slovenských spisovateľov-komunistov obvinil zo sektárstva a salónneho marxizmu (vynímajúc iba Urxa, Kráľa a Jilemnického). Situácia sa vyostruje na zasadnutí ÚV KSS v apríli 1951, kde Široký rozvíja vykonštruované obvinenia a dodáva, že davisti nikdy neboli komunistami. V obvineniach pokračuje Juraj Špitzer, ktorý vypracoval sugestívny referát nadväzujúci na obvinenia. **Až v roku 1963 bolo v rezolúcii zdôraznené, že obvinenia z IX. zjazdu KSS boli vecne aj ideovo nesprávne.** (Pozri: DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965 s. 157-159)

ZÁVER

Motiváciou výberu témy a cieľom práce bola potreba zmapovania konceptu kultúry jedného z najvýznamnejších slovenských ľavicových intelektuálov, Ladislava Novomeského. Ambíciou práce bolo zmapovanie a poukázanie na dnes **ignorovaný koncept socialistickej kultúry, predovšetkým potreby avantgardného prístupu ku riadeniu kultúry pochádzajúceho z 20. rokov a rehabilitovaného v 60. rokoch**. Kniha obsahuje v poznámkovom aparáte doplňujúce dodatky, ktoré sú pre pochopenie konceptu nesmierne dôležité. Významnú časť práce zaberá analýza textov, prejavov a štúdií. Dominantnou témou práce je **kultúrna politika slovenských komunistov**, ktorej významný spoluautorom je práve **Ladislav Novomeský**. Výsledkom kulturologického výskumu je zistenie, že z vyše troch stoviek analyzovaných textov je možné vytvoriť základné črty kultúrneho konceptu Ladislava Novomeského, a to aj napriek tomu, že sa tento koncept v priebehu desaťročí modifikoval pod vplyvom historických situácií.⁵¹⁷ Ako základ a predpoklad budovania kultúrnej stavby Novomeský definoval **vzdelávanie**, bez ktorého je nemožné vyššie kultúrne napredovanie. Vzdelávanie priamo súvisí s konceptom kultúry pre široké vrstvy, ktorý Novomeský aplikoval v rámci jednotnej školy po roku 1945 a inšpiroval sa v ňom Ľudovítom Štúrom. Úloha kultúry a umenia je úzko spojená so spoločnosťou – **povinnosťou umelca je reflektovať problémy, potreby národa a zároveň byť jeho svedomím** (takýmto vzorom je pre Novomeského Janko Kráľ). **Centrom spoločenského zmyslu umenia je človek**. Poslanie umelca je podľa Novomeského **služba životu, spoločnosti, národu a človeku v ňom**. Novomeský je zástancom antidogmatického, dialektického prístupu ku kultúre, v ktorom je kultúra slobodným dialógom protikladov, ktorý vedie k novátorstvu (avantgardný prístup ku slobodnej kultúre v socializme). V rovine religióznej Novomeský usiluje o **sympiózu socializmu a náboženstva** najmä vďaka nadväznosti na pokrokové tradície minulosti v intenciách sociálneho oslobodenia (husitské hnutia či sociálna dimenzia Kristovho učenia). Úlohu **vedy** vníma Novomeský v marxistickom zmysle, teda v riadení spoločnosti. Kultúrna politika v našich podmienkach je v Novomeského koncepte vnímaná v štyroch dimenziách: **internacionálnej a mierovej**, ktorej úlohou je budovanie porozumenia a solidarity medzi národmi; **všeslovanskej** – podľa ktorej majú (po vzore Herderovho konceptu) práve národy Slovánske ukazovať príklad ideálneho spolunažívania; **česko-slovenskej** ako praktickej realizácii všeslovanskej vzájomnosti na najbližšom národe (zároveň však poukazuje na dialektický vzťah kultúry slovenskej a českej pre zachovanie jedinečnosti týchto kultúr) a v neposlednom rade v dimenzii **národnej**, ktorej úlohou je nadviazať na **pokrokové tradície predkov** (najmä v intenciách boja o sociálne oslobodenie národa). Československo má byť z geopolitického hľadiska podľa Novomeského mostom medzi **človečenstvom východu a kultivovanosťou západu**. Z pohľadu internacionalizmu Novomeský nadväzuje na kultúrny koncept DAVistov, ktorý bol založený najmä na myšlienkach mieru, socializmu a hlavne bratstva medzi národmi. Na základe výskumu textov je možné dokázať Novomeského pozitívny vzťah k osobnostiam **východu** (sovietska avantgarda, Lunačarskij, Lenin, Mejerchold, Ejzenštejn, Erenburg, Jesenin, Majakovskij a významné osobnosti kultúry ako Gogol', Tolstoj, Gorkij, Dostojevskij, Puškin, Pasternak a ďalší), i **západu** (pozitívne sa vyjadruje na adresu rôznorodých osobností západnej kultúry ako Wells, Sinclair, Roosevelt, Wild, London, Rolland, Sartre, Camus, Rimbaud, Villon, Breton; obsiahle sa pod vplyvom pobytu v Španielsku počas občianskej vojny venuje kultúre hispánskej – Lope de Vega, Calderón de la Barca, Cervantes – a z hľadiska inšpirácie západnou avantgardou rozsiahle i kultúre francúzskej). Za **svetlé časti dejín** označuje husitské revolty, Veľkú francúzsku revolúciu, revolučné udalosti v roku 1848, Parížsku komúnu a hlavne leninskú Veľkú októbrovú socialistickú revolúciu 1917. Z filozofického hľadiska Novomeský čerpá z textov

⁵¹⁷ Pre autora tejto práce sú v Novomeského životopise významné najmä roky 1917, 1918, 1925, 1929, 1938, 1945, 1948, 1950, 1956, 1963, 1968, 1969, 1970

Marxa, Engelsa, Lunačarského, Lenina (marxizmus a internacionálny socializmus), Bakunina (demokratický panslavizmus), taktiež ho inšpirujú utopickí socialisti, kresťanskí socialisti, ale i osobnosti a koncepty romantizmu, predovšetkým Herder, Štúr a Gercen (vlastenectvo, vedúca dejinná úloha Slovanov, národnictvo, všeslovanská vzájomnosť). Odborne sa venuje interpretácii revolučných udalostí roku **1848**, pričom v jednej **oceňuje národných revolucionárov, u ktorých prevládali sociálne témy** (Puškin, Mickiewicz, Ševčenko, Petöffi, Mácha, Štúr, Kráľ). V oblasti dejín a dobovej kultúry Československa cituje, hodnotí alebo oceňuje Šaldu (vzťah českej a slovenskej kultúry), Palackého, Haška, Masaryka, Teigeho, Beneša a Čapka (najmä v spojení proti fašizmu); autorov Devětsilu a avantgardy (Wolker, Seifert, Nezval, Teige, Hora a ďalší), ale i Gottwalda. Na úrovni kultúry národnej sú pre Novomeského inšpiráciou **dejinné udalosti, ktoré viedli k sociálnemu oslobodeniu a zjednocovaniu národa** (preto cituje Kollára, Hollého, Palárika, Fándlyho, Štúra, Kráľa, Moyzesa). Novomeského filozofický koncept je teda kombináciou **marxizmu a z romantizmu vyplývajúcej všeslovanskej vzájomnosti, náboženskej tolerance a umeleckej slobody v dialektickom vzťahu kultúry na pôde komunistického a humanistického svetonázoru.**

Monografia, ktorej základ čerpá z diplomovej práce, nie je určená iba pre uzavreté univerzitné kruhy, ale je spracovaná za účelom oboznámenia výsledkov výskumu so širokou verejnosťou. *„Smrť je len nenávratno. Iba zabudnutie je koniec života,”* napísal Laco Novomeský. Aj táto kniha je dôkazom toho, že Novomeského odkaz stále žije a jeho celoživotná snaha mala zmysel.

LACO NOVOMESKÝ A DNEŠOK, DODATOK

Laco Novomeský – čo znamená toto meno pre človeka v 21. storočí a čím môže byť inšpiratívny? Pre mňa je to nielen excelentný básnik, ale predovšetkým človek, ktorý možno ako prvý v našich dejinách skoncipoval ucelený, zmysluplný koncept slovenskej kultúrnej politiky a človek, ktorý si do smrti stál za svojim presvedčením.

Kultúra pre všetkých – pre robotníka, úradníka aj intelektuála a nie iba pre ekonomickú elitu. Zbúranie hranice medzi mestom a dedinou, zušľachtovanie človeka, jeho duchovných potrieb v novej, sociálne spravodlivej spoločnosti. Súčasťou konceptu je aj rozvíjanie a pripomínanie si národných dejín a svetlých častí našej, i svetovej histórie. Hľadanie kontinuity snahy človeka o sociálne oslobodenie v ľudovej a národnej kultúre je hlavným znakom tohto konceptu. Návrat ku veľkým menám humanity a veľkým hlavám minulosti, ku ktorým patrí jednoznačne aj sám Novomeský spolu s Kollárom, Bernolákom, Štúrom, Poničanom, Kráľom, Husákom, Clementisom, Jesenským, Vajanským, Tajovským, Mihálikom, Váľkom, Smrekom, Mináčom, Kukučinom, Hviezdoslavom, Horovom, Ballekom, Sládkovičom, Švantnerom, Kraskom.. Novomeského **dialektický kultúrny koncept**, ktorý sa v konečnom dôsledku prakticky realizoval aj napriek 50. rokom je dodnes inšpiratívny ako alternatíva voči macdonaldizovanej globálnej a úpadkovej kultúre.

Pomníky Novomeského snahy môžeme dodnes vidieť pri prechádzkach Slovenskom. Do roku 1989 sa vybuďovalo nespočetné množstvo kultúrnych a umeleckých inštitúcií, zrealizovali sa tisíce úspešných umeleckých projektov, rozvíjala sa a podporovala sa pôvodná tvorba v literatúre, filme, divadle, hudbe či výtvarnom umení. Som presvedčený, že v dobe chaosu, nihilizmu a dekadencie bude aktualizovaný Novomeského kultúrny koncept záchranou brzdou pred totálnym úpadkom slovenskej kultúry. Bude to výzva aj pre budúce vlády a osobnosti kultúrnej politiky, ktoré budú zodpovedné za stav kultúry v našej vlasti. Nie peniaze a majetok, ale človek v centre záujmu kultúry.

ZOZNAM BIBILIGRAFICKÝCH ODKAZOV

KNIHY, ČASOPISY A MONOGRAFIE

- BALÁŽ, A. *V tenkej koži básnika*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 2004. Dostupné online <http://www.litcentrum.sk/31861>
- BUGALOVÁ, E. Hudobná inštitúcie na Slovensku... In *Hudobné inštitúcie na Slovensku. Zborník príspevkov z konferencie*. Bratislava: SMA-SNM. Hudobné múzeum. 2012
- CAFÍKOVÁ, P. *Laco Novomeský v politickom a kultúrnom kontexte*. Trnava: KP FF UCM, 2012
- CLEMENTIS, V. *Za bojujúci marxizmus-leninizmus*. DAV, 1935. č.1
- CLEMENTIS, L. Akultúrny boľševizmus. In *DAV*, 1925, jar.
- CHMELÁR, E. Laco Novomeský ako reportér. In *Nové Slovo*. 2006. ISSN 1337-8163
- DRUG, Š. *Červená sedmička nastupuje*. Bratislava: Smena. 1984
- DRUG, Š. *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1976
- DRUG, Š. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor. 1965
- ĐURIŠ, J. Ladislav Novomeský: bojovník za demokratizáciu kultúry In. *Pedagogika* 2/1985, Praha: UK PedF, 1985
- ENGELS, B. 1918. *Debaty o polské otázce ve Frankfurtu*, 1818
- KAUTSKÝ, K. 1902. Slované a revoluce. In *Jiskra*. č. 18
- KOL. aut. *Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu*. Praha : Svoboda, 1975
- Zbor povereníkov. In: *Encyklopédia Slovenska VI. T – Ž*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1982
- KOL. aut.: *Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1987.
- HAJKO, D. *Začiatky marxistickej filozofie na Slovensku*. Bratislava: Pravda, 1987
- HERDER, J. G. *Vývoj lidskosti*, Praha: Laichter Jan, 1941
- HUNTINGTON, S. *Stret civilizácií*. Praha: Rybka publishers, 2001.
- LENIN, I. V.. Decree on Peace. In *Second All-Russia Congress of Soviets of Workers' and Soldiers' Deputies*. In *Rabochy i Soldat*, No. 9 & 10. 1970/2000
- LENIN, V. I. Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu. In *Marxist.org*. 1920.
- Dostupné online <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1920/detnem/ch1.htm>
- MATEJOV, R. *Laco Novomeský (1904 – 1976) Básnické dielo*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005
- ENGELS, F. *Vývoj socializmu: od utópie k vede*. Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zväzok 4, 1875 – 1883. Nakladateľstvo Pravda. Bratislava 1978
- MARX, K., ENGELS, B. *Debaty o polské otázce ve Frankfurtu*. In MARX, K., ENGELS, B. *Zväzok 5*. 1848. Dostupné online na marxists.org/cestina/marx-engels/1848/clanky/081848i.html
- MARX, K., ENGELS, B. *Kontrarevoluce v Berlíně*. In *Spisy zv.6 (1849 – 1849)*. Dostupné online: <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/111848c.html#9a>
- MINÁČ, V. Princíp čistoty ako princíp života. In. *Nové Slovo*. Č. 51-52. 1974
- MLYNÁRIK, J. Základné črty triednych bojov na Slovensku v rokoch 1918-1938. In *Historický časopis*, r. IX. 1961, č.2
- NEJEDLÝ, Z. *Za kulturu lidovou a národní*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 1953
- NOVOMESKÝ, L. *Dva roky slobodnej školy. Expozé L. Novomeského, povereníka školstva a osvety, v Kultúrnom výbore SNR 13. marca 1947*. Bratislava: Pravda. 1947
- NOVOMESKÝ, L. *Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži*. Bratislava: Pravda. 1949
- NOVOMESKÝ, L. *Dobrý deň vám*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1964
- NOVOMESKÝ, L. *Publicistika zv. III., s. 166-177*. Cit. podľa: ŠMATLÁK, S. 1977. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1977
- NOVOMESKÝ, L. *Marx a slovenský národ*. In *DAV* 1933
- NOVOMESKÝ, L. *Poznámky k diskusii*. In: *Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov 27. a 28. augusta 1945 v Banskej Bystrici*. Spracoval Dr. Rudolf Mrlian. Bratislava: Umelecká a vedecká rada a pov. Informácií, 1946

NOVOMESKÝ, L. *Čestná povinnosť*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1969
 NOVOMESKÝ, L. *Znejuce ozveny*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1969
 NOVOMESKÝ, L. *Manifesty a protesty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970
 NOVOMESKÝ, L. *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970
 NOVOMESKÝ, L. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972
 NOVOMESKÝ, L. Dieťa je zdravé, len voda je špinavá. In *Slovenské zvesti III*, č. 10. (14.1.1938)
 NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu. I. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992
 NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu. II. zväzok*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992
 NOVOMESKÝ, L. Ukludnené Slovensko. In *DAV*. Roč. 4. č. 1. 1931
 NOVOMESKÝ, L. Publicistika zv. IV. s. 231 In ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ. 1978
 NOVOMESKÝ, L. Vianočný fejtón. In *Národná obroda*. 1946
 NOVOMESKÝ, L. *Dielo I*. Bratislava: Tatran, 1984.
 NOVOMESKÝ, L. Hašek večný. In *Tvorba XIII* č. 1. (7.1.1938). 1938
 NOTOVNÝ, M., PÍŠA, A. M., WOLKEROVÁ, Z. *Spisy Jiřího Wolкера II.*, SNKLHU: Praha, 1954
 PEKNÍK, M., PETROVIČOVÁ, E. *Laco Novomeský – kultúrny politik, politik v kultúre*. Bratislava: Ústav politických vied SAV. 2006
 ROSENBAUM, K. Publicistická tvorba Laca Novomeského. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970
 RUPPELDOVÁ, S. Preklaty básnik Laco Novomeský. In *Denník Pravda*. 29. 12. 2015
 ŠMATLÁK, S. *Ladislav Novomeský*. Praha: Československý spisovateľ, 1978
 SIRACKÝ, A. O proletárskom umení. In *DAV*, 1924
 TILKOVŠKÝ, B. *Svetová kríza umenia*. In *DAV*, 1925
 VÁLEK, M. *Laco Novomeský - Vo výbere Miroslava Válka*. Kruh milovníkov poézie. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1979
 VEBER, V. *Osudové únorové dny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2008
 ŠULC, D. *Zborník DAV. Spomienky a štúdie*. Vydavateľstvo SAV: Bratislava, 1965
 TILKOVŠKÝ, B. Svetová kríza umenia. In *DAV*, 1925
 TROCKIJ, L. *Co je peremantí revoluce?* Praha: Nakladatel Otto Girgal, Praha. 1928. Dostupné online: <https://www.marxists.org/cestina/trocky/1919/CJPR/indxCJPR.html>
 TROCKIJ, L. Zvláštnosti vývoje Ruska. Predmluva (ke Svazku II). In *Marxist.org*. Dostupné online: <https://www.marxists.org/cestina/trocky/1919/DRR/ch042.html>
 TROCKIJ, L. Zfalšovaná revoluce. In *Marxist.org*. 1927. Dostupné online: <https://www.marxists.org/cestina/trocky/1927/zfalsovana-revoluce.htm>
 WOLKER, J. Umění všední či nedelní. In *Z díla*. Praha: Naše vojsko, 1954
 URX, E. *Básnik v zástupe*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1961

AUDIO A VIDEO DOKUMENTY

BENČÍK, E. *Tanec nad priepastou*. (umelecko-dokumentárne pásmo s autentickými zvukovými nahrávkami z procesov 50. rokov). Bratislava: Slovenský rozhlas. 2003
 CHMELÁR, E. *Pamätník obetiam kapitalizmu - Pri príležitosti 80. výročia udalostí v Košútoch*. 2011. Dostupné online: <http://humanisti.sk/view.php?cislocianku=2011050025>
 Pozdišovki hrnčari. Filmový šot. In *Týždeň vo filme 4/1950*. 1 min. 56 sek. ČSSR. 1950
 KOSATÍK-SEDLÁČEK (scenár), SEDLÁČEK, R. (réžia). LEKEŠ-LUBOMÍRSKÝ (produkcia). *České století: Všechnu moc Stalinovi (1948)*. [Historický seriál]. Česká republika. Česká televize. 2003 75 min. Dostupné online: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10362011008-ceske-stoleti/21251212008-vsechnu-moc-lidu-stalinovi-1948/>
 LOKAJ, P. (réžia). *Ta lidská bezmoc moci*. [TV film]. 2016
 SOKOLOVSKÝ, E. (réžia). MEŤEJKA, J. (scenár), LEKEŠ-LUBOMÍRSKÝ (produkcia), HOMUTA, J. (dramaturgia). *Gottwald*. [Pôvodný televízny seriál]. Česká republika. Československá televize. 1986. 5x85 min, 60 min.

ĎALŠIA DOPORUČENÁ LITERATÚRA

- BROCK, P. *Slovenské národné obrodenie 1787 – 1847*. Bratislava: Kaligram. 2012
- BÚTOROVÁ-NOVOMESKÁ, E. Vzpomínání. In *Vertigo*. 2014, roč. 2, č. 4
- ČIERNY, J. *Vladimír Clementis – diplomat*. Bratislava: Literárne informačné centrum. 1999
- FISCHEROVÁ, A.: *Kulturologický koncept dejín národnej kultúry*. Bratislava: Acta culturologica, zv. 1.
- DUBUFFET, J. *Dusivá kultúra*. Praha: Herrmann & synové. 1998
- GOSIOROVSKÝ, M. *Dejiny slovenského robotníckeho hnutia 1948-1918*. Bratislava: SVPL. 1956
- GOSIOROVSKÝ, M. *Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia*. Bratislava: Pravda. 1951
- HURBAN, J. M. *Ludovít Štúr. Rozpomienky*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1959
- KOVÁČ, D. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelstvo lidoví noviny. 1998.
- KOVÁČ, D. a kol. *Kronika Slovenska 2. Slovensko v 20. storočí*. Praha: FP. 1999.
- Kolektív autorov. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava: Národné literárne centrum. 1998.
- MAŤOVCIK, A. *Život a dielo Antona Bernoláka*. Bratislava: Národné centrum literatúry – Dom slovenskej literatúry. 1997.
- NEJEDLÝ, Z. *Za kulturu lidovou a národní*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 1953
- PLEVZA, V. *Vedúca sila odboja*. Nové slovo, 18. augusta 1983
- PLEVZA, V. *Gustáv Husák: Vzostupy a pády*. Bratislava: Tatra Press. 1991
- RATKOŠ, P. *Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525-1526*. Bratislava: SAV. 1963
- SLUŠNÁ, Z. *Aspekty a trendy súčasnej kultúry*. Bratislava: Národné osvetové centrum. 2013
- ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry (od stredoveku po súčasnosť)*. Bratislava: Tatran. 1988
- TIBENSKÝ, J. *Veľká ozdoba Uhorska*. Bratislava: Tatran
- VONGREJ, P. *Syn sveta*. Bratislava: Tatran. 1989
- WINKLER, T. *Cesty na popraviisko*. Bratislava: Osveta. 1988
- WINKLER, T. *Čas pred nesmrteľnosťou*. Martin: Matica Slovenská. 1998
- ZUBEREC, V. *Revolučné tradície slovenského ľudu*. Martin: Osveta, n.p. 1978

FILMOGRAFIA

Pre budúcich bádateľov uvádzam aj nájdené, ešte nepreskúmané filmy. Pozn. kurzívou filmy dotýkajúce sa priamo osobnosti L. Novomeského, skratky – T.v.f. – Týždeň vo filme; Čs. t. v. f. – Československý týždeň vo filme), zdroj: databáza SFÚ (www.skcinema.sk), heslá: Ladislav Novomeský, Laco Novomeský

Výstava o SNP (T.v.f. 26/45), Slovenská národná rada pracuje (T.v.f. 6/45), Predstavitelia SNR v Prahe (Čs. film. kronika 3/45), Devín (o I. vŕšovskom zjazde, r. Zimmer, V., 1945) Prví slovenskí inžinieri v oslobodenom štáte (T. v. f. 2/46) Noví členovia Zboru povereníkov zložili slub (Čs. filmové noviny 34/46), Nový Zbor povereníkov (Čs. f. n. 36/46) VŠ vzdelanie slovenským učiteľom (T. v. f. 52/46) Bratislava 4. IV. 1946 (reportáž o oslavách 1. výročia oslobodenia, r. Zimmer, V. 11 min), Výstava slovenskej knihy v pražskom Národnom múzeu (Týždeň vo filme 52..II./46), Výstava britského umenia v Bratislave (T.v.f. 15/46), Zjazd Matice slovenskej v Rimavskej Sobote (T. v. f. 44/46), Bulharský veľvyslanec v Prahe, Simov navštívil Bratislavu T. v. f. 11-12/46), Aby sme v pokoji žili (o maďarsko-slovenskom probléme, r. Kubal, V. hr. L. Chudík, 46), Akademický sviatok na bratislavskej univerzite (T.v. 44. II. /46), 25 rokov od smrti básnika Hviezdoslava (T. v. 48.II./46), Dr. Edvard Beneš – prezident budovateľ (T. v. f. 27/46), Herci ako futbalisti (Čs.filmové noviny 29./46), Prezident Dr. Beneš v Topoľčiankach (Čs. filmové noviny 40./46), Druhé výročie oslobodenia Bystrice (Čs.t.v.f. 14. III./47), Profily súčasných slovenských umelcov (20. III./47), Zástupcovia Slovaných výborov na Slovensku (Čs. t. v. f. 11./48), 100 rokov slovenského výtvarného umenia (Čs.t.v.f.16./48), Zjazd národnej kultúry (Čs. t. v. f. 16. IV./48) Zákon o jednotnej škole (Čs. t. v. f. 18./48) Sté výročie slovenských národných žiadostí (Čs. t. v. f. 24. IV./48) , Prezidentova cesta na Slovensko (Čs. t. v. 29/48) Zasadnutie UV KSS (Čs. t. v. f. 41/48), Založenie Hviezdoslavovej spoločnosti (T.v.f. 14./49) Udelenie štátnych cien 1949 v pražskom Dome umelcov (T. v. f. 46./49), Reportáž o pohrebe arcibiskupa Dr. Karola Kmeťku (Čs. týždeň vo filme 3. V./49), Návšteva spisovateľa Simonova a režiséra Alexandrova v Bratislave (T. v. f. 20./49). Slovenské ráno (o povojnovej výstavbe Slovenska, r. Beer, J., 1949), Otvorenie vysokých škôl v Košiciach (Čs. t. vo f. 7/V./49), Piaty slovaný deň na Devíne (T.v.f. 29./49), Začiatok šk. roku 49/50 (T. v. f. 39/49), O konferencii zamestnancov umeleckej a kultúrnej služby (T. v. f. 49/49), Prejav Dr. Husáka (T.v.f. 45/49), Slovensko sa rozlúčilo s národným umelcom P. Jilemnickým (T.v. 25/49) Pozdrav z vlasti (stříhový film o Slovákoch pre krajanov v USA, réžia Beer, J., účinkujú Šmidke, Gottwald, Novomeský, 1949), *Poéma o svedomí* (r. Bahna, V., Leopold Haverl ako L. Novomeský, 1978). *Povstalecká história* (r. Lettrich, Leopold Haverl ako L. Novomeský, 1984)

Pozdišovkí hrnčiari (T. v. f. 4/50), Banská Bystrica 1964 (o oslavách SNP, r. Kudelka, R., 12 min., 1964), 20. výročie Košického vládneho programu (T.v.f. 16/65), *Laco Novomeský 60-ročný* (Týždeň vo filme 1/1965), Zomrel národný umelec Andrej Bagar (Týždeň vo filme 32/66), *Profily – Národný umelec Laco Novomeský* (uveďené iba v databáze ČSFD, 1967), *Čierna a červená* (film, 1967, réžia Kudelka, L, verše Novomeského recituje J. Jamnický), Matica slovenská obnovila svoju činnosť už tretí raz (T.v.f. 34/68) Prejavy predsedníctva ÚV KSS v Slovnafte roku 1968 (T. v. f. 46/68), Gustav Husák prehovoril na prvom zasadnutí ÚV KSS v Bratislave (T.v.f. 37/68), O otázkach, ktoré zaujali na Mestskej konferencii KSS (T.v.f. 29/68), Čas ktorý žijeme (o obrodnom procese roku 1968, 60. min. kol. režisérrov), Z aktívu slovenských spisovateľov (T.v.f. 1/69) Zasadnutie KSS z roku 1969 (T.v.f. 17/1969) Profesor Dr. Peter Colotka predsedom vlády SSR (T.v.f. 20/69) Prezident republiky armádný generál Ludvík Svoboda navštívil Slovensko (T.v.f. 16/69) *Človek z davu* (dokumentárna monografia, réžia Šínko, E., 1970) *Otvorené okná* (hraný film, réžia Rakovský, T., hrajú V. Strnisková a M. Huba, 1970, recitované verše) Filmová dokumentácia o oslavách 50. rokov UK (r. Fodor, M., 1970), Polstoročie pod zástavou KSČ – Výstava na Bratislavskom hrade (T.v.f. 22/71), Dlhá cesta (dokument o G. Husákov; r. Barlik, K., 1973), *Ladislav Novomeský sa dožil koncom decembra 70-tich rokov* (T.v.f. 51/1974), Cesta k povstaniu (T.v.f. 28/74, 30 rokov slovenského hraného filmu (r. Ctibor, K., 1975) 30 rokov slovenského umenia (T.v.f 19/1975) , *Venované pamiatke nár. umelca L. Novomeského* (T. v. f. 38/76) Hold pamiatke revolucionárov (T.v.f. 10/1978) Vianočná dohoda (Kinožurnál 2/84), Gottwald (r. Urc, R., 1985) Príkaz doby (o spolupráci Slovákov a Maďarov, r. Lestár, J., 79. min, 1985), *Ladislav Novomeský* (Kinožurnál, 85) *Laco Novomeský, básnik, publicista a politik* (dokumentárny film, r. Lembovič I., 1986), SNP (Kinožurnál, 1988) Univezita Komenského 70-ročná (Kinožurnál, 46/89) Laco Novomeský ako filmová postava v hraných filmoch *Roky prelomu* (r. Lettrich, Leopold Haverl ako L. Novomeský, 1989), *Vítězný lid* (r. Trapl, Leopold Haverl ako L. Novomeský, 1977), *Komunisté* (r. Ozerov-Krivánek, Pántik ako Novomeský, 1976), *Gottwald* (r. Sokolovský, Gebouský ako Novomeský, 1986) *Vojaci slobody. I. epocha; III. epocha* (r. Ozerov, J-N., Július Pántik ako L. Novomeský, Mosfilm, 1975) *Smrť ministra* (r. Košecký, M., 2009)

NOVOMESKÉMU

(1) Konferencia k 110. výročiu narodenia Ladislava Novomeského v Bratislave. Na snímke rektor Univerzity Komenského RNDr. Karol Mičieta, CSc., filozof prof. PhDr. Dalimír Hajko, DrSc. a organizátor Mgr. Lukáš Perný, ASA-Nové Slovo, 2014

(2) Prednáška Mgr. J. Sivičekovej a Mgr. L. Perného o Novomeskom a DAV, SPŠ, Martin

NOVOMESKÉMU

Lukáš Perný

*Veľký básnik, stál si pri mne, keď nevládal som ďalej,
opojná sila poézie, ktorá dávala mi nehasnúcu nádej,
v zasnených veršoch veríme v ľudstva lepšiu premenu,
nádeje vložené v kódoch, nádeje vo veršoch,
čo dávajú života silu,
tím čo veria vo víťazstvo nového človeka.*

Ilustrácie M. Fialová

ÚVAHY O POKROKU A SOCIÁLNO M OSLOBODENÍ V SLOVENSKEJ NÁRODNEJ HISTÓRII

Venované pamiatke Ivana Dubníčku ako veľkej inšpirácie pre túto štúdiu a zdroje literatúry

Nadpis tejto doplnujúcej práce je veľkou výzvou a námetom pre súčasných vedcov a bádateľov. V dejinách emancipačných hnutí na Slovensku sa obšírnejšie venovali triednej interpretácii národnej kultúrnej histórie davisti a až oveľa neskôr marxistickí historici. Ladislav Novomeský hľadal v dejinách národnej kultúry pokrokové prvky. Snažil sa nájsť v slovenskej národnej kultúre a revolučnosti štúrovskej generácie, inšpiráciu pre budovanie socialistického konceptu kultúrnej politika, aby sa tak uskutočnila Štúrova myšlienka vzdelanosti a kultúry pre všetky vrstvy obyvateľstva.

KDE HĽADAŤ INŠPIRÁCIE PRE NOVÝ KONCEPT?

Dalo by sa povedať, že je zbytočné vynaliezť koleso odznova, preto by som rád pripomenul knihu **Vladimíra Zuberca**, *Revolučné tradície slovenského ľudu*⁵¹⁸ (z konca 70. rokov), ktorú som objavil až tesne po napísaní tohto textu. Zuberec je presvedčený, že triedny boj je prítomný v histórii už od čias spoločnosti slovanských kmeňov. Vtedajšie socialistické Slovensko považoval za výsledok stáročnej cesty triednych zápasov a revolučných tradícií – za sociálnu a národnú slobodu. Autor sa zaoberá triednym bojom od kapitoly *Poddaní proti feudálom* až po vznik komunistickej strany, Košický vládny program a rok 1948. Za predchodcov proletariátu považuje poddaných, chudobné vrstvy miest a námezdných pracujúcich v manufaktúrach. Autor sa taktiež odvoláva na Husáka a Novomeského. Druhým významným autorom je **Tomáš Winkler**, ktorý vo svojej literatúre faktu (*Čas pred nesmrteľnosťou* o posledných chvíľach života národných buditeľoch a *Cesty na popravisko* o tých, ktorí sa **postavili na stranu dejinného pokroku**) je rovnako významným zdrojom pre pochopenie triednej podstaty našich národných dejín. Tretím významným zdrojom je marxistický historik **Peter Ratkoš**, ktorý svoj výskum začína už od čias Veľkej Moravy (aj sám Winkler z neho vo svojej knihe čerpá). V rámci 20. storočia a témy SNP sú to **Jozef Bob** (autor scenára *Povstalecká história* a kníh o štúrovcoch), ale aj historik **Viliam Plevza**.

KULTÚRNE TRADÍCIE V NÁRODNÝCH DEJINÁCH

Kulturologička Anna Fischerová poukazuje na prínos Karla Rosenbauma, ktorý v štúdiu Slovenská národná kultúra (I, 1972, 7) vykladá národnú kultúru ako **špecifický reálny systém, súbor hodnôt v slovenskom národnom prostredí, adresovaný národnému kolektívu a viazaný, či spätý s jeho životom**. Podľa Rosenbauma má slovenská národná kultúra tisícročné dejiny, z ktorých autor vyzdvihuje: **počiatky z 9. storočia** (pohanské obrady, odraz v ľudovej kultúre, následne kristianizácia), neskôr románske umenie, gotické, renesančné, baroko, rokoko, klasicizmus, romantizmus, realizmus, symbolizmus a umeleckú avantgardu. V týchto obdobia vznikli konkrétne kultúrne tradície, ktoré sú kultúrno-tvorným prvkom. Rosenbaum poukazuje napríklad na:

1. veľkomoravskú a cyrilometodejskú tradíciu;
2. husitskú;
3. tradíciu česko-slovenskú (Karlova univerzita a jej význam pre slovenskú kultúru, pomoc Slovenska Čechám po Bielej Hore, Kollár a Šafárik);
4. tradícia češtiny, ako spisovného jazyka Slovákov do polovice 19. storočia (Kollár);
5. tradíciu ľudového hrdinu Jánošíka;
6. tradície slovanskej vzájomnosti.⁵¹⁹

V období po vzniku ČSR (v 1. polovici 20. storočia) sa upevňuje viacero politických prúdov a smerov: SNS, SĽS, hlasisti, sociálna demokracia a najpokrokovejší - davisti. Z hľadiska kulturologických konceptov vzniklo podľa Anny Fischerovej nasledujúce zadelenie:

1. **model poštúrovský** (Krčméry, Škultéty, Mráz, Cincík, Hronský) – koncept realizmu, národná línia

⁵¹⁸ ZUBEREC, V. *Revolučné tradície slovenského ľudu*. Martin: Osveta, n.p. 1978

⁵¹⁹ FISCHEROVÁ, A. *Kulturologický koncept dejín národnej kultúry*. Acta culturologica, zv. 1. Bratislava: Peter Mačura, 1998, s. 117

(Vajansko-Škultetyovská národná obrana, vydávajú *Národné noviny, Slovenské pohľady*)

2. **model čechoslovakistický/agrárnici/ hlasisti /prúdisti** (Vilček, Pražák, Chaloupecký, Vážny, Šrobár, Blaho, Hodža, Štefánek, politické prúdy okolo Učenej spoločnosti Šafárikovej a UK) – koncept Masarykovho realizmu; odchovanci vysokých škôl v Prahe, Budapešti a Viedni

3. **scientistický model** (Pišút, Šmatlák, Strauss, Novák, Bakoš, Hrušovský, Žáry, Reisel, Smrek a Fábry) – blízky k umeleckému nadrealizmu (slovenská forma surrealizmu) a ruskej formalistickej školy, pozitivizmus a neskôr štrukturalizmus vo filozofii, sústredení okolo časopisov *Sen a skutočnosť*, *Áno nie*, *Vo dne*, *v noci*. Majú veľa prienikov s marxistami, rozchádzajú sa s konzervativizmom. DAVisti sa ich dokonca neskôr zastávajú - Novomeský Fábryho debutu, či spoluprácou so Smrekom.

4. **autonomistický model:**

a) katolícky (Andrej Hlinka, Spolok sv. Vojtecha, časopisy *Verbung*, *Rozvoj*, *Vatra*)

b) evanjelický (Martin Rázus, E. B. Lukáč, Štefánikova mládež, časopisy *Luk* a *Tvorba*, centrá v Liptovskom Mikuláši a Myjave)

5. **davistický** (Novomeský, Okáli, Urx, Clementis, Poničan, Jilemnický, Siracký) – vznikajú z *Volného združenia študentov socialistov* zo Slovenska v Prahe, združovania okolo komunistického hnutia a časopisov *Svojet*, *Pravda chudoby* (príloha *Proletárska nedeľa*), *Spartakus*. DAVisti a Novomeský dokázali, ako jediní, synteticky integrovať rôznorodé prúdy v roku 1936 na Trenčiansko-teplíckom zjazde spisovateľov. Neskôr vznikajú a etablojú sa ďalšie koncepty: **filozofia kultúry Ladislava Hanusa odvodená od novotomizmu, katolícky fundamentalizmus Štefana Polakoviča, Lajčiakova koncepcia, Tatarkova koncepcia kultúry, Škultéryho koncepcia národnej kultúry, Rázusová koncepcia, Smrekov koncept, bratislavská a nitrianska kulturologická škola, koncept neskorej moderny (marxistická línia 60. A 70. rokov).**

ako hybnej sile kultúrnych dejín národov. Uvedíme konkrétny citát: „*Kultúrna stavba je veľmi jemný organizmus. ... Tak ako stavba nestojí len na nosných stĺpoch, ale aj na silách vzájomne sa opierajúcich, aj kultúrna budova národov sa drží silami vzájomne sa na seba opierajúcimi a podopierajúcimi.*“⁶²⁰ Cieľom tejto úvahy bude nájsť prvky, ktoré túto stavbu tvoria. Novomeský uvádza príklady **Štúrovcov a Bernolákovcov** ako dva rozličné prúdy, ktoré dosiahli, že slovenčina prežila a nezanikla v 60. rokoch, 19. storočia. Alebo **Moyzesa a Kuzmányho** v rámci Maticy slovenskej, ako príklady znášanlivosti a tolerance **katolíkov a evanjelikov**. Týchto prvkov, ktoré stáli pri základoch modernej národnej identity a pokroku, je však v dejinách oveľa viac. Podľa Štefana Druga a Vladimíra Mináča sú pokračovateľmi štúrovcov práve davisti. Dalo by sa však povedať, že ich pokračovateľmi boli aj historici, spisovatelia a filozofi ako Drug, Zuberec, Ratkoš, Plevza, Bob, Válek či Mihálik, ktorí sa usilovali o kontinuitu tohto posolstva.

OBJEKTIVISTICKÝ A OBJEKTÍVNY PRÍSTUP K DEJINÁM

A nie sú to len marxistickí historici. Každá udalosť našich národných dejín prechádzala určitým vývojom a preto je dôležité zaujať postoj, ktorý zodpovedá pravde a nie falošnej, tzv. objektívite založenej na fetišizácii a kastovníckej privatizácii kultúry ako to definoval J. Dubuffet: „*Rovnako ako meštiacka kasta snaží presvedčiť sama seba aj ostatných o tom, že ich údajná kultúra ospravedľuje jej zachovanie, ospravedľuje západný svet svoje imperialistické chute; potrebuje priniesť černochoom poznanie Shakespeare a Moliera.*“⁶²¹ Podľa Dubuffetta kultúra tak prevzala funkciu náboženstva, ópia ľudstva a ilúzie vedomosti. Jeho drsná kritika, predovšetkým západného, poňatia kultúry, oprávňujúcej nadvládu a hegemoniu, kritizuje sprivatizovanie si predstavy jedinečnej objektívnosti práve hegemonmi, majetnou triedou za pomoci odborníkov (diela vybrané úzkou skupinou ľudí ako tie skutočné a pravé kultúrne). Aj keď Dubuffet dospieva vo

⁶²⁰ NOVOMESKÝ, L. Triedenie duchov v Čechách. In *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo EPOCH. 1970, s. 113

⁶²¹ DUBUFFET, J. *Dusivá kultúra*. Praha: Herrmann &... 1998, s. 3

Čo je však nosným pilierom národnej kultúry? Novomeský je predstaviteľom hegelianskeho, konceptu syntézy v kultúrnej stavbe. Tento koncept je založený na dialektickom prístupe, ktorý vrcholí v syntéze pokrokových síl v kultúre

svojom diele k úplne inému záveru (k oprostieniu kultúry od všetkých kultúrnych nánosov, k akejsi fenomenologickej redukcii). Marxistický historik **Peter Ratkoš** pochopil pravú podstatu tohto problému: „v minulosti (dnes by sa dalo povedať, že aj v súčasnosti pozn. autora) bolo zvykom nechávať hovoriť pramene bez komentára, a bez ohľadu na to, či pochodili z pera príslušníkov vládnucej triedy alebo pochádzali z prostredia triedne potláčaného roľníctva. Takýto **prístup k prameňom bol objektivistický, no nie objektívny**. ... Treba sledovať sociálnoekonomické politické a ideologické pomery, za akých sa tá-ktorá udalosť odohrávala.“⁵²²

Ratkoš, ktorý je autorom excelentnej práce o povstaní baníkov v 16. storočí patrí ku skutočne dôsledným historikom. Povstanie baníkov, ktoré vzniklo ako reakcia na znehodnotenú mince pre baníkov a vysoké ceny potravín, ktoré si ťažko pracujúci baníci nemohli dovoliť, vníma Ratkoš hlavne pod Marxovým vplyvom,⁵²³ ako pokus o oslobodenie utláčaných tried spod nadvlády. Dôslednou historiografiu osvetľuje materiálno-ekonomické podmienky vtedajšej spoločnosti a komentuje dôsledky revolučných pnutí v spoločnosti, ako vyústenia boja za sociálnu spravodlivosť. Triedny rozmer histórie sa účelovo ignoruje alebo relativizuje. S autentickou interpretáciou histórie súvisí najmä pochopenie jej triedneho aspektu. Preto aktuálne dnes vyznievajú Ratkošov slová: „Povstanie baníkov na Slovensku v prácach starších nenašlo patričný ohlas. Jeho sociálny obsah i význam ostal nedocenený. Aj keď je pravdou, slovenská historiografia nebola rozvitá, ostáva faktom, že obchádzanie triednych bojov i hospodárskych podmienok života v mestách a na vidieku neumožňovalo správne pochopiť ani politické dejiny predmoháčskeho obdobia.“⁵²⁴ Zásťancom objektívnej interpretácie národných dejín a poukazovania na prvky regresívne a

progresívne bol aj český marxistický historik Zdeněk Nejedlý. Autor konceptu kultúry českých komunistov napísal: „*najskvôlejší dobou českého národa byla lidová, demokratická a revoluční doba husitská, a dobou nejhlubšího úpadku protilidová, aristokratická a protirevoluční doba pobělohorská.*“ Nejedlý chápe termín národná kultúra ako kultúru, opierajúcu sa o ľud a kultúru, ktorá vytryskla z ľudu.⁵²⁵

KOŠICKÝ VLÁDNY PROGRAM A VŠESLOVANSKÁ VZÁJOMNOSŤ - ZÁKLAD NÁRODNEJ IDENTITY

Košický vládny program, ktorý vznikol v špecifickej historickej zhode demokratov a socialistov o kreovaní novej ľudovej demokracii je veľkou inšpiráciou aj pre dnešok, ako východisko z neoliberalného fanatizmu. Završenie národného oslobodenia je nemysliteľné bez oslobodenia obyvateľstva spod sociálneho útlatku. Takto to chápali: 1, Vladimír Clementis (Clementis, podľa Mináča prvý pochopil obrodný zmysel štúrovskej tradície a vniesol ju do politickej praxe) a 2, Ladislav Novomeský (spočiatku pod vplyvom Engelsovej kritiky vynášal nad štúrovcami neobjektívne sudy; po oslobodení sa stal hlavným projektantom konceptu kultúry slovenských komunistov, nadväzujúcej na štúrovský odkaz, nakoľko pochopil situáciu a podmienky hnutia, slovanstva, národného obrodovania v historických kontextoch a spracoval o roku 1848 rozsiahle štúdie). Za završenie snáh národných buditeľov a všeslovanskej vzájomnosti považoval národné povstanie a budovanie socializmu. Nielen Novomeský, ale i Gustáv Husák,⁵²⁶ dokonca Viliam

⁵²² RATKOŠ, P. Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525-1526. Bratislava: SAV. 1963, s. 261

⁵²³ Ratkoš cituje Marxov výrok: „Očividná skutočnosť, ktorej si dosiaľ vôbec nikto nevšimol, že ľudia musia predovšetkým jesť, piť, bývať a obliekať sa, teda pracovať prv, než môžu bojovať o panstvo, zapodievať sa politikou, náboženstvom, filozofiou - táto očividná skutočnosť len teraz vydobyla si konečne svoje historické právo.“

⁵²⁴ RATKOŠ, P. Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525-1526. Bratislava: SAV. 1963, s. 261

⁵²⁵ NEJEDLÝ, Z. *Za kulturu lidovou a národní*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 1953, s. 12, 25

⁵²⁶ Gustáv Husák, štátnik a prezident ČSSR o Štúrovom odkaze: „Keď skúmame dejiny, nachádzame v nich dosť mien, pri ktorých iba titul a hodnosť čosi hovoriť; za leskom titulu je však prázdnota. Sú to čierni pasažieri histórie. A nájdeme i iné postavy, hoc aj bez štátnych titulov a hodností, v ktorých akoby sa stelesnila problematika doby, ktoré sú symbolmi potrieb, bojov a ilúzií svoje spoločnosti, sú milníkmi na vývinovej ceste svojho národa. Takouto svetovou postavou v slovenskej histórii je Ľudovít Štúr. ... Vybral si cestu trnistú, lebo si uvedomoval svoju povinnosť voči spoločnosti, voči dejinám. Štúr pochopil vývinovú tendenciu modernej doby a že sa jednoducho **postavil na stranu "utisnutých a odhodnených" ľudových vrstiev i**

Široký,⁵²⁷ Klement Gottwald⁵²⁸ a Zdeněk Nejedlý boli zástancami Drogom definovaného tzv. leninského prístupu, spojenia socialistickej revolúcie s pokrokovými prvkami národných dejín. Uvedomovali si spätosť národného oslobodenia s oslobodením sociálnym. Tieto osobnosti hľadali inšpiráciu práve v národných zápasoch pre koncepciu kultúrnej politiky v Košickom vládnom programe. V 5. článku (5. apríla 1945) sa píše:

národov. Za ich slobodu a lepší život formujú štúrovci prvý dobe zodpovedajúci politický a národný program Slovákov, stmelujú a zjednocujú uvedomelé sily v národe, organizujú politický i ozbrojený zápas za revolučné požiadavky ľudu a národa, vyvolávajú prvý krát v našich dejinách uvedomelý masový revolučný pohyb. ... Z poznania zúfalej situácie ľudových mäs, z túžby zmeniť ju vytvára skupina štúrovskej inteligencie, nezaťažená rodovými či majetnými výsadami, revolučno-demokratický program odstránenia feudalizmu a zrušenia poddanstva. ... Mnoho súdov bolo vyslovené o týchto udalostiach, od súčasných i v neskorších rokoch, z pozícií jednotlivých národov i zo širších hľadísk európskej revolúcie. Niektoré novinárske poznámky Marxa a Engelsa, písané v priebehu udalostí bez možnosti bližšieho poznania a analyzovania špecifických podmienok a situácie revolúcie v Rakúsku a Uhorsku, boli neskôr kanonizované ako posledný súd histórie. V súhrnom pohľade je úloha Štúra a jeho spolubojovníkov v našej národnej histórii vysoko pozitívna a obdivuhodná. Objektivovali a predstavovali potreby a požiadavky ľudových mäs, bojovali za ne. Tvoria základný článok vývinovej reťaze našej novodobej histórie." (HUSÁK, G. Revolučná generácia. In: DRUG, S. Štúrov program na našich zástavách. Bratislava: Smena. 1990, s. 225)

⁵²⁷ Kultúrnu politiku, ktorú realizoval Novomeský a vyzdvihuje budúci Novomeského kat – Široký, ktorý hovorí, že Novomeský nadväzuje na najlepšie tradície minulosti – robotnícka trieda má úlohu dediča kultúrnych statkov (odvolávanie sa na Hviezdoslavovskú tradíciu – úcta k starým majstrom). Kultúrne statky a diela sa teda ocitnú v hĺbke a šírke majetku všetkého ľudu, čo Široký vníma ako realizáciu snov národných veľikánov: „V rýchľom slede udalostí sa mení tvár Slovenska, socialistické idey radradom prenikajú do všetkých kultúrnych inštitúcií, škôl, úradov, prevetrávajú nejezen zatuchlý kút kultúrneho a verejného života a kultúrna revolúcia dostáva svoju socialistickú náplň." (ŠIROKÝ, V. Predslov. In NOVOMESKÝ, L. Výchova socialistického pokolenia. Prejavy a články o školstve, učiteľstve a mládeži. Bratislava: Pravda. 1949, s. 10)

⁵²⁸ „...bol som hrdý na národ husitov. Viem, že český ľud zostal naďalej národom husitov. Avšak, nemôžem byť hrdý na činy vlád, ktoré doviedli národ k 30. septembru. Za to sa musia hanbiť všetci, ktorým zostal v tele aspoň kúsok cti," hovoril Gottwald po tzv. Mníchovskej zrade.

„Bude zosilnená slovanská orientácia v našej kultúrnej politike, v súhlase s novými významom slovanstva v medzinárodnej politike a najmä československej.“⁵²⁹ Novomeský koncipoval kultúrny program slovenských komunistov v prejave *Komunizmus v slovenskej národnej idey*. Príklad Sovietskeho zväzu bol mu najmocnejším impulzom pre rozmach protifašistického národno-oslobodzovacieho boja podrobených národov. Nie náhodou K. Gottwald vo vysielaní moskovského rozhlasu pre Československo vtedy zdôraznil:

„Ruský, ukrajinský i bieloruský národ - spoločne so všetkými národmi veľkého Sovietskeho zväzu - povstali v celej svojej sile...Hitlerovská beštia, ktorá napína všetky svoje sily krváca na východnom fronte z nespočetných rán.“⁵³⁰

E. Pauliak zhodne konštatuje:

„Pre národy podmanené Hitlerom, na najmä pre slovanské národy nadišla chvíľa, aby svoj boj za slobodu spojili s bojom ruského, ukrajinského a bieloruského národa...“⁵³¹

Vladimír Clementis v prejavoch pre londýnsky rozhlas taktiež argumentoval historickým i obrozeným všeslovanstvom. Je historickým fakt, že to bolo hlavne slovanstvo, ktoré odovzdalo svetu najväčšie obete pre svetový mier a boj s fašizmom. Ako píše Drug, Clementis si uvedomoval, že Slovensko je ústretové k všeslovenskej vzájomnosti, vďaka ideám Kollára, Šafárika, Štúra, Kráľa, Palárika a iných:

„Nastali nové časy. Čaká nás veľká slovanská budúcnosť. Plnia sa proroctvá a sny našich slovansky hovoriacich národovcov od Kollára, hlásateľa všeslovenskej literárnej vzájomnosti, cez Šafárika, všeslovensky orientovaného učenca, autora prvých všeslovenských literárnych dejín a Starožitností slovanských, cez jedinečné pokolenie štúrovcov a poštúrovcov až po naše dni,“⁵³²

⁵²⁹ DRUG, Š. Uskutočňovanie a rozvíjanie štúrových myšlienok po roku 1945. In DRUG, S. Štúrov program na našich zástavách. Davisti o štúrovcach. Bratislava: Smena. 1990, s. 137

⁵³⁰ Ervín Pauliak: *Od povstania k oslobodeniu*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1985, s. 12

⁵³¹ Ervín Pauliak: *Od povstania k oslobodeniu*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1985, s. 13

⁵³² DRUG, Š. Uskutočňovanie a rozvíjanie štúrových myšlienok po roku 1945. In DRUG, S. Štúrov program na našich zástavách. Davisti o štúrovcach. Bratislava: Smena. 1990, s. 139

prehovoril Clementis pri zakladaní *Všeslovanského združenia v Bratislava* (4.6.1945). Komunistická strana Slovenska na čele so svojím V. ilegálnym ústredným vedením „*vedela sformulovať a prebojovať hlboko demokratický a perspektívny program národnej a demokratickej revolúcie, získať pre masové ozbrojené vystúpenie národa proti fašizmu a za nové Slovensko v novom Československu robotnícku triedu a široký front spojencov,*“⁵³³ napísal V. Plevza. Hľadať triedny rozmer a dimenziu sociálneho oslobodenia v slovenskom národnom obrodení je významnou úlohou marxistickej historiografie aj dnes – aj keď už máme dostatok materiálu, ktorý tento prístup aplikoval, stále nie sú objektívne interpretované mnohé udalosti a osobnosti aj z dôvodu vtedajšej cenzúry (napríklad sociálne a pokrokového cítiacich a mysliacich kňazov v bernolákovskom hnutí a pod.). Leninský vzťah ku kultúrnemu dedičstvu minulosti je o vychádzaní zo starého, pre pochopenie potrieb nového. Novomeský venoval štúdiu národnej kultúry založenom na nadväznosti pokrokových tradícií desiatky rozsiahlych článkov a štúdií. Koncipoval kultúrny program slovenských komunistov ako nadväznosť na pokrokové tradície týchto hnutí. Pokrok je v tomto kontexte vnímaný ako boj za sociálne oslobodenie ľudu a budovanie novej spravodlivej a beztriednej spoločnosti. Herderov koncept, ktorý inšpiroval Jána Kollára a Štúra je v podstate hegelianskym. Národ je z hľadiska Herderovej koncepcie prírodným útvarom svrodeným právom na rozvoj jazyka a kultúry a štát je iba umelý jav. Novomeský sa prostredníctvom Štúra odvoláva aj na Herdera. Vnímanie Slovanov - slovanstvo sa „*neuchádza o nadvládu nad svetom a nemajú bojacktívnych dedičných kniežat,*“⁵³⁴ avšak zároveň dodáva, že

cársky model panslavizmu založený na nadvláde podobnej pangermanizmu, nemal s Herderovým konceptom o vedúcej úlohe Slovanstva na ceste „*k ľudskosti, bratstvu a slobode*“ nič spoločné. Ospravedlňuje tým Marxove a Engelsove⁵³⁵ pohľadanie Slovanstvom,⁵³⁶ ako kritiku spojenú s falošným a reakčným slovanstvom cárskym. Odpoveďou je slovanstvo nové, späté so sociálnou revolúciou a humanizmom. Aj Michal Chorváth sa zmieňoval o všeslovanskej vzájomnosti vo svojom príspevku na zjazdovom referáte roku 1946. Stotožňuje sa s Novomeským a pripomína význam Kollára, Štúra a Šafárika. Vráťme sa ešte ku už spomenutému Gustavovi Husákovi a jeho významnému článku *O kultúre a politike* z roku 1946, kde píše:

staré sviatky pokojnej usilovnosti a práce vo svojich slobodných dedinách.“ (HERDER, J. G. *Vývoj ľudskosti*, Praha. 1941, s. 332)

⁵³⁵ B. Engels v článku *Debaty o polské otázce ve Frankfurtu* píše o Slovanoch nasledovne: „*Slované jsou lid převážně zemědělský, málo zblhlý v provozování městských řemesel v té době, v jaké byla tehdy známá ve slovanských zemích. Obchod na svém prvním, nejprimitivnějším stupni, ještě pouhý obchod v malém, byl přenechán židovským podomním kramářům. Když se zvyšovala kultura a rostl počet obyvatelstva, když se začala pocítovat potřeba městských řemesel a městské koncentrace, stěhovali se Němci do slovanských zemí. Němci, kteří vůbec dosáhli největšího rozkvětu v maloměstství středověkých říšských měst, v těžkopádném, karavanovitém vnitrozemském obchodu a v omezeném námořním obchodu, v cechovním provozování řemesel 14. a 15. století, tito Němci dokázali, že jsou povolání stát se šosáky světových dějin, zejména tím, že dodnes tvoří jádro maloměstáctva v celé východní a severní Evropě, a dokonce i v Americe. V Petrohradu, v Pešti, v Moskvě, ve Varšavě a v Krakově, ve Stockholmu a v Kodani, v Oděse a v Jasách, v New Yorku a ve Filadelfii jsou řemeslníci, kramáři a drobní překupníci z velké, často z největší části Němci nebo lidé německého původu. Ve všech těchto městech jsou čtvrti, kde se mluví výhradně německy; některá města, jako např. Pešť, jsou dokonce téměř úplně německá.*“ (MARX, K., ENGELS, B. *Debaty o polské otázce ve Frankfurtu* In MARX, K., ENGELS, B. 1848. In Spisy zv. 5.)

⁵³⁶ Karol Marx píše: „*Ale nezapomínejme, že ve Vídni zasedal kongres národů a slovanští zástupci lidu s výjimkou Poláků přešli za víření bubnů do císařského tábora,*“ a v poznámke dodáva: „*Většina slovanských poslanců rakouského říšského sněmu v roce 1848 byla z buržoasně statkářských kruhů, které usilovaly o vytvoření spolkového slovanského státu pod vedením monarchického Rakouska.*“ (MARX, K., ENGELS, B. *Kontrarevoluce v Berlíně*. In Spisy zv. 6 (1849 – 1849).

⁵³³ PLEVZA, V. Vedúca sila odboja. In *Nové slovo*, 18. 8. 1983, s. 12

⁵³⁴ Konkrétne známy Herderov citát: „*Koleso meniaceho sa času krúti sa nezadržateľne, a pretože tieto (t.j. slovanské) národy obývajú zväčša najkrajšie končiny Európy... ani tu nie je to inak mysliteľné, ako že v Európe zákony a politika budú musieť podporovať namiesto bojovného ducha tichú usilovnosť a pokojné vzájomné obcovanie národov, a tak aj tieto hlboko poklesnuté, volakedy usilovné a šťastlivé národy sa konečne prebudia zo svojho dlhého spánku, potom sa oslobodia z otrockých reťazí, svoje krásne končiny od Adriatického mora až po Karpaty a od Dona až po Vltavu využijú ako svoje vlastníctvo a budú sláviť svoje*

„Čítajte dejiny nášho národa. Nie tie vymyslené pre dekórum jedného režimu, ktorý si ako parvenu zakupoval lepšíu minulosť, ale tie hybné sily, ktoré národ udržali, uvedomili, politicky formovali. V máloktorom národe sú jeho politické dejiny tak históriou jeho kultúrneho vývoja, kultúrnych osobností ako u nás. Štúrova skupina, ktorá prvá politicky viedla náš národ, dávala mu sociálny i hospodársky program, ba dokonca do zbrane ho mobilizovala, neboli to sami básnici, spisovatelia, novinári, kultúrni činitelia? Kuzmány, Janko Kráľ, a všetci ostatní, stĺpy našej národnej kultúry, boli nositeľmi politického zápasu u nás. ... Táto symbióza skutočnej kultúry s progresívnou politikou zostala v nás do dnešného dňa. Neďívajte sa na voľby a na manifestácie, ale na myšlienky, ktoré obstáli v posledných 28. rokoch. Bola to koncepcia Hlinku a Tuku alebo Hodžu a Dédera a ich početných ampilónov, na ktorú by mohol národ dnes nadväzovať? Alebo to bola tá podľa Štúra, pohybujúca a zapalujúca iskra ducha ľudského, ktorú nachádzame v dielach Novomeského, Smreka, Jilemnického, Kráľa, Jesenského, v článkoch Clementisa v kultúrnom a umeleckom podaní toľkých avantgardných činiteľov a v politickom formulovaní socialistického hnutia u nás? Komunistické hnutie a kultúra bili sa za to isté, i keď dakedy na rozličných frontoch: za slobodu človeka, za pravdu a krásu v ľudskom spoločenstve. K týmto zdrojom národných a kultúrnych síl sa vraciame, keď robíme jeden a chystáme sto krokov dopredu.“⁵³⁷

TRADÍCIA A INOVÁCIA, DAVISTI A ŠTÚROVCI PODĽA DRUGA

Ďalším významným problémom, ktorého sa chceme dotknúť je vzťah tradície a inovácie v slovenskej kultúrnej stavbe. Útok davistov na tradíciu a konzervatizmus bol v 20. a 30. rokoch radikálny a opodstatnený. Mal samozrejme svoje objektívne príčiny: strach ľudáctva a meštiackej inteligencie zo socializmu, demonizovanie sovietskych komunistov a spájanie sa z reakčných pozícií so Štúrovcami (v umelcko-kultúrnej rovine popieranie modernizmu a avantgardy). Novomeský, Clementis, Poničan (výčitky v článku *Kapitoly o nás*), Siracký a Okáli v tejto dobe útočili na martinskú inteligenciu pre jej skostnatenosť, odpor voči novotám a obmedzený tradi-cionalizmus.⁵³⁸ V kontexte historickej kontinuity je prvok národný postavený do úzadia. Isteže, existuje tu aj istý spor internacionalizmu a patriotizmu, prvotné odmietania tradície a kontinuity, avšak aj samotní

davisti si, po roku 1945, uvedomili vlastnú chybu v nadmiere podcenenia významu národných dejín a dopracovali sa k tzv. leninskému prístupu: oceneniu nadväznosti na pokrokový odkaz minulosti. Novomeský odkaz slovanstva pripomína na Devíne. Novomeský sa pýta, či je možné zlúčiť socialistickú medzinárodnosť s myšlienkou slovanskou a odpovedá, že so slovanskou ideou (nadväznosť na Herdera) je spätá idea humanity a všeludskosti. Odvoláva sa aj na Kollárovo volanie: „Vždy zvoláš-li Slovan, nechť sa ti ozve človek.“ Ďalej na Hviezdoslavove poslanie slovanstva zasadenie palmy pokoja, v ktorej bude ľudstvo ako v prístave búrky a prieku; Hviezdoslavovu myšlienku mierového spolužitia a bratstva slovanstva a nakoniec, i Štúrovo dielo *Slovanstvo a svet budúcnosti*.⁵³⁹ Podobne ako Novomeský vníma slovanstvo aj Vladimír Clementis už v 30. rokoch a píše:

„Odhladiadnúc od niekoľkých prestrelkov malo skôr romantický, než panslavisticky reakčný ráz... ideológie od Kollára naplnená duchom humanistickým a nie slovanským šovinizmom.“⁵⁴⁰

Podľa Vladimíra Mináča zohralo na vývine a formovaní slovenského národa najzávažnejšiu úlohu generácia štúrovcov a davistov:

„Obidve – aj keď každá v inom čase – „boli pri tom“, keď sa rozhodovalo o bytí a nebytí národa. Ak štúrovci uzákonomili spisovný jazyk, prebudili národ a revolučným činom ho predstavili Európe a svetu – davisti sa pričínili o dovŕšenie vývinu Slovákov na moderný národ, ich činnosť takisto vrcholila v ozbrojenom vystúpení celého národa a v nasledujúcej ceste k socializmu.“⁵⁴¹

Ak sa píše v texte, že sa o tejto spojitosti vedelo v dobe písania knihy málo, tak dnes to platí dvojnásobne. Bez rozsiahlych štúdií a zhromažďovania textov Štefana Druga by sa len ťažko hľadali tieto súvislosti. Drug analyzuje v knihe najskôr obdobie, ktoré nazval *Proti legendám a skresľovaniu štúrovského odkazu*. V období 20. rokov davisti útočili z principiálneho hľadiska, na reakčnú tradíciu, neuvedomujúc si ešte aj možný pokrokový charakter tradície. Podľa Druga išlo o úprimnú snahu nepripustiť zneužitie

⁵³⁷ DRUG, Š. *Štúrov program na našich zástavách. Davisti o štúrovcach*. BA: Smena. 1990, s. 151

⁵³⁸ Ibid, s. 12

⁵³⁹ DRUG, Š. *Štúrov program na našich zástavách. Davisti o štúrovcach*. Bratislava: Smena. 1990, s.155

⁵⁴⁰ Ibid, s.111

⁵⁴¹ Ibid.

Štúrovho odkazu ľudákmi a reakciou.⁵⁴² Isteže, bola to ich obrana proti meštiakom a ľudákom, ktorí opovrhovali internacionálnym socializmom. Drug nazýva progresívny prístup k dejinám ako leninské prehodnotenie a spracovanie hodnôt minulosti pre potreby prítomnosti a budúcnosti.⁵⁴³ Podľa Druga je Marxova kritika Slovanov vo všeobecnosti správna, ibaže neprihliada na konkrétne podmienky jednotlivých slovanských národov, najmä malých.⁵⁴⁴ Siracký v článku *O proletárskom umení* kritizuje minulosť a umenie minulosti ako inšpiráciu jednotlivcov, nie kolektívu. Podľa Sirackého sa bieda ľudu iba opisovala, nešlo o jej pochopenie.⁵⁴⁵ Zároveň však Siracký odmieta obvinenie nenárodnosti *Volného združenia študentov socialistov Slovenska* a dodáva, že problém národnosti je problémom socializmu. Milovať národ pre Sirackého znamená **pomôcť mu predovšetkým materiálne**. Sirackého nezachovaná dizertačná práca bola venovaná práve štúrovcovi. Kritikom nacionalizmu bol v 20. rokoch aj Daniel Okáli (článok *O nacionalistickej poézii*, kde sa vysmieva dobovým autorom, ktorí zastali v minulosti, a dodáva, že literatúra musí aktívne spolupracovať na výstavbe nového životného štýlu a odzrkadľovať nálady a spoločenský vývoj v určitom národe). Východisko nachádza v novej sovietskej kultúre.⁵⁴⁶ Okáli pripomína, že v súdobej spoločnosti, konkrétne v literárnej tvorbe dobových autorov, nebolo hnutia podobného štúrovskému. Aako dodáva Drug, boli to práve davisti, ktorí nadviazali na štúrovcov a hlasistov. Okáli v článku o sovietskych prozaikoch píše: „*Umelecká reč formuje duchovnú atmosféru doby... v dobách nacionálneho rozmachu a uvedomovania je to reč sedliakov.*“⁵⁴⁷ Už v tomto texte cítiť Okáliho smerovanie, avšak Drug dodáva, že v tomto období zatiaľ davisti iba intuitívne cítili, že štúrovská generácia je v slovenských dejinách najpokrokovejšia. Novomeský sa taktiež nikdy nevzdal predstavy spätosti umenia so životom, funkciou odzrkadľovania spoločenskej skutočnosti. Okáli neskôr priznáva mobilizujúci charakter

štúrovskej literatúry. Drug píše, že davisti nikdy nepochybovali revolučnú dimenziu odkazu štúrovskeho hnutia a neskôr si uvedomujú, že do koncepcie slovenskej meštiackej buržoázie sa nehodí bojovnosť priebojníkov ich ideológie. Budúci projektant všeslovanskej vzájomnosti v socializme, V. Clementis v tomto období pripomína: „*Nekričme preč od tradície! Ale bližšie k životu a dnešku!*“⁵⁴⁸ Prístup davistov teda nie je povrchným odmietaním tradície, ale skôr poukázaním na konzervativizmus dobových autorov odmietajúcich pokrok. Clementis sa púšťa aj do Krčméryho pre epigónsky charakter jeho zbierky *Keď sa sloboda rodila*. Iný pokus o kontinuitu vzišiel aj z kruhov sociálnej demokracie – Ivan Déer sa snažil hľadať kultúrny program v tradícii cyrilometodejskej, neskôr husitskej. V. Clementis sa mu preto vysmieval v časopise DAV pripomínajúc hospodársky imperializmus maďarskej buržoázie.

SOCIÁLNE, POKROKOVÉ A OSLOBODENCKÉ HNUTIA DO NÁRODNÉHO POVSTANIA

Dnes už nebohý, kultúrny antropológ Ivan Dubnička vo svojich prednáškach na FF UKF v Nitre o kultúrnych dejinách Slovenska vybral tie najpodstatnejšie momenty z národných dejín. V prvej prednáške s názvom *Národ hľadá identitu* sa zaoberá vzťahom k náboženstvu a postáv z dejín. Hľadanie identity je pre pochopenie historického poslania národov mimoriadne dôležité. Dubnička uvádza indo-európsky pôvod Slovanov, pripomína význam staroslovanskej mytológie a mágie, etnický pôvod Slovanov, Samovu ríšu, Veľkú Moravu, šírenie kresťanstva v Európe a kontinuitu rituálov. Hľadanie pôvodu Slovanov bolo v období romantizmu veľmi rozšírené. Ján Kollár bol typickým horlivým romantikom, hľadajúcim v retranských modľách praslovanský pôvod a analógie slovanskej mytológie s prastarými civilizáciami, čím sa snažil pomôcť Slovanom v ich ťažkom boji za nezávislosť. „*Už pri písaní je presvedčený, že nápisy sú pravé, že reč, duch, vnútorný, organický, vznešený poriadok, podivuhodná súvislosť týchto božstiev s celou mytológiou a náboženstvom starého sveta, s Indiou, Egyptom, so severskými národmi sú rozhodujúce...*

⁵⁴² Ibid, s. 27

⁵⁴³ Ibid, s. 14

⁵⁴⁴ Ibid, s. 81

⁵⁴⁵ Ibid, s. 15

⁵⁴⁶ Ibid, s. 19

⁵⁴⁷ Ibid, s. 20

⁵⁴⁸ Ibid, s. 19

nejde len o jednotlivých bohov a mytologické zlomky, ale o veľkolepý, podivuhodný, vnútorne usporiadaný náboženský zväzok. Všaďe sa uctieva príroda, jej dary, jej veľké zjavy na nebi a na zemi,⁵⁴⁹ píše o Kollárovom poslednom období života vo Viedni Tomáš Winkler. Staroslovanská mytológia interpretuje vyššie sily ovládajúce svet ako boj dobra a zla.⁵⁵⁰ Tento dualizmus, dialektiku dobra a zla ako hybný princíp vyšších síl, ktorý vo svojej koncepcii predstavil už antický Empedokles zoroastriánstvo, čínsky dualizmus Jin a Jang, gnosticizmus, manicheizmus sa prejavuje aj v antropológii staroslovanskej, predkresťanskej kultúry. Pre bližšie oboznámenie sa so staroslovanskou mytológiu je užitočné naštudovať knihu **Zdënek Váňa: Svet slovanských bohov a démonov**, kde autor podrobne a dôsledne analyzuje všetko spojené so staroslovanskou mytológiou. Na poli staršej histórie Slovanov a hľadania pokroku urobil kus práce marxistický **historik Peter Ratkoš**. Ratkoš v knihe *Slovensko v dobre veľkomoravskej a Banické povstanie v roku 1525-26* poskytuje príklad dôslednej marxistickej historiografie. Knihu o Veľkej Morave začína principiálne:

*„Marxistická veda si z hľadiska koncepcie, svetonázoru všima osud podrobených tried.“*⁵⁵¹

Podľa Ratkoša je tento prístup objektívnejší, ako prístup historických vied v minulosti (teda vlastne aj v súčasnosti), ktoré sa riadili/riadia podľa dobových kritérií (feudálna či buržoázna história) – úloha dobovej slúžky. Zároveň si však Ratkoš uvedomuje, že vzhľadom na nedostatok prameňov zložité zaujať objektívny a autentický postoj. Historický odkaz Veľkej Moravy Ratkoš vyzdvihuje v rovine boja proti cudzím votrelcom, v rovine kultúrneho dedičstva (dodáva, že ide o doménu najmä slavistov, ale zároveň ide o kultúrne dedičstvo, ktoré je nespornou zložkou socialistickej kultúry). Významnou je nasledujúca veta:

„Výskum veľkomoravského obdobia v našej vlasti má aj politické poslanie. Prítom tu nejde len o bežný

kabinetný výskum života veľkomoravskej spoločnosti, ale o seriózne bádanie, oslobodené od nánosov šovinizmu a nacionalizmu, ako aj od kozmopolitistického nadsadzovania a nihilistických tendencií.“ Aj Novomeský hľadal vo svojom základnom texte, ktorý bol podkladom pre kultúrny koncept slovenských komunistov dejinnú kontinuitu v dimenzii kresťanskej a slovanskej:

*„Náš katolicizmus má nádhernú slovanskú tradíciu cyrilometodejskú a sociálne úsilia, dlho tvoriace centrum všetkých našich úsílí, zodpovedajú predsa najkrajšej a najsľávnejšej tradícii kresťanstva.“*⁵⁵²

Sumarizáciu pokrokových sociálnych hnutí v našich dejinách je Winklerova kniha. V úvode svojej knihy *Cesty na popraviisko*, ktorá mapuje všetky sociálne revolty na území Slovenska od stredoveku až po rok 1919, hovorí:

*„Ľudia budú žiť stále v nádeji na lepší a spravodlivejší svet. Ale kdesi ďaleko od nás budú umierať v nádeji, že zvíťazí ľudský pokrok. Ľudstvo speje k svojej dokonalosti, ale cesta k nej je plná prekážok a bude posiata pamätníkmi ľudskej statočnosti a odvahy tých, čo tento pokrok chceli urýchlíť.“*⁵⁵³

Tento prístup je kľúčový. Winkler začína svoje rozprávanie príbehom Jána Literáta, pokračuje baníckym povstaním, ktoré analyzoval Peter Ratkoš v špeciálnej publikácii (práve na jej podklade). Ratkoš píše:

*„Historik súčasných čias nemá čestnejšej úlohy ako osvetľovať zápas pracujúcich nás s vykorisťovateľskými triedami v celej jeho zložitosti. V prítomnej práci chceme priblížiť jedno z najväčších protifeudálnych povstaní slovenského ľudu na sklonku uhorského stredoveku, tak ako sme ho doteraz nepoznali.“*⁵⁵⁴

Autor v prípade banického povstania čerpá historiograficky podrobne z kroník spišskej Levoče - farárov K. Sperfogela, Juraja Lebitzera a poznatkami jednak z meštíackej a jednak z osvietenskej historiografie. Autor dodáva, že tematika povstania ako sociálneho hnutia väčšine buržoázných historikov nevyhovovala (a zrejme tomu je tak dodnes), hoc sa v buržoáznej

⁵⁴⁹ WINKLER, T. *Čas pred nesmrteľnosťou*. Martin: Matica Slovenská. 1998, s.29

⁵⁵⁰ Pozri bližšie VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a demonů*. Panorama. 1990

⁵⁵¹ RATKOŠ, P. *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Východoslovenské vydavateľstvo. 1988, s. 7

⁵⁵² NOVOMESKÝ, L. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 145-6

⁵⁵³ WINKLER, T. *Cesty na popraviisko*. Osveta. 1988, s. 8

⁵⁵⁴ RATKOŠ, P. *Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525-1526*. Bratislava: SAV. 1963

historiografii prízvukuje objektivita. A je to práve „marxistická historiografia, ktorá kladie hlavný dôraz na skutočného tvorca dejinného, procesu na dejiny širokých mas,”⁵⁵⁵ dodáva. A práve takýmto historiografom bol maďarský historik Gustáv Hackenast. Povstanie baníkov sa odohrávalo súčasne s veľkou nemeckou roľníckou vojnou. Povstania sa zúčastnili i bohatí mešťania, pričom časť z nich zostalo verných myšlienkam revolúcie a časť v nich hľadala osobný prospech. Ratkoš ďalej píše: „...povstanie baníkov sa svojim triednym obsahom zaraďuje medzi pokrokové tradície slovenského ľudu, pretože baníci zdvihli zbrane proti svojim utláčateľom i v záujme ostatného vykorisťovaného ľudu.”⁵⁵⁶ Autor podrobne opisuje socioekonomický obraz banských miest začiatkom 16. storočia (Ján I. Olbracht, Ján Korvín, Matej Hunyady, Vladislav Jagelovský, Thurzovci, Habsburgovci). Banské robotníctvo bolo odkázané na týždennú mzdu (lueon), z ktorej si stiahol zamestnávateľ (majiteľ bane) patričnú časť za naturálne dané baníkom v týždni, ako preddavok. Banská produkcia bystrického revíru bola zameraná najmä na zahraničný trh. V tomto období žil patriciát na námestiach, pričom chudoba a meštiactvo bolo za hradbami. Ratkoš dodáva v súvislosti s baníckym povstaním Marxovu vetu: *“Očividná skutočnosť, ktorej si dosiaľ vôbec nikto nevšimol, že ľudia musia predovšetkým jesť, piť, bývať a obliekať sa, teda pracovať prv, než môžu bojovať o panstvo, zapodievať sa politikou, náboženstvom, filozofiou - táto očividná skutočnosť len teraz vydobyla si konečne svoje historické právo...”* a dodáva, že si treba všimnúť v akých materiálnych podmienkach žili vtedajší baníci. Hlavnú rolu v samom baníckom povstaní zahralo banskobystrické Bratstvo Božieho tela, ktoré malo vysoko sociálny charakter. Ratkoš si všimá rozdiel medzi Luterovou reformáciou a radikálom Müntzerom, s ktorým Luther viedol spory v otázke rovnosti. Bratstvo Božieho tela inklinovalo k radikálnemu, Müntzerovskému krídlu. Počas februára 1526 prebehlo ozbrojené vystúpenie banského robotníctva. Obdobie triednych bojov do povstania zhrnul Ratkoš nasledovne:

11. až 13. storočie - namiesto triedneho boja je v popredí otázka slobodného sťahovania a

zvyšovania feudálnej renty - zápas prebiehal útekom od jedného feudála k druhému

14. storočie - triedny boj oslabený na vidieku, zostruje sa v mestách, vznik protifeudálnych siek valdencov vznik husitského hnutia, **15. storočie** - triedny boj v mestách individualizovaný, jediným miestom kolektívneho odporu pred rokom 1514 bola Hodruša. Ratkoš si všimá aj duchovnú rovinu hnutia: banské robotníctvo a časť mestskej chudoby snívali o novom usporiadaní spoločnosti na základe **prvokresťanskej biblickej rovnosti**. (s. 263).

Požiadavky baníkov boli nasledovné: 1. nezávislosť banského robotníctva od mestskej rady Bystrice; 2. zakúpenie domov pre chorých robotníkov v meste; 3. prepustenie v Budíne uväznených poslov; 4. zamedzenie diskriminácie a hrozieb zo strany bohatých mešťanov a zvolenského kastelán. Ako aktuálne vyznievajú Ratkošove slová:

„Povstanie baníkov na Slovensku v prácach starších historikov nenašlo patričný ohlas. Jeho sociálny obsah i význam ostal nedocenený. Aj keď je pravdou, slovenská historiografia nebola rozvítá, ostáva faktom, že obchádzanie triednych bojov i hospodárskych podmienok života v mestách a na vidieku neumožňovalo správne pochopiť ani politické dejiny predmoháčskeho obdobia.” Preto je mimoriadne dôležité čítať takéto obdivuhodné práce, ktoré históriu chápu z triedneho a nie iba fетиšistického, -buržoázneho hľadiska.

V závere Ratkoš cituje Lenina:

„...už strácali vieru v neporušiteľnosť poriadkov, ktoré ich utláčali a začínali cítiť nutnosť kolektívneho odporu.”

Banícke povstanie opisuje aj Tomáš Winkler, zachytáva atmosféru:

*„Zmilujte sa ľudia, kričala barónka. V nedeľu 5. augusta 1526 už Banská Bystrica nebola ono pyšné mesto, do ktorého sa baníci chodili prosiť o chlieb a mzdu. Bolo to mesto, ktoré klačalo chudobe pri nohách, mesto prosiace o svoju záchranu.”*⁵⁵⁷

A toto sú momenty, kedy slovenský ľud skutočne povstal a chcel sa zbaviť svojich okov.

⁵⁵⁵ Ibid., s. 8

⁵⁵⁶ Ibid., s. 10

⁵⁵⁷ WINKLER, T. *Cesty na popravisko*. Bratislava: Osveta. 1988, s. 63

Winkler pokračuje príbehom o hrdom richtárovi Kuželovi z **Kláštora pod Znievom** (1666). Boj mešťanov za svoje stratené práva (ktoré mestu zobrali; udelil im ich Belo IV., ktorý sa v 13. storočí po porážke nad Tatármi ukrýval na hrade Zniev) ukončil svojou smrťou na popraviske richtár Kužel a dvaja prísažní Martin Kmeť a Matej Pohánka. Po nespravodlivej smrti zavládol na dlhé roky v meste strach – podľa miestnych povestí na mieste, kde bol stáť vyvierala zo zeme krv. Treba si uvedomiť, čo znamená strata mestských práv – úpadok do tých najmizernejších podmienok sociálneho útľaku. Winkler autenticky vymenúva body potupnej kapitulácie mešťanov, ktorú museli pod nátlakom prijať a mohli by sa pokojne prirátat' ku zločinom feudalizmu: „trest“ za žiadosť o mestské práva obsahoval napríklad povinnosť zaplatiť reštancie vianočného cenzu i vojenské dávky, vozenie stavebného dreva, obrábanie záhrad, zviezt' panskú úrodu do humna, práce pri kláštornej rezidencii, zaplatiť 50 uhorských zlatých a 24 denárov, nepostaviť obecný hostinec – výčap iba z dvora, prisaha nezapredať zemepána, odviezť 27 povozov na stavbu trnavského kolégia a tak ďalej (samozrejme si k tomu treba pripočítať neistotu človeka žijúceho v 17. storočí a totálnu biedu). „*Ako máme žiť a z čoho,*“ ozývali sa v tej dobe ženy, kričiace na superiora Lučiča. Z tohto obdobia vznikol aj jánošíkovský príbeh o zbojníkovi Adamkovi, ktorý vyraboval zámok grófa Aponyiho v Oponiciach. Peniaze následne rozdal chudobe. Príbeh sa pochopiteľne končí smrťou zbojníka, i jeho milej Kataríny Duchoňovej, ktorá ho bránila vlastným telom. Neskôr nesmeli mešťania platiť za oračku a rozvážanie hnoja. Stali sa poddanými, museli odvádzať ovčiu, i obilnú dávku pre zemepána, nesmela hrať žiadna hudba v krčmách (iba dychové nástroje a aj to iba doma) a mnohé ďalšie zákazy.

Dva príbehy vo svojej knihe Winkler venuje protihabsburským povstaniam a ich dôsledkom: prvý spojený s príbehom **Mikuláša Drábika** (1671), dobrého priateľa Jána Amosa Komenského, ktorý prorokoval pád Habsburgovcov a príchod novej doby. Druhý o krutostiach habsburgovcov pri **prešorských jatkách**, ktoré boli odplatou za Thökölyho povstanie (1688). Autor pracuje so zdrojmi Jana Reziku – na popraviske zomrelo 24 obetí v krvavej pomste cisárskeho generála Caraffu, ktorého v tom najhoršom spomínajú slovenské i maďarské dejiny.⁵⁵⁸ V temnom 17. storočí práve Habsburgovci (snád s výnimkou mierumilovného a osvieteneho Rudolfa II.) symbolom reakcie, upevnenia moci vládnucej triedy spojenej s klérom. Boj proti nim, bol so svojej doby nesporne revolučným. Mikuláš Drábik v spise *Historia revelationum* z roku 1659 opísal vlastné mystické videnia pádu trónu, zániku pápežstva a reformácie. Pre Komenského v ilegality, boli tieto opisy videnia jedinou spásou. Ako starec, skončil Drábik poníženy, stáli ho a spolu s knihami upálili. Na súde prehlásil: „*Páni, vy ste ma odsúdili nespravodlivo. Ja však vo veľký deň súdu pri boku spasiteľa budem súdiť vás. Rozhodli ste sa že preležete nevinnú krv. Moje telo môžete zmordovať, ale Moja duša vojde večného blahoslavenstva.*“⁵⁵⁹

Po neúspešnom Thökölyho povstaní, nasledovalo povstanie Rákociho II. V roku 1703 obsadili kurucké jednotky celé Západné Slovensko, s výnimkou Bratislavy. Satmárskym mierom, ktorý ukončil sériu protihabsburských stavovských povstaní (Bočkajovo, Betlenovo, Juraja I. a II. Rákociho, Tököliho a Františka II. Rákociho). Predstavitelia turčianskej stolice (Krištof Okoličáni, námestník Melichar Rakovský) žiadali mier, nakoľko boli zničení vysokými daňami na vojenské účely. Výsledkom bola poprava Okoličániho, Rakovského a uväznenie 58 poslancov snemu, hlasujúcich za zosadenie Habsburgovcov. Ivan Dubníčka pripomína vo svojich prednáškach význam roku 1300 (príchod nemeckých hutníkov), povstania Bočkaja (1526), Betléma a Rákociho ako významné dejinné udalosti. Winkler pokračuje príbehmi **uhorských jakobínov** (popravených v Budíne 1795), sedliackym povstaním (1831),⁵⁶⁰ **národným obrozením** (1848) a končí v 20. storočí pokusom o **Slovenskú republiku rád**. Osou príbehu je rozkaz generála Hennocqua k poprave mladencov Terpera a Tirpáka. Sú to prvé obete novokonštituovaného štátu mešťanov. Miesto má aj a protifašistický odboj – príbehom komunistu **Antona Sedláčka**. Komenský,

⁵⁵⁸ Ibid., s. 170

⁵⁵⁹ Ibid., s. 130

⁵⁶⁰ Dokumentuje ho aj film *Do zbrane, Kuruci* (1974) v réžii Andrej Lettricha.

Jesénius, Biela hora, Rudolf II., to všetko sú časti dejín, ktoré treba znova pripomínať. Winkler v týchto udalostiach zdôrazňuje motív pokroku. Dynamiku národných dejínám dali i tereziánska a **jozefínska generácia**, ovplyvnené osvietenstvom. Nemali by sme zabúdať ani na Matej Bela, A. F. Kollára, Pápánka a Sklenára. Aj v Uhorsku sa prejavil vplyv Francúzskej revolúcie. Dubníčka sumarizuje toto obdobie: tereziánske a jozefínske reformy, urbáriálny patent (dane už museli platiť aj zeman), tolerančný patent (1781, zrovnoprávenie náboženstiev), nevoľnícky patent (nevoľníci už mali právo vzdelávať sa cestovať, zakázali sa telesné tresty a dostali aj slobodu voľby remesla), daňová a urbáriálna reforma (súpis domov, sčítanie obyvateľstva, číslovanie domov), školská reforma s podielom aj A. F. Kollára. Dubníčka pripomína roky 1687 (bitka pri Moháči), 1713 (Pragmatická sankcia), 1792 (vznik Slovenského učeného tovarišstva). Medzi najvýznamnejšie osobnosti Dubníčka zaraďuje Adama Františka Kollára, tzv. slovenského Sokrata, Mateja Bela, Juraja Pápánka (autora prvých národných dejín) a Juraja Sklenára. Ten, sa snažil vyvrátiť podmaniteľskú teóriu a polohu Veľkej Moravy umiestnil až na územie Srbska. Samozrejme Fándlyho a Bernoláka. Slovenský polyhistor, encyklopedista, kazateľ, osvietenec, **Matej Bel**, ktorý žil na prelome 17. a 18. storočia sa zaslúžil o interdisciplinárny prístup v kultúre. Bel nábádal ku podpore výskumu slovanstva, prekladal básne, prispel ku rozvoju bibliotiky – slovo Slovan odvodzoval od slova sláva a slovo (jazyk). Treba však pripomenúť i regresívne a anachronické prvky Belovho prejavu – jeho hrdosť na Uhorsko a vernosť monarchii, ktorá bolo žalárom národov. Na druhej strane sa spolu s Kopernikom, Brunom, Galileim, Keplerom, Descartom a Baconom stal súčasťou európskej vedeckej revolúcie, ktorú oceňoval aj F. Engels. Belove *Notície* sú unikátnym historickým záznamom o situácii v Uhorsku. Jeho návrh na rozdelenie žúp, by mohlo byť i dnes inšpiráciou.⁵⁶¹ **Adam František Kollár**, sa zaraďuje medzi priekopníkov modernej slavistiky. Pokúsil sa o vytvorenie organizačnej základne uhorskej vedy a prispel i ku koncepcii starších slovenských dejín. Tibenský upozornil na štúdiu marxistického právneho historika Andora Csizmadia, o Kollárových sporoch s uhorskou snmovou šľachtou. Kollár sa, podľa autora, zaraďuje medzi tie osobnosti, ktoré spájajú maďarskú, i slovenskú históriu. Podľa neho Kollár nepochopil, egoizmus Uhorskej šľachty brániaci rozvoju maďarskej, i slovenskej národnosti. Ale dodáva, že Kollár klesnil cestu budúcnosti.⁵⁶² Zaraďuje sa medzi priekopníkov modernej slavistiky, pokúsil sa o vytvorenie organizačnej základne uhorskej vedy a prispel i k formovaniu koncepcie starších slovenských dejín. Tibenský poukazuje aj na štúdiu marxistického právneho historika Andora Csizmadia, ktorý zosumarizoval práce o Kollárových sporoch s uhorskou snmovou šľachtou. Svoju dobu podľa autora prekonal laicizáciou školstva a myšlienkami obmedzenia vplyvu šľachty a zosilnenie vplyvu poddaného ľudu. Tibenský však varuje pred preceňovaním Kollára pre jeho viazanosť na osvietenského panovníka. A. F. Kollár vidí zmysel výchovy vo formovaní mravov, v telesnej a duševnej harmónii. Že by inšpirácia pre dnešné školstvo?⁵⁶³ K ďalším pokrokovým prvkom v Kollárovom odkaze je jeho vzťah k náboženskej tolerancii.⁵⁶⁴ Aj **Novomeský** ho vyzdvihuje, v kultúrnom vývoji národa; a samozrejme oceňuje jeho **úsilie o zrušenie nevoľníctva**: „*Roľníctvo dostalo najmä v týchto osvietenských časoch svoju zasluženú hodnotu a získalo si vážnosť. Vo všetkých civilizovaných krajinách usilujú sa mu čo najrýchlejšie pomôcť, a predovšetkým jeho namáhavú prácu skrátiť a aspoň čiastočne uľahčiť.*“⁵⁶⁵ Kollárovi sa podarilo rozzúriť šľachtu v knihe *O pôvode a nepretržitom užívaní zákonodarnej moci*, kde napadol autoritu *Tripartia* odkázaním na zákon Rudolfa II. z roku 1578 o vojenskej povinnosti cirkevných osôb; kritikou hrabivosti cirkevnej hierarchie a pripomenul zrušenie insurekcie a zdanenie šľachty.⁵⁶⁶ Kollár, znalec Hobbesovej filozofie, bol neúnavným bojovníkom za spravodlivosť, v rámci svojich dobových možností a preto mu právom patrí miesto v histórii pokrokových tradícií. V tereziánskom období žil aj veľký humanista a cestovateľ, kráľ Madagaskaru Móríc Beňovský, ktorý ako hovorí známy biografický seriál v úvode: „...na svojej ceste dospel k poznaniu o potrebe

⁵⁶¹ Pozri bližšie TIBENSKÝ, J. *Veľká ozdoba Uhorska*. Bratislava: Tatran. 1984

⁵⁶² TIBENSKÝ, J. *Slovenský Sokrates*. Bratislava: Tatran. 1983, s. 131

⁵⁶³ TIBENSKÝ, J. *Slovenský Sokrates*. Bratislava: Tatran. 1983, s. 67

⁵⁶⁴ TIBENSKÝ, J. *Slovenský Sokrates*. Bratislava: Tatran. 1983, s. 61

⁵⁶⁵ Kollár citovaný v TIBENSKÝ, J. *Slovenský Sokrates*. Bratislava: Tatran. 1983, s. 59

⁵⁶⁶ Kollár citovaný v TIBENSKÝ, J. *Slovenský Sokrates*. Bratislava: Tatran. 1983, s. 37

spravodlivejšieho usporiadanie sveta. K potrebe rovnosti medzi národmi.⁵⁶⁷ Príkladom je dialóg zo známeho filmu v scéne o kolonizovaní Madagaskaru, medzi francúzskymi kolonialistami a Beňovským:

- Z nášho hľadiska sú to divosi. Sú to však ľudia ako my! ... Som Larini Larison, kráľ všetkých Malgašských kmeňov. Svoj štát nehadím Francúzom ako kosiť. Môžeme byť obchodnými partnermi, ale kto by chcel zotročiť našich ľudí, je môj nepriateľ."

- Ako ide potom dohromady vaša kráľovská funkcia, s vaším európskym pôvodom a s hodnosťou francúzskeho guvernéra?

- Európsky pôvod nedáva právo nikomu zotročovať ľudí inej pleti. Hodnosti guvernéra sa vzdávam. Prosím aby ste o tom informovali svojho kráľa. Každý národ má právo na slobodu. Skončil som pán guvernére.⁵⁶⁸

KORENE NÁRODNÝCH HNUTÍ

Kde hľadať korene národných hnutí? Kanadský historik, Peter Brock, externý čitateľ slovenskej histórie, si všíma ľudový charakter národných revolúcií. Hnutie sa koncom 18. storočia objavilo aj vďaka kazateľom, ktorí sa prihovárali priamo ľudu⁵⁶⁹ a tak s ním boli spätí. Napokon národné hnutie na Slovensku je späté s kresťanským prostredím. Kostol, bol epicentrom diania vo vidieckom i mestskom prostredí. Otázkou však je, či tento potenciál kléru využil na progresívne účely – na prebudenie revolučných mäs. Z dôsledne marxistického hľadiska vychádzajúceho z Feurbacha by sa dalo povedať, že klérus stál v opozite revolučným socialistickým hnutiam a tak točil koleso dejín do protismeru. Táto interpretácia je však zjednodušená. Aj prostredie kresťanské obsahovalo prvky sociálneho oslobodenia. Platí o revolučných husitoch, bogomiloch, habánoch aj o aktivitách slovenského duchovenstva v národnom obrodení. Isteže, v rámci svojich dobových možností, znalostí, prostriedkov a triedneho uvedomenia. Podrobné štúdie o slovenských národných dejateľoch často opisujú, ako sa zachovali v rozličných situáciách, akým spôsobom žili, na koho stranu sa postavili a koho záujmy hájili. **Ján Hollý** žil a zomieral v biede⁵⁷⁰ avšak príčinu svojej biedy nevidel v triednej podstate. Známe barokové heslo: „modli sa, a pracuj“, slúžilo vládnucim vrstvám na legitimizovanie stavu, v ktorom sa biedni nachádzali. **Novomeský** hovorí, že *Evanjeliá* sú o **učeniach pokory, znášania kríža, skromnosti, strádania**, pričom hnacou silou spoločenské vývoja boli práve vlastnosti opozitné – teda, ktorí sa na tieto prvky odvolávali, slúžili silám, ktoré boli ich protipólom. Tým vysvetľuje nepriateľstvo socializmu a náboženstva.⁵⁷¹ Janko Kráľ zomieral rovnako v biede, ako Hollý, ale s uvedením triednym. Kráľ podobne ako **Francisci, Viliam Pauliny-Tóth** a **Ján Rotarides** totiž pochopil, že skutočný **revolucionár musí stáť na strane ľudu**. Nie náhodou je teda pre Novomeského práve Janko Kráľ vzorom. Táto interpretácia národného súvisí aj s bojom revolucionárov o jazyk a kultúrnu identitu - Štúra priviedli k ľudovému zameraniu okolnosti. Šľachta sa hlásila často k natio hungarica (najmä po zmene oficiálneho jazyka z latinčiny na maďarčinu po Uhorskom sneme v roku 1844,⁵⁷² rovnako bolo naivné získať si priazeň reakčnej Viedne cez austroslavizmus, veď sa

⁵⁶⁷ Vivat Beňovský (TV seriál) (1975)

⁵⁶⁸ Vivat Beňovský (TV seriál) (1975)

⁵⁶⁹ BROCK, P. *Slovenské národné obrodenie 1787 – 1847*. Bratislava: Kaligram. 2012, s. 23

⁵⁷⁰ Tomaš Winkler v knihe *Čas pred nesmrteľnosťou* rozpráva Hollého príbeh posledných dní. O „slovenského Vergília“ sa staral Martin Hamuljak, ktorý bol i vydavateľom jeho súborného diela (i diela Kollárovhov, Šafárika) a jeho osobným donomom a priateľom. Winkler popisuje podrobne situáciu, keď Hamuljak poslal za Hollým maliara Kaisera aby mu vytvoril portrét: „Bola v tom krutá ironia osudu. V tejto spoločnosti len Hollý vedel, že hostia sa na maďuníckej fare dobre cítia len vďaka Hamuljakovej živčnosti, ktorý hostiteľovi nepochytrou poslal peniaz, aby mohol návštevu počastovať. Keď všetci odišli, dopil víno, doľal tabak a zjedol zvyšky jedla. Život sa znova vrátil do starých kolají – do neuveriteľnej biedy.“ WINKLER, T. *Čas pred nesmrteľnosťou*. Martin: Matica Slovenská. 1998, s.10

⁵⁷¹ NOVOMESKÝ, L. Socializmus a náboženstvo. In *Čestná povinnosť*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque, s. 227

⁵⁷² Petíciu za hovorovú slovenčinu podpísalo 151 príslušníkov drobnej šľachty, avšak staršia generácia uhorskej šľachty lipla na uhorskom patriotizme. Navyše v triednom kontexte bol Kossuth politický liberálom, čo pochopiteľne bolo v rozpore so záujmami hornouhorskej šľachty, a tak stáli i v jeho opozícii. Brock dodáva, že šľachta obhajovala sociálne privilégiá starej vládnucej vrstvy vrátane oslobodenia od daní, pričom Slovenskí národovci mali program postavený tak, aby si získali roľnícke masy. Brock teda uzatvára myšlienku tým, že Štúrov pokus zintegrovať hornouhorskú šľachtu bol populistický.

paradoxne politický liberalizmus spájal práve s politikou maďarskej opozície.⁵⁷³ Na druhej strane podobne historik Brock, i Novomeský ospravedlňujú Štúrove aktivity.⁵⁷⁴ Štúrovci chceli získať práva pre **národ a podporu verejnej mienky**, aj za cenu kompromisov a ústupkov reakčnej Viedni. Popierali kľúčový aspekt sociálneho oslobodenia späť s dominantou roľníckou vrstvou, ktorá za Štúrovcami stála. Viedeň ponúkala falošné nádeje, avšak klincom do rakvy sebaklamu bolo Hurbanove popretie príklonu národných hnutí ku komunizmu, o ktorom píše aj Novomeský. Ten pripomína Hurbanové vymedzenie sa proti komunizmu pred Windischgrätzom (v naivnej predstave, že revolúciu podrží buržoázia).⁵⁷⁵ Išlo o falošnú nádej Slovákov, ktorí si navliekali absolutistický chomút už, keď začali snívať svoj naivný sen. Pripomína tiež neschválené Janečkove vyzdvihnutie stykov s povstaleckými Maďarmi. Novomeský však považuje marxistickú kritiku Slovanov za nespravodlivú. Ospravedlňuje ich vierou vo fikciu národnej revolúcie.

BERNOLÁK: NÁROD, TO NIE JE LEN ŠLACHTA

Väčšina Slovákov, patrila k **plebejskej vrstve**.⁵⁷⁶ A tí, podľa dobovej feudálnej uhorskej predstavy, **nepatrili k tvorcom národa**. Podľa Bernoláka, však národ zahŕňa všetky vrstvy, existuje mimo natio hungarica. Jazykový vývoj v 18. storočí viedol, zásluhou bernolákovcov, k vzniku literárneho jazyka. Primárny účel však bol najmä v šírení kresťanstva pre masu.⁵⁷⁷ Žiaľ, prvý slovenský spisovateľ Jozef Ignác Bajza sa postavil útokom na Juraja Fándlyho pre jeho triedny pôvod (hoci sám bol synom roľníka a idealizoval si roľnícky život)⁵⁷⁸ na strane kultúrnej reakcie. Bajza napísal proti Fándlymu celý pamflet (*Antifándly* z roku 1789). Bernolák sa Fándlyho pred Bajzom zastal ušľachtilým výrokom: *"Ne rod, ne pokolení, né zemánstvo, ne bohatstvo statečným, dobrím a vzácním robí, ale vlastné jeho dokonlosti a čnosti."*⁵⁷⁹ K tomu dodáva Augustín Maťovčík (autor Bernolákovej biografie): *"Bernolák sa hlási ku generácii novej, osvietenskej. No zároveň obraňujúc Juraja Fándlyho pred osobnými narážkami a urážkami J. I. Bajzu, pokiaľ ide o prostý, ľudový pôvod, vyjadruje tu aj svoje spoločenské názory."*⁵⁸⁰ Bernolák však, podľa Brocka, neprekročil dobový kontext svojich možností a preto ostal lojálnym pre šľachtický natio hungarica. Zastával však potrebu rešpektovania rôznych jazykov v rámci Uhorska. Podľa Brocka, tento dobový kontext neprekročil ani Fándly, avšak predsa len bol, na svoju dobu, svojim prístupom k svetu, revolučnejší. Fándly žil na vidieckej fare, záležalo mu na hmotnom zabezpečení zbadačeného ľudu, písal rady pre obyčajných ľudí – o včelárstve, bylinárstve, pestovateľských prácach. Fándly si idealizoval roľníkov a obyčajný ľud, no stál na strane cirkevných reforiem, v tom predbehol dobu.⁵⁸¹ Fándly považoval ľudový jazyk za

⁵⁷³ BROCK, P. *Slovenské národné obrozenie 1787 – 1847*. Bratislava: Kaligram. 2012, s. 84

⁵⁷⁴ „Ak liberalizmus znamenal Kossutha, tak Metternich bol oveľa priateľnejší.“ (s. 84) píše Brock a dodáva, že taktiež predstava záchrany slovenského národa cez zväzok český bola v 40. Rokoch, 19. storočia rovnako nemožná.

⁵⁷⁵ Hurban (ako si všimá Novomeský) ako obranu pred Windischgrätzom, ktorý pripomínal, že jeho komisári sa často žalujú „na komunizmus ľudu slovenského“ napísal: „Áno, nás pred vládou osočujú z komunizmu, kde my sme zástupcovia ľudu majiatekového a nie proletariátu, neznajúceho dnes, čo bude zajtra jest, náš ľud má svoje domy, dvory, pozemky, nesie ťažké štátne a iné ťarchy, neuteká do sveta, a takého ľudu komunizmus nikdy nelákal a nezvodiť.“ (HURBAN, J. M. *Ludovit Štúr. Rozpomienky*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1959, s. 619)

⁵⁷⁶ BROCK, P. *Slovenské národné obrozenie 1787 – 1847*. Bratislava: Kaligram. 2012, s. 25

⁵⁷⁷ Brock píše o ciele vydať preklad biblie v hovorovom jazyku – slovenčine aby poslúžil slovenskému knazstvu v pastoračnej činnosti. (Pozri bližšie: BROCK, P. *Slovenské národné obrozenie 1787 – 1847*. Bratislava: Kaligram. 2012, s. 25). Brock ďalej píše o účele jazyka pre konfesiónálne a vzdelávacie účely.

⁵⁷⁸ Aj pod vplyvom fyzikokratov.

⁵⁷⁹ MAŤOVČIK, A. *Život a dielo Antona Bernoláka*. Bratislava: Národné centrum literatúry – Dom slovenskej literatúry. 1997, s. 55

⁵⁸⁰ MAŤOVČIK, A. *Život a dielo Antona Bernoláka*. Bratislava: Národné centrum literatúry – Dom slovenskej literatúry. 1997, s. 55

⁵⁸¹ „Fándlymu záležalo na hmotnom blahu ľudu a jeho povznesení viac než ktorémukol'vek príslušníkovi hnutia – vrátane samotného Bernoláka. Vo svojich osvetových prácach pre ľud sa sústredil na témy blízke zdúmajom roľníka, napr. na včelárstvo alebo ľudové liečiteľstvo. Navrhoval založenie vidieckych hospodárskych škôl, pre ktoré plánoval napísať učebnice. Sám bol synom roľníka, zatiaľ čo Bernolák a väčšina jeho spolupracovníkov pochádzali zo zemianskej vrstvy.“ (BROCK, P. *Slovenské národné obrozenie 1787 – 1847*. Bratislava: Kaligram. 2012, s. 33)

najúčinnejšiu obranu identity národa, a podobne ako Bernolák, nerozumel pod „natio“ výlučne šľachtickú vrstvu. Bol to vplyv Francúzskej revolúcie, ktorá dala rovnosť medzi národ a ľud. Maďarská nacionalistická predstava národa však bola späť s príslušnosťou k štátu. No, podľa slovenských predstáv bol národ prepojený s jazykom. To bolo príčinou budúcich sporov o identitu.

UHORSKÍ JAKOBÍNI

Zaujímavým momentom v národných dejinách sú uhorskí jakobíni. Na rozdiel od radikálne ľavicových francúzskych jakobínov, uhorskí bojovali za súkromné vlastníctvo (čím by sa dali skôr označiť za girondistov). Uhorskí jakobíni žiadali najmä slobodu v nájmoch pôdy, jazykovú a dokonca i územnú rovnoprávnosť.⁵⁸² Uhorskí jakobíni (teda *Spoločnosť slobody a rovnosti* a *Spoločnosť reformátorov*) boli zložení z liberálne orientovanej inteligencie ovplyvnenej reformátorstvom Jozefa II a Francúzskou revolúciou. Mali svojich riaditeľov (direktorov): Jozef Hajnóczy,⁵⁸³ Ján Lackovič, František Szentmariay a Jakub Sigray. Pripomeňme si jeden z mnohých zločinov monarchie za vlády Františka II. - popravu revolučných uhorských jakobínov v roku 1795: Martinoviča, Hajnóczyho, Lackoviča, Šigraya a ďalších: „*Vyšetrovanie trvalo takmer celý rok. Pred súdom stojí 60 osôb - Maďari, Nemci, Slováci, Poliaci a Slovinci. 20 z nich odsúdia na smrť, trinástim neskôr zmiernia trest na ťažké pevnostné väzenie, dvoch privedú k samovražde a 27 odsúdia na pevnostné väzenie.*“⁵⁸⁴ Katechizmus uhorských jakobínov obsahoval nasledujúce vety: „*Všetky zločiny od čias Ferdinanda až po Františka; ich verejným rozprávaním sa vyhlási cieľ povstania a zakončí slovami: Do zbrane, občania! Prisahajme, že vydáme do nebezpečenstva radšej život než slobodu, že radšej zahynieme, než by sme pripustili ďalšiu závislosť od rakúskeho dvora, že vytrpíme najhoršie muky, na neprestanem brániť integritu uhorskej republiky. Pomstite krv nevinných, čo zahynuli v nemeckých vojnách, pre nás tak osudných! Vytvorte zdravšiu formu vlády, aby konečne na konci storočia náš ľud bol skutočne šťastný, majúci slobodnú ústavu!*“

HĽADANIE SYNTÉZY

Okrem motívu sociálneho je potrebné v národných dejinách a ich dialektike všimnúť si aj hľadanie spájania sa – **syntézy**, ktorý sa všimá práve Laco Novomeský. Takou bola aj dohoda bernolákovcov a štúrovcov, Čechov a Slovákov, katolíkov a evanjelikov, a v rámci pokusov Janka Kráľa, i Maďarov a Slovákov, o spoločnom sociálnom boji proti šľachte, statkárom a feudálom. Takýchto momentov bolo mnoho a práve tie sú svetlými okamihom a kultúro-tvorným prvkom našich národných dejín. Na Hegelovej špirále dejín na tieto momenty nemožno zabúdať. Prapôvod slovenskej kultúry vidí L. Novomeský už v Hurbanových *Nitrianskych žiadostiach* z roku 1848. Oceňuje, že po prvý raz vystúpil národ na javisko dejín a oceňuje sociálnu dimenziu žiadostí. Ich spojenie so životom kopaničiarov, remeselníkov, roľníkov a zastupujúcich učiteľov, študentov, oddanú inteligenciu a farárov)⁵⁸⁵. Samozrejme aj zviazanosť tohto života s významnými udalosťami národného obrodzenia – pripomínal aj sociálny rozmer vedúci k zmieru medzi jazykovými konceptmi a náboženstvami v prospech národnej jednoty. Novomeský hľadá korene sociálneho oslobodenia dokonca v kolektívnej pamäti národa, z kultúrno-antropologického hľadiska ich nachádza v rozprávkach, legendách a piesňach.⁵⁸⁶ Hviezdoslava, Štúra i Jána Kollára oceňuje Laco Novomeský pre ich

⁵⁸² Rozdelenie Uhorska nasledovne – Maďarsko (vlastné Uhorsko), Ilýrsko (Dalmácia, Chorvátsko, Slovinsko, Sirmium), Slovensko (Šarišská, Spišská, Turčianska, Trenčianska, Nitrianska, Oravská, Liptovská stolica a iné – v dodatku aj stolica Bratislavská, Komárňanská, Tekovská, Hontianska, Zvolenská, Gemerská, Abovsko-Turnianska a Zemplínska s maďarským obyvateľstvom v južných častiach), Valašsko (Banát a Sedmohradsko).

⁵⁸³ Hájnoczi sa vyslovil za zdanenie šľachty, i za náboženské slobody.

⁵⁸⁴ WINKLER, T. *Cesty na popravisko*. Bratislava: Osveta. 1988

⁵⁸⁵ NOVOMESKÝ, L. Vraciame zmysel duchu prvého národného pohybu. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 295-8

⁵⁸⁶ Dokonca venuje špeciálny článok povesti o zbojníkovi Lepejovi. Na konci textu dodáva: „*Lebo tieto legendy vyjadrujú túžbu dávnovej. ... Nie je v nich životopis zbojníka, ale je v nich túžba ľudu. Zložitými spôsobmi rozpráva v nich primitívny ľud o sebe.*“ (NOVOMESKÝ, L. Zbojníci. In *Čestná povinnosť*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. s. 1969, s. 172)

vztáh k slovanstvu za ich „poslanie presahujúce etnické hranice Slovanstva.“⁵⁸⁷ Pri príležitosti sto rokov 4. zasadnutia Tatrínu - *Duch tatránsky- záruka našej záchovy a rozvoja*⁵⁸⁸ - z roku 1947 sa vyslovuje za pokračovanie nadčasového odkazu ducha vzájomnej úcty, vecnosti, trpezlivosti tolerancie, znášanlivosti, ktorý považuje za symbol náboženskej harmónie, i uzmiernenia. Pripomína, že Štúr s Hurbanom nemysleli len na svoje cirkvi, podobne ako Radlinský s Urbanovským. Taktiež pripomína, že v mene národa sa uzákonil spisovný jazyk a prestali sa riešiť náboženské spory. Toto považuje aj za veľký odkaz pre vtedajšiu dobu. Tak sa postupne dostávame do druhej etapy. Etapy československej: **Ján Kollár** a **Pavol Jozef Šafárik** na strane slovenskej a **František Palacký** na strane českej. Kollárov koncept vtedy prerástol na úroveň všeslovenskú a od začiatku 30. rokov, 19. storočia sa slovenskí študenti na evanjelických lýceách v hornom Uhorsku masovo stávajú prívržencami Kollárovej idey slovanstva. Kollárovi žiaci však boli revolučnejší, než ich učiteľ. Brock si vo svojej knihe všima nasledovné:

„Zatiaľ čo Kollára príliš nezaujímali sociálne otázky a podpore pre slovenské záujmy hľadal čoraz viac u Habsburgovcov, mladá generácia sa zaoberala takými otázkami, ako bolo vzdelávanie ľudu a materiálne postavenie roľníkov. Mladí tiež prejavovali mierny politický radikalizmus, ktorý pochádzal z kontaktov s poľským hnutím v Haliči a s liberálnymi českými študentmi vo Viedni. ... Dožadovali sa sociálneho a politického pokroku, avšak prostriedkami postupnej zmeny.“⁵⁸⁹

Takže namiesto revolučného uprednostňovali proces evolučný. Kollárov koncept predstavoval slovanstvo cez štyri kmene a jazyky, Štúrov koncept ich mal jedenásť. Z tohto hľadiska bol Kollár väčším univerzalistom. Ján Kollár a jeho idea všeslovenskej vzájomnosti predbehla svoju dobu. Podľa Štúra tvoria Slováci samostatný kmeň. Všeslovenskej vzájomnosti s centrom v Rusku (Sovietskom zväze) sa dožil až **Ladislav Novomeský**. Rusko bolo v tej dobe jediným slovanským štátom, takže bolo logické, že sa **Kollár** i **Hollý**⁵⁹⁰ opierali o nádeje z východu ruskou inteligenciou bol cez historika a archeológa Petroviča Pogodina späť aj **Pavol Jozef Šafárik**: „Pogodin dobre poznal Šafárikové slavistické práce, študoval ich, dopisoval si s najznámejšími slavistami,“⁵⁹¹ píše o Šafárikovi a Pogodinovi Winkler. Takéto priateľstvo a spolupráca boli samozrejme v tej dobe hrou s ohňom: „Sledujú ma, prezerajú listy, otvárajú môj byt, keď nie som doma... chcú ma otráviť a znemožniť,“⁵⁹² bál sa tesne pred smrťou. Podobný strach zo svojej sympatie k Rusku mal (aj keď v inom období) Svetozar Hurban Vajanský. Šafárik sa stal symbolom národného obrodzenia aj v srbskej Vojvodine. Bol to práve Šafárik, ktorý posielal roku 1827 z Nového Sadu list Jánovi Kollárovi o potrebe Matice slovenskej pre kultúrny život (v Srbsku fungovala v tom čase Matica už rok). Plody Šafárikovej práce sú vo Vojvodine dodnes citeľné a národné povedomie vojvodinských Slovákov je skutočne nadpriemerné – špeciálne v Báčskom Petrovci, kde je najväčšie zahraničné slovenské gymnázium. Dodnes tu funguje ženský spolok, podporu má folklórny súbor, publicistická činnosť a dbá sa na slovenskú kultúru. Všeslovenská vzájomnosť s centrom v Rusku bola i poslednou nádejou Štúrovou po zrade Viedne. Prvé obdobie slovenského národného obrodzenia sumarizuje Brock nasledovne:

„Bernolák presadil kultúrnu samostatnosť Slovákov voči Čechom, zachoval však puto so staršou maďarskou ideou. Kollár a jeho prívrženci boli oddaní československému stanovisku, ktoré vnímali vo všeslovenskom rámci. Rozišli sa však so slovenskou pripútanosťou k uhorskému národu.“⁵⁹³

POVSTANIE 1831

V roku 1831 prepuklo veľké roľnícke povstanie na čele s Peter Tašnádim (Tasnády). Na tomto povstaní nemali, podľa Brocka, podiel národné hnutia. Zdôrazňuje sa vplyv revolučných udalostí v Poľsku. Námet povstania spracoval **Tomáš Winkler** v knihe *Cesty na popravisko* a Hana Zelinová spomína povstanie v románe Alžbetin dvor. Odohralo sa v júli a auguste 1831 v Zemplínskej, Abovskej, Šarišskej a Spišskej župe

⁵⁸⁷ NOVOMESKÝ, L. Nová náplň slovenskej myšlienky. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 208

⁵⁸⁸ NOVOMESKÝ, L. Duch tatránsky... In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 218-223

⁵⁸⁹ BROCK, P. *Slovenské národné obrodzenie 1787 – 1847*. Bratislava: Kaligram. 2012, s.61

⁵⁹⁰ Hollého prínos bol nesmierne silný. Stal sa inšpiráciou a hlboko rešpektovaným autorom.

⁵⁹¹ WINKLER, T. *Čas pred nesmrteľnosťou*. Martin: Matica Slovenská. 1998, s.39

⁵⁹² WINKLER, T. *Čas pred nesmrteľnosťou*. Martin: Matica Slovenská. 1998, s.40

⁵⁹³ BROCK, P. *Slovenské národné obrodzenie 1787 – 1847*. Bratislava: Kaligram. 2012, s.73

a do povstania sa zapojilo viac ako 150 obcí; povstania sa aktívne zúčastnilo vyše 40 000 povstalcov.⁵⁹⁴ Winkler podobne ako banské udalosti, popisuje s dôrazom na zachytenie atmosféry, aj sedliacke povstanie: „*Ďurčák sa medzitým prebral a žena ho uložila do postele. Keď však počul, že sa rozzúrení dedinčania vracajú, skryl sa pod posteľ. Odtiaľ ho však vytiahli a znovu začali biť. Prosí o milosť, no nič nepomáha. – Ja ti dám takú milosť. ... Zemanía sa necítia istí, sú prestrašení výjavmi, ktorých boli poniektorí ešte pred pár dňami svedkami. Vo svojich žiadostiach o vojenskú pomoc prízvukujú, že ide o pokus poddanstva vyvrátiť krajiniskú ústavu a zničiť výsadné triedy. Travičstvo je len zámienka na vzbúrenie ľudu.*“⁵⁹⁵ V povstaní hral významnú úlohu fakt, že ľudia začali strácať svojich blízkych, čím strácali zábrany a prebudil sa v nich triedny hnev. Opadol strach o rodinu (deti, manželia pomreli) a našťvaní ľud, ktorí nemal čo stratiť, išiel do zbrane. Vládnuca trieda mala strach.

ŠTÚROVSKÉ OBDOBIE A DAVISTI

V našej téme -pokrok v rámci národných hnutí nastal posun v 40. rokoch (podľa Brocka), v treťom období, ako ho sleduje Fraňo Rutkay. Štúr získal povolenie na prvé noviny, dôsledkom bolo zakladanie čitateľských krúžkov, hospodárskych družstiev, škôl pre dospelých, sporiteľní, spolkov striedmosti, amatérskych divadiel a iných ľudovýchovných činností. Ľudovíta Štúra oceňuje v mnohých článkoch Laco Novomeský ako širiteľa kultúry pre široké vrstvy, čo sa podľa vtedajšieho povereníka, naplno realizovalo až po roku 1945 zavedením jednotnej školy - dostupnosti vzdelania pre všetkých, bez ohľadu na sociálny pôvod.⁵⁹⁶ Štúr bol skutočne pokrokový:

„Keď sa zruší urbár a šľachta, bude znášať na roveň všetkým iným dane a krajiniské tarchy, budú prostriedky na povznesenie obchodu a priemyslu, na lepšie komunikácie, na zaktivizovanie spoločenského života. ... remeslá a obchody nemajú nemusia vybiehať len a len na čistý zisk ... zárobkárstvo a dokonca zderstvo a úžerníctvo, majú sa zušľachtovať vzdelaním, poriadnosťou v živote a majú sa zaujímať o pospolitú (spoločenskú) veci, podporovať ich (teda byť ich mecénmi) a nadobúdať tak vedomie, že sú synovia slovenského národa.“⁵⁹⁷

Najväčší sociálny pokrok v rámci štúrovskeho hnutia reprezentujú **Janko Král'** a **Ján Francisci**. Obaja súhlasili s Kossutovým politickým liberalizmom (s výnimkou národnej otázky)⁵⁹⁸ **Ján Rotarides** spolu s Kráľom hovorili o novej slobode, rovnosti a bratstve. V tom čase prebiehali revolúcie po celej Európe – Petőfi v Pešti burcoval roľnícky ľud, požiadavky predložili Česi, Chorváti, Srbi, Slovinci aj Poliáci. Štúr ako poslanec Zvolena žiada rovnosť - o zdanenie, ale aj hlasovacie právo pre všetky stavy. Novomeský oceňuje Kráľov prínos pre sociálny rozmer národných hnutí nielen vo svojich prejavoch, ale i v básňach. V tomto kontexte a v tomto čase stáli Štúr, Hurban a Hodža na strane reakcie. Naivne sa dovoľávali práva od rakúskej koruny, hoci vďaka Petofimu sa Budapešť pripojila k medzinárodnému revolučnému hnutiu namiereného zdola proti feudálnym elitám. Podľa Brocka chceli práve Král' a Francisci „*priviesť roľníctvo k uvedomeniu si sociálneho a národného útľaku.*“⁵⁹⁹ Roku 1847 vyzývali roľníkov do povstania, avšak manifest sa dostal do rúk agenta rakúskej polície, prezlečeného za predstaviteľa poľskej emigrantskej strany. Janko Král' bol podľa Jaroslava Vlčeka prvým slovenským komunistom.⁶⁰⁰ Pavol Vongrej v biografickej knižke *Syn sveta* vyberá nasledovné Kráľove verše, ktoré dokladujú Kráľovo humanistické a univerzalistické myslenie v rámci slovanstva:

⁵⁹⁴ Východoslovenské roľnícke povstanie. In: *Encyklopédia Slovenska VI T – Ž*. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1982, s. 397-398.

⁵⁹⁵ WINKLER, T. *Cesty na popraviisko*. Bratislava: Osveta. 1988, s. 269

⁵⁹⁶ Novomeský na tento aspekt poukazuje najmä v článkoch a prejavoch, ktoré boli publikované v knihách *Výchova k socialistickému pokoleniu* a *Dva roky slobodnej školy*

⁵⁹⁷ ČABADAJ, P. *Dvestoročnica narodenia Ľudovíta Štúra*. Martin: Matica Slovenská, s. 3

⁵⁹⁸ Kráľov list z júla 1845

⁵⁹⁹ BROCK, P. *Slovenské národné obrodenie 1787 – 1847*. Bratislava : Kaligram. 2012, s. 98

⁶⁰⁰ DRUG, Š. *Štúrov program na našich zástavách*. Bratislava: Smena. 1990, s. 23

„Pred násilím moci zradnej dusiť v hlbine duše strasť,
 keď nad obeťami márnymi vydá stesk strašný mnohá vlasť.
 Netrápte sa duše verné, majte v srdci presvedčenie,
 že pravda pravdou ostane - sväté je naše určenie.
 Nemáme úlohu pomstu... Naše určenie veliké;
 ľudskosti blaho, pokrok, vlasť!
 Naša hŕstôčka chatrná, nie sme bohatí jak iní,
 lež nie sme na svete sami: sme údy veľkej rodiny.“

Sloboda, Slovanstvo bude vždycky jedno - keď Slovák od vekov trápený, šliapaný, dokonal účty své
 s dávnymi vrahmi a pre bratstvo, rovnosť, na budúcnosť slávnu
 obnovil zase zmluvu rodnú, starodávnú.“⁶⁰¹

Významnou osobnosťou, so sociálnou orientáciou v národnom hnutí bol **Samuel Jurkovič**. V 40. rokoch spoluzakladá nitrianske národné divadlo a v roku 1845 zakladá Spolok gazdovský v Sobotišti, prvé úverové družstvo na európskom kontinente, a základ slovenského družstevného hnutia.

Okrem Jurkoviča, treba spomenúť i zakladateľa prvého potravinového spolku v Revúcej (1860) – Samuela Ormisa. K ľavicovému krídlu štúrovcov patril aj **Samuel Dobroslav Štefanovič**, utopický socialista, ktorý založil vlastný časopis *Svetlo*.

Pre národné dejiny urobil veľa **Viliam Paulíny-Tóth**, ktorý tiež patril k stúpencom všeslovanskej vzájomnosti. Vo svojej knihe *Bájoslovie*, ktorú vydal tesne pred smrťou, sa snažil odhaliť tajomstvá rečovej sústavy Slovanov. Dobšinský o ňom písal, ako o hrdom pokračovateli Jána Kollára a Jána Hollého: „A zaiste aj sami takito spisovatelia len prebíjajú sa k prameňom Nílu toho, jehož veľtoky znajú pod menom *Slavian veľnároda*.“ Počas jeho pôsobenia v Martine (po smrti Karola Kuzmányho) si ho s rodinou mešťania pre jeho aktivity (redigovanie *Letopisu*, založenie Martinského gymnázia, sporiteľne, kníhtlačiarkeho spolku) skutočne obľúbili a pamätným sa stal aj ceremoniál pri príležitosti jeho menín.⁶⁰² Filozofický koncept jedného z troch najvýznamnejších štúrovcov, **Jozefa Miloslava Hurbana**, vychádza z heglovského idealizmu a romantického konzervativizmu – propagoval myšlienku, že každý národ má svoj špecifický vývoj, avšak pohyb a ciele národa musia byť v súlade s poznaním všeobecného pohybu dejín (jasne cítiť vplyv Hegla a Fichteho). Škoda, že sa Hurban nakoniec pridal ku kontrarevolúcii a poprel, že záujmy národného povstania sú spoločné so záujmami širokých mas. To je v podstate v rozpore s jeho filozofickou koncepciou. Zrejme išlo o taktiku, čo dokazuje aj Hurbanove predchádzajúce obdobie, ktoré mapuje Winkler v knihe *Cesty na popravisko*. Na Myjave napríklad žiadal, ako ľudový tribun, aby si sedliaci vzali späť hory grófký Erdodyovej, ktoré im gróf nasilu odňal.⁶⁰³ Ďalším príkladom je 10. máj v Liptovskom Mikuláši, bol to práve Hurban, ktorý prehlásil pri Hodžovom taktizovaní ohľadom 11. bodu **Žiadosti slovenského národa** vo vzťahu k zemanom: „*Nie pánov potrebujeme, ale ľud.*“⁶⁰⁴ V každom prípade je Hurban osobnosť plná rozporov – bil sa v ňom, podobne ako v Štúrovi, revolučný demokratizmus a konzervativizmus. V roku 1948 sa objavuje aj ďalších bojovník na strane sedliakov – **Martin Bartoň**, richtár a mlynár, ktorý bol za účasť v revolúcii popravený 13. októbra v Senici.

V tomto chaose sa presadil aj **Štefan Marko Daxner**. Spolukoncipoval Žiadosti slovenského národa. No, len tak tak unikol smrti spolu s **Bakulínym** a **Franciscim**. A ako konštatuje Winkler na konci ich príbehu: „Po

⁶⁰¹ Janko Král' citovaný v VONGREJ, P. *Syn sveta*. Bratislava: Tatran. 1989

⁶⁰² Winkler píše: „V pamäti zostal večer 29. mája 1868, keď sa martinskí mešťania hrnuli dolu mesto a faklami v rukách si osvetľovali cestu, zastali pred matičným domom, kde Paulíny býval a hromovitým „Sláva“ vyvolávali svojho Viliama, ktorý mal meniny.“

⁶⁰³ WINKLER, T. *Cesty na popravisko*. Bratislava: Osveta. 1988, s. 286

⁶⁰⁴ WINKLER, T. *Cesty na popravisko*. Bratislava: Osveta. 1988, s. 289

revolúcii, v ktorej cisárska Viedeň porazila s ruskou pomocou revolučných Maďarov, si všetci kládli otázku, za koho a za čo vlastne tiekla krv.“⁶⁰⁵

Posledný z významnej trojice bol **Michal Miloslav Hodža**. Bol pri koncipovaní Žiadostí slovenského národa, založil spolok Tatráin a v roku 1843 sa stal spolukodifikátorom spisovnej slovenčiny. Hodža ako účastník slovenskej revolúcie 1848 bol po revolúcii prenasledovaný - bol nútený opustiť vrbocko-mikulášsku faru a odísť do Tešína, kde a v roku 1870 zomiera. Do slovenských dejín zasiahol aj Hodžov synovec **Milan Hodža**, je sporné v akej miere interpretovať jeho prínos v pozitívnom zmysle. Napriek Hodžovmu antikomunizmu sa v dnešnej dobe dá oceniť myšlienka integrácie strednej Európy (avšak treba dodať, že ju Hodža staval na trhových a nie socialistických princípoch). „*Tá časť buržoázie, kam patrí Hodža zrejme neverí v úspešnosť takýchto metód, je viac spätá „s bahnom tohto materialistického sveta”, a preto Hodžovu účasť v hilsneriáde zažehnáva felčiarskou metódou pán Karol Hušek. ... Ale nie je to iba felčiarске umenie pána Huška, ktoré natahuje Hodžovu aféru na kopytu „československej otázky” a „vysadenie slovenského politika zo štátnej správy” ... slovenská buržoázia si proste vyprosuje, aby sa – i keď jestvuje – jej vyčítala korupčnosť a úplatnosť. Zaklínajú v mene československej jednoty. ... aféra nie je iba aférou Hodžovou a ľudáckych vodcov, ale celej slovenskej buržoázie,*“⁶⁰⁶ píše Novomeský v jednom zo svojich anti-Hodžovských textov v roku 1926.

Vrátime sa však do roku 1848. Novomeský spor marxizmu a Engelsom popísaného „kontrarevolučného“ slovanstva predostrel už v štúdiu *Marx a slovenský národ*: „*Postavili sa proti maďarskej revolúcii, najmä však za viedenský absolutizmus a do frontu komandovaného ruským cárom. ... Národné hnutie slovenské a neskoršie povstanie bolo vedené širšou jednotiacou ideou panslavizmu, ktorého silou bolo Rusko, Rusko cárske. Už tento fakt jasne zdôvodňuje kontrarevolučný charakter tejto idey, lebo veď aké slobody bolo možno od nej očakávať, keď jej nositeľ a predstaviteľ bol najtypickejším reprezentantom všetkého útlatu ... Marx a Engels priradzovali Slovákov medzi „národy bez histórie”. Mali na zreteli národy na nízkom stupni hospodárskeho rozvoja, bez vážnych podmienok pre revolučné oslobodenecké hnutia. Ich kontra-revolučnosť, resp. okolnosť, prečo nemohli hrať revolučnú úlohu, vysvetľovali tým, že im chýbali – popri subjektívnych príčinách i hospodárske predpoklady. A vskutku: v tomto slovenskom hnutí nie je trieda, ktorá by reprezentovala Slovákov ako národ.*“⁶⁰⁷ V neskorších štúdiách (Štúdia *Na prelome*) bol Novomeský ako neoromantiko citlivejší k emocionálnemu prvku, ustúpil od radikálne racionalistickej interpretácie a snažil sa lepšie pochopiť jednanie štúrovcov v období revolúcie.

V národných dejinách, v ktorých dôsledná a racionalistická marxistická kritika zabúda na emócie, ich práve Laco Novomeský hľadá: „*A mýlky súčasnej marxistickej kritiky vznikli v podstate z toho, že na nedočkavé nadšenie položila prísnu mieru rozumu a racionalistických úvah. Medzi úsiliami Maďarov a Slovákov, Kossutha a Štúra nestáli predsa „odveké”, „Bohom dané” prekážky. J. M. Hurban, ktorému sotva možno prisúdiť prílišnú zhovievavosť Maďarom a k Kossuthovi osobitne, povzdychol si v Štúrovom životopise – ako blízko stáli si Kossuth a Štúr, keď posudzoval argumenty jedného druhého za vyslobodenie ľudu spod urbárskych pomerov na prešporskom sneme a komentoval ich osobitné zbližovanie.*“⁶⁰⁸ Engels vnímal rok 1848 ako boj proti Metternichovi, Viedenskému dvoru - zatracuje Slovanov ako kontrarevolucionárov, pretože sa pridali na jeho stranu. V interpretovaní historických udalostí pripomína Engelsov výrok „*sily spoločensky pôsobiace účinkujú práve tak, ako sily prírodné: slepo, násilno, rušivo, pokiaľ ich nepoznáme a s nim nerátame.*“⁶⁰⁹ Účasť slovenskej verejnosti na kontrarevolúcii roku 1848 Novomeský neospravedlňuje, ale snaží sa ju interpretovať **ako neschopnosť využiť spojenectvo s radikálnymi ľudovými hnutiami**, ktoré boli najmä v Maďarsku. V inom texte odkazuje Július Šefránek podobne ako

⁶⁰⁵ WINKLER, T. *Cesty na popraviisko*. Bratislava: Osveta. 1988, s. 319

⁶⁰⁶ NOVOMESKÝ, L. Súručnosť korupčníkov. In *Znejúce ozveny. Výber z politických statí a článkov: 1924-1932*. Bratislava: Pravda. 1969, s. 29-30

⁶⁰⁷ NOVOMESKÝ, L. Marx a slovenský národ. In *DAV*, 1933

⁶⁰⁸ NOVOMESKÝ, L. *Splátka veľkého dlhu*. Bratislava: Nadácia V. Clementisa. 1992, s. 351

⁶⁰⁹ Pozri bližšie ENGELS, F. *Vývoj socializmu: od utópie k vede*. Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zväzok 4, 1875 – 1883. Bratislava: Pravda. 1978

Novomeský na Engelsov výrok o tom, že Rakúsko-uhorskí **Slovania boli kontrarevolúciou podvedení**.⁶¹⁰ Zohráva tu teda významný aspekt strata ilúzií a až naivná dôvera vo Viedeň. Pripomína, že Maďari videli zmysel nezávislosti v maďarizácii, Štúr v budovaní slovanských obcí v rámci Austroslávie. Novomeský napriek kritike, oceňuje Slovanov ako národy, ktoré sa postavili k odporu proti utláčateľom s myšlienkou spoločnej slovanskej spolupatričnosti.⁶¹¹ *Stat' Slovanské poslanie* z roku 1945 uzatvára Novomeský slovami: „*Ak historickým poslaním národov a kmeňov na výslni dejín bolo doteraz politicky, hospodársky a kultúrne prevýšiť ostatné národy a kmene, po prvý raz sú slovanské národy predurčené, aby svoje vojenské, politické, hospodárske a kultúrne prvenstvo uplatnili v prospech všetkých národov, i neslovanských, v prospech celého ľudstva. ...vybojovali si vo svojom vnútri (i za cenu popretia starých slovanských ideí) jasnosť socialistického nazerania na svet, preberajú od svojich starých bratov tento veľ'korysý pohľad.*“⁶¹²

Zaujímavou sondou do interpretácie Štúrovho odkazu je článok **Júliusa Šefránka: *Ludovít Štúr o komunizme***. Šefránek dôsledným spôsobom interpretuje Štúrovo posledné dielo. Štúra vníma v dvoch dimenziách (autor hovorí o **Faustovskej symbolike dvoch duší**); Hegeliánske, obdobie Štúra **revolučného demokrata**; druhé obdobie, kedy sa podľa autora, Štúr, syn **meštiackych pomerov**, zlakol pokroko obdobia **slavianofilské** - v ňom odmietal politickú demokraciu a prikláňal sa na stranu politicky spiatocníckeho nevoľníckeho Ruska, najhoršieho žalára národov. Novomeský v štúdii *Marx a slovenský národ* pripomína, že i panslavizmus mal svoje revolučné krídlo vedené Bakuninom: „*demokratického panslavizmu, znášateľného súbeženca vedľa existencie a rozvoja neslovanských národov.*“⁶¹³ Cárizmus sa nedá spojiť so slobodu národov, uvedomuje si autor, a všíma si Štúrovi rozpoltenosť na príkladnom výroku: „*Tí istí ľudia, ktorí nás ohovárali, že sme zbabelými služobníkmi kamarily (cisárskeho dvora), nás teraz udávajú u vlády ako demagógov a komunistov.*“ Podľa Šefránka sa teda Štúr z nevedomosti a strachu oddával ilúziám, keď písal o prameňoch komunizmu: „*strach z množenia biedy a z množenia proletariátu, jeho strach z protikladu medzi ozrutnou biedou a tým ozrutnejším bohatstvom – plamienky tohto strachu vyšľahávajú z jeho knihy – už táto obava z dôsledkov poznanej perspektívy ukazuje, že Štúr videl pred sebou vývoj plný triednych bojov, plný prudkých zrážok medzi bohatými a chudobnými.*“⁶¹⁴ Šefránek hovorí o dvoch dušiach Štúrovej osobnosti – akčnej a reakčnej. Autor dodáva, že je škoda, že Štúr nepoznal Komunistický manifest a nevidel do budúcnosti. Z hľadiska leninského prístupu je potrebné vidieť dobový kontext a podmienky. Hľadať v Štúrovom odkaze najmä revolučno-demokratický ráz. V texte k 200. výročiu Štúra si všíma Peter Čabada Štúrov odkaz (ktorý ignoroval Engels), jeho podmienky spojenia sa s Ruskom, až po **zrušení nevoľníctva, poddanstva, šľachtických výsad, tajnej polície a utvorení národných zhromaždení zo zástupcov žúp ako spojovacieho článku medzi vládou a ľudom**.⁶¹⁵ Tieto požiadavky boli vo svojej dobe rozhodne pokrokové a nie je náhoda, že boli národní revolucionári označovaní za komunistov. Aj na Hurbana a Hodžu vydala maďarská vláda zatykač pre *Žiadosti slovenského národa*, ktoré označili za „*neslýchaný komunizmus.*“⁶¹⁶ Marxovi, komunistickému manifestu a analógii národných revolúcií v roku 1848 sa Novomeský venuje v texte *Storočný manifest*. Zrušenie poddanstva a rok 1848 je pre Novomeského veľká udalosť v dejinách sociálneho oslobodenia národa a vidí „organickú súvislosť“ s vydaním *Komunistického manifestu*. Novomeský píše, že „...v jednom a tom samom historickom kotli sa varili podmienky nášho národného povstania, i neskorších sociálnych revolúcií, vtedy Marxom a Engelsom predvídaných a vedecky pripravovaných.“⁶¹⁷ Kým u nás bol roku 1848 iba vzbura proti feudalizmu, vo vyspelejších krajinách už išlo o vzbura proti kapitalizmu – všíma si Novomeský špirálu dejinného dialektického vývoja. Marxa oceňuje pre odhalenie rozporov spoločenského zriadenia kapitalizmu, čím „predbehol“ národné hnutia, ktoré bojovali o národnú existenciu v rámci meštiacko-kapitalistického

⁶¹⁰ DRUG, Š. *Štúrov program na našich zástavách*. Bratislava: Smena. 1990, s. 68

⁶¹¹ NOVOMESKÝ, L. *Slovanské poslanie* In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 21

⁶¹² NOVOMESKÝ, L. *Slovanské poslanie* In *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 22

⁶¹³ DRUG, Š. *Štúrov program na našich zástavách*. *Davisti o štúrovcoch*. Bratislava: Smena. 1990, s. 46

⁶¹⁴ DRUG, Š. *Štúrov program na našich zástavách*. *Davisti o štúrovcoch*. Bratislava: Smena. 1990, s. 72

⁶¹⁵ ČABADAJ, P. *Dvestoročnica narodenia Ľudovíta Štúra*. Martin: Matica Slovenská, s. 3

⁶¹⁶ ČABADAJ, P. *Dvestoročnica narodenia Ľudovíta Štúra*. Martin: Matica Slovenská, s. 4

⁶¹⁷ NOVOMESKÝ, L. *Storočný manifest*. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 138

zriadenia. Veľmi dôležitou je pasáž, kde sa Novomeský prihovára proti dogmatizmu marxizmu-leninizmu a za možnosti nedostatkov marxistického učenia odvolávajúc sa na *Dejiny Všeživárovej komunistickej strany*: „...veda nestojí na jednom mieste, rozvíja sa a zdokonaľuje. Je pochopiteľné, že sa musí obohacovať novými skúsenosťami, novými poznatkami ... musia sa nahradzovať novými závermi...zodpovedajúcimi novým historickým podmienkam.“⁶¹⁸

Netreba zabúdať ani na ďalších národných buditeľov ako napríklad **Samo Bohdan Hroboň**. Osud tejto osobnosti bol plný mystiky, samoty, sklamaní a nenaplnených túžob. Vajanský vnímal Hroboňa ako osobnosť, ktorá prišla, rozbúrila vody počas revolúcie a vo veľmi krátkom čase odišla: „Kde sa končí život tohto človeka a kde začína druhý v ktorom sa vznáša v oblakoch a prestáva dotýkať matičky zeme?“ Hroboň fascinoval Martina Kukučína, ktorý o ňom písal: „Jeho život je legendou, pravdou, i fantáziou, posprietanou do pramienkov a platencov, ktoré už ťažko ktosi rozmotá.“ Hroboň bol mesianista, a stúpenec Kollárovského konceptu **všeslovanskej vzájomnosti**, hlboko veriaci mystik zahalený závojom otázok. „Fascinovaný kollárovskou ideou **zjednotenia všetkých slovanských kmeňov** videl Hroboň paralelu utrpenia Krista v osude Slovanov a po tisícročnej kľiatbe hlásal nástup večnej christoslavianskej ríše,“ píše sa v jednom zo životopisov. Na salaši pod bielou skalou rozprával miestnym svoje úvahy, ktorým nikto z poslucháčov nerozumel, ale nakoľko ho mali radi, nechali ho rozprávať. Snažil sa nájsť si spriaznenú dušu, avšak jeho povest' obecného blázna mu v tom zabránila a dva krát zostal odkopnutý, čo iba prehĺbilo je mystické vzťah k Bohu. Ako slovenský majster Eckhart mal mystické vidiny, ktoré si stavec nevedel vysvetliť a držali ho kdesi medzi nebom a zemou. Samotársky stavec žil na sklonku života v podtatranskej dedine Liptovská Sielnica u svojho chleboдаря, brata – tu aj zomrel v úplnej biede a opustený. Winker končí jeho kratučkú životopisnú miniatúru slovami: „Občas počuli sme jeho hlas, nejaké poslanie poetické, prekypujúce nejasnými obrazmi, písané jazykom nejestvujúcim. S ním vyhasol obetný plameň, ktorý horel v tichosti a samote pri päte tatranských veľikánov.“⁶¹⁹ Ďalším podobným tragédom slovenskej histórie je **Koloman Banšell**, ktorý zomrel ako 36 ročný. Spáchal samovraždu, po tom, čo ho zbavili svojprávosti, ako ho opustila jeho spriaznená duša Elenôčka. Také sú osudy mnohých básnikov. Vo svojej básni *Napomenutie* taktiež nabádal k hľadaniu vyšších ideálov: „Ó, hájže si chrám čistých ideálov! Z trosák mladého nadšenia a žiaľov oltár nevystav pre hmotu! Stratíš-li vieru, lásku i nádej a v srdci ti len túžby nízke tlejú, zhynieš sebe aj životu!“ Smutný osud sprevádzal aj **Mikuláša Dohnányho**, ktorý zomrel ako 28 ročný žiaľom z nešťastnej lásky k Jurkovičkovej dcére. Pripomeňme si autora veršami z básne *Moja žiadosť*, z roku 1846:

*Chcel by byť spevákom s zlatými strunami, ktoré by hýbali tvrdými srdcami.
Chcel by si požičať z bleskov rannej zory a nimi ožiarit naše temné hory
a nimi ožiarit duše rodákov, by už raz poznali tajné sily svoje.*

S biedou zápasil aj **Ludovít Kubáni**, ktorého ako otca piatich detí (po Rakúsko-Uhorskom vyrovnaní) vyhodili z práce. Byť spisovateľom a národným buditeľom v 19. storočí bolo odsúdenie k biede a mizernej existencii. Možno aj preto je dnes dôležité pripomínať si obeť týchto osobností. Celý život Kubáni zápasil s existenčnými problémami, tak ako väčšina slovenských buditeľov a spisovateľov. Od Maďarov získal prezývku „vyhladovaný Don Quijote“. Kubáni vydával časopis *Hodiny zábavy*, jeho literárny význam bol okrem prózy (*Hlad a láska*, *Emigranti*, *Čierne a biele šaty*) aj v literárnej kritike. Kubáni patrili ku generácii Dobšinského, Viliama Paulíny-Tótha, Sama Bohdaňa-Hroboňa a Andreja Sládkoviča, Hurbana, Kalinčiaka, Janka Kráľa, Michala Miloslava Hodžu. Táto generácia v mladosti prežila národné obrodenie a druhej polovici 19. storočia následnú frustráciu a sklamanie

⁶¹⁸ NOVOMESKÝ, L. Storočný manifest. In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 255

⁶¹⁹ Pôsobivo o Hroboňovi píše Tomáš Winkler v knihe *Čas pred nesmrteľnosťou* (knihla je zároveň zdrojom citátov).

POŠTÚROVSKÉ OBDOBIE, KONIEC MONARCHIE A PRVÁ REPUBLIKA

„Ved' biedna je tá naša Orava: namiesto chleba ušlo sa jej skaly, zač potom je i, celá boľavá, jak pieseň ľudu trpko nad ňou žiali.“ Hviezdoslav

Po porážke revolúcie nastúpil reakčný Bachov absolutizmus (centralizácia Viedne). Viedenská vláda rozpustila slovenských dobrovoľníkov, sklamaný Štúr píše *Slovanstvo a svet budúcnosti*, deprimovaný J. M. Hurban sa pokúša o návrat k češtine, podobne Kollár vydáva *Slovenské noviny* v slovakizovanej češtine a Martin Hattala vypracúva novú slovenskú gramatiku.⁶²⁰ Kým Palárik a Radlinský presadzujú koncept federácie, Štúr panslavizmus; vznikajú jazykové spory a jednota revolučného hnutia sa rozpadá. Rozmach slávia hnutia rusínske, ktoré dosiahlo rozkvet národného obrozenia. V roku 1861 je vydaný *Februárový patent* – maďarizácia nemaďarských národov. V reakcii, následne vychádzajú *Pešťbudínskej vedomosti* (Daxner, Francisci), je vyhlásené *Memorandum slovenského národa* a rezonuje Daxnerova požiadavka uznania Slovákov ako politického národa. V roku 1863 vzniká **Matica Slovenská** (Kuzmány, Moyzes) a tri **slovenské gymnáziá** (Revúca, Turčiansky Sv. Martin, Kláštor pod Znievom). **Spojenie Kuzmányho a Moyzesa vníma Novomeský ako prejav syntézy v kultúrnej stavbe slovenských dejín**. Novomeský je za slobodu náboženstva, „*prekonávanie náboženskej neznášanlivosti, vypestovanie atmosféry tolerancie*“⁶²¹ a dokonca je aj proti odluke cirkvi so štátom – tento akt by podľa Novomeského zničil slobodu, ktorú má náboženstvu garantovať štát. Uvádza príklad Moyzesa a Kuzmányho, ako príklad druhej spolupráce a znášanlivosti v rámci kultúrnej stavby národa. V literatúre sa rozvíja kritický a opisný realizmus: Hviezdoslav, Kubáni, Laskomerský, Palárik a Záborský. V roku 1867 dochádza k Rakúsko-uhorskému vyrovnaniu, rušia sa slovenské školy (gymnáziá sa zatvárajú v roku 1874-75) a likvidujú sa slovenské požiadavky, pod zámienkou boja proti panslavizmu. Kubáni je v tomto období vyhodенý z práce a živorí, až do svojej tragickej smrti, keď ho prebodol vlastný kamarát, pri kartách. V roku 1869 vzniká spolok *Živena* šríaci vzdelanosť a osvetu. Podľa D. Kováča je posledná štvrtina 19. storočia „*obdobím najväčšej stagnácie vo vývoji slovenskej národnej spoločnosti*“⁶²² a to práve v čase, keď sa začal proces modernizácie, rozvoj priemyselnej výroby, budovanie železničnej siete. No nemaďarské národné spoločensvá mali iba nepatrný podiel na trhu. Charakteristickým je mohutné vystaľovalectvo Slovákov z chudobných krajov a následný vznik slovenských spolkov v zahraničí. Koncom 19. storočia začínajú vznikať v Uhorsku robotnícke strany a odbory.

Aktívnym činiteľom národného hnutia sa stáva prorusky orientovaný **Svetozar Hurban Vajanský** nadväzujúci na Kollára a Štúra. Podľa Winklerovej knihy bol Vajanský v dôvernom kontakte s básnikom Vladimírom Royom s ktorými popíjali medokýš. V tomto období mal Vajanský strach z prenasledovania pre svoju proruskú orientáciu, bol to naozaj veľký priaznivec Rusov: „*Spálil som všetku svoju korešpondenciu so svojimi ruskými priateľmi, ktovie, kto sem príde a začne mi prekutávať byt. Teraz si človek nie je istý ani svojím životom. ... Nik o mne o nás, ale ani tam v Rusku nemôže pochybovať, že pevne očakávam a verím vo víťazstvo Rusov.*“⁶²³ Vajanský až do svojej smrti usilovne pracoval v redakcii (spolu so Škultétyom robili v Národných novinách – počas vojny za desiatich), ale pred smrťou (1916) ho trápila melanchólia a depresia zo spoločenského vývoja a vojny, pridal sa zlý zdravotný stav. Vajanský často navštevoval cintorín a veľa času trávil v prírode (prechádzky do Jahodníckych hájov). V tom čase napísal báseň: „*Jesenný vietor už viničom vanie, pomysli, človeče, na umieranie. A vinobranie...*“⁶²⁴ S Vajanským v jednom dychu treba pripomenúť **Pavla Országha Hviezdoslava**. Spolu s Kolomanom Banšellom prispieval do literárneho almanachu *Napred*. Hviezdoslav počas 1. svetovej vojny veril v porážku Uhorska

⁶²⁰ KOVÁČ, D. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství lidové noviny. 1998, s.122

⁶²¹ NOVOMESKÝ, L. Komunizmus v slovenskej národnej idey (1946). In. *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 147

⁶²² KOVÁČ, D. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství lidové noviny. 1998, s.140

⁶²³ WINKLER, T. *Čas pred nesmrteľnosťou*. Martin: Matica Slovenská. 1998, s.153

⁶²⁴ WINKLER, T. *Čas pred nesmrteľnosťou*. Martin: Matica Slovenská. 1998, s.154

a jeho oslabenie, ako predpoklad pre oslobodenie utláčaných národov. V tomto období píše aj svoje *Krvavé sonety*.⁶²⁵ Hviezdoslav s radosťou privítal založenie 1. ČSR a vnímal ju ako oslobodenie a splnenie sna národných buditeľov. Hviezdoslav sa stal v novej republike ikonou. Šrobár mu pred smrťou zabezpečil doživotnú rentu a symbolicky ho už starého a bezvládneho urobili členom Národného zhromaždenia. Pozoruhodné sú symbolické slová z Hviezdoslavovej posmrtnej agónie, o ktorých píše Winkler: „*Básnik blúznil. Hovoril o dvoch zábradliach, popri jednom idú ľudia pred ním, popri inom oproti nemu. Tých, čo idú pred ním, nemôže dobehnúť, čo idú za ním, nemôžu ho predbehnúť.*“⁶²⁶ Je táto veštba symbolom nastupujúcej generácie DAVistov a v tej dobe stagnujúcich slovenských konzervatívcov? To sa nikdy nedozvieme. V každom prípade Novomeský Hviezdoslava oceňuje. Pri príležitosti 25. výročia smrti o ňom Novomeský písal ako o osobnosti, ktorá sa „*vyjadrovala rečou kvetín*“, ktorá rozvinula idey, ktoré sa stali zákonom národného a spoločenského života; oceňuje jeho vyznania o človeku, rodine, národoch a kmeňoch a človečenstve. V jeho poézii videl napätie medzi nebom a zemou, reálne a pravdivé, „*neskreslené videnou, špinavou, zgniavenou a biednou zemou - medzi bohom a človekom, medzi skutočnosťou a ideálom.*“⁶²⁷ Vníma ho vznešene a veľkolepo ako „ideológa medzi kvetinami“, „kubínskeho filozofa“, pripisuje mu poznanie zeme a človeka. Pavlovi Országhovi Hviezdoslavovi sa venuje vo viacerých textoch – pripomína nadčasovosť *Krvavých sonetov* ako **vzdoru proti vojne**, jeho humanizmus a **solidaritu s bežným človekom**, ktorá je blízka socializmu. Všima si, že náboženstvo nie je v jeho diele definované ako nezvratnosť osudu (náboženstvo je dielo „*ľuďmi nastolené a ľuďmi tiež zmeniteľné*“⁶²⁸), ba naopak, osud má človek v rukách, čo je veľmi významné pre interpretáciu jeho diela. Novomeský objavuje stať, kde Hviezdoslav vníma rok **1905** ako **kvas Slovanstva**. Tak ho vníma ako nadčasového priaznivca novej revolúcie Slovanov. Pripomína, že Hviezdoslavovo dielo je nedocenené, národ ho nepochopil a na veľkého básnika zabudol. „*Nech je to konkrétny humanizmus, nesmierna a nezištná viera v ľud odpor k necnostiam, v ktorých tonie, odpor ku korisťníctvu, ktorý jedine je schopný prekonať i staré nepriateľstvá medzi národmi, ako i viera v Slovanstvo a jej praktická stránka pre nás, blízky a bratský vztah k Čechom,*“⁶²⁹ oceňuje Novomeský odkaz Hviezdoslava. Opätovne sa mu venuje v článku *Slovenský národný mysliteľ* z roku 1939. Rok vzniku naznačuje, že Novomeský v dobe, v ktorej žije pripomína Hviezdoslava práve pre jeho šírenie pravdy: „*Lebo okrem víťazstva pravdy a práva všetkých a pre všetkých iné víťazstvo nejestvuje.*“⁶³⁰

Hlasisti Makovický a Škavran v tomto období objavujú Tolstoj, mystický **Andrej Kmeť** zakladá *Slovenskú muzeálnu spoločnosť* (1895), v slovenskej literárnej vede vydáva **Jaroslav Vilček** *Dejiny literatúry slovenskej* (podľa Vilčeka je Janko Král prvým slovenským komunistom).

Súčasťou vývoja druhej polovice 19. storočia bol aj vznik Novej slovenskej školy v Martine (opak starej školy, ktorú predstavovali Daxner, Francisci, Hurban, Čulen, Paulíny-Tóth), ktorá si realisticky uvedomovala, že rakúska vláda nikdy neuzná rovnoprávnosť Slovákov. Rovnako naivne však presadzovali orientáciu na Pešť. Podobne, ako Janko Král, spočiatku verili v solidaritu s nemadarskými národmi a preto sa pripojili v roku 1868 k **maďarskej krajnej ľavici**. Neskôr sa však snažili hľadať spojencov u majetných, čo skončilo príklonom k reakcii, k maďarskej snemovej pravici (tá v roku 1875 zaniká). To viedlo k rozkolu, spôsobenému rôznorodosťou členov – hlavnými predstaviteľmi boli Jan Nepomuk Bobula, Jan Palárik, Jan Mallý Gusarov; svetská inteligencia Kajuch, Grajchman, Boor; klérus Blaho a Novák, podnikatelia Pozech a Zarzetský a napokon študentské krídlo Andrej Kmeť, Pretor, Čajd.

⁶²⁵ „*A národ oboril sa na národ s úmyslom vraždy, s besom skazitela. Kresk spráskal pušiek, zahrmeli delá: zem stene, pištiť vzduch, rvú vlny vód ň, kde bleskom kmitla hrozná Astarot. A jak v žne postat' zbožja líha zrelá pod kosou, radom valajú sa telá, v ceng šabiel' šplachce čerstvej krvi brod...*“ (P. O. Hviezdoslav: *Krvavé sonety*)

⁶²⁶ WINKLER, T. *Čas pred nesmrteľnosťou*. Martin: Matica Slovenská. 1998, s. 170

⁶²⁷ NOVOMESKÝ, L. Hviezdoslav a dnešok. In: *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 171

⁶²⁸ NOVOMESKÝ, L. Čím je Hviezdoslav blízky dňešku. In: *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 152

⁶²⁹ NOVOMESKÝ, L. Hviezdoslav do vlastníctva našich myslí. In: *Zväzky a záväzky*. Bratislava: Pravda. 1972, s. 354

⁶³⁰ NOVOMESKÝ, L. Slovenský národný mysliteľ. In: *Slávnosť istoty*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque. 1970, s. 187

Na konci 19. storočia sa hlásia ku slovu aj **hlasisti** (Blaho, Šrobár, Dérer). Janko Jesenský kritizuje slovenské malomeštiactvo (dielo *Demokrati*), Kukučín publikuje *Dom v stráni*, objavuje sa motív dediny v poviedkovej tvorbe Jozefa Gregora Tajovského, rozširuje sa ochotnícke divadlo. V roku 1896 vzniká Československá jednota a začína sa rozvíjať čechoslovakizmus. Pod vplyvom ruskej revolúcie (1905) sa na Slovensku začína oživovať robotnícke hnutie a vychádzajú prvé slovenské robotnícke noviny.

Druhá polovica 19. storočia sa stala pôdou pre obnovenie československej vzájomnosti, vznikol nový priestor pre vznik prvej Československej republiky. Korene československej vzájomnosti nachádzame už u Jána Kollára, Pavla Jozefa Šafárika, ktorí spolupracovali s českým národným hnutím pod vedením Františka Palackého, Jozefa Dobrovského a ďalších. V roku 1882 vznikol spolok Detvan, ktorého cieľom bolo združovať Čechov a Slovákov a do jeho činnosti sa zapojili osobnosti ako **Vavro Šrobár, Ladislav Nádaši Jáge, Ivan Krasko, Jozef Gregor Tajovský, Martin Kukučín** a mnohí ďalší. Koncom 19. storočia vzniká v Prahe *Československá jednota*, ktorá podporovala vzdelanosť kultúru Slovákov a na prelome storočí vzniká kolektív tzv. hlasistov usilujúcich o česko-slovenské zjednotenie. Vyvrcholením týchto snáh bol vznik I. Československej republiky, 28. 10. 1918. Otvorila sa tak cesta k národnému oslobodeniu, ktoré sa dovŕšilo Košickým vládnym programom a federalizovanou Československou socialistickou republikou. Vajanský, Jáge, Slančíková, Hviezdoslav, Kukučín, Tajovský, Timrava, Štefánik, Masaryk, Kukučín, Krasko, Lajčiak to sú už všetko osobnosti aj začiatku 20. storočia. Mnohí z nich sú inšpiráciou dodnes. Začiatok 20. storočia je v znamení **sociálnych revolt a nepokojov**. Ich zmapovanie je v súčasnej dobe pomerne náročné, fakty a informácie sú manipulované a účelovo zamlčované. Veľmi dobrým zdrojom pre tieto informácie sú kroniky. Po ukončení 1. svetovej vojny, v roku 1918 Slováci a Česi spísali v USA Pittsburskú dohodu o zriadení štátu, v ktorom malo mať Slovensko samostatnú správu. 18. októbra 1918 bolo v USA vypracované a zverejnené Vyhlásenie československej samostatnosti – Washingtonská deklarácia. Kamenec hovorí o československom živote v nasledovných etapách:

1919–22: budovanie elementárnych kultúrnych inštitúcií, poslovenčenie/ počeskoslovenčenie kultúrneho života, budovanie škôl, umeleckých, osvetových a vedeckých, inštitúcie odmaďarizovanie;

1922–30. roky: masívny rozvoj slovenskej kultúry, kultúra sa stáva súčasťou politickej propagandy.

Davistom sa na Slovensku spočiatku nedarilo presadzovať komunistické ideály proti meštiackym útokom. Podľa Dubničku je príčinou slovenského reakčného konzervativizmu dedičný zákon o pôde. V Čechách víťazili socialisti aj preto, že rakúske právo, odlišné od uhorského priznávalo právo na pôdu iba najstaršiemu synovi. To bolo príčinou vzniku proletariátu a ľudí bez pôdy. Vzťah DAV-u ku konzervatívne orientovanej slovenskej inteligencii bol (ako už bolo povedané) spočiatku radikálne odmietavý. Po vojne sa situácia zmenila. Hľadanie harmónie a potreba získať k spolupráci všetkých pri vytváraní kultúry, kultúrnych inštitúcií viedla k zmiereniu a spojeniu moderných iniciatív s tradičnými hodnotami národnej kultúry. I. ČSR, bola plná protikladov. Napríklad vojna po vzniku Slovenskej republiky rád, s, prvým pokusom o socialistickú revolúciu na Slovensku. Pomoc Maďarov tomuto pokusu bola nielen neúspešnou realizáciou sna Janka Kráľa, ale bola interpretovaná aj pokus o obnovenie Uhorska. O týchto udalostiach písal aj Tomáš Winkler v článku *Rozkaz generála Honnocquea*. Politika agrárnikov-hlasistov (Medvedecký, Šrobár, Hodža, Blaho, Štefánek) zastávajúci československý koncept predpokladala rozdelenie Česka a Slovenska na – priemyselnú (Česko) a agrárnu časť (Slovensko). Za toto ich napádali často i davisti. Sociálni demokrati (Dérer, Lehocký, od ktorých oddelili komunisti - KSČ) sa spoliehali najmä na strednú vrstvu a inteligenciu. S pomocou českej inteligencie vzniká v roku 1919 Univerzita Komenského, obnovuje sa Matica Slovenská (podpredsedom je Hviezdoslav), krajina je rozdelená na 22 žúp, 6 veľžúp (1923), centrom výkonnej moci je pražská vláda a prezident; zákonodarnú moc má parlament – snemovňa a senát; vzorom je francúzska ústava. V 20. rokoch vzniká Slovenské národné divadlo, avšak funguje na amatérskej úrovni, čo často kritizuje vo svojich textoch Novomeský a poukazuje na meštiacky prístup tejto inštitúcie ku repertoáru. V roku 1921 je po smrti Jána Lajčiaka vydané prvé sociologické, na evolucionizme založené, dielo na Slovensku – *Slovensko a kultúra*. Novomeský pomerne často vo svojich textoch reaguje na pokrytectvo dobovej tlače a najmä na elity. V nekrológoch dobou nedocenených autorov. V texte *Nečítané dielo a pomník* z roku 1937, sa venuje odhaleniu pomníka Vladimírovi Royovi pripomína pokrytectvo tých,

ktorí mu tento pomník odhalili: „*Tá istá národná reprezentácia, ktorá bola – nie svedkom, ale – príčinou Royových krušných dní v posledných časoch jeho života. Ktorá nie že si živého Roya nevedela vážiť, ale znevažovala ho.*“⁶³¹ V článku *Heslá* vysvetľuje rozpor v Royovom živote – rozpor medzi básnikom a verným sluhom cirkvi i vlasti. Oceňuje autorov **Smreka, Gašpara, Hrušovského, Nižňanského, Borinova, Urbana** a dodáva: „*Život oravského sedliaka pripútaného k rodnej hrude zavlá Milko U., no platí o ňom to isté, čo o I. Fritsovi. ... Poézia vatristov, ako som už spomenul, nie je bilagovaná dajakým novým smerom, je prostá, povedal by som naivne milá. – Vynímam Vámošov moderný postoj.*“⁶³² V 30. rokoch prepukne naplno hospodárska kríza, davisti podporujú a medializujú demonštrácie (špeciálne krvavé Košúty, kde po štrajku zemorobotníkov zomierajú traja ľudia). Spoločnosť sa začína zároveň fašizovať, na čo je Novomeský organizuje Trenčiansko-teplický zjazd spisovateľov, kde sa pod vplyvom rastúcej popularity Hitlera kolektívne vyhrávajú voči barbarstvu a fašizmu spoločne viaceré prúdy. Nasleduje temné obdobie protektorátu Čecha a Morava a Slovenského štátu, ktoré sa končí až Slovenským národným povstaním. To je základom pre vznik novej štátnosti a nového konceptu národnej kultúry. Davisti sú vo vojnovom období skutočne avantgardou a pokračovateľmi Štúrovcov. Po vojne koncipujú Novomeský, Clementis a Husák nový koncept kultúry slovenských komunistov.

MULTIKULTI ALEBO NÁRODNÁ KONTINUITA A INTERKULTÚRNY DIALÓG?

JOIN A MILARIOUS ADVENTURE
OF A LIFE-TIME!

WORK BUY CONSUME DIE

Dnes žijeme v hypermodernej dobe. V čase písania tejto štúdie vo svete aplikujú globálny korporátny kapitalizmus. To sa prejavuje aj v kultúre, ktorú valcuje konzum, individualizácia, macdonaldizácia - vzniká globálny disneyland.⁶³³ Lipovetsky v knihe *Globalizovaný západ* píše:

„*Nachádzame sa v dobe, kedy sa presadila a s veľkou silou sa rozrástla tzv. kultúra „tretieho typu“, akási nadnárodná hyperkultúra, ktorú sme s J. Serroyom nazvali culture-monde, svetokultúra. Zo vznešenej sféry kultúry chápanej ako život ducha zostupujeme do „kultúrneho kapitalizmu“, kde sa*

kultúrny a komunikačný priemysel presadzuje ako nástroj ekonomického rastu a pohybu. ... Kultúra biznisu všade víťazí, stavia sa na obdiv v médiách a magnetickou silou na seba púta ľudské túžby a nádeje. Za vlády hyperkapitalistickej svetokultúry úspech znamená to isté, čo peňažný zisk, premena v celebritu, status „človek, ktorý prerazil. ... **Pod zásterkou dominantného kozmpolitizmu sa presadzuje implicitne totalitný**

⁶³¹ NOVOMESKÝ, L. Nečítané dielo a pomník. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha, s. 306

⁶³² NOVOMESKÝ, L. Vatra, literárny a umelecký časopis. In *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924 – 1937*. Bratislava: Nakladateľstvo Epocha. 1970, s. 10

⁶³³ Svet prázdnoty a opustenosti, virtualizácie života, svet odcudzenia, svet individualizácie v ktorom je človek konzumu vlastne osamelý. Zaujímavo túto situáciu popisuje filozof Jean Baudrillard v texte *Simulacra and simulation*: „*Disneyland je dokonalým modelom zamotaného usporiadania simulakra. Je to v prvom rade hra ilúzií a preludov: piráti, bojisko, budúcnosť, atď. Tento imaginárny svet by mal zabezpečiť úspech operácie. Čo však láka davy najviac, je nepochybne nepokojný mikrokozmos, náboženská, miniaturizovaná rozkoš zo skutočnej Ameriky, z jej obmedzení a radostí. Človek zaparkuje vonku na parkovisku, potom stojí v rade vnútri, až nakoniec skončí úplne opustený pri výchole. Jediná fantazmagória v tomto imaginárnom svete spočíva v nežnosti a láskavosti davu – a v dostatočnom, ba až nadmernom množstve vynálezov potrebných na dotvorenie tohto pestrého, rozmanitého efektu. Kontrast s absolútnou osamelosťou na parkovisku – ktorý je akýmsi autentickým koncentračným táborom – je dokonalý. Alebo, lepšie povedané, vnútri bombastická pompa vynálezov magnetizuje dav v usmernených tokoch, kým vonku je samota usmerňovaná len na jeden jediný vynález – na automobil. Nevšednou zhodou náhod (hoci je nepochybne dôsledkom okúzlenia vlastného tomuto svetu) je tento zamrznutý detský svet stelesnením predstáv človeka, ktorý bol sám zmrazený: Walt Disney, ktorý čaká na svoje vzkriesenie zvýšením teploty o 180 stupňov Celzia.*“

projekt: individuom zbavené všetkého, čo z nej činilo osobu, je podrobené kontrole liberálnej ideológie.⁶³⁴ Je únikom z tejto beznádeje posilnenie národnej a lokálnej kultúry? Kulturologička Zuzana Slušná v knihe *Aspekty a trendy súčasnej kultúry*, kde podrobným spôsobom analyzuje súčasné procesy v kultúre, píše: „Ak spoločstvo nebude tradícii prisudzovať žiadne hodnoty a jeho členovia s tradíciou (alebo jej zložkami) nebudú spájať žiadne konkrétne funkcie a nebudú ju oživovať opakovaním, tradícia prestane byť živá a hrozí, že stratí svoje opodstatnenie a zanikne.“⁶³⁵ Slušná píše o úpadku kultúry v hypermoderne, ale aj o riešeníach úniku z marazmu – spoluúčasti, zdieľaní, prežívanej a autentickej kultúre ako protipóle konzumu a individualizácie.⁶³⁶ Výzvou pre nových kultúrnych animátorov a pracovníkov v kultúre je teda obrozenie lokálnej kultúry, posilnenie sociálnych väzieb, obnovenie a revitalizovanie tradícií (historických, etnologických, vedecko-technických, umeleckých a pod.; územia, hodnôt, zvykov, minulosti, tradície aj materiálnych artefaktov) v lokalitách a predovšetkým poukazovanie na prežívanie autentickej kultúry. V súčasnej hypermodernej dobe, kedy sa koleso dejín otočilo späť do feudalizmu (vládnúca trieda pripomína skôr feudálnu šľachtu), prípadne je výstižný termín korporátny či neoliberalný fašizmus, ktorý je radikálnym vyústením neoliberalného kapitalizmu, je opäť dôležitý boj národov o oslobodenie spod sociálnej neistoty, ale i boj za **záchranu vlastnej kultúry**, ktorá čelí obrovskému tlaku v podobe **globálnej mediálnej idiotizácie západnej spoločnosti** (disneylandizácia, macdonaldizácia, individualizácia, virtualizácia, masifikácia, komercializácia a komodifikácia kultúrnych statkov). Mnohé trendy predpovedajú návrat tzv. **druhej modernity**, ktorá bude späť s nasledovaním veľkých mien minulosti (Rousseau, Goethe, Platón, Hegel, Komenský). Práve preto je dôležité znova si pripomenúť odkaz nielen štúrovcov a davistov, ale ísť ďalej a oceniť všetky pokrokové prvky v národných dejinách. Udalosti, kedy sa dokázal ľud vzbúriť a pretrhnúť okovy aj za cenu žiaľov a hrdelných trestov. **Súčasná slovenská ľavica akosi zabúda na kultúrnu rovinu**, ktorá je mimoriadne dôležitá. Súčasná ľavicová hnutia preberajú ideológiu multikulturalizmu,⁶³⁷ ktorá na rozdiel od **progressívneho socialistického internacionalizmu** vychádza z prostredia pravicovo neoliberalného (pr. koncept „melting pot“ v USA). V socialistickom internacionalizme a interkultúrnym dialógu⁶³⁸ majú národy svoje úlohy a je zachovaná taktika ich jedinečnosti, pričom programový multikulturalizmus je pre národy naopak masovou kultúrnou smrťou. Práve koncept národnej kultúry, založený na všeslovanskej vzájomnosti a kultúre pre široké vrstvy, ktorý koncipovali intuitívne a spoločne Novomeský, Clementis a Husák je historicky overenou hodnotou pre budúcnosť slovenskej kultúry. A funkčným nástrojom je osвета - osvetová činnosť v spoločnosti nie je novinkou, ale overenou schémou v historickej kontinuite odkazu: „činnosti fándlyovcov z bernolákovskej družiny, potom štúrovcov, matičiarov z čias rozkvétu Matice slovenskej za Uhorska, veľkých

⁶³⁴ LIPOVETSKÝ, G., JUVÍN, H. *Globalizovaný západ*. Praha: Prostor. 2012

⁶³⁵ SLUŠNÁ, Z. *Aspekty a trendy súčasnej kultúry*. Bratislava: Národné osvetové centrum. 201. s. 105

⁶³⁶ „Kultúrou sa stal akýkoľvek produkt, najmä ak je žiadaný či spadá do oblasti zábavy. Rastie pocit tých, čo uprednostňujú pôžitok, rozkoš, zábavu pred **aktivitou, spoluúčasťou a autentickým zážitkom z tvorby**. Kreativita je jednou z kľúčových ľudských schopností – ak ju človek prestane používať a zdokonaľovať, stratí nielen túto jedinečnú schopnosť, ale aj časť svojej výlučnosti. Kreativitu a aktivitu ľudí oslabuje konzum a pasívne prijímanie ponúkaného, prehľbujúca sa individualizácia narúša sociálne väzby. Svet nie je rozdelený len hospodársky či politicky, ale čoraz výraznejšie sa začína prejavovať tzv. nové, kultúrne rozdelenie sveta. Človek nesmie upadnúť do apatie a pasivity: kultúru musí vnímať ako to, čo zaistuje a umožňuje jeho bohatý a plnohodnotný život, ale zároveň vyžaduje vedomú účasť. ... Vhodnými aktivitami môžeme človeka ako individuum aj ako tvorcu sociálnych kolektívov stimulovať na intenzívnu účasť a záujem o dianie v lokalite a regióne. ...Aj v pluralitnej a mnohokultúrnej spoločnosti majú svoj význam opodstatnené faktory, ktoré členov kolektívu zjednocujú, umožňujú im cítiť sa s ostatnými ako MY“. Dôležitým pritom je poznanie, zdieľanie a ďalšie pretváranie „spoločenského“: územia, hodnôt, zvykov, minulosti, tradície aj materiálnych artefaktov (kultúrneho dedičstva).“ (SLUŠNÁ, Z. *Aspekty a trendy súčasnej kultúry*. Bratislava: Národné osvetové centrum. 2013, s. 112)

⁶³⁷ Multikulturalizmus je stav prelínania a koexistencie rôznych kultúr na určitom území, ale aj vládna politika, ktorá podporuje existenciu viacerých odlišných kultúrnych skupín

⁶³⁸ Interkultúrný dialóg - proces, ktorý vedie k rešpektu pri výmene a kontakte medzi jednotlivcami, skupinami a organizáciami s rozdielnym kultúrnym pozadím a názormi. Cieľmi tohto dialógu je hlbšie pochopenie rozdielných perspektív, zvýšenie spoluúčasti, slobody a schopnosti robiť rozhodnutia, podporovanie rovnosti, a podporovanie kreatívneho procesu.

priekopníkov družstevníctva, pokrokárov z okolia Hlasu, nadväzuje skrátka na najväčšie a po zásluže najviac spomínané úsilia v našich národných dejinách,⁶³⁹ ako dodáva Novomeský. Luboš Blaha v rozhovore pre DAV DVA odpovedal na otázku národnej suverenity a sporu multikulti a internacionalizmu nasledovne:

„Uvedomil som si to keď som si prečítal Davida Harveyho, bristského marxistu. A ďalších antiglobalistických či alterglobalistických autorov, či už radikálnejších ako Walden Bello, alebo aj umiernených, ako Dani Rodrik. Prázdny, individualistický liberálny kozmopolitanizmus je častokrát iba nástrojom západného imperializmu veľmocí. Vo svete je mnoho kultúr, národov, komúnít, ktoré nedokážete vtiesnať pod kategórie liberálneho západného diskurzu a je arogantné a šovinistické sa o to snažiť. Liberálna lavica na Západe častokrát iba robí užitočných idiotov nadnárodnému kapitálu. Tým, že kope do štátu, kope do jedinej inštitúcie, ktorá ešte dokáže vzdorovať nadnárodnému kapitálu. Preto v tomto treba byť veľmi opatrný. Na druhej strane lavica nikdy nesmie sklŕnuť do primitívneho nacionalizmu. Štát je nástroj, ako brániť sociálny zmier, nie účel osebe. Kľúčom je triedna solidarita. Základom je, že treba rešpektovať ľudí v konkrétnom historickom a geografickom prostredí a nepremieňať ich na matematické podmnožiny v liberálnych abstrakciách.“

Rozdiel medzi tzv. lavicou a tzv. pravnicou je v európskych štruktúrach asi ako rozdiel medzi Pepsi a Coca-Colou. Konzervativizmus a liberalizmus je v 21. storočí (v prostredí strednej Európy) vnímaný odlišnou interpretáciou než v 19. storočí. Kým liberál 19. storočia bojoval za slobodu v kontexte oslobodenia od feudálnych okov s cieľom prebudenia revolučných mäs, ktoré mali zvrhnúť spoločenský systém založený na nadvláde vyšších tried a sociálneho útlaku; súčasný liberalizmus v jeho najdegradovanejšej a najvulgárnejšej forme (tzn. neoliberalizmus) práve týmto vyšším triedam pomáha v upevňovaní ich (dovoliť si povedať) **neofeudálnych pozícií**. A podobne to máme otočené i s chápaním konzervativizmu. Kým v 19. storočí bol chápaný ako reakcionárstvo, krok späť, popieranie ideí Veľkej Francúzskej revolúcie, lojalita režimu, vyšším triedam a ich záujmom; v súčasnosti sú práve mnohí konzervatívci (aspoň sa tak nazývajú) často najradikálnejšie naladení proti establishmentu. Isteže, toto chápanie je zjednodušené a aplikované na pojmy v diskurze striktno stredoeurópskom, napriek tomu je ťažké očakávať, že sa v blízkej dobe toto chápanie liberalizmu a konzervativizmu a v tomto prostredí zmení. Dá sa teda povedať, že **socialistické ideje** stoja v jednom zástupe s **revolučným demokratizmom štúrovcov, kresťanskou etikou** a spoločne sa búria proti **úpadku liberálneho sveta** založenom na voľnom trhu a **devalvácii kultúrnych hodnôt, etiky a morálky**. Aký je vlastne vzťah národnej kultúry a hypermodernej doby? Po odpoveď na túto otázku je potrebné vrátiť sa do úvodu. V 21. storočí bude opätovne nutné prebudiť kultúru národa a prispieť tak novým dielom do kultúrnej stavby národnej kultúry. To je aktualizácia kultúrneho konceptu, ktorý predstavil Laco Novomeský.

A na záver celej knihy ešte jedna Novomeského báseň:

„Po cliví tieseň tiesní, ktorú treba vyplakať, alebo aspoň vykričať, a celú,
aby nás časom nerozhryzla zdnuka: po číru zvedavosť, čo asi na to smrť,
keď vstúpi v nás a vo mne do vlastného bytia; až po ten záchvev čo sa volá láska,
proste len láska hoci ňou, iba ňou bráni život zraňovaniu
a iba ňou je schopný uniesť úklady a prieky...“

Laco Novomeský

„Na tému každej knihy, na autorskú metódu, i na názory autora samotného vždy možno mať rôzne, azda aj protirečivé názory. Perného štúdiu o Novomeskom však nemožno poprieť, že ide o solídne spracovaný materiál, ktorý Spoločnosť Ladislava Novomeského po zásluže odmenila knižným vydaním. Autorovi nechýba cit pre syntézu, invencia a tvorivý zápal. V intenciách svojich východiskových postojov poctivo spracoval rad známych, i menej známych faktov a dotvoril tak obraz veľikána slovenskej kultúry 20. storočia.“

prof. PhDr. Dalimír Hajko, DrSc., filozof, esejista, kulturológ, Žilinská univerzita, FHV, Katedra filozofie

„Novomeský, básnik, politik a publicista, v slovenskej dedine vždy tak trochu nevítaný a naopak, uznávaný i za humnami, je určite osobnosťou, o ktorej je ešte stále čo písať a ktorá nám taktiež má stále čo povedať. Prínosom tejto publikácie je predovšetkým faktografická precíznosť, s ktorou autor pristupuje k mapovaniu osobnosti Novomeského, ako i množstvo literatúry, na ktorú odkazuje a „s láskou starého antikvára“ tak popularizuje cenné pramene, žiaľ mnohokrát zapadnuté prachom. Občasnú nekritickosť v hodnotení vyrovnáva odvahou v prístupe, zapálenom a zásadne odlišnom od prác uväznených v súčasnom spoločenskom diskurze, šablónovito opakujúcich: „Novomeský - veľkosť a tragédia jednej osobnosti“ - veľkosť básnika verzus tragédia jeho viery v komunizmus. Kniha, ktorú držíte, vyjadruje opak. Nie je žiadny Novomeský - básnik a Novomeský - politik, či „obet' ilúzie“. Je len jeden Novomeský, jeden človek, básnik, možný iba ako komunista. Súčasť jednej európskej generácie, ktorej básnická forma by nikdy nevznikla a nebola by mysliteľná bez konkrétneho politického obsahu. Zároveň pevný pilier slovenskej kultúry a medzivojnovovej inteligencie, nikdy neopomínajúci ani tému národa, jeho dejín a osobností, akými boli štúrovci, ktoré svojím redukcionistickým prístupom síce „oberá“ o historickú autenticitu a zakorenenosť v bytostne konzervatívnom slovenskom prostredí, na druhej strane im však „pridáva“ sociálny rozmer, tú niekedy až neuvedomenú trhlínu v tradícii a myšlienkovom vákuu doby, z ktorej občas bezprostredne vytryskne univerzalita v podobe neústupného aktu spravodlivosti a rovnosti. Táto kniha rozsiahlo popisuje človeka, ktorý ako básnil, tak aj konal, tak i trpel a tak aj chyboval. Človeka, ktorý pomáhal, z titulu svojho vysokého postavenia, mnohým ľuďom predísť osobnej alebo umeleckej perzekúcii v časoch konca 40. rokov - nie však z klientelistických pohnútok, ako to bolo časté napríklad u prominentov vojnového režimu, ale programovo - z nekompromisného humanizmu. A do tretice, popisuje človeka, ktorý sa v našom kultúrnom priestore, znenazdania a doslova, zjavil, „vyliezol z rámu“, ako ktorýsi Don Quijote Cypriána Majerníka...“

Mgr. Tomáš Klimek, právnik, publicista, aktivista a člen redakcie

„Autor ma zaujal ako mladík, študent, ktorý dokázal organizačne pripraviť spomienkové stretnutie k 110. výročiu narodenia L. Novomeského. Ale nielen to. Vystúpil aj s prejavom v ktorom sa, so znalosťou faktov, ale najmä empatiou, zhostil pripomenutia Ladislava Novomeského ako integrálnej osobnosti slovenskej kultúry. V protiklade s akademickými autoritami, ktoré z Novomeského vykliešťovali jeho politický – komunistický rozmer (v dobovom nekomunistickom aranžmá), on demonštroval integritu tohto veľikána. Vycítil hlbokú spojitosť kultúrneho činiteľa , politika a človeka. Bol som veľmi zvedavý na prácu L. Perného o Novomeskom, ktorou završoval svoje vysokoškolské štúdium. Myslím, že Spoločnosť L. Novomeského vydaním tejto práce vzdáva hold nielen osobnosti, ktorú svojou činnosťou pripomína, ale aj odvahe mladého autora písať „proti vetru“. Nepodliehať dobovej móde, a vlastnou pravdou, formovať nadčasovú pravdu. Lebo pre osobnosti veľkosti L. Novomeského bol a je zmysel ich života, v inšpirácii svojich nasledovníkov. A v Lukášovi Pernom prebýva duch Laca Novomeského. To je pre Lukáša výzva, záväzok i puto.“

Ing. Juraj Janošovský, žurnalista, člen redakcie , Alternatívy.sk, Stála konferencia radikálnej ľavice

REGISTER

(pozn. v zátvorke číslo strany)

Apollinaire (12, 40, 41, 55), Aragon(11, 39, 55-6)
Belluš (34), **Bittner** (36), **Baudelaire** (37-8,55-7), **Breton** (39, 55, 103), **Beneš** (13, 14, 59, 63, 64, 67, 73, 78), **Bernolák** (22, 75, 104, 107), **Bucharin** (24,30), **Bagar** (31,32-46), **Biebel** (22,24,41), **Bednár** (42), **Bouillier** (43), **Barbusse** (49), **Beethoven** (54), **Bergamin** (56), **Bakunin** (56, 59, 71, 104)
Clementis (9, 14, 17-19, 48, 50-1, 64, 70, 77, 102), **Chaplin** (33, 58), **Claudel** (39), **Croce** (43), **Cornielle, P.** (56), **Camus** (56), **Cervantes** (57), **Cyril a Metod** (43, 61), **Čapek** (69,71)
Drug (11, 15, 24, 47...), **Dubček** (17, 84), **Dostojevskij** (26, 58), **Dewey** (52), **Desmouliions** (55), **Ejzenštejn** (34, 59), **Einstein** (52), **Engels** (47, 55, 61-3, 72), **Erenburg** (31, 47, 50, 57, 59)
Fándly (27-8, 34, 71-4, 75, 80, 89), **Fulla** (35,48), **Feuerbach** (43, 45), **Freud** (48, 51), **Fábry** (47, 77)
Gottwald (10, 13, 18, 19, 47, 49, 63-4, 67, 73, 78, 81-2, 102), **Galanda** (10, 35, 48, 49), **Gramsci** (28), **Gorkij** (41, 57), **Gercen** (57, 104), **Goethe** (54), **Gogol'** (57, 56),
Husák (15, 18, 21, 46, 70, 79, 80, 99), **Holdoš** (18), **Horov** (21, 74), **Hoffmeister** (22, 35), **Hochnut** (23, 44), **Hviezdoslav** (30, 70, 71, 74, 75, 76, 91), **Hegel** (28, 43, 54), **Hurban** (44, 61, 71, 72, 76), **Hus** (45, 47), **Herder** (28, 54, 60), **Hodža** (48, 65-6), **Hlinka** (74), **Hašek** (68-9), **Jilemnický** (12, 14, 41, 46, 51), **Jesenin** (12, 33, 37, 38, 40, 94), **Jesenský** (30, 70, 74, 76), **Janáček** (33, 81),
Kristus(43), **Krasko** (9, 37, 74, 77), **Král',J.** (12, 37, 55, 70, 76-7, 80), **Král',F.** (51), **Kollár** (30,74,76),
Koperník (93), **Kundera** (42), **Kuzmány** (44, 74), **Kostra** (50), **Kossuth** (61), **Komenský** (21, 75, 86, 93),
London, J.(49,58, 85), **Lukáč, E.B.** (14,46, 49), **Lenin** (40,52-7,62-3,72,97), **Lermontov**(37,57), **Lustig** (42), **Lajčiak** (37), **Lunačarskij** (40, 48, 57-8, 103), **Lukács** (56),
Masaryk (50, 67, 70, 81, 86), **Majakovskij** (12, 33, 37-8, 40, 56), **Majerník** (35), **Mejerchold** (13, 58), **Mihálik** (20-1), **Mňačko** (23, 42), **Marx** (9,10-19,22-9,30,36,43,46,48-9,60-2,71-7,80-8,97)
Mináč (14,51), **Muntzer** (45), **Mann** (49), **Major, Š.** (49), **Molière** (55), **Machado** (56), **Mickiewicz** (56), **Mácha** (70, 80)
Nezval (12, 13, 23-4, 39-40,41, 50), **Neumann** (41), **Nejedlý** (18, 56, 63, 80, 81), **Nedbal** (69), **Němcová** (80)
Olbracht (34, 41, 63), **Okáli** (18-9, 48, 50), **Otčenášek** (42)
Poničan (14, 19, 46-8, 50-1), **Palárik** (27, 74), **Puškin** (28, 40, 56), **Plicka** (33), **Parížska komúna** (38, 54, 55), **Pasternak** (40, 58), **Pius XI.** (44), **Petőfi** (56), **Poe** (55),
Roy (9, 37, 74), **Rázus** (37), **Rimbaud** (38, 39, 53), **Rolland** (53, 55), **Remarque** (55), **Robespierre** (54), **Racine** (55), **Rotarides** (72)
Sládkovič (57, 74), **Seifert** (24-5, 40, 64, 68), **Sarvaš** (32), **Smrek** (14,49), **Stalin** (13, 25, 40-2, 55,69), **Sekanina** (14, 56), **Sinclair** (59, 85), **Sartre** (55), **Siracký** (39, 48), **Shaw,G.B.** (49), **Španielska občianska vojna** (14), **Široký** (14, 19, 26, 27), **Štúr** (19, 22-8, 44, 56, 57, 59, 60-1, 67, 72, 74-76, 80, 86, 89, 93, 101, 103), **Špelina** (33), **Šmatlák** (8, 9, 12, 13, 14, 20, 28,...), **Ševčenko** (56), **Šalda** (9, 64, 67), **Šrobár** (77)
Teige (11, 22, 36, 40, 68), **Talich** (22, 100), **Tito** (30), **Thorez** (44) **Tajovský** (46, 49), **Trockij** (52,62), **Tolstoj** (56),
Urx (9, 10, 38, 48, 50), **Urban** (14,22,44,49,61)
Válek (4, 19, 21), **Verlaine** (37,57), **Villon** (38,55), **Voskovec** (24, 31), **Vančura** (24, 30), **Vámoš** (49), **Vega L.** (56), **Wagner** (38), **Wells, H.G.** (58), **Werich** (31), **Wilde** (30, 58), **Wolker** (12, 38, 40, 64, 69, 70)

LUKÁŠ PERNÝ

KULTÚRNA REVOLÚCIA LACA NOVOMESKÉHO

LADISLAV NOVOMESKÝ O KULTÚRE, UMENÍ A POLITIKE

Orginálny podpis L. Novomeského

Vydavateľ: Spoločnosť Ladislava Novomeského

Posudzovatelia:

prof. PhDr. Dalimír Hajko, DrSc., Ing. Juraj Janošovský, Mgr. Tomáš Klimek

Jazyková úprava:

Mgr. Tomáš Klimek (s. 8-90), Ing. Juraj Janošovský (s.6,7, 110-133)

Grafika:

Mário Budinský, Michaela Fialová

Zalomenie a grafika textu:

Lukáš Perný

Náklad: 150 ks

Vydanie: prvé (s dodatočnými korektúrami)

Rozsah: 140 s.

Rok vydania: 2017

ISBN 978-80-972558-0-0

Ean 9788097255800

 Lukáš Perný, 2017

Vydala Spoločnosť Ladislava Novomeského

Mgr. Lukáš Perný (*1991, Nové Zámky) je slovenský kulturológ a hudobník, básnik a kultúrny kritik. Absolvoval štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Magisterské štúdium ukončil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave štúdiom diela Ladislava Novomeského. Píše tiež básne, hudobné, filmové a divadelné kritiky; interpretácie filozofických diel či eseje. Kultúrno-spoločenské kritiky, vedecké a vedecko-populárne práce vydáva od roku 2012 na blogoch, Posterus, Slovo a časopisoch ZEM&VEK a DAV DVA.

„V intenciách svojich východiskových postojov poctivo spracoval rad známych, i menej známych faktov a dotvoril tak obraz veľikána slovenskej kultúry 20. storočia. Autorovi nechýba cit pre syntézu, invencia a tvorivý zápal.“ **prof. Dalimír Hajko, DrSc.**, filozof, esejista, kulturológ, recenzent knihy

„V časoch, kedy sa zo školských osnôv vytrácajú nielen davisti, ale i elementárny cit a pochopenie zmyslu slova, tvoriaceho názov ich skupiny, je veľmi potrebné, aby vznikali knihy, ako je táto. Knihy ako odpoveď na vyhrotený individualizmus súčasnosti, a zároveň plné otázok smerovaných do minulosti, i budúcnosti.“

Mgr. Tomáš Klimek, právnik, aktivista, člen redakcie **DAV DVA**, recenzent knihy

„Myslím, že Spoločnosť L. Novomeského vydaním tejto práce vzdáva hold nielen osobnosti, ktorú svojou činnosťou pripomína, ale aj odvahe mladého autora písať „proti vetru“. Nepodliehať dobovej móde, a vlastnou pravdou, formovať nadčasovú pravdu.“

Ing. Juraj Janošovský, žurnalista, člen redakcie **DAV DVA**, Alternativy.sk, recenzent knihy

Monografia s názvom **Kultúrna revolúcia Laca Novomeského** s podtitulom **Ladislav Novomeský o kultúre, umení a politike** skúma dielo slovenského básnika, politika, novinára, kritika, komunistického intelektuála, spoluzakladateľa skupiny DAV a povereníka pre školstvo a osvetu (1945-1950) Ladislava Novomeského. Cieľom práce bolo ucelene opísať Novomeského koncept spoločenského rozmeru kultúry, vzdelávania, vedy, náboženstva a umenia v socializme a zachytiť ako sa vyvíjali a formovali jeho postoje ku kultúre. A to z rôznych hľadísk – filozofického, politického i estetického. Iným delením je hľadanie súvislostí v štyroch dimenziách – internacionálnom, slovanskom, československom a národnom – slovenskom. Integrálnym doplnkom je prehľad jeho postojov a interpretácie historických a súdobých osobností svetovej i domácej kultúry. V textoch sa premieta aj historický kontext Novomeského pôsobenia od 20. do 70. rokov 20. storočia a celá kapitola venovaná praktickému pôsobeniu v úlohe povereníka (1945-1950).

Monography **Ladislav Novomesky's cultural revolution. Ladislav Novomesky about culture, art and politics** deals with the topic of culture in works of Slovak poet, journalist, cultural critic, communist intellectual, co-founder of the DAV and the commissioner for education and culture in the years 1945-1950, Ladislav Novomeský. The aim of the work completes Novomeský cultural concept of socialist education, science, religion and art by the published texts and speeches. This work maps the geopolitical, cultural and political concept in international, Slavic, Czecho-Slovak and national Slovak relationships. Research includes author's knowledge of the history and personalities present of world and national culture.

Ean 9788097255800

ISBN 978-80-972558-0-0

SPOLOČNOSŤ LADISLAVA NOVOMESKÉHO, 2017

